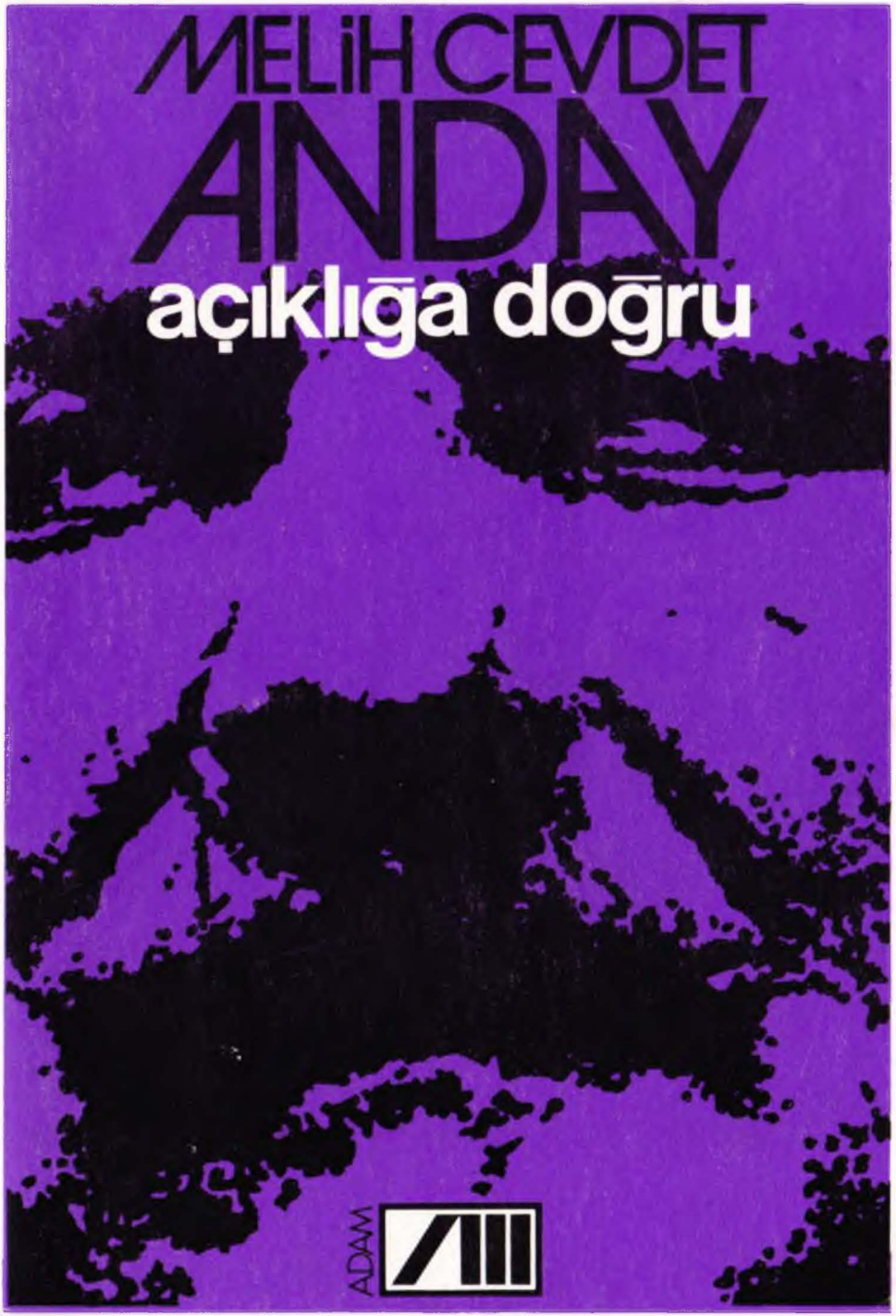
MELİH CEVDET ANDAY AÇIKLIĞA DOĞRU

MELİH CEVDET ANDAY

açıklığa doğru

ADAM

Melih Cevdet Anday

Açıklığa Doğru

©
Bu kitabın bütün hakları
ADAM YAYINCILIK A.Ş.'nindir.

Daha önce *Doğu-Batı* (1961), *Konuşarak* (1964) adlarıyla iki kitap olarak basılan bu yapıta yazarın son yıllarda yazdığı iki uzun denemesi eklenmiştir.

Adam Yayıncılık'ta Birinci Basım: Şubat 1984

Kapak Düzeni: Sungu Çapan

182.05.008.310.152

Melih Cevdet Anday

•

Açıklığa Doğru

Deneme

Dokunuyorsam ağaca,
Bakıyorsam Söğütüne,
Avuçlarımla suya içiyorsam,
Özlemle seni dudaklarım
öpüyorsam, Acının çiçeğin
yüreğindedir.

ADAM

SANAT NEDEN GEREKLİ

Sanatın vazgeçilmez olup olmadığı tartışıladurur; çünkü dünyada güzel sanatlardan en az biri ile bile ilgili olmayan yığınlarla insan bulunduğu söylenebilir. Bunun başlıca nedeni, geçim kaygusu ile çalışmanın, ancak dinlenmeye, o da zar zor, zaman ayrılmasını sonuçlamasıdır. Yorgun emekçinin değişmez yazgısı değildir elbet bu, değiştirilmesi gerekli bir olgudur sadece. Çevremize bakalım; işi ile evi arasında gidip gelen, boş vakitlerinde ancak radyo dinleyen, televizyon seyreden ya da arada bir sinemaya giden insanların, özellikle orta sınıftan insanların çoğunlukta olduklarını görürüz. Burada, belki haklı olarak, onların sanat gereksemelerini radyo, televizyon, sinema ile giderdikleri söylenebilir. Fakat yine biliyoruz ki, radyolar, televizyonlar, sanat olmaktan çok, oyalayıcı, hatta uyutucu, uyuşturucu olmağa önem vermektedirler. Bu iletişim araçlarına, iyi kullanıldıklarında yararlı olabilecekleri umudu ile bel bağlamak ise, şimdilik boşunadır. Bir bilginin söylediği gibi, bu araçlar kendi başlarına «mesage» olma niteliğini taşımaktadır. Kaldı ki, bunlar, çoğu ülkede, tüketim ekonomisinin koşullandırıcı güçleridir ve bundan ötürü de sanatın çıkar dışı niteliğine uzaktır. Bir sanat olduğundan kuşku bulunmayan sinemaya gelince; yine kalabalıklar için yapılan binlerce filmde hiçbir sanat kaygısı bulunmadığını söyleyebiliriz. Bayağı müzik, televizyondaki saçma kurgu kurdeleleri, kovboy, cinayet ve macera filmleri, radyo dinleyicisine, televizyon, sinema seyircisine, sanatın vereceği beğeni

ölçütünü aşılayabilir mi? Buna rahatlıkla hayır karşılığını verebiliriz. Dahası, bu tür yayımların yozlaştırıcı, sanattan uzaklaştırıcı bir etkisi vardır.

Ama bu saptama bizim hiç de işimize yaramayacak. Çünkü dinleyici, seyirci, kötü dediğimiz yayımları sanat saydığını söylediği anda, biz araştırmamızı, kendi tanımımıza uygun bir sanat üzerinde yürütmek zorunda kalacağımıza göre, bunun doğal sonucu, halkı kendimizden uzaklaştırmak, halksız (alıcısız) bir sanatın gerekliliği üzerinde durmak olacaktır.

Burada «halk» derken, akla ister istemez, sanat beğenileri oluşmamış kişiler topluluğu gelmektedir. Buna, yukarı katlardaki, sanat beğenileri yozlaşmış olanları da katarsak, alıcısı olmayan bir sanatı «sanat» diye benimsemek tutumu ortaya çıkacaktır ki, burada sanatın vazgeçilmezliği ancak yaratıcı için söz konusu olabilecek demektir. Oysa biz, bu vazgeçilmezliğin iki yanlı, hem yaratıcı için, hem alıcı için, var olduğunu, var olması gerektiğini araştırmak niyetindeyiz.

Ancak sanatın insanlık tarihi ile yaşıt olması, bize onun alıcısının hep var olduğu gerçeğini anlatmaktadır. Burada, sanat beğenisi üzerinde çokça durmak bizi yanıltabilir; çünkü sanat, özellikle kaynaklara inildiğinde görülür ki, sanat olmayan başka etkinliklerle karışık olarak, başka gereksemeler için de ortaya çıkmış durumdadır. Sözgelişi, o, uzun zaman dinle bir arada olmuştur. Ozan, ilkel toplumda, din adamı, büyücü ve hekimdi. Toplumsal olayları, diyelim savaşları anlatan rapsodlar daha sonra geldiler (Homeros). Karma etkinliğin ortadan kalkması her yerde yaşanmıştır. Bunun başlıca nedeni, yeni dinsel yetkenin güçlenmesidir. Asya'da da benzeri süreç görülür. Hekimlik, büyücülük, müzikçilik, müneccimlik ve ozanlık, zamanla birbirinden ayrıldı. Giderek yalvaçlar şiiri yasaklamaya dek vardırdılar işi. İslam'da resim, yonut yasağı, çoktanrılı dönemin inançları ile savaşım gereksemesinden doğmuştur. Sanatçı, ozan, artık korkulur kişi durumuna gelmişti. Peygamber Muhammed'in «Veşşuara yetebihüm ül Gavun» sözü, ozanın cehennemlik olduğunu gösterir. Benzeri olay, Hıristiyanlıkta, ikona yasağı biçiminde göründü, ama kısa sürdü.

Büyücü, falcı, geleceği bilen ozan, büyük dinlerin baskısı ile yasaklandı, atıldı, halkın arasındaki saygın ve güçlü yerini yitirdi. (Bu olay çeşitli toplumlarda değişik zamanlarda

geçmiştir; bu bakımdan, onu her yerde eşzamanlı olarak gözlemlemek olanaksızdır). Bunda gerçi ozanın taşlamacı gücünden duyulan korkunun etkisi de büyüktür; fakat, o korku da içinde olmak üzere, din yetkesinin yeni bir biçimde ortaya çıkması, ona her türlü gücün kaynağı gibi bakılmasını sonuçluyordu. Sözgelişi, şiirde, «söylenen şiir»den «yazılan şiir»e geçilmesi, ozanın gizli gücünü azaltmadı (doğaçtan söylemek tanrısal esin anlamına geliyordu), tersine olarak çoğalttı. Çünkü «harf», «ses»ten daha yabancı idi ve okumayazma bilmek bir ozanlığın tekelinde idi. Muskalara inanılması, bedene yazılar yazdırılması bunu gösterir. Ayrıca «hurufilik» harflerde kutsal anlamlar gizli olduğunun dizgeleştirilmesinden başka bir şey değildir. Gizemsel anlamından sıyrılmış olarak benzeri görünüş Batı'da «letrisme» adı ile ortaya çıkmıştı. Dil'e karşı geldiği gibi, yazı'yı da anlaşma aracı niteliğinden ayırmakla, yeni ozanın, eski büyücülük gücünü ansıması anlamına gelir bu. Gerçekte din, felsefe, bilim ayrışmasından sonra «büyü» sadece sanatçıya kalmış oluyordu. Ama eski zamanlardaki büyücü niteliğinden uzaklaştıktan sonra, halk arasındaki yeri, masal anlatıcılık (ataların, kahramanların ölümsüzlüğü inancını aşılamak yolu ile zamanı yenme tansığını yaratma), gönül serüvenlerini yücelticilik (tanrısal aşkın tapınımı), felaketlerin kaçınılmaz acılarını bireyde doğallaştırıcılık (yazgının gökselliği), dünyanın görünümlerini şakımak (insan doğasını dışa, özdeğe geçirme) gibi, biçim değiştirmiş bir büyücülüğe dönüştü yine de. Bugün de sürüp gitmektedir. Keyif verici düzenli sözler anlamında şiir söyleyen olarak saraya ve beylerin sofrasına giren ozan, sanıldığınca saygın değildi; çünkü övgü ve yergi, yetkenin istemine uygun göründüğünde bile, güdülemez bir gücü simgeliyordu ve «dil korkusu» yüzünden ozan yine sokağa atıldı, sürüldü, fakat artık halkın arasına giremedi; büyüsünü kendi başına sürdürürken de o, karşısında hazır ve istemli «birey»i bulamıyor, onu yaratma görevini de yüklenmiş oluyordu. «Ben»in «başkası»na dönüşmesi sürecini içeren bu durum, sanatçının oluşumunu nedenleyen en güçlü ve en sürekli bir gizligüç olarak görülebilir.

Ötede, diyelim ressamlar, kral kraliçe resimleri yaparken bile, sanatın vazgeçilmezliğinin özündeki bu geçişi sürdürmüşlerdir. O resimlerde somutlanan, kral kraliçe değil, büyü etkisindeki bireyi yaratılan «başkası» idi ve bu konumundan

ötürü sanatçı, yapıtının, son çözümde bireyi etkileme niteliği dolayısıyla devrimci kimliğinden ötürü sürgünde kalacaktı. Sanat ürününün «mal»a dönüşmesi, olayı, sanatın bireyi değerlendirmesi ile değil, her şeyi satış malı yapma karekterindeki ticaret bireyciliği ile açıklanabilir. Yoksa bu ürünün fiyatını, sunu-istem yasası ile belirlemek olanaksızdır. Sanatın, sadece yaratıcı için değil, toplum için de eşdeğerde olan vazgeçilmezliği, öteki anlıksal etkinliklerden hiçbirinin sanat-birey bütünlüğünü bunca tam olarak gerçekleştirememesindendir. Bu sorunu daha da açıklığa kavuşturmak fırsatı, aşağıda sıkça elimize geçecek.

Ayrıca sanat-şiir, felsefe ve bilimle de birarada görülmüştür. Bugün bile, Yunus Emre'yi, Mevlâna'yı filozof saymaları bundandır. Gerçi ilkçağ Anadolu filozoflarının (fizikçilerin) çoğu, doğaya ilişkin düşüncelerini şiir biçiminde yazmışlardı; ama gerçeğin us yolu ile araştırılması anlamında felsefeyi şiirle karıştırmak elbette yanlış olur. Ancak bu, daha sonraki zamanların bilincidir. «Şair» demek, «bilen» demektir; «poet» sözcüğü ise, Yunanca kökeninde «yapıcı» anlamına gelir.

Ama din, bilim, felsefe içine girmeyen, ancak «sanat» adı ile adlandırılabilecek bir etkinlik hep olagelmiştir. Ancak «sanat», doğasal değil de, toplumsal bir olay olduğuna göre, onun mutlaka bir gereksemeye karşılık düşmesi gerekir. Hatta, ileri giderek diyebiliriz ki, seslendiği bir alıcı olmasa da, sanat insan için yine de gereklidir. Bu gerçeği bulmak için, tarihsel gelişim bize yardımcı olacaktır. Ama biz, karma etkinlikleri içinde bile, sanatçının özgün kimliğini araştırmalıyız. Ayrıca, mantık bize söylüyor ki, yaratıcı, bilinçli ya da bilinçsiz, kamunun isteğine, dileğine güvenmektedir. Hatta bugün, kendi için yarattığını söylese de, kamunun içindedir gene o. Bundan başka, yine göreceğiz ki, sanat adına yapılan «yalancı sanat», gerçi işimizi güçleştirir, ama olanaksız kılmaz; çünkü kimilerinin para, ün elde etmek için yalancı sanat yapmaları, onların bile sanatın vazgeçilmezliğine inandıklarını gösterir. Sonra bu gibi ürünlere bakarak, sanatın gereksizliği tanıtlanmak istenirse, karanlık geceden ötürü yıldızları yadsımağa benzer bu, aydınlık bir gece beklenir o zaman. Sanatın aydınlık geceleri ise, karanlık gecelerinden çoktur.

Yukarda orta sınıf halkın sanatla ya da yalancı sanatla ilgisi üzerinde durduk. İşçi-köylü sınıfından olup da yaşam-

larını yorucu bir çalışma ile kazanan insanlara gelince, bunların güzel sanatlarla ilişkilerinin daha kurulmadığını, ya da eskiden var olan böyle bir ilişkinin, sınıfsal sömürü düzenlerinin yeni biçimleri sonucu büsbütün ortadan kalktığını rahatça söyleyebiliriz, dinsel öğreti ve sonuç olarak dinsel baskı aracı simgesel sanat biçimlerini bir yana bırakırsak elbet. Bu sınıf insanların sanat gereksemelerini folklorik ürünlerle karşıladıkları ileri sürülecek olursa, konu çok değişik bir alana girer; çünkü folklorik yaratıcılık ile sınıflaşmış, kurumlaşmış sanatçı arasında büyük ayrımlar vardır. Ayrıca biz, folklorik ürünler için böyle bir denemeyi yürütemeyiz de; çünkü örneğin, ördüğü çoraba nakış koyan bir kadına bunun nedenini sormaya kalksak, «Ne bileyim, âdet öyledir» diyecektir. Böyle bir yanıt ise, sanat yaratıcılığının nedeni sorununda bizi çıkmaza sokar. Dahası, folklorik ürünlerde, bir bakıma, «vazgeçilemezlik» söz konusu edilemez. Edilse bile, burada karşımıza «yarar» ögesi çıkacaktır; çünkü folklorik ürünler günlük çalışmanın, geleneksel yaşam biçimlerinin parçasıdır. Ayrıca çağdaş etnolojinin, folklorik ürünleri, yukarı katların sanat yapıtlarının değişik bir düzeydeki yinelenmesi saydığını da hesaba katalım. Çalışmanın ya da işin yansıması olarak folklorik ürün ise, belki bize bütün sanatların kaynağı üstüne ilginç varsayımlar esinleyebilir; ama o zaman «sanatın vazgeçilmezliği» ya tümden ortadan kalkacak (çünkü var olan, var olma nedenini gereksemez) ya da bu esin bizi yine bilinçli ve özgür yaratım alanına itecektir.

Başa dönersek, Altamira, Lascaux mağaralarında bulunmuş olan resimlerden bu yana (15000 yıl öncesi) yanılmadan «sanat» diye adlandırabileceğimiz bir etkinlik sürüp gidiyor. Sanat tarihleri yazılıyor, sanat uzmanlarının üzerinde birleştikleri sanat değerleri saptanıyor, bunlar öğretiliyor, bunların etkisinde kalınarak yeni sanat yapıtları yaratılıyor... Bunların ne gibi bir gerekseme ya da zorunla ortaya çıktıklarını nasıl bulacağız? En azından eskiler bize yetmez miydi? Sanatın nedenini, niçinini bulabilir miyiz? Burada kısaca değiniverelim; sanatı öteki anlıksal etkinliklerden ayıran bir özelliği de, onlar gibi gelişmemesi, boyuna yeniden yaratılmasıdır.

Burada akla gelebilecek olan şudur: Yaşamdaki bütün eylemler nedenli değildir, daha doğrusu, bilinçli nedenlere bağlanamazlar çoğu zaman. Biz birçok eylemi, sonradan nedenle-

mişizdir. Sözgelişi, canlıların bütün eylemleri, sonunda, bireyin süregitmesi ile türün süregitmesi gibi iki temel nedene bağlanabilir. Bunu bilim neden sonra bulmuştur. Ama çiftleşme ya da beslenme sırasında, bilimin dediğine uyulduğu düşünülmez. Sanat da bu tür bir eylemse, onun nedenini araştırmayı bilimiere bırakmak gerekir. Ancak şunu da söylemek gerekir ki, doğadaki bütün sesler ve renkler, canlı yaratıklar için bilimin yukarda geçen iki nedeni ile açıklandığına göre, bu kuralı ya da yasayı insanoğluna uygulamak biraz güç görünüyor. Çünkü insanlarda çiftleşme gizli yapılmaktadır, hayvanların, bitkilerin tersine. Gerçi çiftleşme öncesini hazırlamak da önemli bir işlevdir, ama insan toplumunda bu işlevi görev durumuna getirmiş kurumlar vardır. Modalar, besinler başta olmak üzere, sevişmeyi hazırlayan, hızlandıran koşullar gibi. Bunlar, sırasında sanattan da yararlanmaktadırlar. Ancak sevişme ve beslenme konusunda hiçbir işe yaramayan birçok başyapıt gösterilebilir. Canlıların bu iki yasasını, sanatın da nedeni saymak konusuna gelince, böyle bir yaklaşım, toplumsal bir kurumu doğasal saymak anlamına gelir ki, bununla sanatlardaki değişimi, sonsuz denecek denli çeşitlenişi açıklamak olanaksızlaşır .Sanatın bir «içtepi» sayılmasına ilişkin estetik varsayım da benzeri usavurma ile çürütülebilir sanırım. Sanat içtepisini benimsediğimiz anda, artık başka nedenler aramak gereksiz olacaktır. Doğayı taklit bir içtepi olabilir, ama sanat bununla yetinemez, oluşamaz. Sanat ile uğraşanlar onda hep toplumsal yanı görmüşler, ondaki toplumsal içeriğe önem vermişlerdir. Ayrıca seks, türün işlevi, sanat ise somut insan bireyinin ürünüdür. Dönem dönem aşağı da görülse, saygın da sayılsa, hep bir sanatçı katı olageimiştir. Soylular onu küçük görmüşlerdi. İyi flüt çaldığı için İskender'i, babası Filip «Utanmıyor musun böyle güzel çalmaya!» diye paylamıştı. Bunun yanı sıra, sanatçının sık sık cezalandırıldığını, ezildiğini unutmayalım. Sanat bir içtepi olsaydı, sanatçı zaman zaman da olsa toplum dışı sayılmazdı.

«Estetik haz», ya da «saltık sanat istenci» kuramları da, benzeri mantıkla yadsınabilir. Çünkü bunlar da, sanat yaratıcılığını, sanat içtepisi örneğinde olduğu gibi, doğasal bir zorunluluğa bağlama düşününü içerir. Din, felsefe, bilim için gerekli ve geçerli görülmeyen bu tür bir nedenlemenin sanata yakıştırılmasından ne elde edilmek istendiği anlaşılamaz. Böy-

le bir açıklama, sanatı, insanın kendiliğinden (bilinçsiz) bir etkinliği durumuna düşürür.

Müziksel düzenin, mitoslarla karıştırılarak, eski Anadolu'daki madencilikten doğduğuna ilişkin varsayım (demir dövmedeki ses düzeni), gerçi teknikten sanata geçiş sürecini vurgulaması bakımından çok ilginç ise de, bu sanat biçiminin yaratılmasında, ses dünyasının rastlantısallığını yenme, sesleri yaşamımızın düzeni içine alma, insanda bireyi seslendirme, hatta sesleri düzenli hareketlere çevirme (dans) amacına yönelik daha öncel bir gereksemenin varlığı söz konusu edilebilir. Ayrıca teknikten sanata geçildiği varsayımını genelleştirmek olanaksızdır. Gerçekte rastlantısallık, bilincin koruyucu niteliğine aykırıdır. Bunu tekniğin de nedeni saymak daha doğru olur. Ayrıca müzik notalarının eski Çin'de, yedi gezegenin uyumlu düzeninden soyutlanarak ortaya çıkarıldığı görüşü, evreni insansal bir uyuma sokma anlamında, bilimin de ancak sanat olarak başlatıldığını gösterir. İşleme ve bilme ise toplumsal bir süreçtir ve bu sürecin zorunlu bireysel yaratıcı özü sanattır.

Yukarda mağara resimlerinden söz ettim. Belirtmek yerinde olacaktır ki, Altamira (İspanya), Lascaux (Fransa) mağaralarında bulunmuş olan, ilkel insanlar eliyle yapılmış yabansı hayvan resimlerini, sanat tarihçileri, sanat tarihinin başına yerleştirmek istememektedirler; çünkü bu resimler, onlara göre, bir sanat geleneğinin başlangıcı olmamışlardır. Sanat tarihinin ancak gelenek doğurucu sanat ürünleri ile başlatılabileceği kanısı yaygındır. Bu yüzden Mısır sanatı her zaman başlangıç olarak alınmıştır. Ancak burada söz konusu olan gelenek, Mısır'dan başlayıp Girit'e, Yunan'a geçen, sonra Avrupa'da etki-tepki yolu ile süregelen gelenektir ki, Asya, Güney Asya, Afrika, Yakındoğu, Küçük Asya, Kolomböncesi Amerika sanatlarının bunun içinde yeri yoktur. Kısacası, Batı'da sanat tarihinin kapsamı çok dar tutulmuştur. Altamira duvar resminin dışarda bırakılmasında, eğer onun bir av büyüsü olduğu sanısı ağır basıyorsa, konu çok tartışma götürür.

C-14 yöntemi ile 15000 yıl öncesine tarihlenen bu resimde, yaşamı ve doğayı yoksayan, böylece de erince eren Doğu soyutlama tekniğine de, doğanın rastlantısallığından kurtulmak ve onu ussal yoldan geometrik, değişmez gerçekliklere dönüştürmek ereği ile bulgulanmış Batı soyutlama tekniğine de yak-

laşılmamış, tersine olarak, dış organik nesne ile mutluluk verici bir özdeşleşmeği sağlayıcı bir gerçekçilik yöntemi, hiç de taklit anlamında değil, biçem kaygısı ile uygulanmıştır. Burada korku duygusundan en ufak bir iz bile yoktur; yaratıcı bireyin sanat istenci ile dışlaşan, bir yüzey içine yerleştirilmiş bir başka somutluğun tasavvurudur egemen olan, hatta buna «soyutlama» bile diyebiliriz. Çünkü, figürlü olanı da içinde, sanat genellikle bir soyutlamadır. Organik olanı inorganik, doğasal olanı toplumsal kılar. (Şiir, toplumsal bir anlaşma ürünü olan dil ile yazılır). Yaratıcı ile alıcı arasındaki en önemli ilişki de burada ortaya çıkıyor ve yaratıcı, alıcıya bir model veriyor, böylece ikisi birleşiyorlar. Yaratıcı, sanatı aracılığı ile, hem kendini, hem de alıcıyı yaratmaktadır çünkü. Burada sanat derken, sürüyü tek'e indirgemeyi, doğayı modelleştirmeyi, yabancılığın yerine tanışlığı ve daha önemli olarak, klanın yerine bireyi geçirmeyi anlıyorum. Büyücünün ise, bir ölçüde yabancı, gizemsel ve korkulur kalması gerekir. Söz konusu duvar resmi, büyü değil, sadece resimdir. Yığın sadece sanat yolu ile toplum olur, iş'in toplumsal niteliği, bu yoldan bilince dönüşür. Bunun tersi de, özdeş mantıkla doğrudur; toplu iş, bireyi yaratır: İlkel toplumun mutluluğa adım atması. Bu mutluluk, sonraları, yalnız dinsel yetkenin baskısından değil, başka baskılardan ötürü de, ortadan kalkacaktır. Altamira ressamı bu resmi yaptıktan sonra büyücü sayıldı. Geleceğiz.

Avrupa'da Mısır-Yunan geleneğine dayanan sanatın tarihi yazılmağa başlandığı yıllarda, Sümer, Asur, Hitit sanat ürünleri ya az biliniyor, ya da hiç bilinmiyordu. Kültepe, Alacahöyük buluntuları ise çok daha yenidir. Acaba bütün bu değişik sanat kalıntıları, sanatın, sınırı belli bir tanımını yapmamıza engel olacak mıdır? Burada, şimdilik, şuncasını söylemekle yetinelim: Nerede, hangi çağda olursa olsun, din, felsefe, teknik (araç, gereç yapma anlamında) diyemeyeceğimiz, bunlardan hiçbirine girmeyen, ya da bunları az veya çok aşan, bir anlıksal ürün bulursak, onu genel olarak «sanat» diye adlandırabiliriz. Genel olarak diyorum, çünkü bu ürünlerden birtakımının, süs eşyası gibi, salt yarar dışı yapıldığını anlıyorsak, biliyorsak da, birtakımı da dinle, ya da teknikle ilişkili olan işlerdir. Bir idol hem tapınma aracı, hem sanat ürünüdür sözgelişi; bunun gibi, bir balta hem savaş tekniğine, hem

sanata girer. Ancak hemen belirtmeliyim ki, din ya da teknik alanına giren bir sanat ürününün gerekliliği tartışılamayacağına göre, onları haklı olarak konumuzun dışında tutabiliriz. Savaş tekniğinin zorunlu kıldığı yapıtı, sanatın vazgeçilmezliği açısından incelemeyelim. Ancak şurası önemlidir ki, dine ya da tekniğe giren bir sanat ürününde, insanın sanat gereksemesi araştırılırsa, bundan çok güçlü tanıtlar elde edilir. Şöyle ki, saf halde bulunmayan madenlere benzer bir durum olabilir bu. Kişi saf sanat gereksemesini, birtakım başka gereksemelerle karıştırmıştır. Burada sanat, diyelim ki, kültürle iç içe girmektedir. Gerçi kültür, sanatı da kapsayan çok geniş bir etkinlikler alanıdır. İnsan doğayı üretirken kendini de üretir, yepyeni bir doğa yaratır; buna insansal doğa da diyebiliriz. İşte insanın belli bir ereğe göre ortaya çıkardığı üretimin tümü «kültür» diye adlandırılmaktadır. Ancak kültür ürünü insanın hangi yanına, sanat hangi yanına karşılık düşmektedir? Burada, ister istemez, beylik tanımlardan uzak durmak zorunluğu doğacaktır. Bilim ve felsefe ile yapılacak karşılaştırmalar için de durum budur. İnsan niçin bunlardan biri ile yetinmemiştir? Ya da neden insan bütün anlıksal gereksemelerini karşılayacak bir tek etkinlik bulamamıştır?

Soru, ilkel toplumdaki dinsel tören, sağtöre, üretim biçimi arasındaki birliği akla getiriyor gerçi, ama biraz sonra değineceğimiz gibi, bu birlik, uygarlık dönemindeki anlıksal etkinlikler dallanmasının (ayrışmasının) temel ögelerini içeriyordu. Başka bir deyişle, genele yönelik olanın içinde bireysel somutlama, başka türden bir gereksemeyi karşılıyordu.

Konuyu «kültür» adı altında yürütmeğe kalktık mı da, sanatın vazgeçilmez olup olmadığı sorunu kendiliğinden silinmiş olur; tarih madem kültür kalıntılarını saptamıştır, madem insanoğlunun bu tür ürünü (teknikten süse kadar) bir gerçektir, öyleyse artık gereklilik gereksizlik söz konusu edilemez. Gerçek tartışılmaz. Nitekim bu biçimi ile genel olarak toplumbilimin çalışma alanına giren konu, gereklilik gereksizlik sorununu bırakmıştır. Çünkü bir bilim içinde tek tek insanın yeri olamaz, tümü kavramağa yöneliktir o. Burada tartışılan, sadece kültürün son çözümdeki nedeni sorunudur ki, buna yeterince doyurucu karşılıklar bulunmuştur. İnsanların, yaşamlarını üretmek için toplu olarak giriştikleri bütün etkinlikler, onların kültür yaratıcılıklarını yönlendirmiştir. Tarihin derin-

liklerine indikçe bu kuram bize ışık tutan bir yol gösterici olarak değer kazanmaktadır. Fakat özel olarak sanatın durumu daha varsayımlar dönemindedir. Sözgelişi «soyutlama» (dış dünyayı, rastlantısallıktan kurtarmak amacı ile, değişmez geometrik biçimlere indirgeme) ve «einfühlung» (dış nesne ile özdeşleşme) bu tür varsayımlardandır. Böyle kalacağı da sanılır. Çünkü eski dönem için sanat konusunda bize tanıklık edecek insanı bulmak olanaksızdır. Acaba tartışmasız benimsenen bir yaygınlığı var mıydı sanatın eskiden? Şunu da söyleyebiliriz: İnsansal niteliği neydi eskiden sanatın? İnsanın vazgeçemediği ne vardı onda?

İlerde daha da kurcalamak üzere, şimdilik şuncasını belirtmekle yetinelim: sanatın vazgeçilmezliğinin nedeni ya da nedenlerini tarih süreci içinde aramağa kalkmak yanılgılar doğurabilir. Bir çağdan başka bir çağa geçerken, alacağımız örneklerin niteliği değişeceğine göre, dizgeyi bulmak güçleşecektir. Bu bakımdan, bu tür bir araştırmada eşzamanlı yöntemleri yeğlemek daha doğru olabilir bilim adamı için. Ama gene de sanatın özniteliği değişmiyorsa, arada bir geriye gitmekte yarar vardır.

Günümüzde sanat yapıtları özel olarak da, genel olarak da büyük tartışmalara neden oluyor. Bugün bir sanat yapıtını beğenip beğenmemek söz konusu edildiği gibi, birtakım akımların doğruluğu yanlışlığı da tartışılıyor. Diyelim gerçeküstücülük, kimilerince, bir gereksemeye karşılık düşen ilerici bir sanat tutumudur; kimilerince ise bir sapıtkanlıktır. Bugün yoz sanattan, ilerici sanattan söz ediliyor. Oysa tarihin eski dönemlerine indikçe, o çağlardan elimize dilsiz diye nitelendirebileceğimiz kimi ürünler kaldığını görüyoruz; o ürünler üzerinde ne gibi tartışmalar geçtiğini bilmiyoruz. Bu durumda biz, bugün yaşamakta olan çocuklara bakarak, onların atalarının ne düşündüklerini bulmağa çalışan insanlar gibiyiz. Böyle bir kıyaslama yolu ise, geçmişi tıpkı bugün gibi yorumlamak yanlışını doğurur. Sözgelişi, Tutankhamon'un mezar taşındaki resmini kim, ne için eleştirecekti? Ortada resmi yapılacak bir Firavun, bir de bu resmi yapacak beceriyi edinmiş bir işçi-sanatçı vardı, ayrıca eleştirmen yoktu. Demek ki eleştirel düşünce de yoktu. Bize kalan o zamanki «resmi» anlayıştı. Öyleyse sanat resmî bir kurum olarak mı doğdu? Ama Altamira mağarasındaki resim bu varsayımı çürütmez mi?

İşte burada konumuzun en önemli yerlerinden birine geldiğimizi sanıyorum. Tutankhamon'un resmi, Firavun için mi, yoksa ressam için mi vazgeçilmezdi (gerekliydi)? İşçi-sanatçıda sanat bilincinin varlığını aramak, dahası, bu resmin herkesten önce sanatçı için gerekli olduğunu düşünmek güçse de, benzeri güçlük, başka açıdan Firavun için de söz konusudur. Şöyle ki, sanatçı olmayan Firavun'da sanat gereksemesi bulunmamak gerekirdi, bulunması için sanat yapıtının ondan önce ortaya çıkması zorunluluğunu benimsemek durumundayız. Sanatın vazgeçilmezliğinin yalnız yaratıcı için değil, alıcı için de var olduğu yaklaşımında ise, bu gereksemenin ikisinde birden doğduğunu düşünmek zorunu ile karşı karşıyayız. Köle ile kralda birden. Neden? «Ben» ve «ben olmayan» karşıtlığından ötürü: Hem Tutankhamon (birey), hem Firavun (yonut); hem işçi (birey), hem Firavun (sanatçı). Başka bir deyişle, ikisi de, sanatla birlikte, ilk kez birey; ikisi de, sanatla birlikte, hem soyutlanmış, hem somutlanmış.

Eski uygarlıklar kültürlerinde eşzamanlı çatışan beğeniler görmüyoruz. Yalnızca yükselme, durma, çökme. Eski Mısır'da yansıtma sanatı (kâtip, Şeyh ül Beled) ile, soyutlama sanatını (Ehramlar) bir arada bulmamız, bize karşıtlığın birliğini düşündürmelidir. Haç, hem çarmıhın yansıtılması, hem de İsa'nın soyutlamasıdır. Eski Yunan'da Apollon yonutu, soyut Apollon'un somutlamasıdır, Apollon değildir. Bu bakımdan Eski Yunanlılar, Apollon'a değil, sanata tapıyorlardı. Yansıtma ile soyutlama karşıtlığı arasındaki sürekli gidiş gelişin, ardzamanlı olarak görülmesi aldatıcıdır. «Ben» ve «ben olmayan», yansıtma ve somutlama karşıtlıklarının birliğine, gösterilen ile gösteren karşıtlığının birliğini de katabiliriz. Konu, bu son birlikte, taş, ses, söz... olup çıkar. Bunlar yaratıcı ve alıcı için ortaktır ve bu ortaklık sanattan başka bir yerde görülmez. Şöyle de diyebiliriz; yaratıcı toplumlaştıkça, toplum bireyleşir. Buna teklik-birlik karşıtlığının birliği diyebiliriz.

Sanatta çatışmalar, yarışmalar, çok daha sonraki dönemlerin olaylarıdır. Demek bugün sanatın vazgeçilmezliğini incelemeye girişen birine, şu ya da bu sanat anlayışının tümden gereksiz olduğu, şu ya da bu sanat anlayışının gerekli olduğu söylenebilecektir. Bugün böyle bir sorunu kurcalayan kişi, hem tarihteki niteliği, hem çağımızdaki özellikleri ile sanat ürününün gerekliliğini araştırmak zorundadır. Ama ortak nedenler

bulma işi güçlükler çıkarır. Özellikle «sanat beğenisi» belli bir dönemin yatık dizgisi içinde incelenmelidir; sanat beğenisi hep baştan başlar, sanat ise dil gibi, başlangıcı aranmayacak bir sürekliliktir.

Biz sanat ürününe önce yaratıcı açısından bakmayı denemeliyiz. Böyle bir araştırma için çağımız, geçmişten çok daha işe yarar ipuçları verebilir bize. Çünkü geçmişte sanatçı, yukarda değinip geçtiğimiz gibi, bir işçi idi, tümden geleneğe bağlı idi. Sanat ustadan çırağa öğretim yolu ile geçerdi. Kuşaklar arasındaki etkilemeyi hiçbir zaman yadsıyamıyacağımız kesindir. Ama bugün sanatçı kendini özgür bulmaktadır. Böylece de sanat yapıtı, özgün bir yapıt olup çıkıyor. Biz de burada bir özgür kişinin niçin sanat yaratmaya kalktığını soruyoruz kendimize. Çağımız için bu soru, eski zamanlardakinden çok daha önemlidir; çünkü «çırak-işçi-zanaatçı-yapıt ismarlanan kişi»nin yerini özgür yaratıcının aldığını söyledik. Ama, sanatçı, sanıldığı gibi özgür mü bakalım? Sonra bu özgür sanatçı, kendi duyduğu sanat gereksemesinin, alıcı için de var olduğuna nasıl inanabilir? Örneklerimizi tarih sırası ile değil, geçmişten günümüze gidip gelerek alacağız.

Bugün bir toplumda, bir sanat yapıtı için herkes düşüncesini özgürce söyleyebiliyor. Bu bakımdan sanatçının işi güçleşmiştir. Oysa geçmişte, diyelim bir Anadolu kralının, Karatepe hükümdarı Asitawandas'ın (geç Hitit) taş kabartmasını yapan işçi (usta), hiç kimseden eleştiri duymazdı. Kraldan bile. Çünkü kral kabartma nasıl yapıldı ise ancak öyle yapılacağına inanırdı. Kişisel beğenin bir yeri yoktu, sanat genel bir gerekseme niteliği taşıyordu. Gerçekte sanatçı da o durumda idi; yaşamı boyunca birçok aşamadan geçtikten sonra kralı taş üzerine kazıyacak tek adam durumuna gelmişti. Bu iş ondan başkasına yaptırılacak değildi. Amaç, Asitawandas'ı, sadece bir kral iken, boğazına düşkün, şarapçı, neşeli bir kral olarak bireylemekti. Bunu sanattan başkası yapamazdı.

Nitekim, çok daha geç dönemde, bizde Sinan için de benzeri sözleri söyleyebiliriz. XVI. yüzyılda Osmanlı padişahı, veziri, yaptıracağı bir cami, bir köprü için, Sinan'a verirdi buyruğunu. Herhalde, bugünkü gibi, yarışma açılmıyordu. Çünkü özgün bir yapıt beklenmiyordu. Beğeniler çeşitlenmemişti. (Gerçi bugünkü çoğu resmi yarışmalarda özgün bir yapıt beklendiği kolay söylenemez; çünkü o yapıtı seçecek özgün be-

ğeninin jüri üyelerinde sanatçıdan önce var olması gerekir ki, bu da o yapıtın özgünlüğünü ortadan kaldırır.) Özellikle plastik sanatlar için, sanatçının kişiliği konusu Batı'da Giotto ile ortaya çıkmıştır ilk. Ama ister geleneğin buyruğunda olsun, ister kendini özgür duysun, sanatçı hep bir gereksemeye karşılık düşmüş ve görevini (gizli, açık) kişiliği ile yapmıştır. Kişilik ise, toplumsal gereksemenin değiştiği sezgisine bağlıdır. Bu, toplumun bireyde yansıması anlamına gelir. Özgürlüğün kaynağı budur.

Kendini birey olarak duyan sanatçı belirmeden de, sanatçı kişiliği, birey-toplum karşıtlığı birliğinin ayırdındaydı. Mısır kralı ölümsüzlüğünü sağlama bağlamak için yaptırmıyordu yonutunu. İnsanların varoluşlarını tanıtlamak için sanatçı gerekiyordu. İlkel toplumda bu sorun, din, büyü, töre gibi etkinliklerle örtüşmeli durumda çözümleniyordu. Başka bir deyişle, ilkel toplumda sanatçı, başka ödevlerle de yükümlü idi. Din, bilim, felsefe, sanat dallanması başlamamıştı. Ama ortak yaşamın töreler ve törenler, sürekliliğin bireysel bilincini uyarıcı ve besleyici özgül çabaları içeriyordu. Örneğin büyü, sadece topluluğa (özellikle savaş zamanında olduğu gibi) yönelik değildi, hekimliği de üstleniyordu. Duvar resmi, idol, maske ve oyun, töresel ve dinsel içeriği yanında, kişilerin, daha dile getirilememiş, bağımsızlaşmamış özel gereksemelerini de karşılıyordu. Betimleyici, niteleyici çizgi, ses ve hareket, betimlenenin, nitelenenin ta kendisi sayılıyordu. Öyle ki, bir av hayvanı resmi ya da onu canlandıran oyuncu, hayvanı soyutlamış oluyordu; hayvan somut-soyut-somut... sürecinden geçiyordu. Bu süreç ise sanatın özel niteliğidir, böylece dinden (mitostan) de, ona yerleşik sağtöreden de ayrılır, yaşanan güne bağlıdır, atalar ve ruhlar inancası ile dolaylı olarak ilişkilidir. İlkel toplumda, bugünkü anlamı ile sanatı değil de, sanat ögelerini ayırabildiğimizde (ki bunu yapmak güç değildir), öteki dünya anlayışından bağımsız bir etkinliği belirtme olanağını ele geçirmiş oluruz. Gerçekte öteki dünya ile yaşanan dünya ilkel toplumda iç içe ve uyumlu bir bütündü. Daha açarsak, öteki dünya bu dünyada idi, ama çevresel gerçekliği aşan bir büyük güçler rastlantısallığını oluşturuyordu. Din ile büyünün sanatla bunca karışmasının bir nedeni de budur. Din, felsefe, bilim ayrışmasından sonra, büyünün tümden bırakılmış olup olmadığı konusuna biraz sonra geleceğiz.

Şunu söylemek gerekiyor ki cennet bize eski Mısır'ın armağanıdır. Cehennem ise Samiler'in. Eski Mısır'da yalnız kral değil herkes cennete gideceğine inanıyordu öldükten sonra. Demek kralın geleceğinden kuşku olmamak gerekirdi. Nitekim yoktu, onun kendi resimlerini, kabartmalarını, yonutlarını yaptırmasının nedenini başka yerde aramak gerekecektir. Çünkü matematikte, astronomide öylesine ileri gitmiş insanların başında bulunan kişi, bir taş resmi ile ölümsüzlüğe kavuşacağını düşünecek denli basit kafalı olamazdı. Firavunlar, bütün rahipler sınıfından olanlar gibi, ayrıcalıklı kişilerdi kuşkusuz; bu durum onlara bireylerinin bilincine varmak olanağını vermişti. Varlıklarının nedenini düşünebiliyorlar, öldükten sonra cennete gitseler bile yine de bu varlığın, bu «bireyin» ortadan silineceğini düşünmek onları başkaldırmaya itiliyordu. Çünkü birey demek, her şey demekti onlar için. Kendilerini kutsal saymalarından, tanrısal saymalarından kaynaklanmıyordu kaygıları, günlük basit yaşam davranışlarının ortadan kalkmasında, düşündüklerinin birdenbire yok olmasında ne gibi bir giz bulunabileceğini öğrenmek istiyorlardı. Eski çağlarda «bilgelik» bu anlamda kullanılıyordu. Gılgamış da bilgeliği arayacaktır. Ölümsüzlüğü değil. Bu konuya geleceğiz. Mısır'da kralların, rahiplerin bunu düşünmeye ekonomik durumları elverişliydi. Siyasal güç, astronomi, matematik, dinsel tören... hiçbiri bu gizi açıklamaya olanak sağlamıyordu. Bunların dışında bir şey vardı ki, onu «ben»lerinde duyuyorlar, bunun için de yeni bir bilginin gereğine inanıyorlardı. Plastik sanatlar ve şiir, onlara bu bilginin yerini tutacak bir güç olarak görünmüştür. Gerçi bu sanatlar sıkı kurallara bağlanmıştı, özgürlüğe elverişli değildi, ama yeni bilgiyi bulmak için hem özgürlüğe gerek yoktu, hem de o sıkı kuralların zaman zaman aşıldığı oluyordu. Sözgelişi, eşinin kral Tutankhamon'a doğru kolunu uzatması (mezar taşı resmi), şefkat ve sevgi gösteren bu hareket bir örnek sayılabilir buna. Böylece sanat yapıtı «genel»i anlatmaktan uzaklaşabiliyordu. Bundan yalnızca Firavun ile eşinin yararlandığını düşünmek kandırıcı olmaktan uzaktır, elbet rahipler de onlar kadar düşkündüler varoluşlarına. Halk için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Bilinmez kişilerin resimleri bulunmuştur Mısır'da. Toplumun ortaya çıkması, bireyin oluştuğunu gösteren yeterli bir neden sayılmalı. Yeniden dönmek üzere burada bu konuyu bırakırken, şunu da

söylemek gerekiyor ki, cennet inancı yerine, cehennem korkusunun egemen olduğu başka toplumlarda, bireyin kendini kurtarmak için çabalaması daha büyük ölçülere varmış olmalıdır. Çünkü cennete ya da cehenneme gitmek değildi önemli olan, yaşama özgü varoluşun ortadan kalkması ile yalnızlık korkusuydu. Birbirine karşıt nedenlerin benzer sonuçlar doğurduğunu başka yerlerde de görürüz. Sanatın eskiden dinle karışması bir zorunluluktu. Din, insanları toplu halde ele alıyordu, başka türlüsünü yapamazdı. Ancak kişi, topluluk içinde en silindiği dinsel törenlerde bile, tanrısı ile baş başa kalabildiği için, sanat kendi işini gizli, açık görüyordu. Kişiyi kendisi ile yabancılaşmaktan kurtarıyordu. Çünkü tek başına kalmaktı en korkunç olan. Buna «trajik» olan da diyebiliriz. Bunu belki din de istiyordu. Kurtuluşun topluca olacağı inancı bundan gelse gerektir. Dinsel törendeki sanata ilişkin özler, kuşkusuz, saf olarak sanat değildi. Bir mitos, yazınsal biçime geçince, inanç varlığı olmaktan çıkar. Şiiri tapınma sözü olmaktan çıkardığı için Homeros, bildiğimiz ilk ozan bilincini simgeler; onda lirik ile dramatiğin bir arada bulunması, «ben» ile «başkası»nın birliğinden oluşan epik'i yaratmıştır ki, şiirin en arı biçimi budur. Mitos'un sözlü harekete dönüşmesine (tiyatro) Aristo «şiir» demişti. Fakat sanatın, kendini dinsel törende araması, dinsel törenden çıktığını göstermez. Sanat olmasaydı, dinsel töreni bilmeyecektik; dinsel tören, sanatın onu kullanmasından sonra varlık kazanmıştır, yoksa ondan çıkmamıştır. İnsanın, varoluşunu algılamasına, din, felsefe, bilim değil, yalnızca sanat neden olmuştur. Mağara resimleri bunun tanıtıdır. İnsanın en büyük gereksemesi olan «yaşamın bilincine varması»nı sanat sağlamıştır. Bu bilinç ise, hiçbir türlü yarara dayanmıyordu. Sözgelişi, İsa'dan önce 530-525 yılları arasında yapılmış olduğu sanılan Exekias amphorası, işe yararlığı dışında, kuşkusuz bir biçimi de getirmişti; ama bir çömlekçi olan Exekias, amphorasının üzerine Akhilleus ile Aias'ın dama oynadıklarını gösteren resmi yapmakla mitoloji dersi vermiyor, düpedüz resim yapıyordu. Yukarda, sanat içtepisi görüşünü yoksamıştık; burada şunu da söylememiz gerekir ki, yalnızca toplumsal bir olay olan sanatı, sanattan önce gerekseyen bir buyruktan da söz edemeyiz. Sanat yapıtı, hem «düşünülmüş»ten «olmuş olan»a atlar; hem de ben'in etkinliğinin bir ürünüdür, hatta hem «yaşanmış», hem «kav-

ranmış» bir nesnedir, hem olgu, hem görüngüdür. Deneyüstü algı ile, yargılamasız bilinç bir aradadır onda; düşünce ile evrenin doğrudan birliğidir o. Bu bakımdan, bilimi ve felsefeyi aşar. Sanat sonradan kendini dinsel törende aramıştır. Ama dinsel törende din olmayanı ayırmak da pek güç olmasa gerektir. Sözgelişi tanrının ya da atanın taklidi, taklit olarak sanata girer, adı verilmese de. Peki, bu gerekseme ilk kez nasıl duyulmuştur? Toplu bir isteğin ürünü müydü? Gene gelip şu soruya dayandık: Sanatı isteyen kimdir?

Günümüzde bir sanat yapıtı, salt sanat olarak ele alınabiliyor, bu bakımdan biz sanatın vazgeçilmezliğini araştırırken, onun günümüzdeki durumundan daha çok yararlanabileceğiz, ama daha da güçlükler içine dalmayı göze alarak. Güçlük, sanatın göreliliğinden doğuyor. Sanatçıya, ozana, yazara, kimin için yarattığının sorulmasına gelelim; böyle bir soru yaratılan yapıtın, yaratılış nedenini değil, niçinini öğrenmeye yöneliktir kuşkusuz. Ama bizim başlangıçta bu niçinlerin yanıtlarına gereksememiz olacaktır, böylece sanatın yaratılış nedenini saf olarak bulmak olasılığı artacaktır. Diyelim para kazanmak amacı ile müzik bestelediğini söyleyen bir müzikçi için biz böyle bir nedeni araştırmaktan vazgeçmek zorunda kalırız. Çünkü o müzikçi başka bir yerden para sağladığı an müzik bestelemekten vazgeçebilir. Ya da bir ressam bize, ün kazanmak için resim yaptığını söylerse, önceki örnekte olduğu gibi, ona beklediği ün başka bir yerden, diyelim politikadan geldiği an artık resmi bırakacaktır. Başka bir durum daha düşünebiliriz; diyelim yararlı olmak istediği halkına, doğru yolu göstermek için şiir yazdığını söyleyen bir ozana biz, haklı olarak, halkın artık böyle bir yardıma gerekseme duymadığı zamanda, yerde şiirin ortadan kalkması gerektiğini söyleyebiliriz. Oysa insanlığın geleceğine beslenen inanç ile sanatın birbirine karşıt olduğunu düşünmekte, sanatın gereksizliğini ortaya atmak anlamı saklıdır sanki. İlerde gereksiz olacak bir eylemin geçmişini araştırmak ise, bu bakımdan, tümden yersiz olur. Bundan ötürü, sanatın, şiirin, yazın'ın gerekliliğini araştırırken, önce sanatçının kendinden işe başlamak doğru olur. Kimin için yaratıyor?

Okumuş yazmış arkadaşlarımdan, anlayamadıkları bir şiir, bir resim, bir yonut için, «Bu nedir? Biz de anlamazsak bundan halk ne anlar?» sorusunu çok duymuşumdur. Onun

için konuya, okumuş yazmışların anlamakta güçlük çektikleri sanat yapıtlarından girelim. Bu, ister istemez, sanat yapıtlarının anlaşılma ölçütünün, başta okuryazarlar olmak üzere, toplumdaki mutlu bir azınlığın beğenisi olduğu savını içerir, halkın beğeni düzeyi bundan aşağıdadır.

Bu söze karşı bir sanatçı bize, «Aydınlar anlamayabilir» yanıtını verebilir. Aydınların küçük gördüğü, yerdiği iyi yapıtların halkça beğenildiği, tutulduğu çok görülmüştür. Sözgelişi Molière'i, Racine küçümsedi de, halk alkışladı. Bu durumu açıklamak için ayrıca küçük bir oyun yazan Molière, bunun nedenini, aydın bilgiçliğinin düpedüz görmeği, anlamağı önleyici niteliğinde bulur; yozlaşmış, kalıplaşmış bilginin bir sanat yapıtına açık gönülle bakmayı önlediğini söyler. Sanat yapıtları ardzamanlı olarak incelendiğinde hep yeni ölçütler gerekecektir; öyle ki, bu yüzden sanat tarihi, kendi kendine yeten hücrelerden kurulu gibidir. Beğeni değişti mi, her şey yeniden başlar. Shakespeare'in tutkun seyircileri çıraklardı. Gogol de, Molière'inkine benzer düşünceler atar ortaya, «yeni» olan, tutucu aydınlar için «saçma»dır. Oysa halk, okumadığı, bilmediği, kafasını kalıplarla doldurmadığı, bu yüzden de önyargıları, kurallara dayanan kesin kanıları olmadığı için, karşısına getirilen sanat yapıtına açıktır. Bu açık olma durumu, sanatçı ile halk arasında mutlu bir birleşme doğurabilir; ama halkın sanattan anladığı, beğenisinin şaşmaz bir ölçüt olduğu anlamına gelmez bu.

«Halk da anlamadıktan sonra bir sanat yapıtı neye yarar?» diyenlere de o sanatçı, «Halk sanattan anlamayabilir» yanıtını verebilir. Sanat tarihinin kapsadığı zaman büyüdükçe, toplumlar gitgide kalabalıklaştıkça, küçük bir bölgeye özgü sanat eylemi, dünyaya yaygın değişik nitelik, anlayış ve renkte sanat eylemleri ile yer değiştirdikçe, ilkel toplumdaki sanatçı (büyücü) - topluluk ilişkisinin doğrudanlığı, birliği, sağlamlığı çözülmüştür. İlkel toplumda büyücü, herhangi bir komşu idi; becerilerini gösterme sırası geldiğinde topluluğun karşısına geçer, saygın yerini alırdı. Bugünse sanatçı, komşumuz olmak şöyle dursun, kolay kolay göremeyeceğimiz, uzaktaki biridir. Onun yaptığı işleri çoğu zaman duymayız, görmeyiz bile; gördüğümüzde ise yine çoğun şaşkınlığa düşeriz. Bu şaşkınlık, ilkel toplumdaki büyücünün uyandırdığı şaşkınlığa hiç benzetilemez; çünkü büyücü, şaşırtıcı etkinliği ile, diyelim bir has-

tayı iyileştiriyordu, demek becerisi doğrudan topluluk insanını etkiliyordu. Büyümüş, kalabalıklaşmış, işbölümü ile türlü öbeklere ayrılmış, uzmanlıklarla dallanmış modern toplumda ise, sanatçı-alıcı ilişkisinin tümden değişeceği anlaşılır bir şeydir. Bugün sanattan anlamak bir eğitim konusu olmuştur; anlamayı bir yana bıraksak da, sadece tat almayı, hoşlanmayı ele alsak bile, durum değişmez; sanatçı ile alıcı arasına, sanat uzmanları gibi, öğretmen ve devlet gibi kişiler ve kurumlar girmiştir. Modern resmin, yonutun bütün dünyada karşılaştığı ilk tepki bunun bir örneğidir; dört gözlü bir kadın portresi, içi oyuk bir insan yonutu, insana benzemezliğinden ötürü gülünç, hiç olmazsa anlaşılmaz bulunmaz mı halkça? Ama ilkel toplum üyesi, bunlardan çok daha akıldışı, garip, korkunç, anlaşılmaz, basitliği içinde yabancı bir idolü, bir maskeyi hiç de yadırgamıyordu, çünkü akıl, akıldışı ile özdeş durumda idi o zaman. Doğa öğretimi ise bugünkü aklımızı öyle biçimleştirmiştir ki, biz bu akılla, sanatçının yaratısını kavramakta güçsüz kalıyoruz. Kafka'yı, Faulkner'ı okumak güç geldi herkese. Başlangıçta Çehov'un oyunlarından kimse bir şey anlamadı. Kübizmin mimarlıktaki ürünleri ne denli yadırganmıştı! Ama zaman geçtikçe modern anlayışlara alışıldı, evlere yenilik girdi. Bugün Ionesco'nun oyunları, Henry Moor'un yonutları, Picasso'nun resimleri gittikçe daha az kişiyi yadırgatmaktadır. Bu sanatçılar, seçkinler için mi çalışmışlardı, yoksa halkın beğenisine dayanarak mı? İkisi de değil. Marx, toplumu alt yapı ile, Freud insanı bilinçaltı ile açıkladıktan, Einstein evrenin göreceliğini, yeni fizikçiler atomun içinde geçerli olan yasaların gökbilimsel yasalardan başkalığını gösterdikten sonra, toplumu, insanı, doğayı yeni baştan değerlendirmek zorunu çıkıyordu ortaya. Güçlüklerin, anlaşmazlıkların başlıca kaynağı buydu. Sanatçı da, hem seçkinleri, hem halkı aşan başka ölçütler bulacaktı elbet. Bu durum, sanatçının tek başına kaldığını mı gösterir? Hayır.

Öyle ise, sanatçının yaratısı için, alıcı ile onun arasında işlevini sürdüren başka bir ölçüt bulabilir miyiz?

Sanatçının kendi beğenisi olamaz mı bu? Sanatçının en çok güveneceği bir ölçüt olmaz mı kendi beğenisi?

Ama buna karşı, kızarak, «Sanatçı kendi için yaratıyorsa, niçin alıcıya sunuyor?» diye soruyorlar haklı olarak. Gerçi bu kızgınlığı yatıştırmak için, sanatçının beğenisinin ortaklaşa

bir ürün olduğu ileri sürülebilir. Ama onun, kendi «ben»ini doyurmak için yarattığı suçlamasına (ya da savına) yanıt bulmak pek kolay olmayacaktır. «Yaratma»yı bir içtepi olarak alırsak, bunun işlevi dışarı mı «dönük»tür, yoksa kendine mi? Kendine dönük bir beğeni ise, sanatı, amaç olarak ortadan kaldırır. Oysa insanın geleceğine beslenen inanç ile sanatın birbirleriyle ilgisiz olduğunu düşünmekte, «sanat gereksizdir» anlamı saklıdır. İlerde gereksiz olacağı bilinen bir etkinliğin geçmişini araştırmak ise, bu bakımdan, hiçbir işe yaramaz. Öyleyse sanatçının kendinden yola çıkmak doğru olacaktır. Bunun «bireycilik» ile ilişkisi üzerinde durmak fırsatı, daha sonra gelecek.

Ancak konumuzu adım adım işlerken, birden sona doğru bir sıçrama yaparak, burada şuncasını söylemek kaçınılmaz oluyor: Toplumun, insanın ve doğanın anlamlarındaki şaşırtıcı değişiklikler, insanın alışılagelen yerini, inanış ve kanılarını temelden sarsmıştır; öyle ki onun toplumbilim, tinbilim, fizik karşısındaki birey olarak değerini yeniden saptamak işi, her zamankinden çok sanata düşmektedir. Sanat hiçbir zaman bugünkü kadar gerekli olmamıştır. Ancak biz, denememizin sonuna doğru, bu gerekliliğin özündeki niteliği, bütün çağlar için geçerli bulacağız. Şurada eklemekle yetinelim ki, maddenin elektronlardan, ya da sonsuz dalga dizilerinden, zaman noktalarından kurulu olması, yaşamımızın şu ya da bu yönü almasını sonuçlamamıştır; bilinçaltının ortaya atılması, davranışlarımızı biçimlendirmediği gibi, davranışlarımıza karşı toplumun tepkilerini de etkilememiştir; toplumun alt yapısına, artı-değer'e, sınıfsal sömürüye ilişkin buluşlar, gerçi kafa yapımızda temelli bir değişikliği oluşturmuştur; bu değişme, sınıfsal ilişkiler demek kişinin toplum içindeki yeri konusunda bir bilinçlenme olarak ortaya çıkmaktadır; bu bilinçlenmenin, bütünü ile insanı ne yolda biçimleyeceği, gelecek toplumun yapıcı, oluşturucu gücünün etki alanı sorununa ilişkin bir tasarım durumundadır. Başka bir deyişle, gelecek toplumdaki insanın, bugüne değin bilebildiğimiz kadarı ile, ilkel toplumdaki insan-toplum ilişkisine, o ilişkinin yarattığı tekörnek üyeye varacağı hiç de söylenemez. Çünkü bugünkü savaşımın, son çözümde, insanı bütün yabancılaşmalardan kurtarma, böylece de onu bugüne değin tanımadığımız bir özgürlüğe kavuşturma amacına yönelik olduğu açıktır. Sınıfsal ilişkilerin do-

ğurduğu sömürü düzeni tarihe karıştıktan sonra ise, bütün yabancılaşmalardan kurtulmuş özgür insanın hangi bireysel sorunlar içinde bulunacağı konusu şimdiden kestirilemez. Böylece, yukardan beri değinegeldiğimiz, dinin, felsefenin, bilimin kapsamı dışında kalan bir «insan sorunları alanı» — bugüne değin dinlerin, felsefelerin, bilimlerin insanları topluca ele almalarından ve böyle ele almalarının zorunluluğundan ötürü — denebilir ki, hep var olacaktır. Kaldı ki, bu zihinsel etkinlikler, bugün insanın içinde bulunduğu ve tek tek bireylerde çeşitli görünüşler alan sayısız yabancılaşma ürünlerini, ancak genel nitelikleri açısından değerlendirebilmektedirler. Tikel olanın gözlemi — günah ve yasa amacı gütmeksizin — yalnızca sanatın kapsamı içine girmektedir.

Burada, toplumsal bir yaratık olan insana dönük böylesine özgün bir etkinliğin hangi ölçütler ve yöntemler içinde yürütüleceği ya da yürütülmesi gerektiği sorunu, bizi yeniden, sanatçının kim için yarattığı konusuna getirecektir. Öyle ise, kaldığımız yerden sürdürelim konuyu.

Yukarda verilen üç amaçtan ikisini, halk için ya da seçkinler için yaratma amaçlarını, yaratmanın dışarıya dönük olması özelliklerinden ötürü birleştirirsek, öteki içedönük erek kalır elimizde. Ama sanatçı ister halk ya da seçkinler için, ister kendi için (elbet buradaki «kendi için olma» özelliği, «kendi ölçütü içinde» anlamınadır ki, ister istemez iç içe girer) yaratmış olsun, burada sorulması gerekli bir soru var ki, o da «Sanatçı kimdir?» sorunudur. Şunu da incelemek gerekiyor; sanatçı, kimin için yarattığını söylerse söylesin, biz onun söylediğine bakmadan, kimin için yarattığının inandırıcı nedenlerini bulmak zorundayız. İnandırıcılık ise, kuşkusuz, nesnel olma niteliğini gerektirir, bu bakımdan da, sağtöresel yaklaşımları uzağında tutar. Ayrıca şunu söylemeli ki, burada söz konusu olan sanatçı, çağdaş sanatçıdır (onun üstüne bir yargıda birleşebilirsek, bu yargımızı gerilere doğru götürebiliriz), demek özgür olan («özgür» sözcüğünü, yaratma alanına özgü anlamında, özgün olabilme özgürlüğü anlamında kullanıyorum), özgürlüğünün bilincinde olan sanatçıdır. Yine gerilere giderek düşünecek olursak, geçmişte, bu anlamda bir sanatçı bulmak kolay değildir. Mağara duvarlarına hayvan resimleri çizen ressamlar, bu resimlerin altına imzalarını koymak gereğini duymamışlardır. Bütün ulusların, halkların yazın ve

sanatında adsız sanatçılar bulunduğunu biliyoruz. Bunlar, toplumun bir gereksemesini, geleneğe uyarak karşılamaktadırlar. Belki de ilkel dönemlerde herkes sanatçıydı. Sanatın başlangıcını aramak boşunadır; çünkü eski insanların, bugün «kültür» adı altında topladığımız ürünlerini incelemek, insanın kendini var ettiğinden beri sanatın var olduğunu gösteriyor. Böylece de sanatın başlangıcını değil, nedenini bilmemiz gerekiyor. Dinin ölümden sonrasını, felsefenin evrenin anlamını, bilimlerin ise doğa yasalarını merak etmekten doğduğunu söyleyebiliriz. Bu merak, bilince dayanıyordu. Ancak, sanatın var olması için, sanat bilincinin gerekli olduğu ileri sürülürse, bu gereklilik sanatçının özgürlüğünü içerir. Oysa tarihsel çağlara girdiğimizde de sanatçının imzasını bulamıyoruz başlangıçta. Mısır, Hitit, Asur uygarlıkları, hem sanatçı yetiştiriyor, hem de onun adını ölümsüzleştirmek istemiyordu. Demek sanatçı, o zaman, yaratıcı olduğunu bilmiyordu. Başka bir deyişle, ayrıcalıklı bir kişi durumunda değildi, övünmeğe hakkı yoktu. Toplumu da övünmüyordu onunla. Büyüklük (deha), iyi bir şey değildi. Hazarlar her yıl tanrılarına bir insan kurban ederken, bu kurbanı, dâhileri arasından seçerlerdi. Zamanla ozanlara özel bir davranış takınıldığını biliyoruz. Çünkü ozanın tanrısal esinle konuştuğuna inanılıyordu. Ama tanrısal esine inanmak başka, sanatçının yaratıcı niteliğine inanmak başkadır. Günümüzde ise, sanatçı, kendi yaratıcı gücüne inanıyor, toplumu da böyle düşünerek onu baş tacı ediyor, ya da sürüyor. Çok yeni bir olaydır bu, Rönesans ile başlar. Eski Atina'da Phidias'a gösterilen saygı, Perikles'in dostu olmasından ileri geliyordu. Gerçekte toplumca yüceltilen ilk sanatçı Giotto'dur. Büyük sanatçılar geleneği onunla başlar, Floransa halkı onunla övünmüştür, onun yaşamını merak etmiştir. Ondan önceki ustalar da saygı görüyorlardı, ama bugünkü zanaatçılara, diyelim bir duvarcıya gösterilen saygıya benziyordu bu. Onların geleceğe kalması üzerine hiçbir şey düşünülmüyordu. Ama, o zamanki sanatçıları bu durum rahatsız etmiyordu. Onların yapıtlarına hayranlık, yapıcısına dek uzanmıyordu. «Güzellik» kavramı ile ilk kez eski Atina'da karşılaşıyoruz (Tokalon). Ama Giotto ile başlayan yenilik artık sanatçıları etkilemişti, onlar yeni yapıtlar yaratmak için birbirleriyle yarışa girerken, kentler, saraylar da, yapılarını, resimlerini, yonutlarını «büyük» sanatçılara yaptırmak için bir-

birleriyle yarışma durumunda idiler. Bugünkü anlamda sanat, «büyük» denilen sanatçılarla başlamıştır. Böylece İtalya'da sanatçılar, doğanın gizlerini, yasalarını araştırmağa başladılar, bilimlere merak sardılar, anatomi öğrendiler, perspektif yasalarını öğrendiler. Gerçeği yansıtmak istiyorlardı ve halk onlardan «yeni» buluşlar bekliyordu, alıştığı sanatı değil artık; nitekim Giotto'nun, derinliği, oylumu olan resmi halkı şaşırtmıştı. Sanatçılar da gitgide daha büyük buluşlara yöneldiler, alışılanı yıktılar. Artık el de saygı görmeğe başlamıştı. Sanatçıyı «özgür» kılan bu yeni durumdur. Sanatçının «ben» diye konuşması buradan başlar. Demek, yukarda, «Kimin için yaratır?» sorusunu sorarak ele aldığımız sanatçı, böyle bir soruyu hak edebilmesi için «özgür» olmalıdır; işte bu özgür, alışılagelene kendini bağlı saymayan yaratıcının geçmişi, zamanımızdan pek uzak değildir. Latin oyun yazarları (Plautus, Terentius...), sadece Eski Yunan komedyalarını aktarmakla yükümlü idiler. Öyle ki, bu aktarma sırasında, kendilerinden bir katkıda bulunmağa kalktılar mı, itirazlarla karşılanıyordu. İlk İngiliz şiiri, Latin şiirinin çevirisinden başka bir şey değildir. Shakespeare'in, Molière'in yaratıcılıkları, aktarma sırasındaki özgürlük paylarından doğmadır.

Ancak, sanatın nedeni (kaynağı), özgür de olsa sadece sanatçıda aranmamalı, toplum içinde bulunmalıdır. İster ustaçırak ilişkisi dönemindeki öğretim yolu ile olsun, ister ondan sonraki dönemlerin etki-tepki ilişkisi içinde bulunsun, sanatı, sanatçının nedensiz etkinliği değildir. Sanat bize verilmiştir, yaratıcı ve alıcı olarak; toplumsal yaşamın ürünüdür. Kişiyi sanat yaratmağa iten nedenin, yaratıcı için başka, alıcı için başka olduğu akla gelebilir. Nitekim yukarda, «kimin için?» sorusuna verilebilecek yanıtlar sıralanırken, sadece sanatçıyı ele almıştık. Sanat yapıtını anlama, konuyu çok çapraşık bir alana sürebilir. Çünkü herkes için ortak bir anlama ölçütü bulamayacağımız gibi (çünkü kültürün eşit olarak paylaşılmadığı gerçeği bir yana, burada alıcının yeteneği konusu da araya girebilir), sanattan anlamanın hiçbir anlamı olmadığı da ileri sürülebilir, sanattan «hoşlanma» yeterli sayılabilir. O zaman biz, hoşa gidenin yaratılış nedenlerini aramak zorunda kalırız; bu ise, kuşkusuz, toplumun belli bir dönemde oluşturduğu bir ölçüte göre belirlenir. Ama şimdilik anlam üzerinde duralım.

Gerçekten de, en büyük güçlüğü doğuran nedenlerden biri ve başlıcası «anlam», «anlama» sorunudur. Sanatçı neyi anlatmak istiyor ve alıcı bundan ne anlıyor, ne kadar anlıyor? Hatta şunu da sorabiliriz: Verici beyinle, alıcı beyin arasında gerçek bir anlaşmayı sağlayıcı, güvenilir bir mekanizma var mıdır? Diyelim, Beethoven'in notalarla verdiği bir senfoni, dinleyicide onun vermek istediğini yaratıyor mu? Yoksa Beethoven'in yarattığı ile, alıcının kendi kafasında yarattığı arasında, az ya da çok, bir ayrılık mı var? Bu sorunların kesin yanıtlarını bulmak olanaksızdır, çünkü iki insanın beyinleri arasındaki alışveriş için elimizde hiçbir ölçek yoktur. Bu durumda, «anlam»ın, «anlama»nın önemi, sanıldığınca büyük değildir. Asıl sorun, bir bireyle, başka bir birey arasında kurulan iletişim düzenidir. «Doğru» ya da «yanlış» ölçütü, alıcının yaratıcıya bağlı olduğu, yaratıcıdan sonra geldiği savını içerir. Oysa bireyler arasındaki iletişimde, öncelik ve sonralık düşünülmemelidir. Böyle düşünüldüğünde, hatta, alıcıyı yaratıcıdan daha öne almak gerekebilir. Bireyden bireye iletişimin formülü, «birey-toplum-birey» ve bundan ötürü de «toplum-birey-toplum»dur. Demek iletişimin temeli, bizden önceki bir toplum anlaşmasıdır. Birey konusuna sıra geldiğinde, bu soruna gene değineceğiz.

Konu en belirgin durumu ile şiirde ortaya çıkmıştır. Bir anlaşma aracı olan dil'in, şiire geçince, çeşitli anlamlara gelir sanılması (ya da gerçekten öyle olması), yaratıcı-alıcı arasındaki iletişimin sağlamlığını sarsmakta, böylece de şiiri çok dar bir öbeğe (hatta ozanın kendisine) indirmektedir. Yeni resim ve yonutun da başına gelmiştir bu olay. Gerçek müzik için «anlam» sorunu, bunca açık seçik biçimde ele alınmamakta ise de (çünkü müzikte kimse anlamı aramamakta, herkes sadece hoşlanıp hoşlanmamakla yetinir görünmektedir), uygarlık ayrımlarından ötürü, konu yine önemini sürdürmektedir. Oysa, «Bu müziği anlamıyoruz, çünkü bizim değil» biçimindeki yaygın düşünce, hiçbir sanatın yüzde yüz yerliliği savunulamayacağına göre, kolaylıkla çürütülebilir. Gerçi belli sanat biçimleri ve akımları için «bölge» ve «zaman» sınırlaması yapılabilirse de, burada söz konusu edilebilecek ayırtlar, yaratıcı ile alıcı arasındaki kopukluğu değil, alışkanlıkların, geleneklerin uyuşmazlığı konusunu gündeme getirir, o kadar. Bu tür uyuşmazlıklar, yanlış olarak, «anlama-anlamama»

biçiminde yansıtılmıştır. Gerçekte, sanatın anlamı konusu, sanatın vazgeçilmezliği anlamında, genel niteliktedir. Bu nitelik ise, sanatın anlamının, anlaşılagelen «anlam» kavramından çok başka olduğu gerçeğini öne çıkarır. Nitekim doğa'yı tanımağa yönelik bilim bile, onun anlamını anlama konusu ile ilgilenmemektedir. Çehov'un *(Üç Kız Kardeş* oyunundaki) sözü, bunu vurucu bir biçimde duyurur: «İşte kar yağıyor, nedir bunun anlamı?» Bir resminin anlamını çözemeyip, «Bu nedir?» diye soran birine, Picasco'nun «Resim» yanıtını vermesi de, benzeri mantıkla değerlendirilmelidir. Dine ve bilime inananların, dinde ve bilimde soruşturmağa kalkmadıkları bir sorunu, sanatta bunca dirençle aramaları, gerçi sanatın insana en yakın etkinlik olduğu, böyle bir sorunu (anlama sorununu) bu yakınlığın doğurduğu söylenebilirse de, (çünkü din bir araştırma değil, bir inaktır; bir araştırma olan bilim ise, özünde yarara değil, bilmeğe yöneliktir) sanatın anlamını anlama merakı, gerçek bir anlama merakından doğmaz. Sanatçının, kendi bireyini yaratırken, kendi olmayanı (başkasının bireyini) da yaratması sürecidir sanatı vazgeçilmez kılan. Bu ise sevinç, varoluşun sevincini doğurur, anlayıp anlamamakla ilintili değildir.

Felsefeye gelince; mitosları bir yana bırakıp, kozmosu araştıran İyonya düşünürleri için, evrenin nasıl yaratıldığı söz konusu idi. Evrenin ilk nedeni suydu, ateşti, apeirondu... Evren boyuna değişiyordu, atomlardan yapılmıştı... Görüldüğü gibi burada söylenenler özdek üzerinedir, insan üzerine değil; insan evrenin bir parçasıdır sadece, parça olarak vardır, birey olarak yoktur. İnsan bu büyük düşünürlerin sözlerinden kendisi için yararlanamaz. Gerçi evrenin nasıl, hangi şeyden yaratıldığını öğrenmek, bir bilgi olarak yararsız sayılamaz; ama bu yarar, anlıksal (entelektüel) bir yarardır, insanın mutluluğu, mutsuzluğu ile ilişkili değildir. Diyelim, ölmek üzere olan ya da bir sevdiğini yitirmiş olan biri için, evrenin sudan ya da ateşten yapılmış olması onu teselli edemez, ona bir çözüm getirmez. Üstelik bu bilgilere gerekseme duymak için, entelektüel düzeyin çok yükselmiş olması gerekir. Böyle bir düzeyi bulmak, bugünkü insan için (öğretimin bunca ilerlediği çağımızda) bile güç iken, İsa'dan altı yüzyıl önceki ortalama bir İyonyalı için nerdeyse olanaksızdı.

İyonyalı düşünürlerden yüzyıl sonra gelen Sokrates için

söylenmiş, «Felsefeyi göklerden yeryüzüne indirdi» sözü ise bizim bir bakıma işimize yarayacaktır. Felsefenin göklerden yeryüzüne inmesi, onun insanı konu edinmesi demektir. Nitekim Sokrates, insanın, kendine ve çevresine karşı doğrulukla davranması için ne yapması, hangi ilkelere uyması gerektiğini, usun nitelik ve değerini araştırmağa başlamakla, felfese insanı konu edinmiş oluyordu. Nitekim bu çığır, doğru davranma sorunundan, mutluluğun ne olduğu, nerde aranması gerektiği sorununa doğru gelişmiştir. Demek, evrenin araştırılmasından, insan yaşamının araştırılmasına geçilmekle, düşünce büyük bir değişikliğe uğramıştır. Nasıl mutlu olabiliriz, neyi, ne kadar bilebiliriz?... gibi sorular doğrudan insanla ilgili idi. Fakat, bütün bu değişikliğe karşın, insan yine de somutlanmamış olarak kalıyordu; söz konusu olan insan türü idi çünkü.

Özetlersek, insanın topraktan yapılmış ya da cennetten kovulmuş olması ile, evrenin (içinde insan da olmak üzere) sudan ya da ateşten çıkmış olmasında, birey olarak insan için bir ayırt yoktu, onun yaşamı ile ilgili değildi bu gizemsel ya da özdeğe yönelik varsayımlar. Benzeri usavurma, onca yararlılıklarına karşın, doğa bilimleri ve insansal bilimler için de geçerli olmak gerekir; bireyimizin sorunları dışında kalıyordu. Atom enerjisi ele geçirilebiliyor, fakat bu başarı, ırk aşağılanmasını (bir zencinin ya da bir Yahudinin kendi ben'inde duyduğu ve yaşadığı aşağılanma) ortadan kaldırmıyordu; verem mikrobu alt edilebiliyor, fakat insanın sayısız diyebileceğim ruhsal ve edimsel yanılgıları, şaşkınlıkları sürüp gidiyordu; eğitimin yaygınlaşması bilinci güçlendiriyor, fakat çağdaş tekniğin başarılarından olan yeni iletişim araçlarının etkisi ile insan, en haksız güçlerce koşullandırılabiliyordu.

Bu örneklerden kimi tınbilim, kimi de toplumbilim içine sokulabilecek niteliktedir. Önce tınbilimi ele alırsak, bu bilim, sadece olguları saptamakla kalması yanında, saptadığı olguları tikel durumları içinde değil de, tümel olarak değerlendirebilmektedir. Bugün ruh çözümcülerinin bildiği ruhsal hastalıkların sayısı on, on ikiyi geçmezken, hasta çeşitleri sayısız denecek kadar çoktur ve üstelik, diyelim bir şizofrenin çektiği acı, bilimsel tanımlamalar uyarınca yapılacak açıklamaların kapsamını çok aşar görünmektedir. *Yabancı* romanının (A. Camus) başkişisini şizofren olarak tanılamak, o ya-

pıtın artık gereksiz olduğu sonucuna vardırmıyor bizi; tam tersine, Meursault'nun kişiliği, tinbilimin verileri dışına taşmakta, insanın çözülemez denilebilecek sorunsallarına dikkati çekmektedir. Sırası gelmişken, Brutus'un, hatta Raskolnikov'un, trajik kişiliklerini ansıyalım. Bu örnekler, bir Eski Yunan bulgusu olan trajik olayın, sürüp gitiğini gösterir gibidir: Brütüs, Sezar'ı öldürmeseydi suçlu olurdu; Brütüs, Sezar'ı öldürdüğü için suçludur. Demek suç ortadan kalkmaktadır. Değişik bir koşul içinde, Raskolnikov, toplumda bir yeri olmaması gereken tefeci kadını öldürme hakkını kendinde bulmakla suçsuzdu; öldürmeseydl suçsuz olacaktı. Burada araştırılan «suç», hukuk ilkelerini çok aşmaktadır. Çünkü hukuk toplumu kapsar, trajik olay ise tek'in başından geçer.

Bu örneklerden toplumbilim içine girecek olanlara gelince, bu bilim, toplumun nasıl iyileştirileceğine ilişkin çeşitli kuramları içerir. Burada sanatçının tutumu devrimcilik ya da yıkıcılıktır. Çünkü toplumsal baskının ya da haksızlığın bireyde yansımasını en iyi gören sanatçıdır. Bu yansıma, bireyin kendine yabancılaşmasında doruğuna erer; sanatçı ise bireyde somutlanan bu olayın özgül oluşumlarına bağlanarak, toplumsal olanı bireyselde ortaya çıkarır, böylece de, alıcının kendi kendisini yaratmasına yol açar. Bunu yaparken yaratıcı, ele aldığı kişilerden biridir demek yaratıcı-alıcı ayrılığı ortadan kalkmıştır artık, gösteren değil gösterilendir sanatçı. Öteki anlıksal etkinliklerden hiçbirinde bulunmayan bu özel durum, sanatın vazgeçilmez yerini açıklayıcı başlıca ögedir. Sanatçı doğa ile benzeşir burada, hem görülen, hem görünendir ve artık onun dili, doğa'nın dili gibi, anlama gereği duyulmayan bir gerçeklik olup çıkar. Çünkü o, toplum gibi, doğayı da bireyleştirmiştir. Doğa-toplum-birey ya da birey-toplum-doğa süreci böylece tam çevrimini bulmuş olur. Öyle ki, çağdaş dilbilimin, işitimsel imge ile kavram arasındaki birlik (gösterge) olarak tanımladığı «anlam», nerdeyse «nesne»ye dönüşür; ağaç, kavram olmaktan çıkıp, diyelim akasya olur ve bunun gibi, sanatçının bireyi, «kendi»nden, «başkasına» geçer. Bu da, kuşkusuz, bir dildir; ama artık buna «karşı dil» ya da «üst dil» denebilir. Sanatçıdan korkulması, bu «dil» yüzündendir. Bütün sanatçılar için bu «dil»in kolay anlaşılmamasını bir yana bırakalım, hatta belki özellikle bu yüzden, egemen sınıfların bireyleri, kendi ben'lerinden başka ben'

ler de bulunması (ve sanat aracılığı ile ortaya çıkması) olasılığından ürkmüşlerdir. Sömürücülerin en istemedikleri şey «başkasının ben»idir. Çünkü, insanlar arasındaki eşitlik demektir bu. Bilinçli ya da bilinçsiz, sanatçı bu eşitlikten ötürü var ve vazgeçilmezdir.

Kişinin «ben»i sorunu, burada önem kazanıveriyor. Çünkü sanatçı, alıcısını hiç düşünmeden, salt kendi «ben»i için, o «ben»in buyruğunda yaratıyorsa, bu «ben» nedir? Söyleşimizde amacın sanat olduğunu bir an bile unutmamak için, söylememiz gerekir ki, «ben»in ne olduğu sorununa bütün felsefi açılardan bakmağa kalkmayacağız; sadece çağımızın kimi etkin görüşlerinden yararlanmakla yetineceğiz. Şunu ekleyeyim ki «ben»in bir çevre, bir toplum ürünü olduğu savını benimsemiş isek, böyle bir uslamaya hiç gerek kalmaz. Ancak «ben» ile «toplum» ilişkisi, «ben»i yoksayacak denli toplumdan yana ağır basarsa, yaratıcılıktaki bireysel özün yadsınması gerekir ki, o zaman ortada sadece folklorik ürünler kalır. Oysa folklorik ürünlerin bile, eski bireysel ürünlerden türediği üstüne savlar, araştırmalar var. Ayrıca sanatçı «beni»nin, nasıl topluma dönüştüğünü ve ikisi arasındaki ilişkide öncelik aramanın bizi çıkmaza sokacağını yukarda görmüş, sanatla toplumun bir arada var olduğunu söylemiştik. Mağara resmini bir ressamın yaptığını unutmayalım. Bireyi toplumun oluşturduğunu söylemek başka, onu *yadsımak* başkadır. Biraz sonra geleceğiz.

Burada «ben»i, ister istemez (ama «şimdilik» diyerek), bütün duyu, duygu ve algıların, deneyimlerin dışında ele almalıyız ki, sanat yapıtının «ben» ile ilişkisini daha arı olarak anlayabilelim. Bu açıdan «ben»in tanımı, Descartes'in «Düşünüyorum, öyle ise varım» sözüne dek geriye götürülebilir. Burada «düşünmek», insanın kendi «ben»ini algılamasının bir göstergesi olarak kullanılmıştır. Ancak bu «düşünce»nin içinde bütün duyular, duygular, deneyimler ve algılar ister istemez yer aldığına göre, bizim burada Descartes ile yetinmememiz gerekir. Öyle ki, «ben»in her türlü yaşantıdan önce var olduğunu söyleyebilirsek, «ben» ile «başkası» arasındaki ilişkiyi, yolumuza açıklık getirecek biçimde bulabiliriz. Böylece yaratıcı-alıcı ilişkisinin durumu ortaya çıkar. Bu öyle bir uslamadır ki, «başkasının beni»ne geçilmediği sürece, düşünürü saltık bir yalnızlığın içine atar. Felsefe dilinde buna «tekbencilik» deni-

yor. Ama hiçbir düşünür tekbencilik'te kalmak istememiştir. Tekbencilik'in sanattaki karşılığı, yalnızca kendisi için yarattığını söyleyen sanatçıdır. Böyle bir durum, sanatı yalnızca başkası için değil, sanatçının kendisi için de gereksiz kılar. Biz yine düşünüre dönersek, bütün yaşantılardan yalıtılmış bir «ben» anlayışı, dış dünya yadsınmasa da, felsefi idealizim içinde görülecektir elbet. Bu görüşün temsilcileri olan filozoflar, idealist tanınmaktan çekindikleri için değil, fakat tekbenleri ile yetinir duruma düşmemek için, bizim «ben»imiz, «beden»imizin içinde olduğuna göre, bizim bedenimize benzeyen öteki bedenlerde de bir «ben» olduğu sonucuna, oldukça eziyet çekerek, varırlar. Hatta daha da ileri giderek, «başkasının beni» olmadan, bendeki «ben»in de olamayacağı sonucuna varırlar. İdealizmin bu yaman yaklaşımı bile, bize başka «ben»lerin var olduğunu, hem de kendi «ben»imizin varlığının ona bağlı olduğunu tanıtlar. Böyle bir «ben» anlayışından yola çıksak bile, «ben»in yaratıcı işlevinin, başkaları ile ortak olduğunu kolayca benimsetebilir.

Görülüyor ki, yaratıcı «ben»in tanımlanması için, en bireyci yaklaşım bile, sanatın toplumsal yanını en kaçınılmaz biçimde ortaya koymaktadır. Buna uyarak diyebiliriz ki, yalnızca kendi «ben»ine dayanarak yarattığını söyleyen sanatçı, başkasının «ben»ine inanmaktadır ister istemez. Bu inanç, kuşkusuz, toplumcu inancın benzeri değildir; ama bize, saltık anlamı ile «bencil» bir sanat yaratısı olamayacağını gösterir. Gerçekte bizim, yukarda kısaca açıklanan bu görüşten yararlanmak isteyişimizin tek nedeni de bu idi. Başkalarını anlatmanın bir yolu olarak ortaya çıkan bu tür bir bireycilik bile, başkalarını anlatmak için başkalarına anlatma gereğini içerir.

Burada «birey» konusuna da değinmek zorunu ortaya çıkıyor. Birey, bir türün, öldürülmeksizin kesip bölünemeyen örnek varlığıdır, somut bir bütündür. İnsan da bu anlamda bir bireydir. Oysa taş bir birey değildir; çünkü parçalandığı halde taş olarak kalır. Yunanca kökü atomon, «parçalanamaz» demektir. Türleri ortaya çıkan tek'lere denir. Toplumbilim açısından birey, toplumu ortaya çıkaran insanlardan her biri anlamınadır. Bireyin niteliğini toplumsal ilişkiler belirler; nitekim toplum sınıflı olduktan sonraki bilinen tarihte birey, sınıflı toplum içinde özgürce gelişememiştir. Onun gelişmesi-

ni engelleyen çeşitli baskıları ortadan kaldıracak olan toplum, bireye gerçek özgürlüğü getirecek demektir. Ancak toplum-birey ilişkisi sorunu, salt bireycilikten totaliterciliğe değin çok değişik görüşlere yol açmıştır. Bunun ayrıntılarına girmeden önce söylememiz gerekir ki, klasik sağtöre açısından birey, uzun süre kişiden ayrı sayılmıştır. Kişi, manevi, sağtöresel bir özellik taşır, «şey»in karşıtıdır. Buna karşılık bireyin özdeksel, biyolojik bir varlığı vardır. Fakat bu karşıtlık sonra sonra ortadan kalkmış, birinden ötekine geçiş başlamıştır, böylece kişi bireye karışmıştır. Öyle ki, kişiliğe saygı, bedensel bütünlüğe, yaşama, mutluluğa saygı anlamına kaymıştır, bireye geçilmiştir. Fransız Devrimi, bireye insanca yaşaması için gerekli koşullar sağlanmazsa, kişiye saygı gösterilmemiş olacağı görüşünü ortaya çıkardı. Us sahibi birey küçümsenemez; evrensel usa saygı gösterilmemiş olur. Demek ki topluma ilişkin görevler, kişiye ilişkin görevleri unutturmamalıdır. Bunlar birbirine karşıt değildir.

Buna karşılık «bireycilik», düşmanlıkları üzerine çekmekte olmuştur hep. Özel mülkiyetle güçlenmiş olan bireyi topluma üstün tutan görüş ortaçağda çiçeklenerek Rönesans'ta biçimini bulmuştur. Metafizik açıdan birey, doğa ile toplum, bireysel olanla evrensel olan arasında uyum kuran başgerçektir. Sadece birey gerçek olduğuna göre, her şey onun çıkarı için çalışmalıdır. Böylece özel mülkiyet kutsanmaktaydı. Burjuvazi bu dünya görüşünü benimsedi. Sonunda bireyciliğin ekonomi alanındaki görüşü olan «Bırakın yapsınlar, bırakın geçsinler» sloganı ortaya çıktı. Adam Smith'e göre toplumsal çıkar, bireysel çıkarların toplamıdır; «Birey kendi çıkarını gerçekleştirmekle toplumun çıkarını da gerçekleştirmiş olur.» Descartes'çı bireycilik her şey üzerinde kendine dayanarak yargıda bulunmak ve buna göre davranmaktır. Nietzsche'nin güç ve doğal ayıklanma kuramı ise, güçlülere güçsüzleri ezme hakkı tanıması bakımından bireycidir. Devlete karşı bireysel savaşı amaçlayan anarşizim ise hiçbir toplumsal yetkeyi tanımaz.

Anlaşılıyor ki, bireycilik çeşitli sağtöresel, siyasal, ekonomik tutumları kapsamaktadır; bunların kimi eşitsizliği, kimi eşitliği amaç edinmiştir.

«Birey», «bireycilik» üstüne yukarda özet olarak verilen bilgi, hem konumuz açısından bize kimi ipuçları sağlayacak,

hem de bu alanda geçmiş bir tartışmaya göz atmamızı zorunlu kılacaktır. Bu da Marx'çılık ile varoluşçuluk arasındaki tartışmadır.

Marx'çılık ile varoluşçuluk arasında geçen «birey» konusundaki tartışmaya bir göz atacak olursak, bu tartışmada sorun'un materyalizm-idealizm çatışması biçiminde genelleştirildiğini görürüz. Biz bu iki felsefe arasındaki uzlaşmazlığı bir yana bırakıp, bireyin yeri ve rolü üstüne iki yönce ileri sürülen görüşleri özetleyelim.

Marx'çılar, insan sorunlarını çözümlemede iki bakış açısının söz konusu edilebileceğini söylerler; ya hareket tarzını tümden keyfi olarak seçen ve böylece toplumsal yaşamı yaratan bağımsız birey çıkış noktası olarak alınacak, ya da bireye biçim veren, onun hareket tarzını belirleyen toplumla işe başlanacaktır. Bunlardan ilki varoluşçuluğun, ikincisi Marx'çılığın yöntemidir. Marx'çılık, insanı (bireyi) toplumsal yaşamın bir ürünü olarak görür; insanın tinsel yaşamına tarihsel bir yaklaşımdır bu.

Varoluşçularca bütün felsefe sorunları bir tek soruna indirgenebilir: İnsanın ne olduğu, onun varlık bütünü içindeki metafizik yeri ve durumu sorunu. Hiçbir dönemde insan çağımızdaki kadar önemli bir duruma gelmemiştir. Fakat varoluşçular, kendi felsefi görüşleri yönünde ileri sürdükleri bu saptama ile kalmamışlar, Marx'çılığın birey sorununu savsadığı ya da gereğince ele almadığı savında da bulunmuşlardır. Anlaşılan toplumun bireyden önce alınması bu sava temel oluyordu. Marx'çılığa katkıda bulunmak istediğini söyleyen J.P. Sartre, birey sorununun eksikliği yüzünden bu felsefede tarihsel bir gedik açıldığını yazmıştı.

Marx'çılar ise, varoluşçuların bu tutumunu, birey sorununun tekele alınması eğilimi biçiminde yorumlamışlar ve Marx'çılığın bu konuda hiç de zayıf sayılmayacağını savunmuşlardır; Marx'ın «yabancılaşma» sorununu ele alışı bunun susturucu bir örneğidir; varoluşçuluğun ona eklenmesine hiç gerek yoktur. Marx'çılığın devrimci işçi sınıfı hareketi ile sıkı ilintisi, onun toplumsal gelişme ve sosyalizme geçiş yasalarına eğilmesini gerektiriyordu. Bunun sonucu olarak tek insana özgü sorunlar geriye itildi.

Bu tartışmanın özetinden, bizim konumuzla ilgili olarak çıkarılacak önemli iki sonuç var; biri, iki öğretide birey sorunu-

nun öneminin belirtilmesi; ikincisi, felsefi uslamada ancak bu önemin belirtilebileceği. Başka bir deyişle, bireyle ilgili sorunlar yalnızca sanatta somutlanabilir. Bunun bireycilikle bir ilişkisi olmadığı yukarda sözü geçen tartışmadan da anlaşıldı. Üstelik biz bu söyleşimizin birkaç yerinde, sanatın toplumsal bir ürün olduğunu belirtmiştik.

Ölümsüzlüğü arayan Gılgamış, tek ölümsüz insan Utnapiştim'i bulup ondan bu gizi öğrenmek için yola düşer. Hiçbir insanın katlanamayacağı acılara, tehlikelere, zorluklara karşı koyar. Onun geçtiği yollardan daha önce hiçbir ölümlü geçmemişti; yeller denizin üstünden estikleri sürece de hiç kimse geçemeyecekti. Sonunda, Gılgamış, yanakları çökük, yüzü süzgün durumda, Utnapiştim'i bulur, ırmakların ağzında, uzaktaki yerde. Ondan, suyun altındaki bitkiyi öğrenir, insana ölümsüzlük veren bitkiyi. Buz gibi suya girer, koparır alır bitkiyi. Fakat çiçeğin yaydığı tatlı kokuyu alan yılan, bitkiyi kapar ve derisini değiştirip bir kuyuya dalar. Gılgamış oturup ağlar, «Ben onu yıkılmaz duvarlı Uruk'a götürüp yemeleri için yaşlılara verecektim» der.

Sanatçının yazgısını, bu masaldan daha iyi ne anlatabilir! Ölümsüzlüğe ermek için sanatçı da, Gılgamış'ın çektiği eziyetlere benzer ağır işkencelere katlanır; o da Gılgamış gibi, sanki kendi için arıyordur gizi, ama başkalarına götürecektir. Olağanüstü otu hem bulur, hem yitirir; hem kendisi, hem başkasıdır; ölümsüz olan insanı görmüştür, insanlığın ölümsüzlüğüdür bu, Uruk'a bu haberi getirir kimsenin bilmediği yerlerden. Dünyaya katlanmamız bu yüzdendir. O bizim yaşamımızı somutlar. Ölümlü ve ölümsüz olandır o, yüzü bizim yüzümüze, dili tanrıların diline benzeyen.

DÜZYAZI SORUNU

Bizim yazınımızda (edebiyatımızda) yeni yeni görülmeye başlayan «deneme» türü, insanı ve doğayı özgürce tanımayı, toplumsal önyargılardan, dogmalardan bağımsızlığı, kendini pekyürekle ele almayı, aklın ışığından başka yol gösterici tanımamayı, kendine insanlardan biri diye bakmayı, alçakgönüllülüğü, kişioğlunun hangi durumda olursa olsun bir hamurdan yapıldığı inancına dayanan bir insancıllığı ve kuşkusuz halkça konuşmayı gerektirir. Şimdi ikinci baskısı yapılan *Sokakta Gürültü Var*'ı yıllar önce okuduğum zaman, onda bu özellikleri bulmuş ve onu yazınımızın bir kazancı diye benimseyerek sevmiştim. Bu ikinci baskıya bir önsöz yazmak işini sevinerek üstlenirken, kesinlemelere gitmeden, yine deneme türünün yaklaşımı içinde kalarak ve kimi karşılaştırmalara girişerek, bizde deneme türünün ve genellikle düzyazının gecikişi nedenleri üzerinde durmak istiyorum. Böylece elimizdeki kitabın tarihsel oluşum içindeki yerini ve değerini daha iyi belirteceğim sanısı içindeyim.

Yukarıda deneme türünün kendimce sıraladığım özelliklerini kişiliğinde toplamış birini göstermek gerekirse, bunun Sokrates olduğunu söylemekte büyük bir yanılma olmayacağını sanıyorum. Gerçi, Sokrates'in elimizde hiçbir yazısı yoktur, yazmadığını, sadece konuştuğunu biliyoruz. Ama ünlü Fransız denemecisi Alain'in (1868-1951) kitabı için yazdığı bir yazıda André Maurois da, «Sokrates ölmedi» demekle, onun, aklı ve

bilgiyi, süsten arınmış, halkça bir dille ortaya atış özelliğini dile getirmektedir. Montaigne'in (1533-1592) denemelerini Türkçeye çeviren Sabahattin Eyuboğlu'nun, yazdığı önsözlerden birinde, «*Denemeler;* KENDİNİ TANI düsturunun bütün bir ömre uygulanmasıdır. Bu bakımdan Montaigne, Sokrates'i, Platon'dan daha iyi anlamış sayılabilir» diyerek André Maurois'nın benzetmesine yönelmesi bir rastlantı değildir. Çağdaşımız olan Alain'i şimdilik bir yana bırakırsak, Montaigne'in içinde bulunduğu koşullara bir göz atmak, bize, bizim yazınımızın gelişim niteliklerini anlamakta kimi ipuçları verebilecektir ki, bundan, elimizdeki kitapla ilişkiyi yitirmeden, birtakım sonuçlara varabileceğimizi umuyorum.

Yine Sabahattin Eyuboğlu'nun Montaigne için yazdığı önsözlerden birinden şu parçayı birlikte okuyalım: «Montaigne Avrupa'ya, serbest düşünmesini öğretmiş adamdır demek, fazla büyük söylemektir. Ama böyle bir söz olsa olsa Montaigne için söylenebilir. XVI. yüzyılda serbest düşünmek, babadan kalma, donmuş, su götürmez düşünce kalıplarını zorlamak, başka türlüsünü düşünmeyi kimsenin göze alamadığı inanışların doğruluğundan şüphe etmek, hastalıklardan dinlere, âdetlerden kanunlara kadar insan hayatının her yönü üzerinde kendi aklının ışığı ile yeni baştan fikir yürütmekti. Buysa o zaman tek başına Amerika'yı keşfe gitmek kabilinden bir işti. Gerçi Rönesans Avrupa'sında bu iş artık imkânsız olmaktan çıkmış, okuryazarlar bir yandan dünyanın, bir yandan da Yunan ve Latinlerin daha iyi tanınması ile insanoğlunun türlü türlü düşünmesi mümkün olduğunu öğrenmiş, yer yer, zaman zaman hocadan izinsiz düşünme denemelerine başlamışlardı.»

Yukarıdaki sözler yalnızca Montaigne'i değil, fakat tümden Batı yazınının doğuş koşullarını açıklayan birtakım özellikleri belirtmektedir. Demek, Batı düşüncesi (ve Batı yazını) yeniçağa uygun kimliğini bulmak için, insanı ve dünyayı dogmalar, dinsel düşler açısından değil, akıl yolu ile tanımaya yönelmiştir. Böylece kendisi üzerinde düşünen insan, donmuş kalıpları kırarak özgürlüğünü ve bu yoldan da yaratıcılığını tanımıştır. Daha önce Ege kıyılarında başlayan, tanrıların istemlerine uygun bir doğa yerine, yasal bir düzeni olan bir doğa anlayışı bin yıl kadar sürmüş, fakat bunun arkasından yine bin yıl süren bir geriye dönüş dönemi başlamıştı. Ortaçağ dediğimiz bu dönemi kapsayan Rönesans (Yeniden Do-

ğuş), XV. ve XVI. yüzyıl Avrupa'sında, gelenek karşısında özgürlüğü ve aklı yeniden baş tacı etmişti.

Niteliklerini özetlemeye çalıştığımız bu yeniçağ düşünüşünün ve buna uygun bir yazının bizim toplumumuzda ortaya çıkması ne zaman ve nasıl oldu? Kuşkusuz şunu söylemekte bir yanlışlık yoktur ki, Türk düşüncesi, Batı Rönesansından sonra da, daha uzun süre bağımsızlığına kavuşamadan, başka bir deyişle, ulusallaşamadan, ümmetçi-dinci kimliği içinde kalmış, demek onu etkileyen İslam felsefesi Rönesansa çıkamamıştır. Bundan ötürü de bizim, Montaigne'in içinde bulunduğu koşullara varmamız gecikmiştir. Bu durumu Profesör Macit Gökberk'in, «Türk Dili» dergisinde çıkan «Türkiye'de Felsefe Dilinin Gelişmesi» adlı yazısından aldığım şu parça ile betimlemek istiyorum:

«İslam felsefesi ise Rönesansa çıkamamıştır. İbni Rüşt'te (1128-1198) doruğuna ulaşan Aristoteles'çilikten — yani, Aristoteles felsefesi üzerindeki çalışmalar, açıklamalar, yorumlar, onun kavramlarına dayanarak düşünmelerden — ileriye gidememiştir; kendi içinde değil, ancak ortaçağ Hıristiyan felsefesini etkilemesi ile, bu felsefeye yeni bilgi kaynakları sağlaması ile verimli olmuştur. İbni Rüşt, 1198 yılında öldüğüne göre, tam da Batı'da felsefenin kullanılmaya başladığı sıralarda, İslam felsefesi Aristoteles'çi bir skolastik içinde donup kalmaya başlıyor.

Oysa Rönesans her şeyden önce Aristoteles'çi skolastiğe bir tepki olmuştur. Gerçi dünyayı kavramak isteyen, bunun için de deney dünyasına yönelen Rönesans düşüncesi, kavram çözümlerinden, önermeler arasında bağlantılar kurmaktan, kısaca, salt düşünce içinde yapılan çıkarımlardan ileri gitmeyen, dinin de işine gelen Aristoteles'çi mantığı, karşısında aşılması gereken en büyük engel sayıyordu.

İslam düşüncesi ise yakın zamanlara kadar böyle bir mantığın sınırı içinde dönüp durmuştur. Örneğin, bizde Aristoteles'çi mantıktan ayrılmanın ilk belirtilerini, ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında, 1860'da yayımlanan, İtalyan Gallupi'den çevrilmiş *Miftah-ul Fünün* ile 1885'te yayımlanan Ali Sedat'ın *Mizan-ul ukul fi'l-mantık vel'usul*'ünde, bu iki yapıtta bulabiliyoruz.

Oysa Batı felsefesi deneyden bilgi türetmenin yollarını — tümevarım yöntemini — daha 1620 yılında Francis Bacon'

ın *Novum Organum* adlı yapıtında sistemli olarak incelemişti.

Her yazın belli bir düşünüş biçimine karşılık düştüğüne ve düşünüş biçimleri dediğimiz doğayı ve insanı anlama yöntemleri yukarıdan beri kısaca değinilen belirli gelişim koşulları içinde tanımlanacağına göre, yazınımız, Türk düşüncesinin de elbette gerektirdiği kendi Rönesansına değin, akılcılık, bağımsızlık, özgürlük, insanların eşitliği temeline dayanan insancılık gibi niteliklere, uzak kalmıştır. Bu durum, başka toplumsal oluşumlar yanında, şiir dışı yazın türlerinin, demek ki, düzyazının gecikmesinin de nedenidir. Yazın tarihçilerinin Türk yazınını, İslamdan önceki Türk yazını, Divan yazını, Tanzimat yazını bölümlerinde incelediklerini biliyoruz. Bu bölümler arasında temelli ayrımların varlığına karşın, yeniçağ düşüncesine dayanan, onun toplumsal ve felsefi niteliklerini taşıyan yazınımızın doğuşunu, Cumhuriyet dönemi ile bir saymak bana kaçınılmaz bir zorunluk olarak görünüyor. Çünkü, laik Cumhuriyet ile tanrısal-dinsel anlayış ve yaşayış, egemen, baskıcı etkin olmaktan çıkmış, doğaya ve insana bilimsel, akılcı yöntemlerle yaklaşım onun yerini almış, ümmet ulusa dönüşmüş, yönetici katına özgü karma Osmanlı dili bırakılarak halkın, ulusun dili yazın ve bilim dili olmuştur. Bu görünüm, Rönesans dönemindeki Batı kültürünün görünümüne hiç de uzak değildir. Giderek onun olduğundan daha özgür olarak ve onun da verimlerinden yararlanarak Türk düşüncesi doğayı ve insanı akılcı bir yöntemle ele alan geçmiş ve çağdaş bütün yaklaşımlara açılmıştır. Bu oluşum elbette Türk düşüncesine ve ona uygun olarak Türk yazınına ulusal ve insancı bir nitelik kazandıracaktı. İşte yazınımızın ulusal bir dil ve evrensel bir görüşle bütün yazın türlerine açılmasını sağlayan bu kazançlardır.

Burada baştan beri izlediğimiz düşün sıralaması uyarınca, gözettiğimiz sonuca bizi iletecek önemli bir sorun olan dil sorunu üzerinde durmam gerekiyor. Rönesans yazarlarının bellibaşlı özelliklerinden biri olan «halk dili»ni kullanma yönelimi ile — elimizdeki kitap bir deneme kitabı olduğuna göre, yine Montaigne'i analım, Montaigne, «Ah keşke Paris'in sebze pazarında kullanılan sözcüklerle konuşabilsem» dermiş — bizim dil özleşme akımını karşılaştırmak kaçınılmaz oluyor.

Konumuz bir deneme kitabı ve onun dayandığı düzyazı

olduğuna göre, özleşme akımını genel olarak değil de, düzyazıdaki yeri ve etkisi açısından ele alırsak, «dil kurallarına uygun yazma» demek olan düzyazı bizde, elbette ancak bu özleşme akımı içinde tam kişiliğini bulabilirdi. Çünkü, «dil kurallarına uygunluk» koşulunun gerçekleşebilmesi, doğal olarak, ulusal dili, halkın kullandığı dilin yazıya geçirilmesini gerekli kılar. Karma Osmanlı dili buna elverişli değildi, üstelik onun kurallarına uyma işi, yabancı dil öğrenimine bağlıydı. (Medresede öğretim dili Arapça idi). Nitekim, bizde de düzyazının kurulması için, çağdaş düşünüşe yöneliş, deneysel bilgi gereksemesinin duyulması, o zamana değin düzyazı bilinen süslü anlatımdan vazgeçilmesi, daha somut bir gelişim olarak da basımevinin kurulması gerekli olacaktı. Nitekim, gelişim bu yolu izlemiştir.

Bütün dünyada düzyazının ortaya çıkışı, koşuk düzeninden ayrı bir anlatım türünün bulunma zorunu ile, genel olarak, yaşıttır. Genel olarak deyişim, tarihsel sıraya uymayan olgulardan ötürüdür. Koşuk eski, düzyazı yenidir. Ama sözgelişi, Hitit'te Veba Duaları'ndan başka, koşuğa benzer bir şey bulunmaması, buna karşın yasa dilinin gelişmiş durumu, topraklarımız üzerindeki en eski uygarlığın bir düzyazı uygarlığı olduğunu gözlerimiz önüne serer. Bundan başka, Türk dilinin en eski yapıtı diye bilinen Köktürk anıtları da düzyazılıdır. Bu örnekler, dünyadaki genel gidişin ayrıcalarıdır. Varlığın mitos'la açıklanması geleneğini (şiiri ve masalı) bir yana bırakan, ilk fizikçiler dediğimiz Tales okulu düşünürleri, evren üstüne olan düşüncelerini yine de koşuk diliyle anlatmışlardı. Bunlara uymayan sadece Herakleitos'tur. Eski Yunan çağında «söz»ün karşılığı olan iki sözcük vardı; bunlardan biri «logos», öteki «epos» idi. Uyağa değil, ama ölçüye dayanan epos, yine söz anlamına gelen ve yasalara değil de, tanrıların keyiflerine bağlı bir doğayı açıklayan mitosları dile getirerek ilkçağın koşuk sanatını (şiiri) doğurmuştu. Mitosları bir yana bırakıp ilk varlığı akıl yolu ile arayan ilk fizikçilerden yalnızca Herakleitos'un epos'tan ayrılıp logos'u düzyazı olarak yürütmesi ilginç bir olay sayılsa yeridir. Nitekim, ondan sonra da, evrenin masal dışı açıklamalarında genellikle düzyazının kullanılması, ona, düşü değil, aklı saygın tutan bir bilgi iletim aracı niteliği vermiştir. Böylece koşuk ya da şiir, artık düzyazının üstlendiği görevlerden sıyrılarak katıksız bir sanat türü kimliği kazan-

mıştır. Oysa, eski koşuk, ölçülü olmasından ve böylece belleğe daha uygun gelmesinden ötürü, bütün zihinsel ve gözlemsel süreçler için tek araç durumundaydı.

Batı'da düzyazının gelişmesi ile aydınlanma çağının isterleri arasında doğrudan bir ilişki vardır. Gerçi Latince ile yazılmış bilim kitapları da «dil kurallarına uygunluk» koşulunu gösterir (bizde Arapçanın durumunu ansıyalım), ama buradaki dil, yukarıda da değindiğimiz gibi, ulusal dil değildir. Oysa, herkesin bilgi edinmek hakkının benimsendiği aydınlanma çağında, zorunlu olarak ulusal dillerin kurulması, başka bir deyişle, halkın konuştuğu dilin artık yazının ve bilimin temeli sayılması gerekiyordu. Basımevi, koşuk düzeninin belleğe yardımcı özelliğinin bir yana bırakılmasına yol açmıştır. Çünkü, basılı kitap kalıcıydı, belleği koşukla yormaya gerek yoktu artık.

Değişen Tiyatro adlı özgün yapıtında Cevat Çapan, İngiliz tiyatrosunun koşuktan düzyazıya geçişini anlatırken, basımevi etkeni üzerinde önemle durur. Ancak basımevi elbette ki tek neden durumunda değildir. İngiliz tiyatrosunun koşuktan düzyazıya geçişi, düzyazı gereksemesinin genel nedenlerini de kapsar. Sayın Çapan'ın kitabından aldığım şu sözleri de birlikte okumamız konumuzun daha da açıklığa kavuşmasına yardımcı olacaktır kanısındayım.

«Tiyatroda düzyazının önem kazanması ve zamanla koşuğun yerini alması toplumsal yapıdaki değişimin etkisi altında ve oldukça uzun bir süreçten sonra gerçekleşmiştir. Oyun dilinin düzyazıya dönüşmesini genel olarak bir burjuvalaşma ve çağdaşlaşma süreci olarak niteleyebiliriz.

«XVII. yüzyıldan başlayarak düzyazının önem kazanmasında rol oynayan başka bir etken de, bilimsel düşüncenin gelişmesi ve akılcılığın ortaçağ skolastisizminin yerini almasıydı. Bacon, Descartes, Hobbs ve Locke gibi düşünürlerin doğa ile ilgili doğruların bulunmasında hayal gücü yerine, deneylere, nesnel çözümlemeye dayanan tümevarım yöntemini benimsemeleri üzerine hayal gücünün ürünü olan şiir (dolayısıyla koşuk) gözden düştü. Düzyazı kültür dünyasında aklın, mantığın ve düşünsel yaşantının anlatım aracı olarak önem kazandı.»

Sayın Çapan, XVIII. yüzyılda gazeteciliğin ve romancılığın gelişmesinin de bu konu ile ilişkileri üzerinde çok haklı

olarak durmaktadır ki, benzeri gelişmeleri bizim yazınımızda da bularak sorunun genel niteliğini daha yakından belirtmek olanağına kavuşacağız sanıyorum.

Gerçekten de, bizde oyun, roman türlerinin ve gazeteciliğin bir arada ortaya çıkışını rastlantı saymamak gerekir. Daha önce basımevinin kurulmuş olması, çağın zorunlu gereksemesi olan düzyazıya ve ona dayanan yeni yazın türlerine yol açmıştır.

Bizim Divan yazınımız bir koşuk yazını idi; bu yazın içindeki düzyazı, çağdaş anlamda bir düzyazı değildi. Olamazdı, çünkü Doğu mitosları, dinsel-tanrısal dünya anlayışı, ümmet toplumu yaşantısı, İslam skolastiği aşılmamış, deneysel bilimin ilkelerine, tümevarım ve nesnel çözümleme yöntemine, ulus anlayışına, insanların eşitliği ve herkesin bilgi edinme hakkının benimsenmesi (aydınlanma) görüşüne, halkın konuştuğu dilin yazına ve bilime temel olacağı inanışına, basımevine varılmamıştı. Divan yazınında düzyazı örneği diye gösterilen ürünler, koşuk düzeninin değişik bir görünüşünden başka bir şey değildir. Bunlara egemen olan beğeni ölçüsü, süslü, secili tümceler kurarak söz hünerleri göstermekti. Arapça, Farsça sözcüklerin bolca bulunduğu bu hünerli söz oyunları, yapısı gereği, zamanın okumuş kişilerini ilgilendirirdi ancak, onlara seslenirdi. Âşık Çelebi'nin *Tezkire*'sindeki şu tümceler buna örnek olarak gösterilebilir:

«Necati'nin tab-ı çâlâk, edası pâktır. Bilcümle şuaray-ı Rum'a üstad-ı evveldir ve eş'arı dillerde darbı meseldir. Kazasker Müeyyitzade ilkaasıyla tertib-i divan eyler, badehu mesnevide tab'ını Leylâ ve Mecnun ile imtihan eyler.»

Zamanın bir başka düzyazı çeşidi de olan resmî yazı dilinde ise tümceler bitip tükenmek bilmeyen bir uzunluk alır, parçalar birbirlerine «olmakla, olup» gibi bağlarla bağlanırdı. Onlara göre açık, sade ve kısa tümcelerle yazılmış olan *Âşıkpaşazade Tarihi* ise, bu özelliklerinden ötürü günümüzün yazarlarını ilgilendirmiş, onlarda, düzyazımız bu yönde gelişmiş olsaydı, bugünkü ulusal dile daha çabuk varılabileceği kanısını uyandırmıştır. Ancak «inşa» adı verilen eski düzyazıda, tamlamalar, eşanlamlı sözcüklerin yinelenmesi, tümce sonlarındaki ses uyumları (seci) merakı yüzünden, çağdaş düşünüşün anlatım aracı olmasına olanak vermeyecek bir yapaylık yerleşip kalmıştır. Halk konuşmasının kullanıldığı sade düzyazı ise

halk öyküleri, hadis yorumları sınırını aşamamıştır. Burada denecek odur ki, Divan döneminin koşulları, bugün anladığımız ve uyguladığımız anlamda bir düzyazının oluşumuna elverişli değildi. Düzyazı, kendi başına bir tür değil, bizde ancak Tanzimat'tan sonra görülen birtakım yazım türlerinin temeli ve aracı olarak düşünülürse, romanın, tiyatronun, gazeteciliğin gereksenmediği bir dönemde, düzyazının çağdaş niteliği ile belirmesi beklenemezdi.

Bizde noktalama işaretlerinin Tanzimat'la başlaması da konumuza ışık tutacak nitelikte bir olaydır. Bu işaretleri ilk kullananın Şinasi olduğu bilinir. Oysa Batı'da bu uygulamanın başlangıcı çok eskiye uzanır. Bulucusunun Bizanslı Aristophanes olduğu söyleniyor (M.Ö. II. yy.). Ama başlangıçta sadece nokta vardı. Virgül ile soru işareti VIII. yüzyılda, noktalı virgül XII. yüzyılda ortaya çıktı. Başkasının yazdığını okumak, anlamak hiç de kolay olmamıştır.

Gerçekten de, Tanzimat'tan sonra gazetenin, romanın, tiyatro oyununun bir arada ortaya çıkması bir rastlantı değildir. Bunların üçü de halka dönük olma niteliğini içeren etkinliklerdi ve Batı'daki görünüş nedenleri de yine o niteliğin açıklayacağı tarihsel oluşumlara karşılık düşmekteydi. Artık yukarı kat okumuşlarının keyfi durumundaki eski düzyazı yaşamını yitiriyordu; o düzyazı, toplumun gereksediği yeni sorunları, yeni yazın türlerini yüklenecek nitelikte değildi. Şinasi'nin hem gazeteci, hem oyun yazarı olması, bu açıdan bakıldığında, çok anlaşılır ve olağandır. Onun «Tasvir-i Efkâr»daki, «Tercüman-ı Ahval»deki makalelerinin sadece başlıklarına bir göz atmak, yeni düzyazının niçin gerektiğini tanıtlamaya yeter. İşte bu başlıklardan birkaçı: Darülfünunda Tabiat Bilgisi Derslerinin Başlaması, Osmanlı Sanayi Sergisinin Açılması, Maliye Sahasında Gizli Kalmış Suistimaller, Ekonomi, Politika Hakkında Bibliografya Makalesi, Dilencilerin Kaldırılması ve Himayesi, İhracat ve İthalâta Ait Gümrük Defterlerinin Tutulması Lüzumu, Sokakların Aydınlatılma ve Temizlenmesi Lüzumu... Görüldüğü gibi bunlar, seçilerle, eşanlamlı sözcükler ve zincirleme tamlamalarla anlatılmaya, süse püse gelmeyecek denli somut, gerçek konulardır, yapmacıksız, akla dayalı bir düzyazıyı gerektirir.

«Tercüman-ı Ahval»e yazdığı ilk başmakalenin sonunda Şinasi, «Tarife hacet olmadığı üzere kelâm, ifade-i meram et-

meye mahsus bir mevhibe-i kudret olduğu misillû, en güzel icad-ı akl-i insanî olan kitabet dahi kalemle tasvir-i kelâm eylemek fenninden ibarettir; bu itibar-ı hakikata mebni, giderek umum halkın kolaylıkla anlayabileceği mertebede işbu gazeteyi kaleme almak mültezem olduğu...» dedikten sonra, bir beyit eklemekten kendini alamaz:

Değil mi Tanrı'nın ihsanı akl-ü kalb-ü lisan
Bu lûtfu etmelidir fikr-ü şükr-ü zikr insan

Gerçekten de Tanzimat'tan sonra bile koşuk, uzun süre, düzyazının işini yüklenmeye hep hevesli görünür; süssüz düzyazı kuru geldiğinden midir, yoksa koşuk düzyazıdan daha kolay bilindiğinden mi, birtakım düşünlerin, yıllar sonra bile koşukla anlatılması geleneğinden bir türlü vazgeçilmez: Namık Kemal vatan, hürriyet üstüne düşünlerini, Tevfik Fikret siyasal, toplumsal kanılarını, Batılı anlamda bir düşünür olan Ziya Gökalp önerilerinden birçoğunu koşukla anlatmayı yeğleyeceklerdir. Üzerinde önemle durulması, incelenmesi gereken bir olaydır bu. Toplumsal, siyasal düşünler, tanıtılmak istenen yeni kavramlar ve kurumlar için koşuğun yardımına gidilmesi, halkın düz sözden anlayamayacağı kuşkusundan mı, yoksa geleneğin bir türlü bırakılamamasından mı doğmaktadır? Aşağıda ilginç bir yanıtını bulacağımız bu sorunu eşelemeye girmeden söylemek istediğim şudur ki, zaman gerçi düzyazı gereksemesini ortaya çıkarmıştır, ama onun gerektirdiği ussal, olumlu eğitim ve bilgiden aydınlarımız yoksundur, toplum felsefesizdir. Yeni dönem yazarlarının, ozanlarının çoğu, düşün gücü isteyen düzyazıdan korkmaktadırlar. Başka bir deyişle, yazarlarımızda hem bir yandan yukarı kat süslü yazın geleneği sürmekte, hem de ölçü-uyak etkisinin düşünden yoksunluğu kapatacağı kanısı yaşamaktadır.

«Türk Dili» dergisinin Ekim 1973 tarihli sayısındaki «Tevfik Fikret'te Şiir-Düzyazı İlişkileri» başlıklı yazısında Mehmet Deligönül, Tevfik Fikret'in, «Nazım mı Güçtür, Nesir mi?» adlı yazısından şu parçayı aktarıyordu:

«... emin olunuz ki, nesir nazımdan güçtür. İspatı pek kolay! Kendinize bir zemin-i münasip intihap edin, onu bir kerre nazmen, sonra da nesren — fakat itina ile — ifade etmek isteyin; görürsünüz ki, manzumeniz hal-i hazırı ile bilâ tashih

ve tâdil tab'ınızı hoşnut ettiği halde, makale-i mensureniz hoşunuza gitmek, vicdanınızı hakkı ile memnun etmek için daha birçok tay ve ilâveye, imha ve inbata mühtaçtır... nakıstır.

«... nazmı kolayca sevdiren şey, onu ilk nazarda güç zannettiren vezin ve kafiye külfetidir. Ne kadar basit bir sebep! Nazmın fikre ait birçok nevakısı bu güçlükler sayesinde karin-i affü mazeret olur. Nesirde haşiv namı vererek sözlerimizin arasından tardetmeye kalkıştığımız fazalâtın emsalini nâzımda — bittabi iyi tertibedilmiş olmak şartı ile — levazım ve mütemmimat-ı kelâmdan addile ibka ve muhafazaya çalışırsınız ve bunu tabiatınızın sevki ile bilâ teemmül ve gayri ihtiyarî bir surette yaparsınız.»

Açıkça söylüyor Fikret, koşukta düşün bakımından eksiğiniz varsa bunu ölçü ile, uyakla örtersiniz, diyor. Oysa, düzyazı öyle mi ya!

Cenap Şahabettin'den ise, konumuzun başka bir yanını aydınlatacak bir belge alacağım. «Servet-i Fünun» yazarları, dili yeni sözcüklerle zenginleştirmek istiyorlardı, ama bunun için yabancı kökler kullanıyor, bu da yetmeyince yeni tamlamalar bulmaya yöneliyorlardı. Cenap Şahabettin 1892'de çıkarılmış olan «Nevsal-i Servet-i Fünun»a yazdığı bir yazıda bu konuyu ele alarak: «Her fikir bir lâfız ile veya birkaç lâfız ile — yâni terkiple — eda olunur; elfaz mahdut, halbuki efkâr gayr-ı mahdut olduğundan alelekser tebliğ-i efkâra lafz-ı vahit kifayet etmeyerek teşkil-i terakip ihtiyacı mahsus olur...» demekte ve ortaya attıkları yeni sözcük ve tamlamalar karşısında doğan tepkilere değinerek yazısını şöyle sürdürmektedir: «Daha geçenlerde büyük bir muharririmiz elfaz-ı cedide istimalini muahaze ettiği sırada şifahen bana dedi ki:

«— Biz lisan-ı tahririyi indirmek, lisan-ı şifahiyi yükseltmek isterken siz her gün öyle lügatler, öyle terkipler çıkarıyorsunuz ki, Veysi'lerin, Nergisi'lerin âsârında bile görülmemiş.»

Cenap Şahabettin'e bu sözü söyleyen yazarın kim olduğunu bilmiyoruz, ama o söz ilk okunuşunda gülmece bir izlenim uyandırıyor. Ne demektir yazı dilini indirmek? Ne demektir konuşma dilini yükseltmek? Sanıyorum ki, Cenap Şahabettin, o zaman karşılarında yer alan bu yazarla alay etmek için onun sözünü isteyerek bu kılığa sokmuş, ya da ne demek istendiği-

ni anladığı halde, anlamazlıktan gelmeye bakarak böyle gülmece bir izlenim uyanmasını sağlamaya çalışmış.

Gerçekte ise, adı verilmeyen o «büyük yazar»ın demek istediği, o zamana değin sürdürülmekte olan süslü, yabancı sözcük ve tamlamalarla dolu yazı dilini ortadan kaldırıp onun yerine konuşma dili temeline dayanan bir yazı dilini kurmaktır. Adı verilmeyen büyük yazar, sanıyorum ki, Ziya Gökalp'tir. Çünkü, Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* adlı yapıtında, konuşma dili ile yazı dili arasındaki ayrıma önemle parmak basmıştır: «... İki Türkçe var: Biri konuşulup yazılmayan İstanbul lehçesi, diğeri yazılıp konuşulmayan Osmanlı lisanıdır. Acaba milli lisanımız bunlardan hangisi olacaktır?»

Tevfik Fikret'in düzyazıyı güç, şiiri kolay bulması, Cenap Şahabettin'in ise «yeni elfaz» gerekçesi ile ya da yeni imgeler kurabilmek için yabancı sözcükleri yeni tamlamalarda kullanmayı marifet sayması, böylece yine bir yapay dile emek vermesi, düzyazı davasının ne güçlükler içinde kaldığını, ayrıca düzyazının temeli olmak gereken anadilin şiir yolu ile nasıl geri itildiğini gösterir. Demek yeni çağın akılcı, halka dönük, bilgi aktarıcı, mantıksal, ulusal nitelikteki iletişim aracı düzyazının doğuşu bizde büyük sıkıntılar yaşamıştır. Belki de bunun nedeni, düzyazıyı doğuracak koşullarda yeterince ve gereğince güçlü olmayışımızda aranmalıdır. Başka bir deyişle, toplumumuz, çağdaşlaşma sürecini ağır, yavaş geçirmiştir, çağdışı geçmişle ilişkisini bir türlü koparamamıştır. O dönem içindeki bütün yenileşmelerde bu iki yönlülüğün saptanması bundandır.

Gelişimin tam anlamı ancak Cumhuriyet'le algılandı. Çağdaş kimliğinde bir Türkçe düzyazının kurulması, bu alanda kendinden önceki bütün ileri atılımları, olumlu çabaları benimseyerek, dil devrimi ile başladı ve arada on yıllık bir iktidar gericiliğine karşın, ozanların, yazarların çabası ile gerçekleşti.

Ancak bir uygarlık kurumu olarak düzyazının sadece ulusal dile dayanması da yeterli değildir; tersine olarak, ulusallaşma ve çağdaşlaşma atılımlarının bir ürünüdür dilde özleşme, halklaşma. Bu bakımdan, bizim yeni düzyazımızın işlevi içinde, doğayı ve insanı aklın ışığında ele almak niteliğinin de bulunması, toplumumuzun içine kapalı olmaktan kurtulması, ileriye hazırlanması da gerekir.

Gerçekten de yeni düzyazımız, içerik ve yapı olarak bu

işlevi sürdürecek gücü kazanmıştır artık. İşte Nadir Nadi, bu gücün sayılı temsilcilerinden biridir. Onun gerek bu kitaptaki denemelerinde, gerek «Cumhuriyet» gazetesinde yazdığı başyazılarda, yukarıdan beri anlatageldiğim gelişmenin kalıtı (mirası) açık seçik olarak kendini gösterir. Nadir Nadi, öz Türkçecilik akımının, yalnızca başyazarlar arasında ilki olmakla kalmaz, genellikle yazarlarımızın ön sırasında yer alır. Bundan ayrı olarak, onda Cumhuriyet döneminin, akla, olumlu düşünceye, insana ve halka dönük bütün atılımları, sindirilmiş, kişileşmiş, ödünlerden arınmış bir sağlamlıktadır. Onun öz Türkçeciliği biçimsel bir sevginin değil, öz Türkçeciliği de oluşturan yapısal bir değişiklik inancının bir parçasıdır.

Özellikle elimizdeki kitabı oluşturan denemelere gelince; burada önemle beliren nitelik, Nadir Nadi'nin bir yazın adamı olarak ortaya çıkan kişiliğinde kendini gösteriyor. Yazımın başında belirttiğim gibi, deneme türü bizim yazınımızda en geç görülen türdür; bu gecikişin nedenleri de genel toplumsal oluşmamız içinde aranmak gerekir. Nasıl Batı'da bu türün Rönesansa yaşıt olması bir rastlantı sayılamazsa, bizde de kendimizi tanımanın dünyayı tanımaya bağlı olduğunun algılanmasını bekler bu tür. Bu kitaptaki yazıların yazıldığı yıllar, laik Türkiye'de anadilin coşkunlukla arandığı, dünya klasiklerinin çevrildiği, Köy Enstitülerinin kurulduğu yıllardır. İçine kapalı, geleneksel düşünce bırakılmadan, bilimin değeri akla başat kılınmadan, insana bakış ayrıcalı yukarı kat anlayışından kurtulmadan Nadir Nadi'nin bu kitabında karşımıza çıkan yazınsal kişiliği oluşamazdı. Onun usta bir denemeci olarak yazınımızdaki yeri, bu oluşumun bilincini simgeleyecektir. *Sokakta Gürültü Var*'da, geçmiş, yaşanan olayların ya da geleceğe uzanan düşlemelerin, gözlemlerin akıl süzgecinden geçirilmiş özleri, sindirilmiş bir bilgi ve alçakgönüllü bir söyleyişle, süsepüse kalkışılmadan, pekyürekle, önyargılardan, dogmalardan bağımsız olarak, özgürce verilmektedir.

«Sokakta Gürültü Var» bölümünde, çevrenin güncel bir gözlemi yer alıyor. Büyük düşünceler hiç de büyük olayları beklemez; yaşamın sürekliliğindeki güç verici nitelik, doğaya güven duygusu, değeri bilinmeyen emeğin üstünlüğü, çalışan insanın doğallığı ve mutluluğu bu bölümdeki denemelerde halktan insanların ağzından ya da halktan insanlar günlük yaşayışları içinde gözlemlenerek şaşırtıcı bir sadelik ve etki-

leylcl bir dille verilmektedir. Kör bir adama çarpan irkıyım hamal, minarenin külahını onaran işçi, sıcağın bunalttığı yolcuların arasında neşesini yitirmeyen vatman, bu çalışan insan gözleminin birkaç örneğidir.

«Adamlar ve Tipler» bölümünde, görüp geçiliveren, olağan sayılagelmiş görünüler altındaki insan karakterleri sergileniyor. Yoğurtçunun şaşırtıcı temizliği, bir maden işçisinin geçirdiği kaza, kestanecinin köleleşmesi, Napolyon'un kaç yaşında öldüğünü bilen, fakat Malazgirt Savaşı'nın tarihini bulamayan kültürlü adam, nikbin adam, ukala adam, liberal adam, sahici adam başlıkları altında tanıtılan bu tiplerin ne denli canlı ve tanıdık olduklarına bakıp şaşıyorsunuz.

«İç Çamaşırlarımız» bölümünde, geleneksel anlayışların çağdaş düşünce ile çatışmasından canlı örnekler gösteriliyor. Ahlak softalığı, daha mükemmelini aramak, élève ve étudiant, mektep ve kâtip, insanın kendi kafası ile düşünebilmesi, eski mezarlıkları ortadan kaldırmak isteyen asri mezarlık hayranının anlayışı, yasalar açısından doğa ve toplum gibi konulara değinilirken, okur, birtakım gerçekleri, yazardan aldığı hızla kendisinin düşünüp bulduğu sanısına kapılıyor; başka bir deyişle, okuma düşünmeye dönüşüyor.

«Dünya Yanarken» bölümünde, dünya olaylarının görünüşü altındaki gerçekleri arama ve yarının hiç de resmi görüşlerde söylenenlere benzemeyeceğini belirtme, doğa ile toplum arasındaki benzerlikler ve benzemezlikler, teknik değişmeler yanında insanın değişmeyen tutumlarının sürmesi, doğanın mantıksızlığı, savaşın akılları kör edici saçmalığı, uygarlıklara karşı aynı kalmamız gibi konular, yazarın baştan beri uyguladığı yöntemle, bir gazete haberinden, bir konuşmadan yola çıkılarak, en kısa yoldan anlama varma tekniği, sade bir biçem (üslup) içinde, fakat olağanüstü bir incelikle işlenmektedir.

Sokakta Gürültü Var, yazın kitaplığımızın önemli bir yapıtıdır kuşkusuz; düzyazımızın, deneme yazınımızın yapıcı ve özgün bir ürünüdür.

DOĞU-BATI

DUYGU, DUYU, US

«Ben ruh demeği pek sevmem, anlamıyorum ne demek olduğunu, benim ruhum yoktur demek daha işime gelir.» diyor Ataç, bir yazısında. Onun bu sözlerine kızanlar olmuştur sanıyorum. Çünkü ruh, insanlarca, ölümsüz sayılıyor. Siz, «Bende ruh yok» demekle ruhlarına, ruhlarının ölümsüzlüğüne inananları yadırgatıyorsunuz. Çünkü birimizin ruhsuz olduğu kesinleşirse öteki insanların ruhlu olduklarına inanımız da sarsılır, şu ölümlü tenimizle baş başa kalıveririz. Bu bakımdan, benim ruhum yoktur, diyenin karşısında gel de titreme.

Ruh sözü ile, daha çok, duygu anlatılmak istenir. «İnce ruhlu biri» denince, «duygulu biri»ni anlıyoruz. Nitekim «Ruhumu okşadı» sözü, «Beni duygulandırdı.» anlamına geliyor. Eski çağların sanatçılarında yaratma gücü ruha bağlanırdı. Tanrısal esinleri sanatçı, ölümsüz ruhu ile alırdı. Bundan dolayı onun yarattıklarını anlayabilmek, kavrayabilmek için de ruh gerekirdi.

Ancak insanların, ruhu bilmedikleri, düşünmedikleri çağlar da olmuş. Voltaire'in düzenlediği bir konuşmada, bir bilgin bir vahşiye, «Ruh hakkında ne biliyorsunuz? Ruh denen şey nereden gelir? Neyin nesidir? Ne iş görür? Nasıl hareket eder? Nereye gider?» diye sorunca, vahşi kısaca, «Bilmem, hiç görmedim.» diye cevap veriyor. Ama ruhu bilmeyen o vahşilerin de sanatları vardı. Öyle ki, günümüzün en değerli sanatçıları onların yaptıklarına şaşıp kalıyorlar.

Konfuçius dermiş ki, «Ruhlara saygı göstermeli, ama be-

denlmizden uzak tutmalıyız.» Ancak onun ruh dediği, görültüler. Hani eskiden insanlarla bir arada yaşadıklarına inanılır, onlardan korkulurdu. Musiki ile beslenen ruhun korkunç bir şey olması ne aykırılık!

Bence Ataç, «Ruhum yoktur.» derken bir yandan, bilimlerin ele almadığı «ruh»la ilgisiz olduğunu söylemek istiyor; bir yandan da sanatlarda duyguculuğa karşı olan durumunu belirtiyor.

Gerçekten de, bilimciler ele almadan, «ruh» üzerinde kolay kolay tartışmaya girilemez. Şaşılacak şeydir, atomun içindeki elektronu yakalayabiliyorlar da, koskoca insan ruhuna nasıl olup da yanaşamıyorlar? Bunca deney arasında nasıl olup da bir insan ruhu ile karşılaşmıyorlar? Ama, böylesi daha iyi olmuştur da denebilir. Ruh, bilincilerin eline geçseydi ne olurdu, bir düşünelim. Önce hızını ölçmeye kalkarlardı. Sonra başka ruhlarla çarpıştırarak bu hızı arttırmaya uğraşırlardı. «Şu anda şurada bulunması gerekirken bulunmadı.» diye olmadık deneylere girişirler, ruhu şaşkına çevirirlerdi.

Ataç'ın o sözle, sanatta duyguculuğa karşıt bir durum aldığı konusuna gelince: gerçekten de çağımızın sanatlarını duygu yönetmiyor artık. Yaratma yönünden böyle olunca, sanat ürünlerine bakarken de duygululuğa kapılmamak gerekecekti. Sözgelişi, resim soyut biçimlere yöneldiğinden beri, bu biçimleri bir şeye benzetemeyenlerin canları sıkıldı, duygulanamıyorlardı çünkü. Oysa duygulanarak bakmanın yerini, anlayarak bakma alabilir. Anlamanın da bir tadı vardır, o tat da «ruhumuzu okşar», üzülmeyelim. Masal tatlıysa, matematik probleminin çözümü de tatlıdır. Bebekay'dan sonra yıldızlara, belki de, eskisi gibi bakmayacağız artık, eski tılsım çoban şiirlerinin tılsımı bozuldu. Ama telsizli yapma yıldızların göğünde başka bir tat yok mu? Eski göklerin gizleri masallarda saklıydı; bir bakıma bilim bütün masalları geçiyor.

Ataç, usun değerini bilen bir düşünürdü; ruhum yok demeği uygun bulması bilimci, usçu bir davranıştır. Ama belki, ondan da çok bir sanat görüşüdür. Çünkü sanatta usçu görüş, evren karşısında bilim adamı gibi davranmak oluyor. Bu yüzden yeni sanat akımlarını, duygudan da, duyudan da çok us yönetiyor. Çağımızın sanatçısı, bilim adamının ardına düşmüştür, denebilir.

Burada biraz duralım. Yeni düşler kurmak, yeni evrenler

bulmak yolunda, bugünün sanatçısı, bilim adamından çok güçsüzdür. Bugün sanatçının yeni diye ortaya atacağı bir görüt, bilimsel kuramların göz önüne getirdiği inanılmaz evrenler yanında pek sönük kalacaktır. Bilim adamının düşlerimizi doyuramadığı çağlarda sanatçı, yeryüzünü bozar, değiştirir, düşüncenin sınırlarını zorlar, bir masal evreni yaratırdı. Bugünse en şaşırtıcı evren bilim adamının bulduğu. Üstelik inandırıcı sayılara, ölçülere dayanan bu evren yanında, sönük bir uydurmanın ne güzelliği olur... Denecek ki eski çağlarda da sanatçı, gününün bilgi anlayışı ile sınırlıydı, böyle olmak sanatın yaratıcı gücünü hiç de sarsmaz. Evet, öyleydi, daha da ileri gidelim, ilkçağda sanatçı bilgindi de. Örneğin ozan Lucretius gününün fizik bilginiydi, atomu ilk ortaya atanlardan. Ama o çağın fiziği masaldan, sanattan pek başka değildi ki. Atomların havada uçuştukları, şiir gibi de okunabilirdi, bilim gibi de. Günümüzün bilimi ise inandırmak, düşüncenin sınırlarını genişletmek, yeni acunların görütlerini çizmek... gibi işlerde sanattan yardım beklemek durumunda değildir. Bizim sanatçımız, bilimin bulduğundan daha ötesini de uyduramayacağına göre, onun sönük bir taklitçisi olacaktır. Sadece yaratıcılığa dayandığını söyleyen yeni sanat için aykırı bir sonuç.

Belki günümüzün sanatçısına, yeryüzünün ilk sanatçıları gibi şaşmak kalıyor. Şaşmak... artık aylara, güneşlere değil de, elektronlara, bebekaylara. Bilimle kör topal yarış etmektense, bilisiz, ilkel bir davranışa dönmek belki de sanat için son çıkar yoldur.

KENDİMİZİ TANITAMIYOR MUYUZ?

«Varlık» dergisinin bir sorusuna karşılık, ressam Eşref Üren şöyle diyor: «Bugünkü halde Türk resminin olgunluk çağına ulaşamamış olduğu muhakkaktır. Bununla beraber yabancılara kendimizi tanıtmak için iyi bir propagandaya ihtiyaç vardır.»

Beni düşündürdü bu sözler. Olgunluk çağına ulaşamamış olan resmimizi yabancılara niye tanıtmalı? Tanıtacağız da ne olacak? Bakacaklar. «Sizin resminiz daha olgunlaşmamış.» diyecekler. Sonucun böyle olacağını bilerek çırpınıp didinmek gereksiz görünüyor bana. Bizim resmimiz daha olgunlaşmamışsa, tanıtalım onu diye çabalamak boşunadır, yabancıya da beğendiremeyiz.

Eşref Üren, resmimizin olgunluk çağına eriştiğini söyleseydi de bunun arkasından kendimizi tanıtmamız gerektiğini ileri sürseydi daha mı doğru olurdu, diye düşündüm. Öyleleri var. Resmimizin, şiirimizin, hikâyemizin Avrupa ile atbaşı gittiğini söylüyorlar. Onlardan biri, bir geçmişte, «Bizim şiirimiz Avrupa'da değilse bile Orta Avrupa'da birincilik alabilir.» diye yazmıştı. Böyle düşünenlerin de tanınmak istemelerini anlayamıyorum. Demek kendi bilincimiz, kendi yargılarımız yetmiyor bize. Yetseydi, yaratıcı gücümüze ister Eşref Üren gibi büyütmeden bakalım, ister kendimizi dev aynasında görelim, yabancıların beğenisine bağlı kalır mıydık?

Gerçi, başka türlü olamazdı, denebilir. Yüz elli yıldan beri Batılılığa özeniyoruz, Batılıların işlerini kendimize örnek tu-

tuyoruz. Yetiştik mi, yetişmedik mi, gene onlar söyleyecek kanısındayız. Bunu anlıyorum. Ancak bu durumda, bir yabancının, resmimizi, şiirimizi, hikâyemizi beğenmesi pek de önemli değildir, diye düşünüyorum.

Neden derseniz, Tanzimat'tan beri geçirdiğimiz çıraklık süresi içinde yetişen en başarılı ressamlarımızın, en başarılı şairlerimizin Batı'da ustaları var. Bir yabancı, ilk bakışta kolaylıkla anlıyor bunu. «Siz André Lhote gibi resim yapıyorsunuz. Siz Baudelaire'e benziyorsunuz.» diyor. İyi sözlerdir bunlar. Bir yabancının böyle söylemesi, o resmi, o şiiri sevmesine de engel olmaz. Ancak, salt bu sözleri söyletebilmek için, Eşref Üren'in istediği gibi, propagandaya girişmek bize ne kazandırır? Lhote'un ya da Baudelaire'in öğrencisi olduğumuzu bilmiyor muyuz biz?

Denecek ki, bilmeyen, büyük büyük düşler kuran varsa öğrenir, bu da bir kazançtır. Ancak kendimizi tanıtmaktan umduğumuz kazancın böyle küçük bir kazanç olduğuna inanmıyorum ben. Kendimizi tanıtalım diyenler, Batı'da bir görünsek ortalığı şaşırtacağımızı sanıyorlar.

Doğrusu da budur. Sözüm yanlış anlaşılmasın, bugün o durumda olmadığımızı biliyorum. Ama ancak o duruma geldiğimiz gün Batı uygarlığı içinde bir yerimiz olabilir. Çünkü Batılı kendinde olanla yetinmez, yeniyi, bilmediğini arar, kendini boyuna aşmak ister. Biz onda olanla, onun bulduğu ile yetindikçe, kendimizi tanıtsak da, Batı'dan alkış bekleyemeyiz, beklememeliyiz. Biz bugün Batı'nın resmine, şiirine, hikâyesine öykünüyoruz. Bu bile Batılı olmadığımızı göstermiyor mu? Bizim Batı'ya ayak uydurmaya çalışmamız, kendimizi aşmak bakımından iyidir, Batı'da ilgi de toplayabiliriz. Ne var ki onları şaşırtmaz.

Kendimizi tanıtalım diyenler, Batı'da beğenileceğimize inanıyorlar, inanları doğru çıkmıyor da değil. Ancak bu, bizim resmimizin, şiirimizin Batı'da artık yerleşmiş, belli birkaç beğeni ölçüsüne uyduğunu gösterir. Yoksa beğenileceğimizden bu kerte umutlu olmazdık. Şaşırtmak ise o ölçüleri sarsmak demektir. Bunu başarabildiğini sanan, beğenileceğini, hiç olmazsa görünür görünmez beğenileceğini umamaz. Batı'da resmin, şiirin kavgası bitmiyor. Batılı olmanın yolu o kavgaya karışmakta.

Eşref Üren'in, olgunluk çağına ulaşmamış dediği Türk

resmini yabancılara tanıtmak için ne düşünerek daha iyi bir propaganda istediğini, doğrusu anlayamadım. Resim uluslararası bir anlaşma aracına dayandığı için, ulusal bir dile bağlı olan şiire, hikâyeye göre kendini yabancıya daha kolay tanıtabilir. Nitekim resimlerimizi yurtta, yurt dışında açılan sergilerle yabancılara da gösterebiliyoruz. O resimlerde yabancıları şaşırtacak bir güç olsaydı er geç çıkardı ortaya. Yok, öyle bir güçden yoksunsalar ne yapsın propaganda buna?

Şiirler yazmaya başlamış, ama daha yayımlayamamış bir genç, bir gün bana şiirlerinden birkaçını okumak istediğini söyledi. Ben dinlemek üzere beklerken durdu. «Şimdi okuyacağım şiiri beğenmiyorum.» dedi. «Beğenmiyorsanız bana ne diye okuyacaksınız?» dedim. Durum gerçekten tuhaftı. Ya kendi işine güveni yok, ben beğenirsem sevinecek ya da benim beğenimi sınıyor.

Biz toplumca o genç ozana benziyoruz. Baş kaygumuz kendimizi tanıtmak. Kimi yerde yetersizliğimizi bile bile istiyoruz bunu, belki beğenir, diye düşünüyoruz, yok mu ya!...

Oysa Batı bizi tanıyor. Tarihimizi ilk onlar yazdı, dilimizi ilk onlar incelediler. Ozanlarımızı, hikâyecilerimizi, romancılarımızı, daha biz beklemezken dillerine çevirdiler. Denebilir ki onlar, bizi tanımak için gösterdikleri hamaratlığı, kendilerini bize tanıtmak için göstermemişlerdir. Şunu da söyleyeyim, biz iyi, güzel işlerimizin çoğunu onlardan öğrendik sevmeyi. Bundan sonra da gerçekten büyük bir ressamımız, gerçekten büyük bir ozanımız yetişirse gene yardımımıza koşacaklardır. Öyle yapıyorlar.

AKHİLLEUS İLE ODYSSEUS

Küçük Hippias'ı okumamıştım, dün okudum. Eflatun'un bütün öteki konuşularında olduğu gibi, bunda da düşünce, şiir tadı veriyor. Sokrates ile Hippias, Eudikos'un evinde, Akhilleus ile Odysseus üstüne konuşuyorlar. Hippias, ozan Homeros'un Akhilleus'u doğru özlü, doğru sözlü, Odysseus'u ise kurnaz, yalancı olarak gösterdiğini ileri sürüyor. Sokrates'e gelince, düşündüğünü söylemiyor o, soruyor, boyuna soruyor Hippias'a. Konuşu biterken de, yalancının, doğru sözlü adamdan başkası olmadığı sonucu çıkıyor. Aktöreye aykırı bir sonuç ama, o konuşuda çarpışan iki karşıt düşüncenin gelişmesine bakacak olursanız doğru. Hippias'a göre, ozan Homeros yalancı ile doğru sözlü adamı ayırmış, yalancılığı bir kişiye, doğru sözlülüğü başka bir kişiye vermiş, demek bunların bir kişide bulunamayacağını göstermek istemiş. Sokrates ise, sorularının sonucunu bağlarken, ancak doğru sözlü bir adamın yalancı olabileceğini söylüyor.

Sarsıcı bir konuşu. Çünkü kişileri doğru sözlü, yalancı diye ayırmak, doğru sözlüye güvenip yalancıdan çekinmek, alıştığımız, inandığımız bir aktöredir. Bu aktöreye uygun davranırsak rahat ederiz, yaşamamız kolaylaşır. Bu bakımdan, doğru sözlü adamın yalancı olduğu savı, ne denli rahatımızı kaçırır, düşünün.

Bunda bir ağlatı ürpertisi var. Doğru sözlünün yalan söylemesi, aktöre inancımızı sarsıyor, rahatımızı kaçırıyor, giderek bizi kötü duruma düşürüyor, yaşamımızı güçleştiriyor.

Ancak bir de güldürü yanı var o savın. Aktöre inançlarımıza körü körüne bağlanmanın, aktöreleri kişileştirmenin, kişileri kalıplaştırmanın yanlışlığını birdenbire anlıyoruz. Düştüğümüz şaşkın duruma gülmemek elde mi?

Sokrates'in savından, ağlatı ile güldürünün katışık olduğu bir kişi çıkıyor ortaya. Bu kişi, çağdaş sanatçının ele aldığı kişidir. Bu bakımdan *Küçük Hippias*'ı, çağdaş sanatın bir müştucusu saymak yanlış olmaz.

Gerçekte Homeros da Hippias'ın dediği gibi davranmamış kişilerine, Sokrates «Yalan söylüyor Akhilleus.» diyor. «Bütün ordunun karşısında olsun, silah arkadaşlarının önünde olsun, savaşı bırakıp geri döneceğini söyledikten sonra, dönmek üzere hazırlandığını, hatta gemilerini denize indirdiğini gören olmuyor. O hiç oralı değil, bu sözleri söyleyen kendi değilmiş gibi, sözlerinin birinde durmuyor.» Böyle diyen Sokrates, yavuz Akhilleus'un yalancı Odysseus'a benzediğini açıklıyor.

Gerçekte ise, yavuz görünüp yalana dolana sapan Akhilleus, küçük gördüğü Odysseus'dan da aşağı düşmüyor mu? «Düşündüğünü gizleyen, düşündüğünden başka türlü konuşan adamdan, Hades'in kapıları kadar nefret ederim.» diyor da, çıkarı, keyfi, hesabı gerektirince değişivermekten çekinmiyor. Giderek bunun bile yavuzluk olduğunu düşünecek kadar kurnazlığa kalkışıyor, aktöreyi, içinden çıkılmaz bir duruma sokuyor; kendi ona bağlanacağı yerde onu kendine bağlıyor da, gene aktöre savunucusu gibi konuşuyor.

Bu bakımdan, Homeros'u da yeni saymak yanlış olmaz. Homeros, doğru sözlülük ile yalancılığı ayrı ayrı kişilere vermiş ama, doğru sözlüyü yalancı göstermekten de çekinmemiş.

Klasiklerden sonra, kişilere bu türlü bakış, daha bilinçli bir duruma gelir. Kötülükler de, iyilikler de, bir kişide incelenmeye başlanır. Yazındaki bu değişikliği, aktöre saygısızlığı gibi görmek yanlıştır... Yazın, önce, kendini kalıplardan kurtarmağa, kişilere de, olaylara da önyargısız bakmağa özenmiş, bunun için savaşmıştır. Ama yazında bir aktöre aşılayıcısı olmak görevini arayanlar, bu durumdan yakınmışlardır. Ancak yazının bugüne değin yaptığı, aldatıcı bir bölümlemeyi ortadan kaldırmaktı. Bugün, kişileri gerçek durumları ile tanıyabilen bir yazın, artık aktöre aşılayıcısı görevini de yeniden, doğru olarak benimseyebilir, benimsiyor.

Küçük Hippias'ın sonunda, Sokrates de: «Zaten kendim

de bu düşüncemi kabul edemeyeceğim.» diyor. «Ben bu konularda boyuna bocalıyorum, kâh böyle, kâh şöyle düşünüyorum.» Sokrates'in dediğinden de anlaşılıyor, yalancının, doğru sözlüden başkası olmaması, gerçeğe ne denli uysa da, duygularımızı sarsmakta, gönlümüzü incitmektedir. Sokrates gibi, biz de, doğru sözlünün yalancı olduğunu görmüş olabiliriz, ama onu aştığımız yan, artık onun gibi, kâh şöyle, kâh böyle düşünmeyişimizdir.

DUYGULU OLMAK

Yakup Kadri Karaosmanoğlu yazıyor; Ahmet Haşim, bir yıl, İzmir'deki evlerinde konukları olmuş, gece gündüz bir arada oturmuşlar da şiir lakırdısı açmamış. Ahmet Haşim için, şiiri sevmezdi, ondan ötürü lakırdısını açmak istememiştir, diyemeyiz. Kendi gibi sanatçı bir arkadaşımı, böyle bir konuşma için yetkisiz bulmuş da olamaz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun o yazısı, yanılmıyorsam, şöyle bitiyordu: «Yok canım... Haşim şair bile değildi.»

Neyi anlatıyor bu söz? Ahmet Haşim'in ozan olmadığını mı? Hayır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Ahmet Haşim'in şiirini belki en çok beğenenlerden biridir. O sözü ile, Haşim'in, yaşamağı şiirden üstün tuttuğunu, sanatına bir uğraş diye baktığını, onu duygularına karıştırmak istemediğini anlatmak istiyordu.

Gerçekten de, şiir bir oyundur. Ahmet Haşim için, kendince belli yapılış yöntemleri olan bir oyun.

Melâli anlamayan nesle âşina değiliz

Çeşidinden dizelerini bir yana bırakırsanız (çünkü onlar Haşim'i Haşim yapan şiirler değildir) onda samimiyet yoktur. Duygulandırmaz onun şiiri; diyelim bir sevdanızı anmanıza, onu yeniden yaşamanıza yaramaz. Bir üzüntünüzün benzerini, yankısını da bulamazsınız onda. Belki konuşurken çeşitli duygularını anlatmıştır da, böyle yaparken şiirini kullanmaya kalkmamıştır. Çünkü şiirinin bir yeri olamazdı ki duygularını anlatırken.

DUYGULU OLMAK

Bizim şiirseverlerimizin çoğu, duygulanmak isterler şiir okurken. Buna bir şey denemez. Ama bu yüzden ozanı duygulu bir kişi saymak yanlıştır. Sözgelişi, yeniler arasında Cahit Sıtkı Tarancı, öyle bir ozan diye bilinir. Ölüm acısını duymuş, duymuş da öyle yazmış. Yoksa okuyanı bu denli içlendiremezmiş.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Ahmet Haşim için söylediği söze benzer bir sözü, ben de Cahit Sıtkı Tarancı için söyleyeceğim. Onunla yıllarca arkadaşlık ettik. Bir gün bile ölüm lakırdısı açtığını işitmemişimdir. Ölmüş bir sevdiği de yoktu, yanılmıyorsam. Ölüm bir tema idi onun için, duygulanmadan işlerdi bu tema'yı. Ama onu tanıyanlar şu kanıdadırlar: Cahit Tarancı çok duygulu idi. Gerçekten de, üzücü bir lakırdı açıldı mı gözleri sulandığı olurdu, sık sık olurdu. Ancak bunu, onun ozanlığı ile birleştirmek yanlıştır. Cahit Sıtkı Tarancı, diyelim dişçilik yapsaydı, gene öyle olacaktı.

Orhan Veli'nin şiirinde, arada bir duygularını kaçırdığı olmuştur. Ama samimiyetini katmadığı şiirlerinde etkisi daha yaygındı. Sevdalanmış da.

Çok sevdiğim salatayı bile
Aramaz mı olacaktım?

diyor. Oysa salatayı sevmezdi. Eskilerin, sevdalanmayı, yanıp tutuşmakla anlatmalarına benzemeyen bir davranış. Amacı sadece bu.

Ama eskiler de (eskiler derken Divan ozanlarımızı söylemek istiyorum.) duygulanmazlar şiir yazarken. Yaşını başını almış, çoluk çocuğa karışmış, sakalı bir karış Fuzuli'nin, minderin üzerinde.

Aheylediğim serv-i hıramanın içindir
Kan ağladığım gonce-i handanın içindir

diye yazarken, gerçekten sevda ateşi ile yanıp yakıldığını düşünmek gülünç olur.

Bizde şiire samimiyeti getirmek isteyenler, Tanzimattan sonra yetişen ozanlardır. Hâmit Bey, ölen eşi için, Ekrem Bey ölen oğlu için şiirde gözyaşı dökmeye kalkmış. Fransız romantiklerinin etkisi olacak. Yanılmıyorsam Gide, onlar için şöyle

diyor: «Olduklarından fazla heyecanlı görünmeye özenirlerdi.» Bu bakımdan asıl onların samimiyeti çok söz götürür.

Öte yanda, Edgar Allan Poe'ya «Raven» gibi, «Annabel Lee» gibi şiirleri, ölen eşi esinlemiş. Ama o büyük ozan, duygusunu öne çıkarmamayı bilmiş, bir biçim yoğurmak için assılanmış duygularından. O da başka bir konu...

DÜŞÜNCE DEĞİŞTİRMEK

Bir düşünceye ölüme değin bağlı kalmak, eskiden beri övüle gelmiştir. Ama çoğun, o düşüncenin niteliği değildir beğenilen, salt bağlılık erdemidir. Nice devrimciler bilirim, başına şapka giymemek için Mısır'a gittiğinden ötürü Mehmet Âkif'i övmüşlerdir. Giderek, vatanı sattı diye bilinen kimi siyasetçiler için de «Onu asmalı, sonra da altında oturup ağlamalı» diyenler olmuş. Acıklı bir söz... Ama gerçekleştirileceğini sanmam. Bizim kanılarımıza aykırı da olsa, bir düşünceye bağlı kalmanın erdemini anlatmak için uydurulmuştur.

Ataç'ı, sık sık düşünce değiştirmekle suçlarlardı. Önden sevdiği bir ozanı sonradan yerermiş, bir gün şunu dediyse, ertesi günü tam tersini söylermiş. Anımda aldanmıyorsam, Ataç, bir yazısında, aşağı yukarı, şöyle yanıtlamıştı onu yerenleri: «Düşüncemi değiştirdiğimi söylüyorlar. Büyük düşünürlerin başarabileceği iştir düşünce değiştirmek. Oysa benim iki, üç düşüncem var, sırayla kullanıyorum onları. Benden de az düşüncesi olanlar, düşünce değiştirdiğimi sanıyorlar.»

Belki de Gide'i düşünmüştür böyle söylerken Ataç; çünkü ozanlarla, yazarlarladır onun işi. Oysa düşüncelerini değiştirdiklerini söyleyenler yalnız onlar değildir; bilim adamları, devlet adamları da vardır düşünce değiştiren. Demek, bir düşünceye bağlılık erdemi karşısında, düşünce değiştirmek erdemi de var; aldandığımızı, yanıldığımızı anlayınca artık düşüncemizde direnmemek, yeni baştan doğruyu aramak erdemi. Bilimle uğraşanların töresi bu değil midir? Deneylerin yanlış

çıkardığı bir varsayımda direnmek erdemlilik sayılamaz. Bunun gibi, boş inançlara bağlılık da övülemez.

Bir düşünceye bağlı kalmak erdemi gibi, düşünce değiştirmek erdemi de çekicidir, sarar. Bu yüzden, düşüncelerini değiştirdiklerini söyleyenler az değildir.

Ancak düşüncelerimizi değiştirmek pek de kolay olmasa gerek. Bunun için, önce bir düşünceniz olacak, sonra başka bir düşünce daha edineceksiniz, daha sonra o güne değin yanıldığınızı kendinize de, çevrenizdekilere de pekyürekle söylemekten çekinmeyeceksiniz... Babayiğitlik ister, herkeste bulunmaz bu erdemler.

Düşünce değiştirmek için, en az iki düşünce gerekir, dedim. Önemli olan, bunların gerçekten birer düşünce mi, yoksa birer duygu mu olduklarını ayırt edebilmektir. Montaigne, «Düşüncelerimizin çoğu, eskiden beri süre gelen inanışlara dayanır.» diyor. Acı bir söz ama gerçek. Böyle olduğuna göre, inançlarımızdan birini bir düşünce ile değiştirmemiz, düşünce değişikliği sayılır mı? Sözgelişi, yeryüzünü öküzün boynuzunda sanan birine siz, gezegenlerin gökyüzünde dolaşıp durduğunu anlatsanız, o da buna kansa, düşünce değiştirmiş olur mu? Böyle birine, bilmiyordu öğrendi, denir. Erdemli sayılabilmesi için, onun da bunu anlaması, bir inançtan bir düşünceye geçtiğini bilmesi, açıklaması gerektir. Yoksa öğrendiği düşünce gene de bir düşünce olamaz onda, bir inanç, bir duygu olur çıkar. Çünkü düşünmek, düşünebilmek kolay değildir, inanç gibi sevilmez.

Sanat yapıtları karşısında değişmenin ise, korkulacak bir yanı da, övünülecek bir yanı da olmamak gerekir. Önden övdüğü bir ozanı sonradan yerdi diye — böyle yaptı ise — Ataç'ı suçlamak yanlış olduğu gibi, Ataç'ın da ben değişiyorum gibilerden övünmesi yersizdir. Gerçekten düşünen bir kişiye yakışan, bu değişikliğin nedenleri üzerinde durmak, böyle yaparken de gösterişten, başkalarını aldatmaktan kaçınmaktır.

Bana sorarsanız, değiştiğini söyleyen birine inanmam için, onun önceden düşündüğüne inanmam gerekir, derim. Öylesine değişenler var ki, eskiden inançla, gözleri sulanarak savundukları düşüncelerin topunu, gene inanarak, gözyaşları ile yererler. Oysa Bacon, «Eskiyen düşüncelerimizi atarken uyanık olmalıyız. Çünkü ishal gibidir bu iş, iyileri de birlikte gider.» diyor.

İKİ UYGARLIKTAKİ YAZINIMIZ

Tanzimattan beri Batı uygarlığına girmek için çabalıyoruz. Ya ondan önce ne durumda idik? Yerimiz İslam uygarlığı içindeydi, o uygarlığın tüzesine, yazınına ortaklık. Şiirimizde Fars ozanlarını kendimize örnek tutmuşuz, bu alanda biçim, anlam sanatlarını onlardan öğrenmişiz. Başka türlü olması da beklenemezdi. Bugün Batı uygarlığı içinde bulunan ulusların sanatçıları da böyle yapıyorlar, o uygarlığın ortak aygıtlarını benimsiyorlar. Ancak bizim Divan ozanlarımız, İslam uygarlığı içinde kişiliklerini ne ölçüde belirtebilmişlerdir? Başka bir deyişle, bizim Divan şiirimizin Fars şiiri yanındaki değeri nedir? İslam uygarlığının yarattığı şiiri öğrenmek isteyen bir Batılı, Fars ozanlarını okumakla yetinemez mi? Bizim Divan şiirimiz bu ortak uygarlığa ne katmıştır? Biz Divan şiirimizle övünüp duruyoruz ama, o şiirin gerçek bir yeniliği var mıdır?

Yeni çıktığı anlaşılan «Fuzulî» adlı derginin, 3. ve 4. sayısı bana bunları düşündürdü. O dergide Fuzulî için, «Şöhreti bütün İslam âlemini tutmuş olan bu büyük Türk şairi...» deniyor. Niçin yalnız İslam âlemini? Batılılar onu da, Fars ozanlarını tanıdıkları gibi tanımıyorlar mı? Batı'da basılmış sözlüklerin özel adlar bölümünde kaç Fars ozanı, kaç Türk ozanı vardır?

Batı'yı ölçü diye tutmam bağışlansın. Çünkü bir uygarlığın değeri, o uygarlığa yabancı olanlarca daha iyi ölçülebilir. Nitekim bizim dilimizi, tarihimizi de Batılılar bizden önce incelemişlerdir.

AÇIKLIĞA DOĞRU

Öğretmenim Mustafa Nihat Özön, bundan, birkaç yıl önce, üzerinde çalıştığı bir kitaptan söz açmıştı bana. Bastırabildi mi, yoksa bugüne dek elinde midir, bilmiyorum. O kitapta, Mustafa Nihat Özön, Divan şiirimizde kullanılan mazmunlarla, Farsça Divanlardaki mazmunları karşılaştırdığını söylüyordu. Bana anlattığına göre, Farsça Divanlarda, diyelim sevgi üstüne on mazmun varsa, bizim Divanlarımızda bu mazmunların ancak beşi, altısı kullanılıyormuş. Fars şiiri ile bizim Divan şiirimiz, gereğince incelenip karşılaştırılmadan üstünkörü sonuçlardan çekinmeli. Ama bugüne dek çürütülmeyen kanı şudur: Bizim Divan şiirimiz, Fars şiirinin taklidîdir.

Bundan, yeni bir sorunumuzu aydınlatmak için assılanmak istiyorum. Tanzimat'tan beri Batı yazınına özeniyoruz. Bugün bizim, o yazın içindeki yerimiz nedir? Bildiğimiz bir durumu yeniden söyleyelim: Biz Batı yazınına öykünme dönemindeyiz, o yazına yeni bir yan katmış değiliz. Bütün ozanlarımızın Batı'da ustaları var. Biz ozanlarımızla ne denli övünürsek övünelim, bir Batılı onlarda, öykünmeden başka bir yan bulamayacaktır.

Bizim yazınımızın da bir kişiliği olması için ne yapmalı? Eski bir sorun, Ziya Gökalp, medeniyet, hars ikiliğini ortaya atmıştı. Ona göre medeniyet ortaktır, hars ise ulusaldır. Batı uygarlığından biçimler alacağız, o biçimlere ulusal özler konduracağız. Doğrusu, safça bir öğüt. Ninnilerimizi füg'le ezgileyeceğiz; özle biçim birbirinden bu denli ayrı değildir ki birleştirilebilsinler. Öz, biçimi, biçim de özü yaratır. Bizim Batı yazını içinde bir yeniliğimiz olacaksa, bu yenilik yalnız özde değil, biçimde de görünmek gerekir. Sözgelişi, şiirimizi ele alalım: Bizim ozanlarımızın kendilerini Batılı saymaları için Batılı ozanların sorunları ile karşı karşıya gelmeleri zorunludur. Oysa biz ne yapıyoruz? Batı'da kavgası bitmiş, tatlıya bağlanmış, artık öğretim alanına geçmiş anlayışları öykünmeye çabalıyoruz. Edgar Allan Poe'yu, ya da Rimbaud'yu örnek tutmaya kalkıyoruz. Daha yenileri öykünürken durumumuz sanki başka mı? Değil. Bugün bizim Homeros'u örnek tutmamızla, en yeni bir Batılı ozanı örnek tutmamız arasında, yazınımızın kişiliğini bulması bakımından, ne gibi bir ayırım düşünülebilir? Divan ozanlarımız, Fars ozanlarını sevmişler, onlar gibi yazmışlar da ne olmuş? Bunca yüzyıl geçtikten sonra verilen yargıya bakın: Divan şiiri, Fars şiirinin taklidîdir, deniyor.

İKİ UYGARLIKTAKİ YAZINIMIZ

Divan şiirimizi kötülemek istemiyorum. O şiirin güçlü ozanlar yetiştirdiğini biliyorum. Ne var ki bugün, İslam uygarlığı içinde yaratılan şiiri tanımak isteyen, Fars şiiri ile yetinebilir. Yarın çağdaş şiirimiz için de böyle olmayacak mı? Yirminci yüzyıl Batı şiirini inceleyenler, neden bizim şiirimizi de okumak gereğini duysunlar?

DOĞU-BATI

«Varlık» dergisinde, Selâhattin Batu, Doğu ile Batı, Doğulu ile Batılı arasındaki ayrımları anlatıyor, birkaç sayıdır. Kendisi anlatır gibi görünmüyor da, konuyu iki kişiye tartıştırıyor, bir konuşu koyuyor ortaya. Yazarlarımız, düşüncelerini bu yoldan anlatmayı çok beğeniyorlar son yıllarda. Gene o dergide başka bir yazar, Nuri Tarhan da öyle yapmış: Toplumcu sanat üstüne düşündüklerini doğrudan doğruya yazmıyor da, iki kişi arasında tartıştırıyor. Ama, biz anlıyoruz yazarın hangi yanı tuttuğunu. Karşıt düşüncede olanı, bir punduna getirip, alaşağı ediveriyor. Doğrusu anlayamıyorum o yazarları. Düşündüklerini niçin düpedüz yazmazlar, niçin karşılarına bir kukla alıp çürütecekleri düşünceleri ona söyletirler? Konuşu biçimindeki yazıların Batı'da ortaya konmuş olan örneklerine bakarsınız, onlarda bu kolaylık, bu alâ (hile), bu danışıklı döğüş yoktur, iki karşıt düşünce gerçekten çarpışır, okuyan hangi yanı tutacağını bilemez, biri için doğrudur derken öbürü ağır basıverir. Değil bizim yazarların konuşuları öyle. Daha başlangıçta anlıyorsunuz yazarın kanılarını, inançlarını.

Doğrusu Selâhattin Batu'nun «Bizim Ruhumuz» başlıklı yazısı öyle değildi. Bay Batu, gene de kendine bir yan seçmiş, ama, öbür yanı el çabukluğu ile alt etmeğe kalkmamış. Öbür yana da doğru düşünceler söyletiyor. Daha incelerseniz anlıyorsunuz Bay Selâhattin Batu'nun bir çatışma içinde olduğunu. Zorlu bir çatışma değil, ama olsun, yazdığı konuşu, düzmece bir tartışma izlemini uyandırmıyor.

Konu nedir? Doğulular geri kalmışlar, Batılılar ileri gitmişler. Ne yapmalı? Geriliğimizi ta içerlerinde duyup üzülenler, giderek aşağılık duygusuna saplananlar, bizim her bakımdan Batılıya öykünmemiz, onu kendimize örnek tutmamız gerektiğini söylüyorlar. Toplumsal kurumlarımız, ilişkenliklerimiz, şiirimiz, musikimiz, yapılarımız... Hep hep Batı'daki örneklerine benzemeli. İyi ya, insanlarımızı da yeni baştan yaratmak gerektiği ortaya çıkınca tepki başlıyor: Biz geri kaldıksa (bütün Asya gibi) teknikte gecikmemizden ötürüdür bu. Tekniğin insan gelişmesindeki olumlu etkilerini bir yana bırakacak olursak Asyalı hiç de Avrupalıdan geri değildir. Çünkü, yoksulluk, fabrikasızlık, operasızlık... İnsanın değil toplumun geriliğini gösterir. Oysa nice geri toplumlar gösterilebilir ki, orada çok zengin, çok köklü bir geçmişin, göçmüş büyük bir uygarlığın izleri, gelenekler, huylar gibi yaşantılarda gizlenmiştir. Teknikçe geri bir toplumun, insanları da geri sayılmamalıdır, küçük görülmemelidir, onların değerleri, yetenekleri, güçleri üzerinde durulmalıdır.

İşte Bay Selâhattin Batu, yazısını okuyunca anlıyorsunuz ki, bu düşünceleri, sırası ile yaşamıştır. «Doğu'ya daha ilkokuldan düşman kesilenler ya da kendilerini Batılı bilip her değeri bu üstünlükleriyle küçültebileceklerini, küçümseyebileceklerini sananlar, insanın hiçbir güzelliğini göremez, bizi de içimizden tanıyamazlar» derken, şimdi gelip durduğu sırayı anlatıyor, yanılmıyorsam.

Bizim toplumumuz, Batılı olmak istediği günden bugüne değin, Bay Selâhattin Batu'nun yazdığı konuşu da ele alınan soruyu tartışmaktadır. Ya, Batılıya benzemeye özenirsek, kişiliğimizi yitiririz diye, değişmelere karşı koyan tutucu bir duruma düşülmüş ya da, her şeyi yeni baştan Batılılardan öğreneceğiz düşüncesine saplanılmış. Bunun ortasını bulmaya çalışan Ziya Gökalp'tır.

Ziya Gökalp'la yetinelim demiyorum, ama her kuşak bu soruyu, başını taştan taşa vura vura, yeniden ele alacak olursa başa çıkılmaz bununla. Önce, ulusumuzu bütün ulusların üstünde sayan bir eğitim, geleneklerimize dört elle sarılmamızı buyuran bir sağtöre içinde gözümüzü bütün acuna kapıyoruz. Sonra bir yaşta, Batı illerinden birine gidince ağzımız bir karış açık kalıyor, biz hiçiz diyoruz. Daha sonra, Bay Selâhattin Batu gibi «Kimi günler İstanbul'da, Bursa'da, An-

kara'da en fakir mahallelere kadar...» giderek, «oralarda sokakları dolduran o uçuk benizli çocukların yüzlerini, bakışlarını» görerek ulusumuzdaki yaşama gücüne saygı duymağa, Batı tutkunluğunda o denli ileri gitmenin doğru olmadığını düşünmeğe başlıyoruz. Ya sonra? Sonra bu dönüp dolaşma yeniden başlıyor. Gelenekçilik mi? Kimi dinlesem, bu ulusu benden başka seven yok, tutumu ile karşılaşıyorum. Batı tutkunluğu mu? Kimi dinlesem, Batı'ya ilk o gitmiş gibi konuşuyor. Sonra da gerçek ne onda ne bunda, ikisinin birleşiminde, düşüncesi sökün ediyor. Ben kendi payıma bıktım, usandım. Sözgelişi, «Varlık»ın gene o sayısında, Batı yolculuğundan dönen Yaşar Nabi Nayır'ın, Batı tutkunluğu ile yazdığı o coşkun yazıyı da okuyunca, yarın o da Selâhattin Batu gibi, Doğu-Batı birleşimine gider, diye düşündüm.

Kendimizi bir türlü Batı'nın içinde duyamıyor, bulamıyoruz.

GENE O KONU

«Varlık» dergisinin son sayısında, Cevdet Kudret'in «Gene Dil Üzerine» başlıklı bir yazısı var. İlgi ile, asılanarak, birkaç kez okudum o yazıyı: Dilimizin sorunları ile ilgilenenlere de öğütlerim okumalarını. Şu da var ki, korkuyorum o yazının etkisinden. Dilimizi özleştirmenin gereksiz olduğu sonucu çıkar diye korkuyorum. Çünkü, bugüne değin, dil devrimine karşı koyanların biri, bu denli inandırıcı belgelerle çıkmamıştı ortaya. Cevdet Kudret özleştirmecileri yenmek için iyice düşünmüş, çalışmış, gerekli sözcükleri toplamış, hani karşısındakini gık dedirtmeyecek bir duruma sokmak için elinden geleni yapmış. Bu yazıyı okuyanların çoğu Cevdet Kudret gibi düşünecek, kökleri bilmenin gereksizliğine inanacak, yazı diline konuşma dilinin temel olduğunu, konuşma diline giren yabancı sözcüklerin ise değiştirilemeyeceğini, bu bakımdan dil için çabalamanın yersiz olduğunu düşünecek, bugünkü Türkçeyle yetinmeyi savunacak...

Biliyorum, Cevdet Kudret, Türkçenin kuruluşuna karşı değildir, bu kuruluşun ister istemez yabancı sözcüklerle savaşı gerektirdiğini yadsımaz; bugün savunduğu Türkçenin, kırk elli yıllık bir savaş sonunda kurulduğunu, bugünkü eksikliklerin de, dile karışmayarak değil, tersine karışarak düzeleceğine inanır. Yazısını okuyanların, demek dilimizin uğraşılacak bir yanı yokmuş, dili yenilemek isteyenlere boşverelim, diye düşünmelerini istemez. Onun bütün kavgası, özleştirmeciler dediği kişilerle, hani dil devriminde aşırı davrandıkları söylenenlerle.

Onları yenmek, susturmak istiyor. Belli ki onlar yenilir, susarlarsa, dilimiz daha uslu bir gelişme yolu tutar diye düşünüyor. Kısacası, dil devriminden yana olanlarla olmayanlar arasındaki bir tartışma değil bu. Türk dilinin yenileşmesine çalışanların arasında geçen bir yöntem, bir ele alış, bir davranış anlaşmazlığı. Öyle görünüyor.

Öyle görünüyor ama, tartışmayı biraz eşelersek anlıyoruz ki, burada görünüş, özü tutmuyor. Özleştirmecilere vuralım derken, Türkçeciliğe vuruyor, Türkçecilerin çabalarına vuruluyor o yol doğru değildir derken, bugünkü dili benimseyip oturmaktan başka çıkar yol olmadığı duygusu yaratılıyor.

Cevdet Kudret, açıkça, ben dil devrimine karşıyım, dememiş. Ama onun yazısını okuyanların böyle düşüneceklerini sanıyorum. Dil devrimine karşı olmayı bir suç gibi mi göstermek istiyorum? Yok canım... Keşke bir dil devrimi gerekli olmasaydı, keşke bugünkü dilimizle yetinebileceğimize inansaydım, keşke bu tartışmalar beş yüzyıl önce geçmiş olsaydı...

Sırası gelmişken söyleyeyim, başka bir yazımda da yazmıştım, ben, aydınların, yazarların, dil karşısında devrimci değil tutucu bir davranışları olması gerektiği kanısındayım. Dili değiştirmek, durmadan değiştirmek isteyenler, derler ki, bilisizler, okumamış kadınlar, çocuklarmış. Bugünün düşüncelerini yarına aktaracak olan dil ise, öyle ikide bir değişmeye, bozulmaya gelmez. Onu, aşağıdan gelen bu bozucu, değiştirici itmelere karşı, yazarlar, aydınlar tutarlar. Ama bütün bütün başarabilirler mi bu işi? Yo... Bir süre sonra gevşemeyi, ellerindeki dili aşağıdan gelen yeniliklere açmayı zorunlu görmeye başlarlar. Dil de böylece, doğal akışı içinde değişerek yaşadığınca yaşar.

Bizim durumumuza gelelim. Bugün bizim tutmamız, değişmesini önlememiz gereken Türkçe hangi Türkçedir? Güncelerimize bakın, üç ayrı kuşaktan olan üç yazarın dili de birbirinden ayrı. Eskiler, Türkçe bizim yazdığımızdır, derken duygularına kapılmış oluyorlar. Biz de kalkıp, öz Türkçedir dersek, gene öyle, duygulu bir söz söylemiş oluruz. Yapacağımız iş, usun gösterdiği yolu tutmak, o yolu savunmaktır. Bugün yurdumuzda, bir küme aydının dilci oluvermesi boşuna mı? Neyi gösteriyor bu? Bizim bir dilimiz olmadığını, dilimizi kurmakla görevli bulunduğumuzu, değil mi? Bana sorarsanız, dil

karşısındaki davranışımızı devrimcilikle değil, kuruculukla adlandırmalıyız. Yalnız duygulu davranmayı sevmediğimden değil, bu yüzden de suçlamaya kalkmam, dil devriminden yana değilim diyeni. Yeter ki usu ile söylesin bu sözü, duygu ile değil.

Cevdet Kudret, o yazısında dil karşısındaki yerini söylüyor. Bunu söylerken, Türkçenin özleşmesi konusundaki görüşleri ikiye ayırıyor. Kullandığımız sözcüklerin kökünü bilmemiz gerektiğini savunan, okullarımızda Arapça, Farsça okutulmadığına göre o dillerden gelen bütün sözcüklerin atılmasını isteyen, onların yerine ya ölmüş eski sözcükleri almayı ya da Türkçe köklerden, eklerden yeni sözcükler türetmeyi öğütleyen bir kümede; söylenişleri dilimizin fonetiğine uydurularak Türkçeleştirilmiş olan ve konuşma dilinde herkesçe bilinen ve kullanılan yabancı sözcüklerin Türkçe sayılmasını isteyenleri de ikinci kümede topluyor. İşte Cevdet Kudret'in yeri bu ikinci kümedir. İkinci küme dediğim için futbolcuların ikinci kümesini düşünmeyin. Cevdet Kudret'in de gösterdiği gibi Ziya Gökalp da bu görüşü savunmuştur.

Demek Cevdet Kudret de Türkçenin özleşmesini istiyor, ama bu amaca giden yolun, Ziya Gökalp'ın tuttuğu yol olduğunu savunuyor. Yazısına, onun görüşünü yansıtan düşünceler almış.

Oysa Ziya Gökalp'tan beri dilimiz yeni olaylarla karşı karşıya gelmiştir. Örneğin, okullarımızdan Arap, Fars dillerinin öğretimi kaldırılmış, abece değiştirilmiş. Bu durumda Ziya Gökalp'ın ortaya attığı kuramların da değişmesi, değiştirilmesi gerekir.

Ne demiş, neler demiş Ziya Gökalp? *Türkçülüğün Esasları*'nı açtım. «Lisani Türkçülük» başlıklı bölümü yeniden okudum. Tartışmamıza oradan başlamak doğru olacaktır. Bu işi gelecek yazıma bırakıyorum.

DİL İÇİN ZİYA GÖKALP'IN DEDİKLERİYLE YETİNELİM Mİ?

Cevdet Kudret'in «Varlık»taki yazısı üzerine söylemek istediklerim, geçen çarşamba günkü yazımda bitmemişti. Arkadaşım, Ziya Gökalp'ın kuramını eksik söylemiş, Ziya Gökalp, Türkçede karşılığı bulunmayan kavramlar için, yaşayan

eklerden, köklerden yeni sözcükler türetilmesini istemekle kalmaz. Bu yapılamazsa Arapçadan, Farsçadan — tamlamasız — yeni sözcükler almamızı da öğütler. Cevdet Kudret bunu atlamış, çünkü Ziya Gökalp gibi düşünmüyor, o yeni kavramlar için İstanbul ağzında, konuşma dilinde yaşayan ekleri, kökleri öğütlemekle yetiniyor. Ya o eklerle kökler yetmezse ne yapmalı? Arapçaya, Farsçaya başvurmayacağımıza göre Latinceye, Yunancaya mı gitmeli? Biz diyoruz ki, o iki yola da gidemeyeceğimizden Türkçeyi bir ölü dil gibi de almak, böylece bugün konuşma dilimizde olmasa bile, eski yazılı yapıtlarımızda bulunan sözcüklere, o sözcüklerin köklerine, eklerine başvurmak çıkar yoldur. Cevdet Kudret, konuşmayı buraya dek getirmiyor. Bu bakımdan Ziya Gökalp'ı aşmak şöyle dursun, ondan geri kalıyor. Üstelik konuşma dili derken bundan sadece İstanbul ağzını anladığını belirtiyor. Ziya Gökalp'ın da, Cevdet Kudret'in de, konuşma dilimizde yok sandıkları eski Türkçe sözcüklerin, Anadolu'da da yaşamadığını söyleyebilir miyiz? Unutmayalım ki, Ziya Gökalp, dil üstüne düşüncelerini geliştirirken, okullarımızda Arapça, Farsça okutuluyordu. Böyle olmasaydı, bize Arapçaya, Farsçaya başvurmamızı öğütleyebilir miydi?

Cevdet Kudret, Ziya Gökalp'ın, Türkçede karşılığı bulunan yabancı sözcüklerin atılması düşüncesine, yalnız ona karşı geliyor. Sert'in karşılığı katı'dır, ama anlamları değiştiği için, katı var diye sert'i atamayız, diyor. Ziya Gökalp'ı burada yanlış anlamış Cevdet Kudret. Ziya Gökalp, «Halk lisanında Türkçe müteradifi bulunan Arabi ve Farisi kelimeleri atmak, tamamıyla müteradif olmayıp küçük bir nüansa malik olanları lisanımızda muhafaza etmek» diyor. Yanlış anlamayı bir yana bırakalım, ikisinin de söylediği bir, Türkler, Türkçede karşılığı olup da, okuryazarlar eliyle dilimize sokulan kimi Arapça, Farsça sözcüklerin anlamlarını az çok değiştirerek kullanmak yolunu tutmuşlar. Sözgelişi siyah'la beyaz'ı somut anlamda kullanmışlar. Ziya Gökalp, «Meselâ siyah yüzlü bir adamın alnı ak olabilir, beyaz çehreli bir adamın yüzü kara çıkabilir.» diyor. Cevdet Kudret de, bunun gibi, Arapça, Farsça sözcüklerle kurulmuş deyimler ileri sürüyor. Bunlar ne olacak, diye soruyor.

Ne olacak? Yaşadığınca yaşayacak. Dil tartışmaları sırasında, ikide bir, bu deyimler sorusunun ortaya atılmasını bir

türlü anlayamıyorum. Deyimlerimizi de değiştirelim diyen yok. Dedelerimiz, Arapça, Farsça sözcüklere sarılırken, daha eski deyimlerimizin ne olacağını düşünmüşler miydi? Ben savımı pekiştirmek için Cevdet Kudret'in yaptığı gibi, eski Türk savlarını, deyimlerini sıralamaya kalkmayacağım. İslam uygarlığına geçtiğimiz sırada aydınlarımız, düşünürlerimiz, yazarlarımız, halka o eski deyimleri unutturmuşlar. Yerlerine, bozulmuş Arapça, Farsça sözcüklerden deyimler geçmesine yol açmışlar. Zorlayarak mı yapmışlar bunu? Yo... İslam uygarlığı içinde bir yasa dilinin Arapçadan kurulması, şiir dilinin Farsçadan assılanması gerektiğini düşünmüşler, o kadar. Bu davranışın sonuçları sonradan çıkagelmiş. Arapçalı, Farsçalı yazı dili kurulurken, o eski deyimler de bir süre yaşamıştır. Gene de öyle olur, öyle oluyor. Bugün dilimizde bir esamisi okunmaz sözü var. Arapça isim sözcüğünün çoğulu olan o esami sözcüğünü kullanıyor muyuz biz? Bugün esami sözcüğünü savunan olmadığına göre, o deyimin de kullanılmaması gerekirdi. Esami kalkmış, o deyim daha yaşamış. Sanırım son günleridir. Diyeceğim, dedelerimizin yabancı dillere dayanarak yaptıkları bir işi, biz bugün öz dilimize dayanarak neden yapmayalım. Sorun, deyimler sorunu değil. Dedelerimizin, İslam uygarlığına geçiş sırasında düşündüklerine benzer bir dil durumunu, bugün de biz, batı uygarlığına geçiş sırasında ele alıyoruz. O günkü değişikliğe olup bitti gözü ile bakmak yanlış değil mi?

Cevdet Kudret, özleştirmeciler için, «Önce bir kural koyuyor, dili ondan sonra ele alıyorlar» diyor. Önce dili tarayıp kuralı oradan çıkarmayı doğru buluyormuş o. Bu yargısını ya da yergisini, çok beğenmiş olmalı ki, biri belki gözden kaçar diye, iki kez yazmış o yazıda. Olayı kurala uydurmaya kalkmak şaşkınların işidir. Uslular ise o şaşkınlığa gülerler, çünkü kuralların olaylardan çıktığını bilirler. Doğrusu, özleştirmeciler için çok ağır bir yergi, yeren içinse büyük bir övünü. Ama, bakalım doğru mu?

Ziya Gökalp da Cevdet Kudret gibi düşünmüş, fesahatçilerle tasfiyecileri düşçülükle suçlamış. Kendisinin, yaşayan dile dayandığını söylemiş. Bu tutumla koyduğu kurallara göre, günaydın sözünün dilimizde yaşamayacağını ileri sürüyor. Oysa bugün günaydın sözü tutmuştur.

Bence, yaşayan dile dayandıklarını söyleyenlerin kuralları, zorunlu olarak yanlış çıkacaktı. Çünkü onlar, belli bir dö-

nemdeki durumu, değişmez, değişemez bir durum gibi ele alıyorlar. Oysa, biz karışmasak da dil boyuna değişir, kendisine dayananları şaşırtır, utandırır. Aydınların, yazarların görevi, dile bir yön vermektir. Nitekim dedelerimiz, İslam uygarlığına geçiş sırasında, Arapçaya, Farsçaya giderken bu tutumlarını dilin incelenmesinden çıkarmamışlardı. Onları toplumsal olaylar zorlamıştır. Osmanlıca dediğimiz dil kurulduktan sonra da, o çağdaki aydınlar, düşünürler, artık Osmanlıcaya sıkı sıkı sarılmışlar, onun ikide bir değişmesini önlemeye bakmışlardır. Fesahatçilerin titizliği bundandır. Osmanlıcanın çöküşü de, dilin incelenmesinden sonra olmamıştır. Toplum yaşayışımızdaki büyük değişiklikler zorunlu kılmıştır o olayı. Nitekim bu büyük değişiklikler sırasında, dili etkileyenlerin, dil bilginleri olmayıp yazarlar, ozanlar, toplum bilimciler olması da bunu gösteriyor. Toplum gidişini bir bütün olarak ele alanların dil karşısındaki durumunu, kuraldan dile gitmek diye göstermeye kalkmak, onları düşçülükle suçlamak, en azından, yanlıştır.

Dilden kurala gittiğini söyleyen Cevdet Kudret'in durumunu ele alalım. Önce şunu sormak istiyorum. C. Kudret, dili incelemeyi, bu incelemeden bir kural çıkarmayı neden gerekli buluyor? Onu bu işe zorlayan nedir? Dilin kendisi mi? Hayır. Bugünkü dil tartışması. Bu tartışmanın ise yüzyıllık bir geçmişi var. Bu geçmiş içinde yazı dili ile konuşma dilini birbirine yaklaştırmak, Türkçeden Arapça, Farsça tamlamaları atmak, Arapça, Farsça çekimleri atmak. Türkçesi bulunan Arapça, Farsça sözcükleri atmak... gibi bir sıra olaylar geçmiştir. Bugün Cevdet Kudret ne diyor? Atamazsınız, yapamazsınız diyor. Demek geçmişteki olaylarla yetiniyor, dilin artık değişmez bir döneme vardığını sanıyor. Bozulmuş Arapça, Farsça sözcüklerle anlaşmayı ulusumuzun alınyazısı gibi görüyor. Bu bir kural değil ki, biz dinlesek bile, dil dinlemez, Cevdet Kudret'i. Eczahane, eczane oldu, yarın belki de ezzane olacak. Boyahane, boyane oldu, yarın ne kılığa gireceğini kestiremiyorum. Cevdet Kudret bunlara ne diyor? Yazarlarımız, ozanlarımız, aydınlarımız, halkın bilinçsiz olarak yaptığı bu değişiklik ardınca mı gitsinler? Onların bilinçli bir davranışı olmasın mı bu olaylar karşısında?

İşte fesahatçileri, tasfiyecileri, özleştirmecileri ortaya çıkaran, böyle bir davranış almak zorunluluğudur. Onların du-

rumlarına da gelecek yazımda dokunacağım.

FESAHATÇİLER, TASFİYECİLER, ÖZLEŞTİRMECİLER

Özleştirmeciler, adları üstünde, dilimizdeki yabancı sözcükler yerine, Türkçe sözcükleri geçirmek istiyorlar. Dili zorlamakmış bu, halkın benimsediği yabancı sözcükler atılamazmış. Demek halkın dilinde bozulmuş, biçimini değiştirmiş yabancı sözcükleri Türkçe sayıp işin içinden çıkacağız. Ama bunların arasında birbirine benzeyenler, kökleri bir olanlar varmış, aldırmayacağız. O yabancı sözcüklerin kökleri nedir, ekleri nedir, ayırmaya kalkmayacağız. Kökleri bilmeyince, bir sözcük Türkçe midir, değil midir, belli olmayacak. İşin kötüsü, halkın değiştirmesi, bozması durmayacağı için, bu yabancı sözcüklerin ilerde alacakları biçimleri, anlamları da doğru saymak zorunda kalacağız. Onların doğrusu, yanlışı olmayacağına göre öğretimi de olmayacak.

Kuraldan dile değil, dilden kurala gittiğini söyleyen Cevdet Kudret kökleri bilmemizin gerekli olmadığını yazıyor. Bunu, dili inceleyerek mi buldu dersiniz? Ziya Gökalp da onun gibi düşündüğüne göre, demek yeni değil bu düşünce. Ama, Türk halkının bildiği, tamdığı yabancı sözcükler Türkçedir, derken Ziya Gökalp, dil dışı dayanaklar sürüyor ortaya. «Siyasi kapitülasyonlar, siyasi istiklal ve hakimiyete münafi olduğu gibi, lisani kapitülasyonlar da, lisani istiklal ve hakimiyete münafidir.» diyor. «Lisani istiklal ve hakimiyet...» Bu düşünce dilin incelenmesinden çıkarılmış olsaydı, o gün değil, çok daha önceleri de çıkarılırdı. Demek dil değil, başka toplumsal zorunluluklar doğurdu bu düşünceyi. O toplumsal zorunluluklar, Ziya Gökalp'ın düşüncelerini geliştirdiği gibi, tasfiyecilerin, fesahatçilerin de düşüncelerine yol açmıştır. Cevdet Kudret, bunların içinde birini benimsiyor. Benimsesin, ama yalnız kendini gerçekçi, karşısındakileri düşçü saymaya kalkmasın. Dil olayları, doğa olaylarına benzetilemez. Bu bakımdan, dil kuralları da doğa yasaları gibi değildir. Kaldı ki, Ziya Gökalp'ın tasfiyeciler karşısındaki davranışını, dil olaylarının bugün aldığı yön, yanlış çıkarmıştır. Dahası var: Ziya Gökalp'ı fesahatçiler karşısında bile haklı bulmak kolay değildir.

Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*'nda anlatıyor: Felsefe terimlerini araştırıp bulmak için Üniversitede bir kurul top-

lanmış. Bu kurulda, fesahatçilerden biri, dikkat sözcüğünün attention karşılığı olamayacağını ileri sürmüş. «Güya dikkat kelimesi, dakik-ince sıfatından iştikak ettiği için incelik mânasında imiş.» diye alay eden Ziya Gökalp da, dikkat sözcüğünü halkın kullandığını söylemiş. Fesahatçi, «Halkın kullandığı tabirleri ilim kabul edemez. Doğru olan kelimeler, kelimelerin eski şekilleridir.» demiş.

Dilimizdeki yabancı sözcüklerin köklerini bilmemiz gerektiğini savunan fesahatçiler, hele terim işinde, kolay kolay yerilemez. Terim olacak bir sözcüğün, sınırları kesin olarak çizilmiş, açık seçik bir anlama, yalnız o anlama gelmesi gereklidir. Bunu ise, ancak kök anlamı sağlar. Halkın kullandığı, çeşitli anlamlara gelen, istenildiğinde istenilen yana çekilebilen, oynak, kaypak bir sözcüğün bilimde yeri olamaz. Terimin anlamında da var bu tanım. Sınır demek o Latince sözcük. Boşuna seçilmemiş. Okullarımızda Arapça, Farsça okutulduğu, o dillerden yeni sözcükler türetildiği günlerde, fesahatçilerin davranışı hiç de yanlış değildir. Onlar Türkçeye inanmamakla yanılmışlardır.

Okullarımızdan Arapça, Farsça öğretimi kaldırdıktan, dilimiz özleşmeye, kendini bulmaya başladıktan sonra ise, bu sefer tasfiyeciler, kökleri, Türkçe kökleri bilmemiz gerektiğini ileri sürüyorlar.

Bu iki davranış karşısında Ziya Gökalp'ın tutumu nedir? Sözcüklerin kullanılış anlamları ile yetinmemizi, «galat-ı meşhuru, lûgat-ı fasihaya yeğlememizi» öğütlüyor o. Halkın bilinçsiz olarak bozup kullandığı yabancı sözcükleri Türkçe sayalım, diyor. Çünkü Türkçe olan gözgü, sayru, baskıç, ağu gibi birçok sözcüğün canlı dilden çıktığını, bunların yerine de canlı olarak ayna, hasta, merdiven, zehir sözcüklerinin girdiğini söylüyor. «Bir milletin lisanı kendi cansız cezirelerinden değil, kendi canlı tasarruflarından mürekkep canlı bir uzviyettir.» diye yazıyor.

Bugün Ziya Gökalp gibi yazmadığımızı bir yana bırakalım; Arapça, Farsça sözcükleri dilimize halkımız mı soktu? Kim öldürdü ağu sözcüğünü? Zehir sözcüğüne can veren kimdir? Eski dilcilerimiz, dili inceleyerek mi yaptılar bunu? Yo... Ozanlar, yazarlar özendiler Arapça, Farsça sözcüklere, halk da onları kullanmaya, ama çoğunu bozarak kullanmaya başladı. Demek Ziya Gökalp, eskiden olmuş bitmiş bir durumu, artık

değişemez diye benimsememizi istiyor.

Cevdet Kudret de o kanıda. Türk dilinin gücünü yabancı sözcükleri bozarak kendine benzetmesinde buluyor. Yabancı dillerden sözcükler alan bütün dillerde olur bu. Yabancı sözcükleri değiştirip benimsemekte, kendi sözcüklerimizi unutacak kadar ileri gitmek pek mi övünülecek bir olaydır? Sonra halkın, yabancı sözcükleri bozup değiştirmesi de bir yerde durmaz. Genç bir yazar tanıdığım, Etfal Hastahane diyeceği yerde, Fransızca ağzı ile, etolle hastahanesi demişti. (Hani bir de etoile sineması vardı ya...) Etfal'in tıfl'ın çoğulu olduğunu öğretemezsiniz. Ama bunları bilmek gerekli değildir diyorlar. Dahası var, halk yalnız yabancı sözcükleri değil Türkçe sözcükleri de boyuna bozup değiştirir. Karışmayacaksınız. Yabancı ise yaban olduğu, ulusalsa ulusal olduğu bilinmeyen, yanlışı doğrusu olmayan bir dil... Bir dile Türkçe diyelim diyorlar.

Biz de diyoruz ki, dilimizin bir öğretimi olsun: Sözcüklerimizin kökleri vardır, bunları bilmemiz, yetişenlere öğretmemiz gereklidir; bir sözcüğün doğrusu vardır, yanlışı vardır, kök anlamı, kullanılış anlamları vardır. Yabancı sözcüklerin köklerini bilmediğimize, halk da onların biçimlerini, söylenişlerini, anlamlarını boyuna bozup değiştirdiğine göre ya dilimizin öğretiminden ya da yabancı sözcüklerden vazgeçmemiz gerekir. Ama böyle deyince kuraldan dile gitmiş oluyoruz. Ya onların istediği, dilden kurala gitmek dedikleri nedir? Dil olayları karşısında el bağlayıp oturmak, bilinçsiz olarak yapılan değişikliklerin ardınca gitmek.

BUGÜNLÜK

Cevdet Kudret «Varlık»ta yazdı, ben de burada yazdım, dilimiz üzerinde tartıştık. Okuyanlar oldu ise, savlarımızı, dayanaklarımızı öğrenmişlerdir. Arkadaşım, yeniden yazmış, benim dediklerimi çürütüyor, kendi dediklerini berkitiyor. Onları bir yana bırakalım, bu arada yeni yergiler, yeni savlar da atmış ortaya. Bu yazımda birkaçına dokunmak istiyorum o savlarla, yergilerin.

Cevdet Kudret, dilimizdeki yabancı sözcüklerden kurulu bir sıralaç vermişti, bunları atacak mıyız, atmayacak mıyız, diye de sormuştu. Ben «yabancı sözcükleri atmak gerektiğini

akıl yatar kuramlarla savunmuşum, ama o örneklerden bir tekini olsun ele almamışım» onlardan «titizlikle kaçınmışım.» Konunun çevresinde dolanıp duracağıma açıkça söylemeli imişim. Köy sözcüğünü atacak mıyız, atmayacak mıyız?

Arkadaşım darılmasın ama, ben bu biçim tartışmayı anlamıyorum. Benim «Akıl yatar kuramlarım» neden yetmiyor ona? Kuram başkadır, uygulama başkadır, diye düşünüyor ise neden kuramsal tartışmalara girişiyor? Sonra ben, o soruya, «Atacağız» diye karşılık versem ne olacak, ne diyecek Cevdet Kudret, bilmek isterdim. «Zor atarsın» ya da «At da görelim bakalım» demekten başka ne yol tutabilir? Öylesi de bilimsel bir tartışma olmaktan çıkar. Gerçekte, teker teker sözcükler üzerinde durarak, «Şunu atalım mı, atmayalım mı?» diyerek dil tartışması olmaz. Ben nerden bilirim atabilip atamayacağımızı? İster istemez kuramsal olur dil tartışması. Birtakım temeller atılır ortaya, onlar tartışılır. O temellerin, kuramların uygulanması ise şipşak olup bitecek bir iş değildir. Kuram tartışılırken, adama, «Kaçmaaa...» denmez.

Cevdet Kudret, yabancı sözcüklerin değiştirilemeyeceğini değil, konuşma dilinde herkesçe bilinen ve kullanılan Türkçeleşmiş yabancı kelimelerin değiştirilemeyeceğini söylemiş. Nefer, herkesçe bilinen, kullanılan Türkçeleşmiş bir sözcük değil miydi? Atıldı işte, yerini er aldı. Kaldı ki bizim çabalamamız, konuşma dilimizi değiştirmek için değil, öğretilebilir temelleri olan bir dil kurmak için. Bu temellerse bugünlük olamaz, bugünlük böyle olsun diye düşünülemez. Cevdet Kudret, yeni sözcükleri, İstanbul ağzında, konuşma dilinde bulunan eklerden, köklerden kuralım, diyordu. Ben de, ya onlar yetmezse? diye sormuştum. Son yazısında, «Daha ortada hiçbir şey yokken...» diyor. Hani sıkıntı başlamamış daha, ilerisini şimdiden düşünmek gereksizmiş, biz bugüne bakmalı imişiz... gibilerden bir söz.

Cevdet Kudret, kilim'in teke'nin Farsça olduğunu bulmuş, biz bunları Türkçe karşılık bulacağız diye tartışırken, «beri yanda buldozer'ler, ekskavatör'ler girip duruyor»muş dilimize. Hani yağmurlu bir günde ev akmağa başlar, akan yerlere leğen konur. Birden «Şimdi sofayı bırakın da buraya bakın, yatak odası da akıyor» diye bağırır biri. Onun gibi, kimi sözcükleri bırakıp öteki lerine koşacaksınız. Yarın durum değişebilir. Hadi öbür yana...

GENE O KONU

Gelelim köklere: Cevdet Kudret «Kök kelimelerin hiçbirinin nerden geldiğini bilemeyiz.» diyor. Böyle olunca, bizim, kökleri bilmemiz gerektir, diye çırpınmamız, kendiliğinden değerini yitiriyor demektir. Dil bilginlerimizin bu konuda bizleri aydınlatmalarını isterdim. Çünkü sınırımı aşmak istemiyorum. Benim de bildiğim şudur: Kökler geçen yüzyılın ortalarına değin, gizi çözülemeyen, ne olduğu, nerden geldiği bilinmeyen sözcük parçaları idi. Bu yüzden, uzun bir süre, köklerin giz'i diye bir sorundan söz edildi. Ama, durmadan biçimden biçime giren sözcüklerin, en dayanıklı,en sağlam seslerine kök denir, tanımlanması ortaya atılınca köklerin gizi diye bir şey kalmadı. Bu bakımdan, kök, sözcüklerin başı, ilki değildir. Önce sözcükler vardı. Kökün, anlamı taşıması bundandır. Yoksa, tek tek alınan kökler anlamsızdır, onların nereden geldiklerini araştırmak boşunadır. Biz, kök anlamlarını bilmek gerektir derken, köklerin gizi konusunu tazelemek istemiyorduk.

Ben, dil karşısındaki davranışımızı, devrimcilikle değil kuruculukla adlandırmıştım. Cevdet Kudret ise, dil devrimciliğinden yana, dil duruculuğuna karşı imiş. Kaç kez yazdım, bir dili tutmaktır aydınların görevi, değiştirmek değil. Ama bugünkü biçimi ile, bizim dilimiz tutulacak bir dil değildir. Bu yüzdendir ki, yazarlar, aydınlar, dilciler onu kurmak için çırpınıyorlar. Ne sevindim Samim Sinanoğlu'nun da böyle düşündüğünü okuyunca. «Türk Dili»nin Haziran sayısında, «(...) Batı topluluklarında kurulmuş bir düzenin koruyucusu olan dilbilgisi, memleketimizde kurulmakta olan bir düzenin kurucusu veya, hiç olmazsa, kurucu faktörlerinden biridir.» diyordu. Ama bize, var olmayan bir dil kurulamaz, diyorlar. Tartışmayı daha başa götürüp, dilden ne anladığımız üzerinde tartışsak, belki en iyisi bu olacak. Ben, bizim bir dilimiz yok, dediğim için, eskiden, bir gazeteci yazar da alay etmişti. Bırakalım benim doğru ya da yanlış düşündüğümü, ama bu alayın kolaylığı olsun uyandırmıyor mu onları?

ANLAŞMAZLIK

Son aylar içinde, Cevdet Kudret'le dil üstünde tartıştık. Bu tartışmadan ne çıktı? Bir sorunu çözebildik mi? Uyuşmayan düşüncelerimizde bir uyuşma belirdi mi? Davranışlarımızı

değiştirdik mi? Bunlardan biri olmadı. Gerçekte hangi tartışma bir düğümü çözmüştür? Olsa olsa, iki yan da kendi düşündüklerini ortaya dökmüşler, kendi düşüncelerini daha iyi anlamışlardır. Böylece belki konuya bir aydınlık getirilmiştir. Bizim tartışmamızda da, sanırım, böyle oldu. Özenle Cevdet Kudret'in sözlükleri tarayarak, bol örneklere dayanarak sonuçlar çıkarması, belki benim daha kuramsal kalışım, konunun iki yanlı görülmesini sağlamıştır. Hangimizin doğru yola daha çok yaklaştığımızı, ileriki olaylar gösterecektir. Benim yanıldığım anlaşılırsa, bundan bir kötülük görmeyeceğim. Cevdet Kudret için de öyle. Dilimizin şu ya da bu yolu tutması, bizim çıkarlarımıza dokunamaz. Bundan dolayı düşüncelerimiz karşıt da olsa, birbirimize kızmayız, kızmamalıyız.

Oysa Cevdet Kudret bana darıldı. «Varlık» dergisinin son sayısında, kısa bir karşılığını okudum. Ben ağır yazmışım, onu bilgisizlikle suçlamışım, böyle olunca artık yazması doğru değilmiş.

Konuyu enine boyuna açmadan söyleyeyim. Cevdet Kudret'e ağır bir karşılık vermek, onu bilgisizlikle suçlamak aklımın ucundan geçmemiştir, öyle bir iş yapmadım. Bilmeden, istemeden böyle bir olaya yol açtığım için üzgünüm.

Konuşmamız kökler üzerindeydi. Cevdet Kudret, köklerin anlam taşımadığını belirten düşünceler ileri sürmüştü. Oysa ben, kök anlamlarını bilmemiz gerektiğini savunuyordum. Düştüğüm durumu anlıyorsunuz değil mi? Kökler anlam taşımadığına göre, bir sözcüğü gerçekten bilmek için, onun kökünü bilmek de gerekli değildi artık.

Cevdet Kudret o konuya dokunup geçmişti. Söz sırası bana geldiğinde düşündüm: Köklerin anlam taşımadıklarını biliyordum, bunu öteki görüşümle nasıl bağdaştırmıştım? Anladım ki, köklerin anlam taşıyıp taşımadıkları konusu ile, kökleri bilmemiz gerektiği konusu, ayrı ayrı konulardı. Bunların birbiri ile ilintisine girmek benim yapabileceğim bir iş miydi? Cevdet Kudret'in dokunup geçiverdiği bu konuları ben incelemeye girmeli miydim? Böyle yaparsam, sınırımı aşmış olmaz mıydım? İşte bunu yazdım. Kaç arkadaşıma söylemişimdir, dil ile uğraşmam, dil bilginliğine özendiğimden değildir. Ben bir ozanım, dil olayları benim uğraş alanım içindedirler. Bu bakımdan dilin gidişi, değişişi beni ilgilendirir. Ben dilimize bir bilgin gibi değil, bir sanatçı gibi bakıyorum. Böyle olun-

ca davranışımın sınırlarını iyice çizmem gerekir. Bildiklerimi, merak edip öğrendiklerimi bile söylemekten çekinirim. Üstelik kökün anlamla ilintisi konusu, çeşitli anlaşılışı olan karışık bir konudur. Cevdet Kudret, beni böyle bir konu ile karşı karşıya bıraktı. Önce duraladım, ama gene de bildiklerimi söylemekten kendimi alamadım. Bir dil bilgini çıkar da yanlışlarımı gösterirse iyi olmayacak.

Bunda Cevdet Kudret'i bilgisiz gördüğümü sandıracak bir şey yok bence. O kısa suçlamadan sonra yazdıklarımı yeniden düşündüm. «Sınırımı aşmak istemem» sözünün «sınırını aşıyorsun» anlamına gelip gelemeyeceğini araştırdım. Niyete bakıyordu bu... Cevdet Kudret beni tanıdığına göre, ona böyle iğneleyici bir söz atıp atamayacağımı da bilirdi. Demek iyi düşünceler beslemiyormuş benim için.

BUGÜN BİZİM BİR DİLİMİZ VAR MI?

Geçen yazımı, «Bugün bizim bir dilimiz yok.» diye bitirmiştim. Biliyorum, bana soracaklar: «Böyle söylerken yazı dilini mi, yoksa konuşma dilini mi düşünüyorsun?» diyecekler. «Yazı dili» dersem ses çıkarmayacaklar, benden yana çıkanlar da olacak. Ama «konuşma dili» dersem şaşacak, kızacaklar. Bizde, nedense, konuşma dilinin yazı dilinden çıktığını, düşünen az. Oysa bu çok açık. Yazı dili olmayan bir yerde konuşma dili olabilir mi? İlkel bir toplumun kişileri gibi, ünlemlerle, yansımalarla yetinebilenleri, «konuşup anlaşma» sözünden çağımızın en yeni, en ince düşüncelerini, duygularını «konuşup anlaşma»yı anlamayanları bir yana bırakıyorum. Gerçi, bizim dilimiz sadece ünlemlerden, yansımalardan kurulu değil, birbirimize bütün düşüncelerimizi, duygularımızı bu dille anlatıyoruz. Ama gene de yetmiyor bu dil bize. Yetmediğini ise konuşurken değil, yazarken anlıyoruz. Bunu yazarlarımız çevirmenlerimiz anlıyorlar. Madem bizim bir konuşma dilimiz var, onu alsalar, işlerini başarsalar ya, olmuyor. Demek bizim konuşma dilimiz, çağımızın zorlu düşüncelerini anlatmaya yetkin değil. Bundan ulusal üzüntüler duymaya da değmez. Çünkü bütün o büyük dediğimiz dilleri de yazarları kurmuşlar, kurdukça okullarında ulusun çocuklarına öğretmişler, giderek yazı dilinin sözleri konuşma diline geçmiş, onu baylandırmış.

Biz de onlar gibi yapmalıyız. Bugünkü dille yetinebileceğimiz sanısından vazgeçmeliyiz. Yarınki dili, yarınki konuş-

ma dilini kurmak olmalıdır amacımız. Gerçekte bizim, dilimizi değiştirmek istediğimiz hiç doğru değil bence. Birimizin gücüne değmemiş o iş. Bizim dilimizin, bugün konuşulan, yazılan dilimizin öğretimi olsaydı yeniden kurmaya kalkar mıydık hiç onu? Kamu kalksa da aydınlar, yazarlar bırakmazlardı, tutarlardı o dili. Çünkü dil işinde yazarlar, aydınlar devrimci olamaz. Biz bir «dil devrimi»dir tutturmuş gidiyoruz, çocukça lakırdı. Gerçekte dili değiştirmek, bozmak, kırmak isteyen kamudur. Bilgisiz bir ev kadını, sokakta kaydırak oynayan bir çocuk, bir peltek... işine, kolayına, keyfine geldiği gibi değiştirir dili; öyle amaçlı, bilinçli olarak değil, bir kelimeyi başka bir kelimeye benzeterek, anlamları kaydırarak değiştirir, benzeterek yaratır. Bu gidiş dur dinlen bilmez.

Ama çoğu dar bir çerçevede kalır kamunun ortaya attığı ya da anlamını değiştirdiği sözcük: Gene bu kaynaklardan çıkıp da, değişe değişe, daha geniş bir çevreye, giderek bir toplumun diline geçen sözcük ise ossaat yazarın, dilcinin eline geçer. Bunun tersini de söylemek doğru olur: Bir sözcük yazarın, dil bilgininin eline geçmeden toplumun diline giremez. O sözcüğü yazarlar, dilciler bir biçime sokar, ekini, kökünü, ilişkilerini kurar. Değişiklik de böylece, hiç olmazsa bir süre için durur.

Kısacası dili boyuna değiştirmek isteyen güçlerle dilin değişmesini durdurmak isteyenler arasında sürekli bir savaş olur gider. Yazarların, aydınların çırpınması şundandır: Dil ortak düşünce aracı olsun, bugünün düşünleri yarına kalabilsin. Bu ise dilin ulusallaşması ile, sağlanır. Bugünden yarına değişmek oynaklığında olan bir dil bu işi başaramayacağı için yazarlar, aydınlar onu belli bir biçimde tutmak isterler. Bu bakımdan tutucudur aydınlar, dil alanında, tutucu olmalıdırlar.

Tutalım mı biz de bugünkü dilimizi? Hayır, çünkü bugün bizim dilimizin bir öğretimi yok. Biz dilimizi kurmakla görevliyiz, yazı dili yolu ile konuşma dilimizi.

«ÖRNEĞİN» DEMEK DOĞRU MU?

«Mesela» karşılığı «örneğin» kelimesi atıldı ortaya. Türkçeyi seven genç yazarlarımız da tez benimsediler onu. Giderek, yalnız genç yazarlar değil, bütün Türkçeyi sevenler «mesela» yerine «örneğin» yazacaklar gibi görünüyor.

AÇIKLIĞA DOĞRU

Bu oybirliği duraksattı beni. Aşağı yukarı bütün sözcükler için böyle oluyor. Yeni yapılan bir sözcüğü, özleştirmeci yazarlarımız, ince eleyip sık dokumadan kullanı kullanıveriyorlar. Türkçeyi sevdiklerinden, bir gün önce arındırmak için onu, tez canlılık ediyorlar. Oysa bir dili özleştirmek, yenileştirmek, güçlendirmek duygu işi olmaktan çok us işidir. Bu bakımdan ortaya atılan bir sözcük, benimsenip kullanılmadan önce tartılmalıdır. Yoksa onu da dilden temizlemek için yıllar sonra sıkıntıya düşülebilir.

Gelelim «örneğin» sözcüğüne. Türeme yoluyla yapılmış bir sözcük bu; «örnek» kökü ile «in» ekleminden kurulmuş: akın, ekin gibi. Ancak «örneğin» sözcüğünün bunlara benzemeyen bir yanı var: «Örnek» kökünün sonundaki süreksiz sert sessiz yumuşamış, «k» «ğ»ye dönmüş. Oysa akın, ekin kelimeleri de «k» ile bitiyor ama, «in» ekimini aldıklarında değişmiyorlar.

Sözcük sonundaki süreksiz sert sessizlerin yumuşaması kuralı ise (ayrıklar bir yana) ancak takı (çekim eki) alan kökler için doğrudur. «Kavağın dalları» sözünde olduğu gibi. Bu bir isim tamlamasıdır. «Kavak» kelimesinin sonundaki «k», takı gelince «ğ» oluyor. «Örnek» kelimesinde de «k», «ğ»ye döndüğünden bu kelime bir tamlamaymış gibi görünüyor. Gerçekten de bu isimle bir tamlama yapsak örnek kelimesi «örneğin» biçimini alacak. «Bu parça verdiğimiz örneğin parçasıdır» sözünde olduğu gibi.

«Mesela» karşılığı olarak ortaya atılan «örneğin» ise bağbağlaçtır. Dilimizin bağlaçları da başka kümelerdeki sözcüklerle karışmıyor, onların görevlerini görmüyorlar. Oysa «Bu parça, örneğin parçası» sözü kısaltılarak «bu parça örneğin» diye söylendiği zaman cümle «Bu parça mesela» anlamına da geliyor. Yeni yapılan bir sözcük için bu kusur bağışlanamaz.

Bence «örneğin» demekten — bu söylediklerim doğru ise — vazgeçmeliyiz. Yerine, gene o kökle o eklemden yapılma «örnekin»i kullanabiliriz. Böylece benzerleri olan ekin, akın kelimelerine uyulmuş olur, öte yandan da sözcüğün bir tamlayan gibi görülmesi ortadan kalkar, bu karışıklık önlenir.

«OYSAKİ» DEMEK DOĞRU MU?

«Halbuki» karşılığı «oysaki» kullananlar çoğalıyor. Ben

«oysa» diye yazıyorum. Çünkü sondaki «ki»yi ayrı yazan da var, bitişik yazan da. Bu ikilik, o ek durdukça, sözcüğün kesin bir biçime varamayacağını gösterir. Oysa karışıklık bir bununla kalmıyor, anlama da bulaşıyor. Çünkü bitişik yazılan «ki» ile ayrı yazılan «ki»nin anlamları başka. Ne yapmalı? Bitişik yazanları suçlamak kolay değil, çünkü tümü bağlaç olan bu sözcüğü parçalamak onun görüntüsünü de bozabilir, bizde bir sözcük değil, iki sözcük kullandığımız sanısını uyandırabilir. Nitekim «halbuki»de «ki» eki ayrı değil.

Öte yandan «ki»yi ayrı yazanlar da kendilerini savunabilirler, «bitişik yazılan ki, nerdeki?, kiminki?, neyinki? sorularını karşılamalıdır. Burada öyle bir durum yok.» diyebilirler, «halbuki»deki «ki»nin bitişik oluşu örnek alınamaz. Öyle olsaydı, o sözcüğü hal-bu-ki diye üçe ayırarak da yazabilirdik.

Bence «oysaki» ya da «oysa ki»nin sonuna o «ki»yi koyanlar «halbuki»den bütün bütün kurtulamayanlar, çevirme alışkanlığına bağlı kalanlardır. Düşünülürse, «oysa»nın sonuna «ki» koymak çifte bağlaç kullanmak olur. «Oysa» istediğimiz işi görürken bir de «ki» kullanmak niye?

ELEŞTİRME DEMEK DOĞRU MU?

Türkçe köklerden yeni sözcükler türetmek, son yıllarda, çok hızlanmıştı. Bunda Ataç'ın çabası büyüktür. Ancak onun ortaya attığı yeni sözcükler, çoğun, tartışılmadan benimseniyordu. Türkçecilik akımına katılanlar, özenli gençler, Ataç'ın bulduğu sözcüklere gökten inmişçesine sarıldılar. Sanırım, bu durum Ataç'ı da sıkmıştır. Çünkü o, bize verilenle, bize öğretilenle yetinmememizi, onların üzerinde düşünmemizi, bıkmadan öğütlemiştir. Bu öğütü, Ataç'ın ortaya attığı sözcükler için de tutmalıyız.

Ankara'da yayımlanan «Dost» dergisinin Ocak sayısında, Şerif Hulûsi, bu yolda bir incelemeye girişmiş, eleştirme sözcüğünün yanlışlığı üzerinde duruyor, o sözcüğün tutmayacağını söylüyor.

Şerif Hulûsi'nin o yazıda söylediklerinden kimini doğru buldum, kimini küşümle karşıladım. Bunları incelemeye girişmeden önce şunu söyleyeceğim: Şerif Hulûsi'nin düşünceleri tüm doğru da olsa, eleştirme sözcüğü gene de tutabilir. Yeni

türetilen sözcüklerin tutup tutmaması, doğru uydurulup uydurulmamalarına kesin olarak bağlı mı? Değil gibi görünüyor. Örneğin, Şerif Hulûsi'nin tenkid sözcüğü için söylediklerini ele alalım. Yazar, tenkid sözcüğünün Türkçede yanlış olarak uydurulduğunu, çünkü Arapçada nakdin tefil babından getirilemeyeceğini anlatıyor. Böyledir de o sözcük nasıl tuttu? Denecek ki, Arap dilinin kurallarını bilmediğimiz için bu yanlışlık bizi etkilemedi, oysa Türkçe eklerle, köklerle uydurulan yeni sözcükler için böyle olmaz.

Bana kalırsa, yeni sözcükler türetirken, türetme kurallarına önemle bağlı kalmalıyız, ama bu da türettiğimiz sözcüğün tutmasını yüzde yüz sağlamaz. Bir sözcük türetirken bağlı kalacağımız kurallar nelerdir? Kökün Türkçe olması, ekin Türkçe olması, bir de türettiğimiz sözcüğün dilimizde bir benzeri bulunması... Şerif Hulûsi, eleştirme sözcüğünün, «Türk dilinin türetme esprisine aykırı» olduğunu söylüyor. Aykırı değil. Ortada bir ele kökü var. Bu köke, toplu iş görme anlamını taşıyan «ş» eki eklenmiş. Yeni sözcüğün benzerleri de var, yakıştırma gibi. Gene de o sözcüğün tutup tutmayacağı belli olmaz. Bugün bize düşen, o sözcüğü tartışmaktır, elimizden daha çoğu gelmez.

Şerif Hulûsi, eleştirme sözcüğünün, «toplu elemek, karşılıklı elemek» anlamlarını kabul etmediğini söylüyor. Ben diyeceğim ki, bu anlam o sözcük için gerekli değildir. Çünkü la critique, tenkid karşılıklı bir iş değildir, dövüşme, sevişme gibi değildir örneğin. Buna karşılık, duruşma sözcüğünün böyle bir anlamı var. Orada «ş» eki gerekli, görevini yapıyor. Gelgelelim Şerif Hulûsi bunu yakıştırma buluyor. Onunla anlaşamadığım yerlerden biri bu. Bence, karşılıklı iş yapma anlamı eleştirme sözcüğü için gereksiz, duruşma sözcüğü için gerekli. Oysa Şerif Hulûsi bunun tersini savunuyor.

Bir de şu sözü üzerinde duracağım: «Critique'in taşıdığı kültür mirasını Türkçeye aktarabilmek için, dilimizde bu Fransızca sözün anlamlarına en yakın olanını bulmalıyız.»

Şerif Hulûsi, dilde titizlik arayan bir yazardır. Öyle olduğu için, yukardaki tümceyi ona yakıştıramadım. Dilimizde o Fransızca sözün anlamlarına en yakın olan anlamı mı arayacağız, yoksa o sözün anlamlarına en yakın olan anlamı vererek sözcüğü mü? İyi anlaşılmıyor. Ne ise, bunu geçelim.

Neden Fransızca anlamlara bağlanacağız? Critique sözcü-

ğü Fransızcaya Yunancadan geldiğine göre biz de o Yunanca sözcük üzerinde düşünsek iyi olmaz mı? Bu sözcük, bugünkü le critique anlamında ilk olarak, Homeros'un koçaklamalarındaki katma parçaları ayıklayan İskenderiye bilginleri için kullanılmış, Khritikkos, Şerif Hulûsi'nin de dediği gibi, yargılayan demek. Dilimizde yargıç sözü var, tutmuştur. Ona benzer yeni bir sözcük türetsek, münekkit anlamında kullansak olmaz mı?

Burada, tartışılacak önemli bir konu çıkıyor karşımıza. Bizim de benimsediğimiz çağdaş uygarlık içinde, yeni düşünceler, yeni aygıtlar için dilimizde sözcükler arar, sözcükler türetirken, yeni kavramlara mı önem vermeli, yoksa yaşayan büyük dillere de kaynak olan ölü dillerdeki sözcüklerin anlamlarına mı?

Bir örnek vereyim: Ataç devlet için durul sözcüğünü ileri sürmüştü. Bu anlamdaki Fransızca, İngilizce sözcükler Yunancadan gelmedir. Yunanca köklü sözcükte durmak anlamı var. Devlet, gelişimin gelip durduğu son dönemdir. Oysa devlet anlamı değişmiştir. Bir Fransız, bir İngiliz için sözcüklerini yenilemek gerekli değil. Ama biz devlet için yeni bir sözcük ararken, niçin devletin eski anlamına bağlı kalalım? Burada köklere gitmek doğru olmaz sanıyorum.

Ama tenkid, münekkid sözcükleri için durum böyle değil. O anlamdaki Yunanca sözcük, bugün de tazedir; bir yapıtta katma, doldurma olanla, gerçek olanı birbirinden ayırmak anlamına bugün de kullanılabilir. Bu bakımdan eleme kökü iyi bulunmuştur. Ancak, dediğim gibi, aradaki «ş» eki bence gereksiz.

Son olarak diyeceğim ki, yeni sözcükler üzerinde hepimiz, Şerif Hulûsi gibi, küşümlü olmalıyız, onları titizce elemeliyiz.

DİL BAYRAMI

Yaşayan Dil Ne Demek? — Bizim Ölü Dilimiz — Sözcük Ailesi

Bu yıl Dil Bayramı, yaşayan dil diye tutturanların bayramı oldu. Öteklerin, dilimizin özleşmesini, çağdaş büyük dillerin gücüne ermesini, yamalı bohçalıktan kurtulup kendini bulmasını isteyenlerin ağzını bıçaklar açmadı. Yaşayan dil... Öyle bir söz ki, karşı gelene aşkolsun. Hani dumanı üstünde

derler, onun gibi doğruluğu üstünde bir söz tütüyor. Oysa yaşayan dil ne demektir? Bir yol düşünelim. Yeni bir bilim terimi, yeni bir makinenin adı ya o güne değin konuşulan dilde yoksa, konuşulmayan, ya da dil hazinesinin kuytu bir yerinde bekleyen bir sözden, bir kökten çıkarılmışsa, «Biz bunu şimdiye değin söylemedik, yaşamıyor, olmaz» mı diyeceğiz? Okula giden bir çocuk her gün yeni yeni sözcüklerle karşılaştıkça, ayak direse, «Annemden duymadım, öğrenmem» dese hali nice olur?

Dilimizin bilimsel düşünceye uyarak değişmesi, ötekinin, berikinin sandığı gibi, dediği dedik, akıllı ya da akılsız üç beş kişinin buyruğu sonucu değildir; boş yere kızıp köpürmeyelim. Değişen toplum böyle buyuruyor. İstesek de, istemesek de ona uyacağız. Nitekim bizim toplumumuz geçmişte buna benzer bir değişiklik geçirmiştir.

Türklerin İslam uygarlığına girmeden önceki dilini bir düşünün. Arapla, Farsla ortak uygarlık bize yeni yeni kurumlar zorlayınca o zamanki Türkler düşünmüşler, taşınmışlar, dilimizi bu değişikliğe uydurmazsak, yaşayamayız, demişler, *Kuran*'ın buyurduğu hukuku kurmak için Arapçayı ölü dil olarak benimsemişler, terimlerini o dilden, *Kuran* dilinden yapmışlar. Bunun gibi Fars şiirini kendileri için klasik saymışlar. Bunda da üzülecek, kızılacak bir şey yok, tam tersine, o günün gereklerine uygun bir iş görmüşler. Avrupalı ulusların Latinceyi, Yunancayı benimsemeleri gibi.

Ama bizim içine girdiğimiz Doğu-İslam uygarlığı, giderek, Batı uygarlığı karşısında güçten düşmeye başlamış. Ordumuzu düzeltirsek olur, demişler, Nizam-ı Cedid çıkmış. Ama çöküşün önü alınamamış. Yasaları değiştirelim demişler, Tanzimat çıkmış, gene fayda yok. Bu gidiş, ta Atatürk'ün laik devletine değin gelir dayanır. Laik devletle bizim toplumumuz Batı uygarlığına ayak basar, Doğu-İslam uygarlığı ile ilgisini keser. Bu durumda, diyelim medenî hukuk dilimizi mecelle terimleriyle kurabilir miydik? Hayır, kuramazdık... Toplumumuzun yeni duyguları, yeni kavguları Fars şiiri geleneği ile dile getirilebilir miydi? Kaside, gazel biçimleriyle tiyatro yazabilir miydik? Hayır! Bize yeni bir ölü dil, yeni bir klasik edebiyat gerekiyordu. Batı uygarlığı içindeki ulusların ölü dili Latince idi, Yunanca idi. Onlar bizim de ölü dilimiz olsun denildi, ama tutmadı. Okullarımıza o diller konmadı. İşte o vakit eski

BUGÜN BİZİM BİR DİLİMİZ VAR MI?

Türkçeyl, büyük bir hazine olan eski Türkçeyl ölü dil gibi almak yolu ortaya atıldı. Yoksa onu canlandırmak değildi amaç.

Kısacası, İslam uygarlığına girdiğimiz zaman yaptığımız işi, bugün, Batı uygarlığına girdiğimiz için de yapmak zorundayız. Bu Yunanca, Latince olabilirdi. Belki ilerde olacak. Ama, okullarımızdan Arapçayı, Farsçayı kaldırdığınıza göre dilimizdeki Arapça, Farsça sözcükler tutunamaz. Bu bir istek, duygu işi değil. Sanki bir tabiat olayı. Alışmışız, kullanıyoruz gerekçesi, dilimizi birbirinden ilgisiz bir sözcükler yığını haline sokar. Oysaki bir dil tek tek sözcüklerden değil, sözcük topluluklarından, sözcük ailelerinden kurulur.

YAHYA KEMAL'LE SOHBETLER'İ OKURKEN

I

Şiiri sevmeye çalıştığım gençlik yıllarımda Hâmit'in *Mektuplar*'ını okumuştum. Ünlü ozanları yıllarca şiirlerinden tanımakla yetinmeyip onların düşüncelerini, yaşamlarını da bilmeye özenmek, anlaşılır bir özeniştir. Ama benim *Mektuplar*'ı okumamı bu yoldan açıklamak pek doğru olmayacak; çünkü Hâmit'in şiirlerini şöyle böyle biliyordum; bende o kitabı okumak isteğini uyandıran, «şair-i azam»ın ünü idi, diyeceğim. Herkesin büyük dediği bir ozanın özel mektuplarından yaman düşünceler, bilgiler edineceğimi ummuştum. Ama *Mektuplar*'da aradığımı bulamadım, umutlarım boşa çıktı, büyük bir ozanı daha içten tanıyacağımı sanırken yavan bir kişi ile karşılaşmıştım. Yahya Kemal, Bay Sermet Sami Uysal ile konuşmaları sırasında, Hâmit'i tanımak için Londra'ya gittiğini anlatırken diyor ki: «Çok zarifti, fakat kafası hâlâ Şarklı idi. Konuşurken anladım ki, ne İngiltere'nin, ne de Avrupa'nın büyük şairlerini tanıyor... Beni ısrarla içmeye davet etti, gittik. Fakat Hâmit Bey içki içince çok değişiyordu. Bilhassa adi bar kızlarına fazla sataşıyordu.» Bar kızları konusunu bir yana bırakırsak, Hâmit'in Batılı büyük ozanları tanımaması Yahya Kemal'i umut kırıklığına uğratmış; demek ki Yahya Kemal, Hâmit'i gözünde büyütmüşmüş, onu daha derin, daha bilgili bulacağını umuyormuş.

Yahya Kemal'le Sohbetler'i okurken de düşündüm; kendi

kendime, bu kitap Yahya Kemal'i merak edenlerde ne gibi bir etki bırakır, diye sordum.

Yahya Kemal, konuşmasının çekiciliği, bilgisinin, özellikle tarih bilgisinin derinliği ile tanınmıştır. Bunu söyleyenler, yurdumuzun aydın, bilgin kişileridir. Bu bakımdan inanmışızdır. Gerçi benim Yahya Kemal'le bir ya da iki kez konuşmuşluğum var, ama o konuşmalar sırasında, bu ünlü ozanımız, bilgisinin derinliğini göstermek istememişti; özellikle tarihten açmadıydı. Bu bakımdan, *Yahya Kemal'le Sohbetler*' de özellikle tarih üstüne geçen konuşmaları önem vererek okudum. Diyeceğim şu ki, bunların tümü, okul çocuklarının bildiği ya da emekli memurların durup dururken söyleyeceği şeyler. Hele Bay Sermet Sami Uysal'ın bu yazıları, konuşmalardan aklında kalanlarla yazmadığı, her konuşmayı yazıp Yahya Kemal'e gösterdiği bilinince durum büsbütün çatallaşıyor: «Vahdani dinler, Yahudilikten ilhamını almıştır. Allah yıldızları, kâinatı yaratmış mahlukla birleşemez. Bu itikat 1956 sene evvel yalnız Suriye'de, Filistin mıntıkasında sakin olan Yahudilerde vardı. Fakat Hıristiyanlık ve ondan sonra islamiyet yayılıp da arzın beş kıtasını hakimiyetleri altına aldıklarından sonra bütün beşeriyete yayıldı». «Yahudi tarihi iki kısımdır: büyük kısım Ansiyen Testeman, küçük kısım Nuvo Testeman. Büyük kısma *Tevrat*, küçük kısma *İncil* diyoruz». «*İncil* dört tane ve birbirinden farklı. Sebebi de İsa'nın dört havarisi tarafından ayrı ayrı yazılışı». «Asıl işi yapan Tarsuslu Saint Paul'dür.»

Arkasından ne gelecek diye bekliyorsunuz, bir şey geldiği yok. Yahya Kemal, Bay Sermet Sami Uysal'ın «Allah hakkında fikriniz nedir?» sorusuna, «Evet, kâinatı yaratan bir Allah olduğuna inanıyorum.» dedikten sonra bu bilgileri sıralamayı neden gerekli bulmuş, anlayamadım. Konuşma sırasında herkesçe bilinen olaylar, düşünceler söylenebilir; ama bunlar bir kez de yazılı olarak görülünce kişinin ayması gerekmez mi?

Bunun gibi, «Neden Türk tarihini 1071'den başlatıyorsunuz?» sorusuna, Yahya Kemal'in, «Bir milletin teşekkülünde en büyük rolü oynayan vatan toprağıdır. Benimsenilen yeni bir vatan er geç yeni bir millet vücuda getirir.» demesini anlıyorum; ama bunun arkasından Rum Selçuklularının İran Selçuklularından ayrıldığını, Selçuk'un merkezinin Konya oldu-

ğunu, Moğol istilasını, Kayı boyundan, Karakeçili aşiretinden Osmanlı Devleti'nin çıktığını, bunların Çanakkale Boğazı'ndan karşıya geçtiklerini, bir bir, ağır ağır, yazdıra yazdıra söylemek neden? Onu anlayamıyorum.

Yahya Kemal'in, Fransız yazını üstüne söylediklerinde de, okul kitaplarında yazılanların dışına çıkan, onları aşan yeni bir görüş bulamadım «Sainte Beuve, Les Lundis ve Les Nouveax Lundis tenkitleri ile üç yüz kadar şairi tetkik eder. Pazartesi günleri müsahabelerini Debat yahut Temps'a yazmış... (Bay Sermet Sami Uysal, Constitutlonnel'e yazmıştır diye düzeltiyor... Olur böyle şeyler.) Onun için de eserine *Pazartesi Konuşmaları* denmiş. Sainte Beuve çok büyük adamdı. Ronsard'ı o meydana çıkarmıştır. Bu büyük münekkit Hugo'nun çok samimi dostu idi. Hatta karısı ile sevişti. (Hatta, neden?) Sonra Victor Hugo kendisini evinden kovdu. Bu sebepten dolayı Sainte Beuve Hugo'nun aleyhindedir. Elli sene Hugo ile dargın durmuştur. Victor Hugo, karısı ile de dargındı. Fakat ondan ayrılmadı. Karısının karşısındaki evde metresi Madame Drouet ile yaşadı.»

Bunlar da öyle, bunlar da konuşulurken söylenir, ama yazdırılmaz. Meğer Yahya Kemal Türk aydınlarını ne bilgisiz sayıyormuş. Ya da bilgiyi ne sanıyormuş.

Bir kez yazmıştım, gene yazayım: Sayın Falih Rıfkı Atay'dan dinlemiştim; «Yahya Kemal'e, başlangıçta bütün Avrupa'nın düşmanlığını üzerine çekmiş olan Fransız Devrimi'nin, nasıl olup da sonradan bütün Avrupa'ca benimsendiğini sormuştum. Sorum, birtakım olayların ayrıntılı anlatılışı içinde kaynayıp gitmişti.» demişti Sayın Falih Rıfkı Atay. Sohbetler okunurken, Allah kavramı, Osmanlı tarihi, Fransız yazını üstüne Yahya Kemal'den beklenenler de, birtakım kitap bilgileri arasında güme gidiyor. Bu konulara neden dokunulduğunu, niçin bu kadarla yetinildiğini anlayamıyorsunuz. Böylece de, konuşmalarını, düşüncelerini merak ettiğiniz ozan, sizi yadırgatıyor.

Yahya Kemal'le Sohbetler'in başka yanları üzerinde de durmak istiyorum.

II

Geçen yazımda, *Yahya Kemal'le Sohbetler* adlı kitapta, Yahya Kemal'in, Osmanlı tarihi, Fransız yazını, dinler gibi ko-

nular üstüne, Bay Sermet Sami Uysal'a yazdırdığı sözlerden açmış, bunların okullarda verilen bilgiler olduğunu söyleyerek, büyük ozanımızın dilere destan bilgisini küşümle karşıladığımı belirtmiştim.

Gene o kitapta, onun, çağdaş birtakım ozanlarımız üstüne söyledikleri de beni yadırgattı. Yok, Nâzım Hikmet, bir okulda öğrencisi imiş, Yahya Kemal onun ilk şiirini düzeltmiş de yayımlatmış. Yok, Ahmet Hâşim, poezi pür sözünü Yahya Kemal'den öğrenmiş, sembolist olmak sevdasına kapılmış ama sembolizmin ne olduğunu bilmezmiş... Yok, birtakım yeni ozanlarımız, yeni öykücülerimiz bilisizmiş...

Bu sözleri, büyük denilen bir ozana, düşünür diye bilinen bir adama yakıştıramadım. Söylediklerinin tümünü, gerçektir diye benimsiyorum: Bir ozanımızın ilk şiirini düzeltmiş olsun... Bundan ne çıkar? Hepimiz öğrenci olduk, hepimiz şiirlerimizi bir öğretmenimize gösterdik; iyi bir ozan olmak kapısı bu yüzden kapanır mı? Diyelim ki Ahmet Hâşim, poezi pür sözünü ondan duydu; bu yüzden poezi pür de artık başarı kazanamayacak mı? Böyle ise bunun suçu Yahya Kemal'dedir. Demek poezi pür'ün ne olduğunu Ahmet Hâşim'e iyi anlatamamış. Oysa Paris'te onu kendisine anlatanlar olmuş. Sonra birtakım genç ozanlarımızın bilisiz olduklarına gelince; ben de o düşüncedeyim doğrusu, çoğumuza az bilgi yetiyor, bilgiden çok yaratıcılığımıza güveniyoruz, azıcık bir kuramla çok işler başaracağımızı sanıyoruz. Homeros'un kaç koçaklaması olduğunu bilmeyenler yenilik gösterişlerine kalkabiliyorlar. Yahya Kemal bunları söylesin, anlarım, ama kızmadan, kıskanıyor izlenimi bırakmadan, nesnel bir bakışla söylesin. Sonra da bunları söylemeye hakkı olsun. Oysa, onu büyük görenlerden dinlediklerimi bir yana bırakarak, salt bu kitapta, Yahya Kemal'in, şiir üstüne olsun, tarih üstüne olsun, bilgince bir düşüncesini okumadığımı söyleyeceğim.

Dahası var, büyük bir iş yapan, büyük bir iş yaptığına inanan bir ozan, başka ozanlara bu denli kızar mı? Bitmedi; değil yalnız büyük bir ozan, şiiri gerçekten anlamış olmak, onun bir kişide kalacağını, elden ele, değişerek, yenileşerek, ileriki kuşaklara doğru gitmeyeceğini savunmakla bağdaşabilir mi? Taptığımız ozan, ister kendimiz olalım, ister başkası olsun, bu tapma, şiirin gelip orada durduğunu söylemeye dek varırsa, onu söyleyenin şiir beğenisinden çok, usundan kuşkulanmalı.

Biliyorum, bunları sıralayınca, «Büyük ozanlar böyledir, yalnız kendilerini beğenirler,» diyenler çıkıyor.

Bunu anlamak istiyorum, giderek anlıyorum da; büyük bir ozanın ortaya koyduğu şiir, «Şiir böyle olur,» direnisini taşır. Ama bu direni, bayağı anlamda bir kendini beğenme değildir; daha çok, ozanın, kendi işine nesnel bir gözle baktığı anlamına gelir. Bir şiire, (bu şiir isterse kendi şiirimiz olsun) nesnel bir gözle bakanda ise, gömüler (hasetler), sinirlilikler, sövüp saymalar olmaz. Çünkü o aşamada, ozan, bir bilim adamı davranışı kazanır artık. Yahya Kemal'de bu davranışı göremediğime dayanarak, «Demek Yahya Kemal, şiirine dışardan bakmayı öğrenememiş, o erdeme erememiş,» dersem yanlış mı söylemiş olurum? Buraya gelince de, kendi kendime, ister şiirde, ister bilimde olsun, gerçekten bir başarıya erende, o gibi küçüklükler olmaz, diyorum. Bilmem, siz ne dersiniz? Hele ülkemize, Batılı şiiri getirdiği üzerinde durulan bir kimse için böyle bir davranış bağışlanamaz kolay kolay. Çünkü ozan, yalnız güzel şiir yaratıcısı değil, şiir düşüncesinin, şiir sağtöresinin de adamıdır. Yahya Kemal'in, ileriki kuşakları, sadece şiiri ile değil, bu türlü davranışları ile de etkileyeceğini düşünmek yanlış mı olur?

(Ocak, 1960)

III

Yahya Kemal, Bay Sermet Sami Uysal'a, Tanrı'ya inandığını, fakat cennetin, cehennemin, ruhun olmadığını söylüyor. Anlaşılan, bu yazılar gazetede yayımlanınca, Yahya Kemal'in dinsizliğine dayanamayan vurgunları şaşırmışlar, kızmışlar, «Doğru olamaz,» demişler; Bay Sermet Sami Uysal da, bu konuya, kitabının bir yerinde yeniden değinmek zorunu duyuyor: «3 Eylül 1959 günü, saat 17 sularında, Abdülhak Şinasi Hisar'ın evinde, Hazret-i Peygamber'in asil ve aziz ahfadı Şerif Muhittin Bey'in, damat Hami Bey'in, Profesör Vehbi Eralp Bey'in ve benim bulunduğum toplantıda, Yahya Kemal'in çok yakın arkadaşlarından Profesör Vehbi Eralp, Yahya Kemal'in cennete, cehenneme ve ruha inanmadığını kat'i bir dille söyledi.» diyor.

Söyleyen Yahya Kemal'in en yakın arkadaşı olunca, söylenen yer, saat, tanıklar da gösterilince artık durum aydın-

lanmış sayılır, değil mi? Şaşar mısınız, güler misiniz? Büyük bir ozanın, bir düşünürün inançları, böyle, yargıç karşısındaymış gibi tanıtlanır mı? Niyetim, konuyu bu kılığa sokan Bay Sermet Sami Uysal'a takılmak değil; bir ozanın, bir düşünürün inançlarını ele alırken toplumca nasıl bir davranış takındığımızı göstermek istiyorum. Ancak böyle bir tartışmanın ortaya çıkmasında, ister istemez, Yahya Kemal'e de bir pay ayırmak gerekiyor. Demek bu ünlü ozanımız, yalnız şiirleri ile değil, özel toplantılarda söylediği birtakım sözlerle de, kendi için beslenen kanıları karışık bir durumda bırakmaya özenmiş. Uysal açık yazıyor: Yahya Kemal, ona, «Kâinatı yaratan bir Allah'ın olduğuna inanıyorum.» demiş; ama cenneti, cehennemi ruhu yadsımış. İş bununla bitmiyor ki... Bay Uysal, Yahya Kemal'in, «Cennet, cehennem yoktur. Öyle şeylere katiyen inanmıyorum.» demesine karşılık soruyor: «Ya mesela «O Taraf» isimli şiirinizdeki öbür dünya tahayyülü?» Ünlü ozanımız bu soruyu şöyle yanıtlamış: «O tahayyül milletimin görüşüdür... Ben bu cins şiirlerimde kendi düşünüşümü değil, daima milletimin düşünüş tarzını aksettirmişimdir.»

İşte benim, *Yahya Kemal'le Sohbetler*'de, üzerinde durulur bulduğum tek düşünce budur; üst yanı dedikodu, okul bilgisi, övünme, başkalarını aşağılama... Öyle ise duralım bu düşünce üzerinde.

Yahya Kemal, «Milletimin düşünüşünü aksettirmişimdir,» demiyor, «düşünüş tarzını...» demeyi yeğliyor. Ulusumuzun cennete, cehenneme, ruha inanması, bir «düşünüş» değil de, bir «düşünüş tarzı» mıdır? İkisi arasında büyük bir ayırım var. Yahya Kemal'in, konuşurken, sözcüklerini titizce seçtiğine inansam, bu ayırım üzerinde de ayrıca durmak isterdim; ama buna inanmadığım için geçeceğim. Yalnız şuncasını söyleyeyim, bir ozan, ulusunun «düşünüş tarzını» benimseyebilir, ama «düşünüşünü» her zaman benimsemek zorunda değildir. Başka bir deyişle, bir ozan, ulusunun «düşünüş tarzı» içinde, onun düşüncesine karşıt bir düşünceyi savunabilir. Ne ise... Biz gene Yahya Kemal'in, «düşünüş tarzı» demekle bir kaçamak yapmadığını, bununla düpedüz, «düşünüş» demek istediğini benimseyip, o sözleri inceleyelim.

Yahya Kemal, «Ben böyle yaparım, başka ozanlar, isterlerse, kendi düşüncelerini yazsınlar,» demek isteyemez. Çünkü, hiç olmazsa yurdumuzda, şiiri yalnızca kendisinin bildiği,

başka türlü bir şiir olamayacağı savındadır. Bu bakımdan o sözleri açarken, genelleştirmeye gitmek yanlış olmayacak. Ona göre, bir ozanın, şiirlerinde kendi düşüncelerini değil, toplumunun düşüncelerini, inançlarını belirtmesi gerektir. Peki, ozanın işi nedir? Gene Yahya Kemal'in başka sözlerinden sezdiğimize göre, bu düşünceleri, bu inançları, güzel bir deyişle, sağlam bir kuruluşla ölümsüzleştirmek. Divancılarımız da, halk ozanlarımız da, aşağı yukarı, böyle yapmamışlar mı? Toplumda yerleşmiş olan düşünceleri, beğenileri, tartışmasız benimsemişler, ortak anlayışlar üzerinde yeni oyunlar yapmak için çabalamışlar, bunu yeter saymışlar... Ama, şiirimizi Batılılaştırdığı söylenen bir ozana uygun düşüyor mu bu davranış? Siz, Mallarme'nin, «Şiir sözcüklerle yazılır,» demesine takılmayın, şiirin işçilik yanını anlatmak için söylenmiş bir sözdür o. Yoksa tümü ele alınırsa, Batılı şiir, usseverce bir şiirdir; orada ozanlar, birtakım yeni beğeniler, yeni biçimler getirmekle yetinmez, yerleşmiş düşüncelerin biçimlerini (Yahya Kemal tarzını diyor) değiştirmeye, topluma yeni düşünceler getirmeye de bakarlar. Buna karşılık, gelenekçi ozanları da vardır Batı'nın. Ama onlar gelenekçiliklerini bir düşünür olarak da savunurlar. Bizim ünlü ozanımız ise, cennete, cehenneme, ruha inanmadığını söylüyor; gelgelelim, «Milletimin tahayyülüdür,» diye o inanışları kullanmaktan çekinmiyor, böylece de, bir düşünür olarak, ikiliğe düşüyor.

Bu açıdan bakılırsa, Yahya Kemal'in, cennete, cehenneme, ruha inanmadığını okuyunca kızan birtakım vurgunlarını, bu kızgınlıklarında haklı saymak gerekir. Çünkü onlar aldatılmış olduklarını düşünüyorlar.

Bizim toplumumuzda buna benzer bir yakınma konusu daha var; halkın nabzına göre şerbet vermeyi, birtakım geri inanışları okşayıp arkalanmayı, aydınlarımız doğru bulmuyorlar. Sömürgeci devletlerin, sömürge halklarına uyguladıkları davranış da öyledir, onlar da sömürge halklarının «tahayyülüne» hiç dokunmazlar, kendi inanışları ile o tahayyül arasında ne denli ayırım olursa olsun, boşverip çıkarlarına bakarlar.

Sonra, toplumun «tahayyülü» nedir? Bunu hangi ölçülere göre, nasıl ölçeceğiz? Kimi zaman bir toplumla, pek küçük bir azınlığın tutup savunduğu düşünceler, «tahayyüller», o toplumun gerçek düşüncelerine, «tahayyül»lerine karşılık

düşmez mi? Başka bir deyişle, bir toplumun özlemleri, her zaman en yaygın düşüncelerde mi kimliğini bulur? Bunca öncüleri, bunca savaşçıları, toplumlarının «tahayyülüne» karşı sayıp küçümsememiz mi gerekiyor?

Yahya Kemal'le Sohbetler adlı kitap dolayısıyla Yahya Kemal Beyatlı üzerine yazdıklarımın sorumluluğu Bay Sermet Sami Uysal'ındır.

EDEBİYATTA GERÇEKÇİLİĞE DOĞRU

I

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları arasında, Güzin Dino'nun hazırladığı, *Tanzimat'tan Sonra Edebiyatta Gerçekçiliğe Doğru»* adlı yeni bir kitap yayımlandı. Yazar, «Birinci Kısım» dediği bu kitabında Namık Kemal'in, Ahmet Mithat'ın, Murat Bey'in, Menemenci Tahir'in, Ebuzziya Tevfik'in, Sait Bey'in, Halid Ziya'nın, Beşir Fuat'ın, Réalisme (gerçekçilik) üstüne yazdıklarından parçalar alarak, bu düşüncelerin 1850'den sonra Fransa'da kendini gösteren Réalisme akımının etkisi altında ne biçimde belirdiklerini gösteriyor. Ancak bu etkiler, ele alınan yazarların eserleri üzerinde değil de, sanat hakkındaki görüşleri üzerinde incelenmiş. Güzin Dino başta, Namık Kemal için, şöyle diyor:

«Bu tetkike Namık Kemal ile başlayışım garip gözükebilir. Gerçekten de Namık Kemal'den réalisme konusu münasebetiyle bahsetmek belki iddialıdır; zira, Namık Kemal'in yazılarında, bilhassa edebi eserlerinde réaliste bir cephe aramak pek verimli olmaz; ne şiirlerinde, ne romanlarında, ne tiyatrolarında ve bilhassa bunların tekniğinde, aynı devirdeki Fransız réaliste mesleğinin ifade ve görüş tarzını bulmak mümkün değildir. Bunun için de burada onun şiir, roman ve piyeslerini inceleyecek değilim. Ancak onun fikir adamı olarak giriştiği mücadelelerin hedef ve istikametini göz önünde tutarak réalisme'e giden yolları hazırlayan mefhum ve sözleri müşa-

hede etmek mümkündür.» İşte yazar, çalışma sınırını böylece kesin olarak çizdikten sonra giriştiği işi gerçekten başarı ile yürütüyor. Ama, Namık Kemal'in düşünceleriyle eserleri arasındaki ayrılık, o çağ yazarlarından sık sık göze batan bu ikilik, onu da arasıra, ister istemez eserler üzerinde durmak zorunda bırakmış. Bir yerde «*İntibah*'ın ilk kısmı her ne kadar hakikate uygunluk bakımından edebiyatımızda elde edilmiş bir neticeyi temsil ediyorsa da ikinci kısmı macera romanlarını hatırlatan bir çapraşıklık içinde, gerçekte ihtimali az olan olaylarla doludur ve burada gerçek zorlanmıştır.» diyor ki, bence, bundan sakınılamazdı. Namık Kemal'in réalisme üstüne düşündükleri arasındaki çelişmeler kendisini daha belirli olarak, elbette, eserlerinde gösterecekti. Bunsuz kitabın amacı, Tanzimat'tan sonra edebiyatımızda gerçekçiliğe doğru ne biçim bir gidiş olduğu, iyice anlaşılamazdı. Çünkü sanat üstüne düşüncelerin gerçekleştiği alan sanat eseridir. Namık Kemal sadece bir eleştirmeci de olsaydı, réalisme üstüne söyledikleri, başka bir kişinin elinde sanat eseri olarak gerçekleşmedikçe, etki uyandırmamış, havada sözlerden ileri gidemezdi. Güzin Dino'nun bu güzel başlangıcı, sanat eserlerinin incelenmesi ile tamamlansa iyi olur.

Namık Kemal, geniş okuyucu kitlesinin önemini belirtirken diyor ki: «Tabiidir ki bir kitap avamın rağbetine mazhar olursa çok sürülür. Avam ise kendi için yazılmayan kitabı anlamaz. Anlamayınca elbette rağbet etmez. Bir fenne dair olmamak şartıyla havas için kitap yazmak kadar dünyada abes şey yoktur.» «Bir güzel şey meydana geldiği vakit halk rağbet etmiyor mu? Bir milletin teveccühünü ve verdiği bedel-i hizmeti hiçe tutalım da mazı ekâbirin temayülât-ı heveskâranesini şiire üstad-ı şevk mi addedelim?» Ama Namık Kemal'in, Batı'da en çok okunan romancıları, edebi değerleri arasındaki büyük ayrılıkları hesaba katmadan bir arada ileri sürmesi konuyu dört başlı kavrayamadığını gösteriyor. Yaşadığımız günlerin sanat tartışmaları bakımından önemli bir örnek ki Güzin Dino bunu şöyle açıklıyor: «On dokuzuncu yüzyılda sanat ve edebiyat ile, çoğalmaya başlayan okurlar kitlesi arasındaki mesafe bir hayli açılıyordu. İhtilalden sonra öğretimin mecburi oluşu okurlar kitlesini genişletince, kültür imtiyazına sahip zümrelerin geleneğe dayanan sanat anlayışı, öz ve şekil bakımından zevkini, hatta özelliğini henüz tam ola-

rak idrak etmemiş zümrelere hitap edemezdi. Öte yanda, zevkini henüz ifade edememiş olan kitlelere mahsus sahte bir edebiyat meydana getiriliyordu. Bu edebiyatın sürümü çok olmakla beraber gerçekten halkın malı değildi. Onun yeni okuma hamlesini istismar eden, gerçekten uzak, melodram ve his klişelerinden meydana gelmiş bir edebiyattı.»

Sanki günümüz için yazılmış. Güzin Dino'nun bu ilgi çekici kitabı üzerinde daha durmak isterim.

II

«Tanzimattan sonra edebiyatta gerçekçiliğe doğru» adlı kitabında Güzin Dino, Tanzimat sonrası yazarlarının genel olarak sanat, özel olarak «gerçekçilik» üstüne Batı'dan edindikleri düşüncelerin eksikliğini, yarım yamalaklığını belirtirken bu durumu doğuran toplum şartlarını, siyasi çevreyi de kısaca inceliyor. Réalisme'in, Naturalisme'in Fransa'da ne gibi toplumsal, siyasi, bilimsel şartlar içinde geliştiğini, bizde ise birtakım ana kavramların bilinmemesinden, daha doğrusu Doğulu kalmaktan vazgeçmeyip Batı'nın ancak görünüşlerine özenmek yüzünden zaman zaman aldığı bayağılık, gülünçlük, bugün bile, üzerinde önemle durulacak bir olaydır. Sözgelişi Mizancı Murat Bey yazıyor ki:

«Aşk ve muhabbetsiz roman ve tiyatro yazılamaz, diyeceklerdir. Pek doğrudur. Lakin bizde kabletteehhül aşk ve muhabbete başka suret vermeli. Arizalar ile mülakatları kaldırmalıdır. Erkek ile kadının ciddi olan meyil ve muhabbetlerinin bizde badetteehhül peyda olmasına ve edep ve hayalarını gözetmek lüzumunu hissedecek kadar namuslu olan bir çift için hayat-ı müşterekin perşembe günü koltuk resmiyle küşat olunmasına nazaran... Asıl ediplik vazifesini teehhül dakikasından itibaren deruhte etmelidir.»

Bu gülünçlüğü yaratan durumu bir düşünelim. Batı'dan roman sanatını almak istiyoruz. Amma bakıyoruz ki orada romana konu olan aşk maceraları bizim toplumumuz için ahlaksızlık sayılmaktadır. Aşktan vazgeçsek olmuyor, romandan vazgeçsek olmuyor. Sonunda aşkı da, romanı da kuşa benzetip almağa, amma gene de almağa karar veriyoruz.

Gerçekten güç bir durum. Bir yerde roman sanatının kurulup gelişebilmesi için, yukarıdaki örnek üzerinde düşünelim,

orada kadınlarla erkeğin eşit olarak sevişebilmesi, kadının erkekten ayrı görülmemesi yüzde yüz gerekli midir? Başka bir deyişle sevişmenin ahlaksızlık sayıldığı bir yerde roman sanatı olamaz mı? Böyle ise bizim Tanzimat sonrası yazarlarımızı roman yazmağa iten şey nedir? Yalnız Batı'ya özenmek, onlarda var, bizde de olsun düşüncesi mi? Durum sadece özenmekle anlaşılır gibi değil. Çünkü o zaman «Neden özenmişiz?» sorusu ortaya çıkar. Demek bizim toplumumuzun yaşayışında bir değişme isteği vardı. Bu değişme isteği ile düşünürlerimiz, yazarlarımız Batı'ya dönüyorlar, oradan yardım umuyoruz. Bu durum içinde romancının ödevi kendiliğinden beliriyor. İçinde bulunduğu toplumun buyruğunu iyice anlayıp, önüne geçilmez değişikliği kolaylaştırmak, onun için çalışmak. Amma bu ödev nasıl yerine getirilir? Sizde de o türlü maceralar varmış gibi davranıp uydurmakla mı? Yoksa değişmesi gerekli durumu konu olarak almakla mı? İkincisi doğru ise aşkı ahlaksızlık sayan bir toplumun hayatı da romanı besleyebilir. Ancak o vakit Murat Bey'in gösterdiği yolu bir yana bırakıp durumu pekyürekle göstermek gerekir ki bu bir savaştır, yazarın savaşı. Nitekim Güzin Dino'nun da belirttiği gibi, Réalisme, naturalisme için toplum şartlarının elverişli olduğu Fransa'da bile réalist, naturalist romancılar böyle bir savaş vermişler.

Geçen haftaki yazımda Tanzimat'tan sonra beliren gerçekçilik düşüncelerinin sanat eserlerinde ne biçimde, ne kadar uygulandığının da incelenmesi gerektiğini söylemiştim. Güzin Dino bunu, kitabının ikinci kısmında yapacağını söylüyor. Başarılar dilerim.

Şunu da yazmadan geçemeyeceğim. Kitapta, eski yazılı kitaplardan alınıp da eğri yazı ile dizilen parçalarda birçok yanlışlar kalmış. «İstinat» yerine «İsnat», «İrae» yerine «İraye», «hâyâ» yerine «haya» gibi... Bir kısmının da doğrusu nedir, kestirilemiyor.

SANATTA GAFİL AVLANMAK

Sanatkâr da, tıpkı öteki insanlar gibi, duygularını, düşüncelerini çevresinden ediniyor. Onun ayırt edici özelliği bu duyguları, düşünceleri yazması, yaymasıdır. Böyle olduğu için de belli bir zamanın özeliklerini araştıran tarihçi, o zamanda yaşamış sanatçıların eserlerine başvuruyor. Yargılarını, çoğu zaman gafil avlanan bu sanatçıların sözlerine dayatıyor. Gene bunun gibi, bir sanatçının kişiliğini bütünü ile ortaya çıkarmak isteyenler onu kavrayan, kılavuzlayan çevre ile bıraktığı eserler arasında bir bağ aramaya koyuluyor, sonunda da diyelim ki şöyle bir yargıya varıyorlar: «Bu kişi yaşadığı toplumun şu katındandır. İşte, duygularına, düşüncelerine bakın! Tam katının duyguları, düşünceleri.»

Kazılardan ele geçen çanak, çömlek için de öyle değil mi? Evirip çeviriyorlar; taşına, toprağına, işçiliğine bakıp: «Tarihten şu kadar yıl önce yapılmış.» deyiveriyorlar.

Demek ki yapıldıkları, yaratıldıkları yılların duygu, düşünce özellikleri eski eserlerin de, yeni eserlerin de kaçınılmaz damgalarıdır.

Ama eski sanatçı ile yeni sanatçı arasında, bu bakımdan, önemli bir ayrılık var. O da yeni sanatçının bu kaçınılmazlığın bilincine varması, içinde bulunduğu toplumla olan alışverişini iyice kavramasıdır. Bu bilinç günümüzün sanatçısını bir çömlek parçasından ayıran başlıca özelliklerden biridir. Bugünün sanatçısı tarihçiler, toplumbilimciler için dilsiz bir kalıntı olmak yani gafil avlanmak istemiyor. O, yaşadığı gün-

ler, içinde bulunduğu toplum üstüne verilecek yargılara karışmak, etkin bir ödev gütmek isteğindedir. İşte günümüzün sanatçısını sorumlu kılan da bu istektir. Ya çevremizle olan alışverişine aldırış etmeden duygularımızı yazmakla kalır ama verilecek yargılara da katlanırız ya da bütün sorumluluğu benimser, işe öyle girişiriz.

Demek duygularımızın, düşüncelerimizin çevremizle olan ilgisini sadece bilmek de yetmiyor. Sorumlu sanatçı çevresinden aldıklarını inceden inceye ayıklamak, seçmek, atılan bütün tohumların boy verdiği bakımsız bir toprak olmaktan kendisini kurtarmak zorundadır.

ROMANDA YARATICILIK

Başarılı bir romandaki, çok iyi canlandırılmış bir kişiyi «işte, her gün karşılaştığımız kişilerde biri...» diye övmek alışkanlık olmuştur. Şimdi adını bulamadığım ünlü bir yazar, Balzac'ın *Goriot Baba*'sı için, «Bir gün sokakta karşıma çıkacak gibi beni yaşadığına inandırmıştı» der. İnsan kafasının uydurup düzenlediği bir romandaki yaşayışın gerçek yaşayışa, böylesine karıştırılacak kadar benzemesi, başarılı bir romanın ancak gerçek yaşayıştan çıkarılabileceğini göstermektedir. Yalnız, reçetesi bu kadar sade, anlaşılır olan bir işin yaratıcılıkla, hani şu reçetesi kolay kolay bulunamayan işle ilgisi nedir? Bedri Rahmi Eyuboğlu bir yazısında edebiyatın, resim sanatı gibi icada değil de, tam tersi, korkunç bir gerçekçiliğe gittiğini söylüyordu. O yazıyı okuyanlar bu sözlerden, benim gibi, edebiyatta başarının ancak yaşayışı yaşayan kişileri kılı kılına taklitle elde edilebileceği anlamını çıkarmışlardır. İcat işinde yaratıcılığın payı anlaşılıyor. Payı demek bile doğru değil; icad'a dayanan bir sanat sadece yaratılmış bir sanattır. Taklit ise doğru, şaşmaz bir gözlem ister, o kadar. Doğru, şaşmaz bir gözlemin, küçümsenecek bir iş olmadığında haydi birleşelim. Ama nerede kalır o zaman sanatçının yaratıcılığı?

Maksim Gorki diyor ki: «Edebiyat sanatı, karakter, tip yaratıcı sanat, hayal, seziş, buluş ister. Tanıdığı bir dükkâncıyı, bir memuru, bir işçiyi anlatan yazar belli bir insanın fotoğrafını almış olur. Bu imajın hiçbir toplumsal terbiye edici yanı, insan, yaşama konuları üstüne bilgimizin genişlemesine, derinleşmesine öyle çokça bir yardımı olmayacaktır.»

Demek romancının yarattığı kişi, yaşayan kişilerden biri

olmayacaktır. Yaşayan kişilerden biri olmamakla beraber bizde sanki yaşıyormuş, canlı imiş etkisini uyandıracaktır. Belki de o etki ancak bu yolla, yaşayan kişilerden birini kılı kılına taklit etmemekle yaratılabilir. Tanıdığımız bir kişiyi doğrulukla, eksiksiz anlatmak belki bizde gerçeklik duygusunu uyandıramaz. Geçenlerde Sait Faik, bir hikâye yazarından konuşurken; «Yahu, insan onun hikâyelerinde tanıdığı insanlara rastlıyor.» diyordu. Yüzünden de, sesinden de belliydi, yeriyordu o yazarı bu sözlerle. Hakkı da vardı. Bir düşünün, çok iyi tanıdığınız biriyle bir hikâyede karşılaşıyorsunuz. Bu ne demektir? O tanıdığınızın fotoğrafını görmek, değil mi? Eh, bir kişinin kendisini tanıdıktan sonra fotoğrafı bizde ne gibi bir ilgi uyandırabilir? Bu bakımdan Bedri Rahmi Eyuboğlu'nun resim sanatından en korktuğu şey, yani fotoğrafçılık, edebiyatın başına gelmiş oluyor. Resim sanatının, yanına sokmak istemediği bu belayı, edebiyat neden benimsesin? Gerçekten edebiyat da onu kendinden uzak tutuyor. Bu bakımdan, Bedri Rahmi'nin, resim sanatına yakıştırdığı icat, edebiyatın da ereği, yolu, amacı, dayanağı oluyor.

Başka türlü de olamazdı. Yazarın bir kişi, diyelim bir dükkâncı, bir memur, bir işçi yaratabilmesi için yüzlerce memuru, işçiyi, dükkâncıyı, sınıf özellikleriyle incelemesi, bunlardan bir dükkâncı, bir memur ya da bir işçi çıkarması gerekir. Huyları, alışkanlıkları, davranışları, inanışları, konuşuşlarıyla inceden inceye gözden geçirilmiş yüzlerce insandan süzülen bu bir kişi artık dışarıda yaşamakta olan yahut yaşamış bir kişi değil, yazarın icat ettiği, soyut bir kişidir. Ancak buradaki icat, soyut sözlerini uydurma ile karıştırmamalıdır. Yazarın bir kişi yaratması, doğanın, tabiatın yaratması gibi değildir. Onun anlattığı davranışlar, inanışlar, durumlar, önceden toplumca ortaya atılmıştır. Sanatçıya düşen, bu sayısız olaylar, durumlar, davranışlar içinde, soyutlaştırma yolu ile gerçek gidişi ortaya çıkarmaktır. Bu da tip yaratmakla olur. Tip en çok karşılaşılan, sayıca en çok olan kişilerin istatistik bir ortalaması değil, yaşadığı çağın, çevrenin toplumsal, tarihi olayına özce en uygun düşendir. Bunu bulup çıkarmak, yılmadan, düzenli, eksiksiz bir soyutlaştırma gücü, parçalardan bütüne götürücü yaman bir yaratıcılık ister. İşte ancak o vakit *Goriot Baba*, bize, sanki sokakta karşımıza çıkacakmış gibi gelir.

ORHAN VELİ'NİN ARDINDAN

Çocukluğunu bilmiyorum. Ben kendisini Ankara Lisesi'nde tanıdım. Uzun boylu, ip ince, yüzü sivilceli bir çocuktu. Ders dışı faaliyetlerden onu en çok çeken okul dergisi ile müsamere kolu idi. Zaten tanışmamız da bir müsamere sırasında Halkevi'nde oldu. Sonra mektepte dergi toplantısında gördüm. Yazısını okudu. Sesi biraz çatlakça. Okuduğu bir nesir parçası idi. Konusu: Susuzluktan yanar bir halde eline bir bardak su almış, içmiyor, dudakları kuruyor, içi yanıyor, suda bambaşka şeyler görmeye başlıyor. Sonunda da galiba su ile karışıyor, bir oluveriyorlar.

Şiir, edebiyat yüzünden arkadaş olduk. Dersten kaçıp bahçede bir köşeye gizlenerek, tenha parklarda ağır ağır dolaşarak, yahut evde, elimizde kitaplar, kâğıtlarla geçirdiğimiz o sakin saatleri, hep şiir, edebiyat konuşmaları ile geçen o iyi saatleri andıkça Orhan'ın oyunu, eğlencesi, saadeti hep şiirdi, edebiyattı, diye düşünürüm. Yazları İstanbul'a, Beykoz'a giderdi. Dönüşünde, arkadaşları ile oynadıkları piyeslerden bahsederdi. Başka bir hevesi merakı yoktu.

Liseyi bitirdikten sonra İstanbul'a gitti. İki yıl Edebiyat Fakültesi'nde okuyup Ankara'ya döndü. Çok zayıftı. Dinlenmesi lazımdı. O yıl Samanpazarı'nda oturuyorlardı. Evlerine

uzun bir yokuştan çıkılarak varılırdı. Ben ne vakit gitsem, anlaşılan daha yokuşun altbaşında iken görür, tam elimi zile basarken kapıyı açıverirdi. Boynunda çokluk bir havlu bulunurdu. Saatlerce sakin, tatlı otururduk. İşte o yıl birden şiirler yazmaya başladı. Hece vezni ile yazdığı ilk şiirleri... Sonra Yaşar Nabi bizi bir arada «Varlık»ta tanıtmak istedi. Önce benim «Ukde» adlı şiirim basıldı. Ertesi sayı, bir önsözle, Orhan'ın dört şiiri çıktı. Bu önsözde Yaşar Nabi «edebiyatımıza yeni bir hava getiren üç şair»den bahsediyordu. O günler bu yüzden, «Ne getirdiler? Hava.» gibi nükteler savruldu.

O yıl çok mesuttu. Lisedeki durgun, kendi âleminde yaşayan Orhan, artık şiire uzaktan bakmakla kalmıyor, onu hayatına sokmuş tadını çıkarıyordu. Giyinip kuşanıyor, âşık oluyor, efendice gezip eğleniyordu. Saadetini bağladığı şiir sanatını, bir kızı sever gibi seviyordu. Güzel bir şiir yazmak onda aşk başarısına benzer bir saadet duygusu yaratırdı. Yazdıklarının gerçekten güzel olduğuna inanıyor, şiir yazmakla yaşamak gözünde birbirine karışıyor, bir oluyordu. Bardaktaki suyu içiyordu.

Ama bu çok sürmedi. İçin için, «Şiirden gelen bu mu? Hepsi bu kadar mı?» der gibi bir hali vardı. Bir gün bana «Musikiye başlamak istiyorum,» demişti. Bunu söylerken, benim anladığım, şiirde yapılacak şeyi yaptım, gelelim musikiye, demek istiyordu. Yani musikide, şiirin ona veremediği daha dolgun bir saadet bulacağını umuyordu. Sanattan, içkinin verdiğine benzer bir zevk, bir keyif beklemek... Zaten bu hal üçümüzde de vardı. Şiirden çok şey ummuştuk. İstediğimizi bulamamıştık. Rahatsızlığımızı yok etmek için hem saadet anlayışımızı, hem şiir anlayışımızı değiştirmemiz gerektiğini sık sık konuşurduk. Orhan şiirde kendi saadetini ararken, tersine, yaşadığı hayatın sıkıcılığını anlayıverdi. Bu yüzden araştırması, kendine başka bir yön bularak, halka, insanlığa, halkın, insanlığın sözcüsü olmak saadetine doğru çevrildi. Daha doğrusu o artık şairliği kendine meslek edinmeye, bu alanı bir görev alanı olarak seçmeye karar vermişti. Bu mesleği, görevi, yüzünden az çekmedi. Yaşasaydı daha da çekecekti.

Önce şiir dilindeki sahtelikten nefret etti. Bu nefret onu halk diline, halk konuşmasına götürdü. Bunu sadece bir araç değişikliği, bir deyiş değişikliği sananlar yanılırlar. Çünkü halkça konuşmanın altından halk insanları çıkıyordu. «Süleyman Efendi»yi yazmakla, asil şiir konularına şamarı yapıştırıyordu. Ama ortaya bir de adam çıkıyordu: Basit bir adam. Bu adamın, şaire, kendini merak ettireceği, onu kendi dertlerine çekeceği daha o zamandan belli idi:

Öteki dünyada akşam vakitleri
Fabrikamızın paydos saatinde
Bizi evlerimize götürecek olan yol
Böyle yokuş değilse eğer
Ölüm hiç de fena bir şey değil

1938'de postahanede memurdu. Hiç unutmam, çok güzel bir günde istifa etti.

Beni bu güzel havalar mahvetti şiirini yazdı.

Böyle havada istifa ettim
Evkaftaki memuriyetimden

diyordu. Buradaki evkaf sözü onun için, bütün hayatını daire ile ev arasında geçiren, bundan başka bir hayat bilmeyen küçük memuru anlatmaya en elverişli kelime idi. Üstelik Orhan da artık bir derdini, bir düşüncesini anlatmaya kalktı mı kendini, basit, halktan bir adam yerine koyup konuşmayı seviyordu. Çünkü yapmacıksız, tabii insanı onlarda buluyordu. Yalnız o kadar mı? Belki tenkit de ediyordu. Ama muhabbetle.

Buraya gelmişken şunu da söyleyeyim: Orhan, şiirin kaynağının halk olduğunu yaman bir sezişle sezmişti. Bu kaynak başlangıçta belki bir dil kaynağı idi, ama sonra sonra şiirinin tümünü sardı. O, halkı, işine yaradığı müdetçe, işine yarayan tarafları ile sevmekle kalmadı. Fakir fukara ile, boyacılarla, garsonlarla, işçilerle gerçekten dostluk ederdi. Savaştan önce bir gün fakir bir işçi ile tanışmıştık: Montör Sabri. Sarhoştu, koltuğunda iki okka ekmek vardı. Boyuna evine geç kaldığından bahsediyor, ama bir türlü evinin yolunu tutamıyordu. Ertesi gün Orhan «Montör Sabri» şiirini yazdı:

Montör Sabri ile
Daima geceleyin
Ve daima sokakta
Ve daima sarhoş konuşuyoruz
O her seferinde
Eve geç kaldım diyor
Ve her seferinde
Kolunda iki okka ekmek

Geçen yıl bir lokantada Orhan'ı gördüm. Yanında bir ayağı kesik bir adam vardı. Tatlı bir konuşmağa dalmışlardı. Orhan beni görünce, «Montör Sabri'yi tanımadın mı?» dedi.

Şiirdeki sahte dilden nefretle, gün geçtikçe, hayattaki sahtelikten, nefret de eklenmeye başladı. O zaman Orhan şiirini, yalnız şiirini değil, bütün kalemini doğruluğun emrine vermeye koyuldu. Otuz yedi, otuz sekiz yıllarının Orhan'ı artık çok geride kalmıştı. Günden güne üstü başı eskiyor, ama işine, uğraşına olan saygısı artıyordu. Şiiriyle olduğu gibi yazısı ile de geriliğin amansız düşmanı kesilmişti. Bir yandan:

Neler yapmadık şu vatan için

şiirini yazarken, bir yandan da irtica ile savaşan yazılar yazıyordu.

«Yaprak»ı çıkarmaya karar verdiğimiz geceki sevinci gözümün önünde. «Yaprak»ın gerilikle savaşacağını düşünüyor, bu savaşın lüzumuna inanıyordu.

Ölümünden bir hafta önce Ankara'ya gelmişti. «Aşk Resmi Geçidi» adlı son şiirini okudu. «Aşk şiiri değil bu,» dedim. «Değil,» dedi. Çünkü artık aşk, hava, bulut, su onun için yazı, şiir konusu olarak tek başlarına birer varlık olmaktan çıkmışlardı. O bir iş görüyordu.

ORHAN VELİ İÇİN ÇIKAN YAZILAR

Üçüncü ölüm yıldönümüne rastlayan günlerde Orhan Veli için gazetelerin, dergilerin yayımladıkları yazılardan pek azında onun şiiri, sanatı üstüne söz vardı. Hemen hepsi birer sevgi, duygu yazısıydı. Meğer ne çok dostu varmış, anılardan geçilmedi. Sonra övmelerde de, ne bileyim, bir düşünülmeden yazılmış, söylenmiş hal vardı. Sözgelişi Orhan ince bir adammış. Ya ne olacaktı? Şair bu, haydut değil ki. Orhan şıkmış. Elbet, parası olduğu zaman temiz pak giyinmeği severdi. Ama benim bildiğim, öldüğü zaman ayağındaki pantolon yırtıktı. Yırtık pantolonla şık olunmaz. Bu da onun suçu değildi. Sonra, Orhan Türkçeyi iyi bilirmiş... Bakın, bakın! Ne şaşılacak şey! Yahu asıl Türkçeyi iyi bilmeden şiir yazanlara şaşın, bundan tabii ne olabilir? Buraya kadar sayıp döktüğüm övgüleri bir Avrupalıya sıralasak, «Bizim yaman bir şairimiz vardı, öldü. Anadilini bilirdi, parası varsa temiz giyinirdi, ince ruhlu idi,» desek, bu sözler o adama Orhan Veli hakkında bir bilgi verir mi? Sonra ağlayanlar, «Orhan ağabey, bizleri bırakıp nereye gittin?» diye sızlananlar mı istersiniz, onsuz boğazlarından içki geçmeyenler, artık İstanbul'u sevmeyenler mi? Doğrusu bu kadarı bende şüphe uyandırdı. Bir gün üzüntülerinden Orhan'ın adını ağızlarına alamayacaklar gibi geliyor bana. Biliyorum, epey var o güne. Daha bakacaksınız, onun gibi kürek çeken yoktu, filan derken Çoban Mehmet'i yatırmıştı diyecekler, birimiz de, saygısızlık olmasın diye, ağzımızı açamayacağız. Yoksa Orhan'ın şiiri, sanatı üzerine söyleneeek sö-

zümüz kalmadı? Ben sanmıyorum. Orhan Veli bugüne kadar şöyle dört başlı incelenmemiştir daha. Evet, dâhidir diyorlar ama, o sözün, dâhi sözünün bir anlamı yoktur bence. İçi boş, sudan bir övüş o. Üstelik, duyduğuma göre, Batılılar bir yazar için, ölümü üzerinden şöyle birkaç yüzyıl geçmeden kullanmazlarmış onu. O vakit belki bir anlamı olur. Bizde Abdülhak Hâmit için, Halit Fahri Ozansoy için söylenmiştir. Her ikisi de tadını tatmışlardır. Ama kimse de çıkıp dâhidir, diyenlere, «Neden?» diye sormamış, anlayışsız, bilgisiz, duygusuz, geri kafalı sayılmaktan korkulduğu için soramamıştır. Orhan Veli'ye gelince o, kenarda köşede kalmış, bir bilgin kişi çıksa da elimden tutsa, beni tanıtsa diyecek ozanlardan değil. Sevilerek, beğenilerek okunuyor. O bakımdan korkulmasın, geri, Doğu toplumlarına yakışan övgülere ihtiyacı yok. Bilginler kendi işleri için paçaları sıvasınlar, o başka.

Orhan Veli konusunu sulandırmasak.

ÖLÜMÜNDEN SONRA TARANCI

Öldüğünü duyunca şiir kitaplarını açıp okumaya kalkışmadım. Bilirim hepsini diye düşünüyordum. Cahit Sıtkı, insanların kardeşçe yaşamalarını isterdi, birbirlerinin burunlarını kanatmadan, kalp kırmadan, birbirlerine yardım ederek, acıyarak, birbirlerini severek, sayarak. Kötülük gelirse bir ölümden gelsin, derdi. Böyle düşünmekle, böyle demekle kalmadı Cahit Sıtkı. Kimsenin kalbini kırmadan yaşadı; kardeşçe yaşamak, gerçekleşmesi zor bir görüntü değildi onun için, kendi içinde, az da olsa çevresinde gerçekleştirmiştir bu tutkusunu. O, yalnız ölümden korkardı, ölüm karşısında titrerdi. Bizi de, «Bırakın didişmeyi, sizin başınızda dönen büyük kötülük ölümdür, onu düşünün,» diye uyarmak isterdi. Budur, diye düşünüyorum, Cahit Sıtkı Tarancı'nın söylediği.

Ölümünden sonra dergilerde çıkan şiirlerini okuyunca birden anladım ki, o sadece bu düşünceyi savunmuyormuş... Ölüm üzerine yazdığı şiirlerde düşünceden çok duygunun payı olduğunu gördüm. Bütün o şiirleri sanki bir sevdiğinin ölümü üzerine yazmış, her şiirde o acıyı çekmiş. Güç dayanılır bir duygululuk!

Duyguların da, düşüncelerin de bir şair için bahane olduğuna inananlar, şiir bir söyleyiştir, özel bir biçimdir diye düşünenler, Cahit Sıtkı'yı sevdikleri için: «Cahit Sıtkı şiirin sözcüklerle yapıldığını bilirdi,» diye yazdılar. Nedir bu sözün anlamı? Demek kimi şair, şiirin sözcüklerden başka şeylerle de yapılabileceğini düşünebilir, sözgelişi duygularla yapılabi-

leceğini. Oysa bir duygu ile duygululukla ozan olunamaz. Olunduğu görülmemişti. Bunu bütün gerçek ozanlar için böyle bilmeli.

Cahit Sıtkı'yı bütün tanıyanlar gibi, ben de onun, işine titiz bir ozan olduğunu bilirim. Sevdiği deyişler, sözcükler vardı. Bir sözcüğü en uygun yere koymayı inatla arardı, şiirin bütünü ile parçalar arasındaki uyumu gözden uzak tutmaya bakardı.

Ama, «bir şiirin sözcüklerden yapıldığını bilmek» gerçek şairler arasında da bir ayrımı anlatıyorsa, o sözü Cahit Sıtkı için kullanmamalı. Cahit'in, bütün şiirlerinde daha çok bir duyguyu, bir düşünceyi anlatmak istediği görünüyor, bir duyguyu şu biçimde, bu biçimde anlatmaktan çok. Onca duygular hiç de bahane değil, bütün şiirlerinde söyleyişten çok açık.

Bir ozanın değeri, kişiliği üzerine, o daha yaşarken yargılar yürütmek neye yarar, diye düşünenler vardır, beklemeli, bütün yapacağını yapsın, ancak ölümden sonra kesin bir yargıya varılabilir. Gerçekte ise bir ozan üzerindeki tartışmalar ölümünden sonra da bir sonuca bağlanamaz kolay kolay, sürüp gider; kuşaklar, çağlar onu kendi anlayışlarınca değerlendirirler. Cahit Sıtkı Tarancı için de böyle olacak. Çünkü o gerçekten iyi bir ozandı.

BİR SÖZÜN ANLAMI

«Yeditepe»nin geçen sayısındaki «Cahit Sıtkı'nın Ölümünden Sonra» başlıklı yazımda önemlice dizgi yanlışları, atlamalar olmuş. Ama o yanlışlar, o atlamalar olmasaydı gene de aydınlık bir yazı sayamayacaktım onu, diye düşünüyorum şimdi. Bu bakımdan, o yazıda söylemek istediklerimi biraz daha açmaya çalışacağım burada.

Bizim ozanların, eleştirmenlerin pek sevdiği bir söz var: «Şiir sözcüklerle yapılır,» diyorlar. Cahit Sıtkı için de yazdılar. O da bilirmiş şiirin sözcüklerle yapıldığını. Pek açık, seçik bir söz değil doğrusu. Şiirin sözcüklerden kurulduğu, sözgelişi tuğlalardan yapılmadığı ortada. Ne var ki o sözün bu kerte bayağı bir doğruyu anlatmadığı da belli. Bayağı bir doğruyu anlatır gibi görünüp de başka bir gerçeği kavratmak için kurulmuş bir söz. Tutması da bu yüzdendir belki. Yazana, söyleyene bir büyüklük, bir derinlik veriyor. Sonra, anlamını iyice kavrayamayanlara bile, «ancak iyi, güçlü ozanlar için kullanılır» dedirten bir tutumu var. Bundan dolayı Cahit Sıtkı'yı sevenler, onun için de yazdılar.

Bizim düşünürlerin uydurması değil, bir Fransız ozanının, Valéry'nin sözüdür. Duygu yetmez ozan olmak için, demek istemiş. «Benim çok temiz, çok ince duygularım var, demek ozan olabilirim,» diye düşünenleri uyarmaya yarıyor.

Bizde ise iyi ozanın bir özelliği olarak ortaya atıldı. İyi ozanların bildiği, uyguladığı, güçsüz olanlarınsa kavrayamadığı, uygulayamadığı bir giz.

Böyle ise yakışır mı idi Cahit Sıtkı için kullanmak? Ne demektir bu? Cahit Sıtkı'yı, «Benim ince duygularım var, demek ozan olabilirim,» diye düşünenden ayırmaya kalkışmaktır... değil mi? Büyük bir ozan için değil, orta bir ozan için bile gereksiz bir övgü. Olsa olsa yeni başlayanlar için yakışık alır.

Geriye şöyle düşünmek kalıyor: Yoksa o sözü biz mi bu kılığa soktuk? Çünkü bütün ozanlar şiirin sözcüklerle yapıldığını bilirler. Ama ondan sonra büyük ayırımlar belirebilir aralarında. Giderek birbirlerini ozan bile saymayabilirler. Çünkü, «şiirin sözcüklerle yapıldığı» sözünü her ozan, biraz da kendine göre anlar. Hepsinin ayrı bir yoğurt yeyişi vardır. Örneğin, Cahit Sıtkı Tarancı'yı Orhan Veli ile karşılaştıralım. Orhan Veli bir şiirinde diyor ki:

«Tak takıştır,
Sür sürüştür;
İnadına gel,
Piyasa vakti,
Mahallebiciye.
Söz olurmuş,
Olsun;
Dostum değil misin?»

Neyi anlatıyor bu şiir? Bir duyguyu, bir düşünceyi mi? Hayır, bir duygusunu, bir düşüncesini anlatmak için yazmamış bunu Orhan Veli. Evet, bir kişiyi, bir çevreyi, bir yaşayışı çizmiyor değil. Ama en başta, için için alay ederek sevdiği sözleri, her şeyden önce onları bir araya toplamak istediği ne çok belli. Denilebilir ki, bu şiirde Orhan Veli'nin anlatmak istediği bir düşünce var; o da, bu sözleri sevdiği, bu sözlerle şiir yapılabileceği düşüncesidir... Bir eleştirme, bir deneme.

Hiç de böyle değil Cahit Sıtkı'nın şiiri. Cahit Sıtkı hiçbir şiirinde, şiir üstüne olan düşüncesini öne sürmez, anlatılmak istenen bir duygu önde gelir. Bu duyguyu iyice, güzelce belirtebilmek için sözcükler arar Tarancı, onları ölçer biçer, uğraşır. Ama hiç de sözcüklerin ardına düşmez. Onları duygusunun buyruğunda tutmaya çabalar. Bu bakımdan benzemez o iki ozanımız biribirine.

«Şiirin sözcüklerle yapıldığı» sözü Orhan Veli'ye Cahit Sıt-

kıdan daha uygun düşer. Bunu söylerken, o sözü bir değer yargısı olmaktan çıkarıyorum. Çıkarmak gerek. Çünkü iyi ozanı kötüsünden ayırmak için şaşmaz bir ölçü değildir o. Sözgelişi bizim Divan edebiyatımız o söze çok uyan ozanlarla dolu. Divan ozanları şiirin sözcüklerle yapıldığını en iyi gösteriyorlar. Ama yetiyor mu bize onların bu işi bilmesi? Yetmemiş, değiştirmişiz şiirimizin gidişini.

Cahit Sıtkı da kendisini «kelam sanatçısı» sayardı, Orhan Veli'yi saydığı gibi. Belki Orhan Veli şimdi sağ olsaydı, o da Cahit Sıtkı'nın ölümü üzerine, «O, şiirin sözcüklerle yapıldığını bilirdi,» diye yazardı. Çünkü ikisi de yurdumuzda iyi şiiri, iyi ozanı savunmakta birleşmişlerdi. Yoksa birbirlerini beğenmemeleri gerekirdi gibi geliyor bana.

HÂŞİM'İ ANARKEN

Yirmi beş yıl olmuş Ahmet Hâşim öleli. «Türk Dili» dergisini okurken, Hikmet Dizdaroğlu'nun yazısından öğrendim. Hikmet Dizdaroğlu, o yazısını, Hâşim'in bitmemiş bir şiiri ile bitiriyor.

Kuytu bir bahçede bir kuş ötüyor
Son kızıllıkla yanan bir dalda
Ağlıyor eski veda türküleri
Bir alev ufka giden sandalda

Ne yapmak istemiş bu şiirinde Ahmet Hâşim? İlk okuyuşta bir görü geliyor gözünüzün önüne. Ataç da, «Hâşim'in şiirine musiki değil, resim hakimdir.» demiş. Ancak anlaşılır bir söz değil o söz. Önce şunu bilemiyorum: Hâşim'in şiiri üzerinde konuşurken, o şiirin musikiye mi, yoksa resme mi benzediği niçin soruluyor? Bir şiirin bu iki sanattan birine benzemesi, ille benzemesi gerekli midir? Bedri Rahmi Eyuboğlu da bir yazısında, «Biz şimdiye kadar resme en yakın sanat şiir sanırdık, meğer şiir değilmiş, musiki imiş.» diyordu. Çok şaşmıştım o söze, belleğimde kalışı ondan. Ben anlayamıyorum bu türlü sözleri. Birlikte inceleyelim:

Çok dinlemişimdir; resimden de, şiirden de anlamayanlar derler ki, resim doğaya benzemekten uzaklaşıyor, böyle olunca anlamı da sözcüklere dayanan şiirin anlamından ayrılacaktır. Demek resimlere, benzetme düşüncesinden kurtularak

bakabileceğiz, resim sanatını bir renk, biçim sanatı olarak alacağız. Ama şiir, anlamları olan sözcüklere dayandığı için, ister istemez, anlamlı kalacak... Ama Bedri Rahmi Eyuboğlu, şiirin anlamından, sözcüklerin anlamı, daha doğrusu düzyazının anlamı kavramlarını çıkarmaz sanırım. Resmin, şiirden uzaklaşıp musikiye yaklaştığı, ancak böyle yanlış bir temele dayanılarak söylenebilir. Oysa şiir sanatı, oldum bittim, bir görüt sanatıdır. Öleli yirmi beş yıl olan Hâşim'in yazdıkları da bunu göstermiyor mu? Hâşim'in şiirini, sözcüklerin anlamı ile kavrayabilir miyiz? Yanlış anlaşılmasın, Hâşim'in kullandığı sözcüklere başka anlamlar yüklediğini söylemek istemiyorum. Tam tersi, Hâşim, sözcükleri sözlükteki anlamları ile kullanır. Ama onlardan kurulan şiirin mantığı başkadır. Yalnız bu örnek bile şiiri bayağı anlama bağlı saymanın yanlışlığını göstermeye yeter.

Ataç'ın sözüne gelince, o sözde başka bir yan daha var. Ahmet Hâşim, şiiri musukiye yakın gördüğünü söylemiştir. Ataç ise, Hâşim'in şiirinde görüler bulunduğuna bakarak, «Musikiye değil, resme benzer,» demiş. İşin temelinde bir karışıklık var ya, gitgide daha da karışıyor. Hâşim o sözü, şiirde anlam aranamayacağını, düzyazıdaki gibi bir anlam aranamayacağını belirtmek için söylemiş. Bunu anlamayanlar, şiirin seslerini musikiye benzetmeye, şiiri de musiki gibi bir ses sanatı saymaya kalkmışlardır. Ataç'ın böyle bir yanlışa düşeceğini sanmam. Ama, «Hâşim'in şiirine musiki değil, resim hâkimdir.» sözünde musiki sözcüğünün görevini anlamak güçtür. Hâşim'in şiirini resme benzetmek için ille musikiye benzetmemek gerekmez. Gerçekte, resim sözcüğünün de yeri yok orada. Çünkü şiirin resme benzemesi, gözümüzün önüne görüler getirmesiyle belirtilemez. Hâşim'in o şiirindeki görü, bir akşam görüşü ise resme hiç benzemiyor demektir. Çünkü resim böyle bir görü anlayışını atmıştır üzerinden, bir görü çizmekten çok, bir görüt çizmeyi yeğlemiştir. Hâşim'de de görüden çok görüt var. Gerçekte şiir de, resim de görüden kaçıyor. Onların ortak yanlarıdır bu. Bir çağın ürünü oldukları için başka türlüsü de beklenemezdi.

Hâşim'in, o şiiri bitmemiş sayması anlaşılıyor. «Kuytu bir bahçede, yanan bir dalda» sözlerinin iki dize içerisine sıkıştırılması iyi değil. Okuyanın, hangisinde? diye soracağı geliyor. Sonra üçüncü dizenin boşluğu, gereksizliği göze batacak

kadar ortada. «Veda Türküsü» ne demek? Neden yenisi değil de eskisi? Sonra veda türküsünün ağlaması da tuhaf. Hâşim'e yakışmıyor, diyelim mi? Bana kalırsa, o dize bize Hâşim'i öğretecek bir özellikte. Çünkü Hâşim de umursamamış orayı, bir söz olsun da nasıl olursa olsun, diye düşünmüş. Çünkü çizdiği görüte bir etkisi olmayacak artık o dizenin. Sinema musikisi gibi kulağımıza bir şey çalınacak, ne olduğunu iyi anlamayacağız, anlamak için kendimizi zorlamaya da kalkmayacağız, gözümüz daldaki kuşa, sandaldaki aleve takılıp gidecek. Temel renklerini koymuş önce, üst yanını da dolduruyor. Ama bütününde bir bitmemişlik var o şiirin. Sözgelişi.

Bir kuş düşünür bu bahçelerde
Altın tüyü son bahara uygun

dizeleri öyle değildir, bitmemiş izlenimi vermez o dizeler.

ÖRNEK BİR TÜRK AYDINI

Köy Enstitüsü öğrencilerinin «Tonguç Baba» dedikleri büyük eğitimci Hakkı Tonguç öldü.

Hakkı Tonguç kimdi? Ne yapmak istemişti? Önemi, ünü nerden geliyordu?

Aydınlarımızın gitgide daha büyük bir ilgi ile inceleyeceklerine inandığım bu soruları, derginin bana verilen yeri ölçüsünde karşılamağa çalışacağım.

Yurdumuzda, Tanzimat'tan beri tartışılan bir «aydın» sorunu vardır: Gençlerimizi kendi kültürümüzle mi, yoksa Batı kültürü ile mi yetiştirmeliyiz? Batı kültüründen yoksun olanların dünya gidişini kavramaktaki yetersizlikleri, toplumumuzu yeni gereklere göre düzenlemekteki başarısızlıkları yanında, Batı kültüründen gelmiş olanların da, gerçeklerimizle karşılaşınca çarçabuk umutsuzluğa düşüvermeleri, toplum işlerinden ellerini ayaklarını çekip gidişimize seyirci kalmaları, bu soruyu kolay kolay çözülemez bir duruma getiriyordu. Ziya Gökalp'ın gençliği, bu çıkmazın doğurduğu acılarla doludur.

Hakkı Tonguç, tam anlamı ile, Batılı bir Türktü; yurdunun insanı kalmasını bildiği gibi, kendi uğraşı açısından, en yeni eğitim akımlarını da kafasına sindirmişti, onun yapacağı iş, yabancı iller de öğrendiklerini, burada işe yarar, burada uygulanabilir duruma sokmaktı. Böylece Tonguç toplumuna yararlı olmanın, ancak hem ulusal, hem Batılı olmak gibi çifte bir kaynaktan gelmekle gerçekleştirilebileceğini gösterdi. Gerçekten de, onun köylüler arasında oturup konuşmasında

öyle bir rahatlık, öyle bir kendiliğindenlik vardı ki, köylülerimiz, başka birinin ağzından duysalar kuşku ile karşılayacakları sözleri ondan duyunca benimserlerdi; çünkü ona, kendilerinden biri gözü ile bakarlardı. Ama Hakkı Tonguç, köylüye, inandığından başka şey söylemezdi. Gene onu, aydınlarımız arasında konuşurken görenler de bilirler ki, ilerici, Batılı anlayışlar yönünden onun sınırlarını aşmak, hele onun hoşgörüsünü tüketmek, olacak işlerden değildi. Köylülere söylediklerini, ta başından tutturup aydınlara da anlatmaktan bıkmazdı. Köylü ile de, aydınla da kendi kalarak konuşmasını bilen, köylünün de, aydının da saygısını kazanan, üstelik başarıya ermek için inanmadığı geçici anlaşmalara yanaşmayan başka bir aydın tanımadım.

Köy Enstitüleri kurulduğu yıllarda bir yarı aydın tanıdığım, bu okullara temel olan düşüncelerin, Avrupa'da çoktan bulunmuş olduğunu, bu bakımdan Hakkı Tonguç'un bir yaratıcı değil, bir taklitçi olduğunu söylemişti. Ayrı bir tartışmaya yol açabilecek olan bu konuyu burada açışım, baştan beri yürütmeye çalıştığım bir düşünceyi daha iyi açıklamak içindir. Ortaya yeni düşünceler atmak yaratıcılığı, o düşünceleri başka bir çevrede, başka bir zamanda uygulanır duruma getirmenin de bir yaratıcılık olmasına engel değildir. Giderek, uygulanma alanına daha geçmemiş düşünceler de vardır ki, bunların gerçekleşmesi, düşüncenin ortaya atılmasından daha da heyecan verici olabilir. Yoksa şu yüce devrimlerin yapıcısı Atatürk'ü de bir taklitçi saymak yanlışına düşülür. Oysa Atatürk bir taklitçi değildi. Onun taklitçi olmadığı, birçok başka uluslarca da örnek alınmasından bellidir. Yoksa o uluslar Atatürk'ü değil, Atatürk'ün de yararlandığı Batılı düşünceleri arayıp bulmak yoluna düşerlerdi. İşte, Atatürk çağının yarattığı yeni bir adam olan Hakkı Tonguç'un kişiliğini de burada aramak gerek; onun, bilimsel düşünceleri temel alarak ortaya koyduğu ulusal kurumlar, Köy Enstitüleri, bütün dünyanın gözüne çarptı; Unesco'nun bir toplantısında, bu okulların, bütün geri kalmış ülkeler için örnek tutulması kararlaştırıldı.

Hakkı Tonguç, şöyle diyordu: «İlköğretim işine, bizde yüz yirmi yıl önce başlanmış olduğu halde, bunun şimdiye kadar yüzdeyüz gerçekleştirilmemiş olması, eğitim tarihimizin hem hüzün verici, hem de yüz kızartıcı olaylarından biridir. Bu başarısızlığın türlü sebepleri arasında, Batı uygarlığını ça-

buk ve kolay kabul edemeyişimiz başta gelmektedir.»

İşte, Atatürk devrimlerinin gerçekleşmesi ile ilköğretim işinin çözülmesi günü, demek, gelmişti. Hakkı Tonguç, hepimizi, ne sade, ama ne ürpertici bir dille uyarıyordu: «Aydınlardan kendi çocuğunun cahil kalmasına razı olan bir kişi çıkar mı? Milletin çocuklarını okutmaya sıra gelince, niçin aynı heyecanı ve titizliği göstermiyoruz.»

Onun bulduğu çıkar yol, şu sade yoldu: Köy öğretmenleri köylü çocukları arasından yetiştirilecek, köy okullarını da köylüler kendileri yapacaklardı.

Bu ana düşünce ile, yurdun çeşitli bölgelerinde, köy okulu öğretmeni yetiştirecek olan Köy Enstitüleri kuruldu. Bu okullara o çevrenin köylü çocukları alındı. Bu çocuklar, kendi çevrelerinin tarım ve iş özellikleri ile dünya edebiyatını okuyarak Enstitü'yü bitiriyor, köylerine dönüyorlardı. Yüksek Köy Enstitüsü'nde de, ulusal kültür ile Batılı kültür ya da uygarlık kültürü atbaşı götürülmüştür. Çünkü yeni Türkiye'nin temeli, kurtuluş yolu bu idi, şimdi de budur. Ama Türkiye'de, ta Tanzimat'tan beri, Batılı anlamda aydını düşman görenler olduğu gibi, köylünün okumayazma öğrenmesine katlanamayanlar da vardı. Direnme yeniden göründü.

İnönü, 1944'te şöyle diyordu: «Karşısında bulunduğumuz zorluk, pasif direnmedir. İlköğretimin değerini, kendi anladığımız gibi ve kendi anladığımız ölçüde vatandaşa anlatamıyoruz. Daha fenası, vatandaşa anlatacak olan vazifelilere anlatamıyoruz.» Ancak şu da var ki, İnönü, benimsediği bu tutumu, kendi partisi içindeki bir bölüğe de anlatamamıştı. Nitekim Hakkı Tonguç, CHP'nin o bölüğü güçlenince, işinin başından ayrılmak zorunda kaldı. Karşı koyma, aşağıdan değil, yukardan gelmişti. 1950'de ise, «Her mahallede bir milyoner,» utanmazlığının kara cahil önderleri işbaşına geçince, artık okumayazmanın günü de geçmişti; Köy Enstitüleri kaldırıldı.

Gerçi Hakkı Tonguç, Köy Enstitüleri ile bir arada anılır olmuştur; fakat o kurumların açılışında da, kapanışında da Hakkı Tonguç adı, eğitim alanının sınırlarını aşıp Türk düşünce yaşayışının en ilginç konularından biri olmuştur. İlericilerle gericiler, Batıcılarla Doğucular, onun adı çevresinde çarpışmışlardır. Bir bakıma Hakkı Tonguç'un önemi ve ünü, sadece yaşarken giriştiği savaştan değil, bu karşıt anlayışların çatışmasında gördüğü ilerici görevden de doğuyor, dense yeridir.

«BİZİM KÖY»E DAİR

Aydınlarımızdan çoğunun yazıp çizdikleri şeyler yok mu, gün oluyor, kıt kıt boğulacak hale getiriyor adamı: Sanki bu memleket bilim teknik yolunu denemiş de bundan bir zarar görmüş gibi makine düşmanlığı yapanlar mı dersiniz; kurtuluşu dine sarılmakta, manevileşmekte aramağa kalkışanlar mı istersiniz? Kimi, Anadolu'da kadının evinden başka, kocasıyla, çocuklarıyla tarlada da çalıştığından habersiz, kadınlar çalışmasın diye tutturmuş, kimi güdümsüz ekonomi diye bar bar bağırır... Sanırsınız ki, memleket birkaç şehirden, millet de şu bir kaşık kaymaktan ibaret. Ya şu karasapanlı, hastalıklı, okulsuz, yolsuz Anadolu köyü! Bizim bay aydın sırtını çevirmiş ona, işi gücü sanat diye, bilim diye ezberlediği yalan yanlış dört beş sözü ısıtıp ortaya sürmek, saygı, ün peşinde koşmak. İnsan hani karamsarlığa ha düştü, ha düşecek. Derken bir de bakıyorsunuz bir Mahmut Makal çıkıyor, bir köy öğretmeni, büyük şehirlere uğramamış, köyünden kalkmış Köy Enstitüsü'ne gitmiş, Enstitü'yü bitirince hadi gene köye. Şimdi orada güle ağlaya, çarpışa çırpışa girmiş savaşın içine. Bir yol da gördüklerimi, duyduklarımı, başıma gelenleri yazayım, şu köylüleri canım, konuyu komşuyu anlatayım, demiş. Gün gün not etmiş. Okurken sevinçten ağlayacağı geliyor adamın. Utanıyor bir gün önceki karamsarlığından. Tazenin, yeninin, doğrunun, iyinin ortadan hiç kalkmayacağını, eskiye, kokmuşa, eğriye, kötüye pabuç bırakmayacağını düşünüyor. Bu belki de daha yirmi yaşına yeni girmiş köylü çocuğu Makal, böyle derinlemesine görmeği nerden öğrenmiş. Gördüklerini böyle ustaca eleyip derlemek gücünü nasıl edinmiş? Şehirli aydınlarımızdan çoğunun, bir hafta katlanmaya zorlandıklarında kendilerini öldürmeye kalkışacakları öylesine kahredici bir yaşayışın içinde bu satırları yazarken o şaşılacak gülüm-

semeği, o tatlı, belli belirsiz eğlenmeyi, bütün kitabın korkunç gerçekliği, acılığı, üzüntüsü içinde hiç eksik olmayan o içten neşeyi nasıl tutturabilmiş? Sapanına eşek koşmak zorunda kalan, yarı aç, yarı tok, kılıksız birkaç komşunun, «öğretmen bizi gazatalara yazmış, irezil etmiş» diye köpürmeleri, gelip Mahmut Makal'a çatmaları karşısında o: «Zavallılar... Sanki fakirliklerinden kendileri suçlu imişler gibi» diye düşünüyor. Köylünün soyguncu bir softaya kapılıp bunu köy odasından uğrattığı fırtınalı bir gece, tavanı yağmurdan çökmüş, göle dönmüş okulun içinde, çarşaftan çadırının altına çekilip ağladığı zaman, yahut baba evinin is içinde, karanlık toprak odasında uzanmış yatarken okumadan yazmadan duramadığını, yazıp okudukça canlandığını söylüyor. Evet, insan *Bizim Köy* gibi bir kitap yazarsa canlanır, güçlenir. Çünkü yazı, çatı çatmak, yapı kurmak, temel kazmak gibi bir iş olduğu zaman, ancak o zaman kişiyi o yaman iş sevinciyle doldurur. Bizim hâlâ, «salt güzellik», «deyiş» peşinde koşanlarımız için ne parlak bir ders. Mahmut Makal'ın kitabını okuyanlar, «Ne güzel yazmış,» diyorlar. Evet, güzel'in anlatılandan çıktığını, gerçek üzerine kurulduğunu anlamış da ondan.

Bizim Köy, bende bir köylü romanı etkisi bıraktı. Konusu, kişileri, olayları, kavgası, meselesi... hepsi tamam. Şimdi bile, yani kitabı bir hamlede okuyup bitirdikten günler sonra, o köyde yaşıyor gibiyim. Hanımefendinin macerası, köylüler, köy odası, toprak hep aklımda. İşte bizde, şimdiye kadar okuduğumuz köylü edebiyatlarından hiçbirine benzemeyen bir kitap. Bunun ötekilerden ayrılığı nerden geliyor? Çünkü onu bir köylü aydını, Türkiye'mizin şimdiye dek tanımadığı yeni bir aydın kişi yazmış. Bence işin en önemli yanı bu. Köyü kendi içinden kalkındırmak gerektiğine inanıp paçaları sıvayan bir iki yurtsever, ileri kafalı eğitimci Köy Enstitüleri'ni kurdular. Mahmut Makal'ları köylerinden alıp, ezbercilikle değil de, yaratıcı eğitim yoluyla okuttular. Şimdi Mahmut Makal'lar kafalarında gelecek günlerin parlak ışığı gönüllerinde bir yaratma aşkı, ama tek başlarına, ama kimsesiz, çoğu zaman da yardımsız kendi yollarına düşmüşler, savaşıyorlar. Daha çok haberler alacağız onlardan. Yurdumuzun gerçek yüzünü, işin içinde oldukları için bize yetki ile gösterecekler. Kendi içlerine kapanmış aydınlarımızı uyandıracaklar, utandıracaklar.

ALDATMACA

Kendilerini devrimci bilen çevreler arasında, din geriliğine karşı amansız davranmak bakımından tam bir anlaşma var gibidir. «İrtica, başkaldırdığı yerde ezilecektir» yahut «Bu memleket irticaın hortladığını bir daha görmeyecektir» gibi sözleri ağızlarından düşürmüyorlar. Çok partili demokrasi adı verilen yeni gelişme içinde, yayın serbestliğinden, belki de, en çok yararlanan dinci çevrelerin çok sayıda, türlü dergilerle ortada boy gösterdikleri bugünlerde, yurdumuz gibi irticaın en acı deneylerini geçirmiş bir toplumun bu sözlerden ancak sevinç duyması gerekir.

Ama bu sözlerin ne demeye geldiği, ne işe yarayacağı üzerinde biraz durursak güçlükler gösteren bir durumla karşılaşacağız. Bu güçlüklerden ilki, irticaın tanımlanması yönünde tam bir anlaşma bulunmayışıdır. Dinci çevreler laisizmin Cumhuriyet'ten bugüne dek yurdumuzda yanlış anlaşıldığı, yanlış yürütüldüğü inanışındadırlar. Onlar diyorlar ki: «Devrimin bunca yıldır uyguladığı laisizm aslında dine, dini inanışlara karşı bir zor kullanma, açıkcası bir dinsizlik akımı idi. Biz demokrasiden faydalanarak din inanışlarımızı açıkça yayabilmeliyiz. Bu, irtica değil bizim en kutsal hakkımızdır.»

Kendilerini devrimci sayan çevreler ise bugüne dek yürütülen laisizm üzerinde tartışmaya girmemekte, son yıllarda hızlanan din yayınlarına göz yummakta, yalnız tetik bulunmak gerektiğini söylemektedirler. Onlara göre dinci çevrelerin hamaratlığı bu alanda kaldıkça, kısacası zorbalığa varmadıkça

bunda bir kötülük yoktur. Gene bu çevreler «Allah'a inanın fakat...» diye başlayarak Tanrı'ya inananların, gözlerini kan bürümüş softadan temiz din adamına değin boy boy olduğunu, demek ki hepsinin kötü sayılamayacağını söylüyorlar.

Her iki yanın savlarını biraz inceleyelim. Cumhuriyet'ten bugüne dek yürütülen laisizm, gerçekten, Batı'daki örneklerine benzememektedir. Ama nasıl benzeyebilirdi ki Mustafa Kemal'in adına bağlı olan Türk devrimi, bu yurtta Tanrı inanışları üzerine kurulu bir düzeni yıkıp onu bilime dayanan gerçek bir temel üzerine oturtmak kavgası idi. Bu temel sağlamca kurulmadıkça laisizm adı altına din inanışlarının güçlenmesine göz yummak, yeni düzenin temeli ile ilgili bir olay, açıkça devrimden vazgeçmektir.

Sonra, hızlanan din akımını, zorbalığa kalkmadıkça zararsız saymak inanışına gelince; bu akım irtica ise yayın halinde de irticadır. Onun ne zaman, ne gibi koşullar altında zorbalığa kalkacağı önceden kestirilemez. Böyle olunca kendilerini devrimci sayan çevrelerin uyanık bulunması ne demeğe geliyor? Burada vicdan özgürlüğü ile düşünce özgürlüğünü birbirine karıştırmamak gerektir. Bir yerde kimsenin din inanışına — mesela bizde namaz kılmasına, oruç tutmasına — karışılmıyorsa orada vicdan özgürlüğü var sayılır. Ancak bu inanışları yaymak düşünce özgürlüğüdür ki onu da keyfimiz istediği gibi, işimize gelmeyen yerde kayıtlayamayız; her düşünceye hatta padişahlık isteyenlerin düşüncesine de açık bırakmak zorundayız. Bu sonuncuya özgürlük tanımaktan niçin korkuyorsak dincilerin güçlenmesinden de en az o kadar korkarım: Zaten devrim demek geriliklere özgürlük tanımamak demektir.

Tanrı'ya inananlar arasında iyiden kötüye doğru bir sıralama yapmak ise gene bu bakımdan — şaşırtmaca, aldatmaca değilse en azından — bir yanılmadır. Çünkü yukarıda da söylediğimiz gibi, mesele bu toplumu din inanışları üzerine oturtup oturtmamak meselesidir. Devrim, amacına varmak için, yalnız gözlerini kan bürümüş softa ile değil, dinci dünya görüşü ile de savaşmak zorundadır.

İkinci bir güçlük de şu: Sağ, sol uçlardan kaçınmak isteyenlerin irtica karşısında, son günlerde pek sık kullanılan bir parolası da, «irticaın altında muhakkak sol parmağı bulunacağı, çünkü solcuların bu yurdu karıştırmak için irticaı kul-

lanmak isteyecekleri» şeklindedir. Bu da irticaa karşı devrimcilerimizin durumunu şaşırtacak özellikte bir inanıştır. Çünkü: 1) Bizim tarihimiz, bütün ileri atılışların irticaın kurşunu ile durdurulduğunu, öldürüldüğünü gösteren nice örneklerle doludur. Bunların Cumhuriyet'ten öncekileri için sol parmağı düşünmek tarihe de, olaylara da uymaz. Cumhuriyet'ten sonrakilerin ise sol parmağı ile kışkırtıldığına tanıklık edecek bir belge bugüne dek bulunmamıştır. Şimdi bizim toplumumuzun tarihi gibi nice nice irtica örnekleriyle dolu bir tarihin derslerini alan bugünkü Türkler, o derslerden yararlanmağı bir yana bırakıp yepyeni bir irtica deneyi daha geçirmekle mi karşı karşıya bırakılıyor? 2) Görünüşü, yayılışı bakımından mis gibi irtica olan bir akımın altında ya sol bulunmazsa ne yapılacaktır? Bu akıma irtica değildir mi denecektir?

Bütün bu güçlükler irtica için en kökten karşı koyma çaresi olan irticaın göründüğü an ezilmesi yolunu kapayacak bir kötülük taşımaktadır. Bu işin kısası, doğrusu aldatmacalara, kandırmacalara aldırış etmeden irtica üzerinde anlaşmak — ki bu yurdun çocukları bunu kolayca yapabilirler — sonra da onu görüldüğü yerde ezmektir.

KURAN-I MÜBİN'DE ATOM BAHSİ

Son günlerde din adamlarımıza bir hamaratlık geldi, maşallah, sokaklar mübarek dergilerle dolup taşıyor. Geçen gün bunlardan birini aldım; adı «Hakikat Yolu». Perşembe günleri çıkıyor. Yani Müslüman haftasının sonunda. Kapağına bir göz attım, ne göreyim? «*Kuran*-ı Mübinde Elektrik Bahsi». Derginin öteki sayısını da aldım. A... «*Kuran*-ı Mübinde Uçan Kale ve Mazot» demek biz dinimiz üzerinde gerçekten bilisizmişiz. Elektrik, uçan kale, mazot... Bütün bunlar *Kuran*'da varmış da biz bilmiyoruz. Nasıl mı?

Allah-ü nurussemavati...

Bütün bilgi bundan ibaret. Bu ayetteki nur, elektrik anlamına geliyormuş. Peki, ya uçan kale ile mazot? Cenabı Hak, yüzyıllarca önce, Süleyman Peygamber'e rüzgârdan intifa hakkını ilham etmiş. O da tahtı ile, saltanatı ile uçmuş. Süleyman Peygamber, bu işi aynelkıtır kullanarak başarmış. Aynelkıtır, mazot demek.

Doğrusu kızdım. Madem bunu biliyorlardı, önceden söyleseydi de uçan kaleyi, biz yapıverseydik iyi olmaz mıydı? Ama belki de, «*Kuran*-ı mübinde bütün bunların işaretleri var, iş bu işaretleri çözmede,» diyecekler. Eskiden dincilerimiz: «Müsbet bilimler, sanatlar... hepsi iyi, ama din olmayınca ahlak olmaz,» derlerdi. Şimdi işi daha da ileri götürmüşler: Müsbet bilimlere filan da lüzum yok, hepsini *Kuran*'da bulursun. Aca-

ba bu dergiyi çıkaran Şemsettin Yeşil efendi hazretlerinden rica etsek, *Kuran*-ı mübinde atom bahsini bulur mu? Bir de bakmışınız, atom bombasının sırrını biz de öğrenivermişiz... Ama dikkatli olmalı, Amerikalılar bunu duyarlarsa dünyadaki bütün *Kuran*'ları (hafızlarla birlikte) satın alır, Amerika'da bir tröst kuruverirler. Ondan sonra ayıkla pirincin taşını; artık yıllarca fizik, kimya, matematik öğreteceğim, öğreneceğim diye didin dur

IRKÇI - TURANCI DERGİLER

Irkçı-Turancı dergilerle dinci dergilerin sayısı otuz biri bulmuş. Çok şükür mart ayını sağ selamet atlattık. Korkumuz yalnız Şemsettin Yeşil efendi hazretlerinden olsa, kolay, *Kuran*'da elektrik bahsinin yazılı olduğuna inandığımızı söyleriz, biter gider. İşin sarpa saran yanı, Türk olduğumuzu ispat güçleşti. Dedenizin dedesinin kanını gösteremediniz mi yandınız.

Dincilerle ırkçıların, nasıl olup da saf birliği ettiklerine şaşıyorum doğrusu. Şemsettin Yeşil efendi, *Kuran*'a inananları, ırk, ulus farkı gözetmeden yeşil bayrak altına toplamak ister; öteden ırkçılar, senin kaynanan Arnavutluk'ta doğmuş, başının çaresine bak derler. Bu iki ucu birleştirmek kolay mı?

Bir arkadaşım anlattı. Yemek yediği lokantanın garsonu bir gün yanına sokulmuş, utana sıkıla:

«Bey,» demiş, «siz okumuş bir adamsınız. Bir şey soracağım. Geçen gün bana bir gazete gösterdiler; içinde 'Çerkezler Türk değildir,' diye yazılı. Ben de o gazeteye bir mektup yolladım, 'Peki, biz neyiz?' diye sordum. Cevap gelmedi. Bey biz Çerkez köylüsüyüz, bugüne kadar kendimizi Türk bilirdik, bize ne yapmak istiyorlar?»

Askerliğimde çok köy gezdim. Bu gezintilerde tuhafıma giden bir şey olurdu: Yeni bir köye girdik mi, «Burası ne köyü?» diye sorulurdu. Önceleri, «Canım, yabancı bir ülkede gezmiyoruz ya, sormağa ne lüzum var, elbet Türk köyü,» diye düşünecek oldu, idim, ama çok sürmedi, vazgeçtim öyle düşünmekten. Çünkü bize verilen cevaplar çok çeşitli idi. Yörük,

IRKÇI-TURANCI DERGİLER

Türkmen, Tahtacı, Çerkez, Kürt, Nogay...

Yüzyıllarca türlü ırkların, dinlerin, mezheplerin uğrağı olan Anadolu'da, gene yüzyıllar boyunca yad illere sefer etmiş, ümmet, imparatorluk akınları ile durmadan karışmış, karışmakta bir kötülük görmemiş bir halkın içinde ırkçılığın ne saçma bir inanış olduğunu o vakit daha iyi anladım. Son günlerde, «İktidarı ele aldığımız zaman...» diye konuşmağa başlayan ırkçılar, bu köylüleri kan muayenesine yatırmağa kalkacaklar mı?

1947 VARLIK

İKİ ÖLÇÜ

Gogol'un *Yeni Bir Oyunun İlk Oynanışından Sonra Tiyatrodan Çıkış* adlı oyununda, iki seyirciden biri ötekine, «Oyunu nasıl buldun?» diye sorar. Öteki de, «Eleştirmenler düşüncelerini yazmadan bir şey söylenemez.» der.

Büyük güldürü yazarının eğlendiği bu kişi, sanırım, yaşamaktadır. Kimi seyirci gördüğünü, kimi okuyucu okuduğunu kendi başına değerlendirmekten çekinir, eleştirmenin vereceği yargıları bekler, o ne derse öyle düşünür, onun gözü ile görür yapıtı. Oysa bir yapıtı, başkasının buyruğu ile sevmek ya da sevmemek gülünçtür. Çünkü sanat bir öğretim işi değildir ki onda öğrenciliğin, öğretmenliğin yeri olsun, salt beğenimizle ilgili olan bu işte, başkasının dediğine kulak vereceğimize kendimizi dinlemeliyiz; bir oyunda, bir şiirde güzelliklerin herkese açık olduğunu düşünmeliyiz; sanatçının, eleştirmenler için değil, bizim için çalıştığını bilmeliyiz. Sağduyu böyle söylüyor. Gogol da bu yüzden o seyirci ile eğleniyor.

Ya eleştirmenler? Onların görevi nedir? Önemleri nereden geliyor? Eleştirmen olmasaydı, sanatçı ile okuyucu ya da seyirci, baş başa daha iyi anlaşamazlar mıydı?

Eleştirmen sözünün Yunancası, Khritikos, Homeros'un koçaklamalarındaki katma dizeleri araştıran İskenderiye bilginleri için kullanılmış ilk. O bilginler Homeros'u, sözgelişi, şu sözcüğü kullanır, şu sözcüğü kullanmaz diyebilecek ölçüde bilirlermiş demek; onun deyişini, kişiliğini bu denli incelemişler. Bir sanatçıyı böylesine bilmesi, böylesine tanıması her-

kesten beklenemez, istenemez. Bir düşünün, yüzlerce sanatçı gelmiş geçmiş, bunlar binlerce yapıt bırakmışlar. Bu yapıtları inceden inceye öğrenmek, birbirleri üzerindeki etkilerini anlamak, ancak bunu kendileri için uğraş diye alanların altından kalkabilecekleri bir iştir.

Yalnız eskiler için değil, yeniler için de böyledir. Denebilir ki yenileri tanımak, eskileri tanımaktan daha da zordur. Çünkü eskiler, yıllar, yüzyıllar boyunca incelenmişler, didik didik edilmişlerdir. Yenilerse, Montaigne'nin dediği gibi, «usumuzu allak bullak etmemişlerdir.» Sözgelişi, gerçekten yeni bir şiirin yeniliğini anlamak ne demektir? O şiirin başka bir şiiri, ondan önceki şiiri eskittiğini anlamak değil mi? Bu ise şiir gelişimini bilmeye bağlıdır, herkesten beklenemez.

Bu bakımdan. Gogol'un alay ettiği o kişiyi haklı bulmak gerekiyor. «Bu oyunda belki bir yenilik vardır, benim bilgim bunu anlamaya yetmez, bakalım yargınlar ne diyecek?» diye düşünmüş olabilir. Çünkü bir yapıtı salt kendi beğenimizle anlamak, onu bilgi ile tartmaktan başka sonuçlar verebilir.

Böyle ise, sanatçı bu ölçülerden hangisini önemseyecektir? Yapıtının beğenilerle mi, yoksa bilgilerle mi ölçülmesini isteyecektir? Açıkçası, halka mı bakacaktır, eleştirmenlere mi?

Mutlu azınlık isteyen sanatçılara, «Siz yapıtlarınızı bilgi ile inceleyecek birkaç okuyucu bulmuşunuz, onların beğenilerine güveniyorsunuz. Bu size yetmiyor mu? Ün kazanmayı, kendinizi halka da beğendirmeyi neden istersiniz?» desek, onların yardan da, serden de geçemediklerini anlarız. Bunun gibi, mutlu azınlığa önem vermeyen sanatçıların da sadece beğenilerle yetinmediklerini, sanattan anlar diye tanınanların bilgiye dayanan yargılarına önem verdiklerini görürüz.

Şaşmamalı. Bir yapıt iki çeşit eleştiri ile karşı karşıyadır. Onu halkın beğenisi de ölçer, eleştirmenin beğenisi de. Bu iki eleştirimin de hep birbirini tutması beklenmemelidir. Eleştirmenlerin tutmadığı nice yapıt yaşamıştır. Bunun gibi, gününde halkın kapıştığı nice yapıt da unutulup gitmiştir.

Doğrusu, okuyucu. önce kendi beğenisine göre davranacaktır; sevecek ya da sevmeyecektir. Bizim sanat yapıtlarından alacağımız tat buna bağlıdır. Bir şiir, bir hikâye, bir roman, bizi sarıyor mu, eğlendiriyor mu, bize tat veriyor mu? Yeter. Bir yapıtın güzelliklerini anlamak için kitaplar karıştırmak, başka yapıtları incelemek... Bunca yorgunluk nemi-

ze gerek? Bizim işimiz değildir o, eleştirmenin bileceği iştir. Bu bakımdan Gogol'un gülünç ettiği kişi, eleştirmenlere gerektiğinden çok saygı duyuyor, kendi beğenisinden haberi yok.

Ama bir yapıtı sadece beğenip beğenmemekle kalmak istemiyorsak, onu anlamaya da kalkışmak niyetinde isek, yorgunluğa katlanmalı, güçlükleri göze almalıyız. Bizim beğenilerimiz, o yorgunluğun sonunda varacağımız yargıları ya tutar, ya tutmaz. Günlük işlerimiz böyle uzun bir çabaya yer bırakmıyorsa eleştirmenin çalışmalarına bakarız.

Bir eleştiri, bir sanat yapıtının yerini tutamaz, eleştirmenlerin yardımını görmeden de sevdiğimiz büyük yapıtlar olmuştur. Ama altında nice yorgunluklar gizli, büyük bir eleştirinin vereceği tat da küçümsenecek gibi değildir. Onu başka bir sanat yapıtı gibi görmek pek de yanlış olmasa gerektir.

ÇIKMALAR

I. İlhan Berk'i, İkinci Yeni üstüne, İstanbul'da konuştuğu gün dinlemiştim: O konuşunun, «Yeni Ufuklar» dergisinde çıkan yazılısını da okudum. Bu şiir akımı üstüne söylenenleri çoktandır izlerdim; İkinci Yeni diye adlandırılan şiirler içinde gerçekten sevdiklerim de oldu. Ancak bugüne değin o akımın derli toplu bir savunusu ile karşılaşmamıştım. İşte İlhan Berk, böyle bir işe kalkışmış; bundan ötürü de onun yazdıkları üzerinde durup düşünmek yararlı olacaktır sanırım. Şunu söyleyeyim, ben, okuduğum bir yazıda, çelişmeler yakalamakla, o yazının aksaklıklarını, tutmazlıklarını belirtmekle yetinmeyi sevmem; ana düşünceyi anlayıp onu eleştirmektir en iyisi. Ancak İlhan Berk'in yazdıkları, istediğim gibi davranmaya bırakmadı beni, tümceler arasında bocaladım durdum. Bu yüzden bir eleştirme değil de, daha çok, bir anlama çabası diye bakılsa iyi olur bu yazıma. Onun için de başa, «Çıkmalar» dedim.

II. İkinci Yeni'nin bir akım olmadığını söyleyen eleştirmenlere karşı İlhan Berk, «Nedir akım?» diye soruyor, «Akım yazılagelen bir şiirin bırakılması, başka türlü yazmaya başlanması, hiç değilse, daha önceki gibi artık yazılmaması, o kadar. Ayrıca bu, bütün ozanların bir ağızdan yazması anlamına da gelmez. Salt, daha çok, yeni kuşakların bir başka türlü yazmasıdır,» diye de karşılıyor sorusunu.

Bana kalırsa, «Akım»ı karıştırmış İlhan Berk. «Yazılagelen bir şiirin bırakılması, başka türlü yazılması», bir akım

diye adlandırılabilir mi? Kendinden öncekiler gibi yazmamak, başka türlü yazmak, aşağı yukarı, her ozanın isteğidir. Ama bunu başaran her ozan bir akım doğuramaz. Sözgelişi, Yahya Kemal, kendinden önceki ozanlar gibi yazmamıştır; yeni kuşaklardan sayılmadığı günlerde de başka türlü bir şiiri sürdürmüştür, ama onun şiiri bir akım olamamıştır. Yeryüzünün en büyük ozanı diye bilinen Homeros'u, Sainte-Beuve, «tek başına» sayar: öncesi, sonrası, benzeri yoktur, diye över onu. Nedim, yazılagelen şiiri bırakmamıştır, ama yeni bir akımın öncüsü olmuştur. Buna karşılık, başka türlü yazan Whitman, bir akım yaratamamıştır. Cahit Sıtkı ile Ahmet Muhip, kendilerinden önceki ozanlar gibi yazmamışlardır; bir akım denebilir mi onların şiirine? Örnekleri çoğaltmayı bir yana bırakalım; İlhan Berk, «Hiç değilse, daha önceki gibi artık yazılmaması, o kadar,» diye ekliyor. Ama gerçekte ilk söylediğine yeni bir şey eklemiyor, başta söylediğini bir daha söylüyor, o kadar. Sonra, düşüncesini açmak için, «Bu, bütün ozanların bir ağızdan yazması anlamına da gelmez,» demesi, kişiliklere pay ayırmak içinse, çeşitli kişiliklerin birleştikleri yolu, başka yollardan ayıran özellikleri belirtmesi gerekir. Gerçi İlhan Berk de bunu yapmak istiyor, ama benim tanıdığım birtakım İkinci Yeni'ler, onun ilkelerini yadsıyorlar; giderek, içlerinde İkinci Yeni'nin bir akım olmadığını söyleyenler de var. Ne ise, biz bunu bir yana bırakalım. Homeros gibi tek başına kalmış da olsa, İlhan Berk'in dediklerini incelemeye koyulalım. Ancak yukarıya aldığım parçanın son tümcesi üzerinde durmadan da geçemeyeceğim. «Salt, daha çok, yeni kuşakların bir başka türlü yazmasıdır» tümcesi üzerinde. Önce şunu söyleyeyim, «salt» ile «daha çok» yan yana bulunamaz, çünkü bunlar biribirini tutmayan sözlerdir. İlhan Berk, böyle sözcükler üzerinde durmamı bağışlasın; başta da söylediğim gibi, bu davranışımı, onu anlamak için gösterdiğim çabaya versin... Yeni bir akımın, ille «yeni kuşakların bir başka türlü yazması» diye tanımlanması da doğru görünmüyor bana. Sözgelişi, İlhan Berk, İkinci Yeni'lerin kuşağından değildir, ama gene de yeni bir akımın güdücülerinden olabiliyor demek. Yoksa İlhan Berk'i, yeni bir kuşağın akımına katılmış mı sayalım?

III. Gene birtakım eleştirmenler, İkinci Yeni'yi, «Toplumdan kaçma,» diye anlıyorlarmış. İlhan Berk, «Bir ozanın aşk-

tan, eski çağlardan söz etmesi, yalnızlığı, bunaltıyı yeryüzüne yaymak istemesi toplumdan kaçma değil, toplumu anlamağa doğru gitmektir. Bu, gerçekten böyle ise, bu kaçış, nedenleri düşünülecek olursa, bir çeşit toplumculuk değil midir? Ozanın bu kaçış duygusuna karşı gelmesi, önce kendi kendine özdensizliğin ta kendisidir... Umutsuz bir dünyada, umutluluk bir sorun olamaz... Daha önemlisi, onun bu davranışı niçin bir kaçış diye alınacak da, toplumcu bir davranış diye alınmayacak? Bunu hiç anlamıyorum.» diye yazıyor.

Anlamayacak ne var? İkinci Yeni, aşktan, eski çağlardan söz ediyor, yeryüzüne yalnızlığı, bunaltıyı yaymak istiyor, öyle mi? Buna, «Bir çeşit toplumculuk,» denemez; çünkü toplumculuk, sosyalizm demektir; sosyalizmin de yeryüzüne yalnızlığı, bunaltıyı yayan bir çeşidi yoktur. Aşktan, eski çağlardan söz etmeye gelince... Bunları da belli bir akımın özellikleri olarak ileri sürmek yanlış olsa gerektir. Çeşitli şiir akımları «aşk»ı işlemişlerdir; kimi yazın da «eski çağlar özlemi»ni (Sözgelişi romantizm, ortaçağ özlemini) istenen bir toplumsal değişiklik için kaynak olarak ele almıştır. «Ozanın bu kaçış duygusuna karşı gelmesi, önce kendi kendisine karşı özdensizliğin ta kendisi» imiş. Hangi ozanın? Bütün ozanların mı? Bütün ozanlar mı toplumdan kaçmak istemişler? Kaçmak istemeyen ozan, özdensizlikle mi («kendi kendine» demek gereksiz,) suçlanacak? Burada, umutsuzlukla bir alışverişi olmamış ozanların adlarını saymak, umutsuzluğun, yeni çağlarda belli bir üretim düzeninin doğmasından sonra bir yazın eğilimi olarak ortaya çıktığını söylemek neye yarar? Durum, İlhan Berk'in dediği gibi de olsa, başka bir deyişle, umutsuzluk, gelmiş geçmiş bütün ozanların, ozanlığın özelliği ise, bunu İkinci Yeni'nin özel bir yanı diye göstermek doğru olur mu? Toplum içindeki her davranışı «toplumculuk» sayarak düşülen yanlış, birçok konuları içinden çıkılmaz bir duruma sokuyor.

«Umutsuz bir dünyada, umutluluk bir sorun olamaz,» tümcesini ele alalım. Burada «sorun» sözcüğü yanlış kullanılmış; yeryüzü umutsuzsa, böyle bir yerde «umutluluk», tersine, bir sorundur, hem de önemli bir sorun. İlhan Berk, «Umutsuz bir dünyada, umutluluğun bir önemi olamaz,» demek istemiş sanırım. Böyle düşünmesine karışmam, bunu şiirin bir ilkesi saymak da onun bileceği iştir. Ancak yeryüzünün umutsuz ol-

duğunu bir gerçek diye bellemek, kişiyi ille umutsuzluğa götürmez. Sözgelişi, doğada insan yaşamı için bir amaç göremediğini açıkça söyleyen Dr. Schweitzer, insanoğluna yardımcı olmağı kendine bir amaç diye almıştır, bunu herkese de öğütlemektedir. Büyük dinler de öyle değil mi? Onlar da yeryüzünün geçiciliğini bir ilke olarak bellerler, öyle belletirler, ama gene de birtakım büyük büyük dünya işlerine girişmekten, sözgelişi, savaşlar açmaktan, savaşlara katılmaktan geri durmazlar. Nitekim İlhan Berk de, umutsuzluğu içinde bunalıp kalmıyor, şiir yazıyor. Onun şiirlerinin, yeryüzüne umutsuzluğu yaydığını da sanmıyorum; giderek İlhan Berk'i de umutsuz saymıyorum. Öyle olsaydı, eleştirmenlerin İkinci Yeni'yi «Umutsuzluk şiiri» diye damgalamalarına kızar mıydı? «Umutsuzluk», bizim Divan şiirinin «gül»ü, «bülbül»ü gibi, yeni bir şiir tema'sıdır çünkü, Batı'dan gelmiştir bize. Bu bakımdan, eleştirmenlerin İkinci Yeni'yi gerçekten yeni bulmamaları haksızlık sayılamaz. Batı'ya öykünmeyi kötülemek istiyorum sanılmasın. Batı'dan ne denli etkilenirsek etkilenelim, şiirimiz gitgide Batılılaşır. Ancak bu yoldan hiçbir zaman tam anlamı ile Batılı olmaz, Fars şiirine öykünüp büyük büyük ozanlar yetiştiren Divan şiirine benzer; bugün nasıl bir Batılı, Fars şiirini öğrendikten sonra artık bizim Divan şiirimizi de anlamış sayılıyorsa, öyle olur; yarın da bir Doğulu, bugünün Batı şiirine, başka bir deyişle, kaynağa yönelir, Batı'ya özenen şiirimize şöyle bir dokunup geçer; konumuza dönecek olursak, «Umutsuzluk» tema'sını bizim şiirimizde aramaz. Oysa yeni ozanlarımızdan, birtakımı, umutsuzluğun kendi yaşamlarından, çevrelerinden, dünyalarından doğup şiirlerine geldiğini söylüyorlar. Demek böyle sanıyorlar. Bana kalırsa durum tersinedir; şiir tema'sı olarak beliren umutsuzluk gelip onların görüşlerine, yaşamlarına yerleşmiştir. Sözgelişi, o konuşudan ya da o yazıdan sonra belki İlhan Berk kendini umutsuzluk içinde duymaya başlamıştır. Başka türlü de olamazdı; çünkü ilkeleri «anlamsızlık», «bilinçli bilinçsizlik» olan bir şiirde, umutsuzluk gibi tepeleme anlam dolu bir kavramın ne işi var? Bu konuya daha sonra gene geleceğiz; burada şu kadarını söylemekle yetineceğim: İlhan Berk'in anlattıklarına göre İkinci Yeni'yi şöyle böyle anlamağa çalışırken karşıma «toplumculuk», «umutsuzluk», gibi sözcükler çıkınca duralayıverlyorum. Savundukları şiir anlayışı ile ne ili-

şiği var bunların? «Biz asıl bunları şiirden çıkarmak istiyoruz,» deseler, daha tutarlı konuşmuş olmazlar mı? Gerçi ona benzer sözler de söylüyorlar ama, bir bakıyorsunuz, toplumculuğun, umutsuzluğun çekiminden kendilerini kurtaramamışlar. Soyut resme özenenlerden biri, bu resimle de duyguların, düşüncelerin anlatılabileceğini söylemişti; bilmiyordu ki soyut resim, resimden o edebiyatı atmak için bulunmuş bir yoldu.

IV. İkinci Yeni'nin ilkeleri bölümüne İlhan Berk, bu akımın kendinden önceki şiire, «Orhan Veli, Melih Cevdet, Oktay Rifat» şiirine karşı olduğunu söyleyerek giriyor. Çünkü bu «önceki şiir», anlama, konuşma diline dayanmaktadır, şiirin alanını geniş tutmuştur, salt şiirden yana değildir. Oysa İkinci Yeni, anlama, konuşma diline karşıdır; salt şiirdir.

İlhan Berk, Paul Valéry'nin şu sözlerini benimsediğini belirtiyor: «Birçok şiirler düşün işleriyle uğraşmış, düzyazının görebileceği işleri görmüşlerdir. Edgar Poe, yeni şiirin, zamanın gidişine uyması gerektiğini anlıyordu. İnsan gücünün belirli yollara ayrılmasını isteyen bir çağda, şiir artık öz konusunu bulacak, ortaya saf halinde çıkabilecektir.»

İlhan Berk, bu ayrımı, Fransız şiirinden karşılaştırılan iki, Türk şiirinden de karşılaştırılan iki şiirle anlatmak yolunu tutmuş. Fransız yazınından aldığı şiirlerden biri, Ronsard'ın.

Quand vous serez bien vieille, au soir, à la chandelle

diye başlayan sonnet'si, öteki de Rimbaud'nun «Bonheur»ü. İlhan Berk, bunlardan ilkini düzyazıya benzeyen şiire örnek diye göstermiş. Gerçekten de o sonnet, ölçüsüz, uyaksız da yazılsa anlamından (güzelliğinden değil) bir şey yitirmezdi. Bu bakımdan Rimbaud'nun şiiri ondan ayrılıyor; «Bonheur» düzyazıya çevrilemeyecek bir şiirdir; çevrilirse ilk uyandırdığı izlenim silinir. Ama bu ayrımı anlamak için İkinci Yeni devrimi hiç de gerekli değildi. Bunları İlhan Berk'in eskiden de bilmesi gerekirdi. Üstelik İlhan Berk, «düzyazıya benzemek, benzememek» ölçüsünü dizelere değin indirmekle konuyu büsbütün karıştırmış. «Düzyazıya benzeyen her köğüğü şiirden silmek» gerekmiş. Oysa Rimbaud'nun şiirinde de düzyazıya benzeyen dizeler var; bu anlayışla, sözgelişi,

J'ai fait la magique étude
Du Bonheur, qu'aucun n'élude

dizelerini de o şiirden silip atmak gerekirdi. Bence İlhan Berk, Paul Valéry'nin, «...düzyazının görebileceği işler» sözünü dizelere uyguladığı için yanılıyor. Valéry, sanırım, bütün bir şiir için, bir şiirin mantığı, kuruluşu için bir ölçü veriyor, dizeler için değil. Bütün dizeleri düzyazıya benzeyen, ama dizeleri arasındaki ilişkinin başkalığı, mantığı, kuruluşu ile düzyazıdan ayrılan, başka bir deyişle, düzyazıya çevrildiğinde, anlamını da, güzelliğini de yitiren şiirleri, Valéry'nin anlayışına aykırı saymak doğru olmaz. Bu bakımdan İlhan Berk, «önceki şiiri» yeniden, ozanca gözden geçirse iyi eder; böylece yalnız haksızlığını anlamakla kalmayacak, üzerinde direndiği yeni-eski ayrımını daha derinden düşünmek gereğini de duyacaktır.

Şunu da söyleyeyim; genel olarak İkinci Yeni diye anılan ozanlardan çoğunun, dizede düzyazıya benzerlikten titizlikle kaçınmaları, şiirin dizelerden değil, görütlerden kurulması sonucunu doğuruyor; böylece de sürekli dizeler uyumu yerine, bir süreksiz görütler bütünü ortaya çıkıyor. Oysa «önceki şiir,» dizelerde konuşma dilini kullanırken, bütünde düzyazıdan ayrılıyordu. Bir örnekle belirtmek gerekirse, Orhan Veli'nin,

İşim gücüm budur benim
Gökyüzünü boyarım her zaman
Hepiniz uykudayken
Uyanır bakarsınız ki mavi

şiirinde, dizelerin konuşma diline uygun olmasından ötürü, bütünü de düzyazı saymamız gerekmediği gibi, tersine, burada görütler, şiir için vazgeçilmez olan dize birliğinden yararlanarak, onun üstünde, sürekli, bütüne yaygın bir güç kazanıyor; böylece de, düzyazıdan apayrı, düzyazı ile anlatıldığında saçma karşılanacak bir bütün, doğa yanında bir doğa ortaya çıkıyor. Rimbaud'nun «Bonheur»ü, Ahmet Hâşim'in «Yarı Yol»u da böyle. Bu bakımdan İlhan Berk'in karşılaştırmaları ile ilkeleri birbirini tutmuyor; üstelik onun şiirden beklediği işi, «önceki şiir»in daha başarı ile gördüğü anlaşılıyor.

V. İlhan Berk'in Türk şiirinden aldığı örneklerin biri Mehmet Akif'in, öteki Ahmet Hâşim'in. Doğrusu burada ozanımız, (İstanbul'daki konuşması sırasında Necati Cumalı'nın da haklı olarak belirttiği gibi) iyi bir ozanla kötü bir ozanı karşılaştırarak kolay başarı sağlamak yolunu tutmuş, yakışıksız bir alaycılığa düşmüştür. Oysa, Fransız şiirinden örnekler alırken böyle yapmamıştı. Bu bakımdan burada da, Hâşim'i, Hâşim gibi yazmayan, ama iyi bir ozanla, diyelim Yahya Kemal'le karşılaştırmalı idi. İlhan Berk, Orhan Veli'nin Mehmet Âkif anlayışına karşı koyduğunu, o anlayışla savaştığını bilmiyor mu? Nasıl oluyor da Orhan Veli ile Mehmet Âkif'i bir yolun yolcusu sayabiliyor?

Sanıyorum ki, bütün bu çabalar, bütün bu yanılmalar, İkinci Yeni'nin yeniliğini tanıtlamak için, «düzyazıya benzemek, benzememek» gibi, çok değişik görünüşleri olabilecek bir karşılaştırma yönteminin üstünkörü yorumundan doğmaktadır.

VI. İlhan Berk, «İkinci Yeni'nin, kendinden önceki şiirden büyük ayrılığı, anlam anlayışındadır,» dedikten sonra, İkinci Yeni'nin «anlam»dan ne anladığını açıklıyor: «Anlamı, hemen hemen düzyazıya özgü bilmek.» Ama bununla bitmiyor... İkinci Yeni, anlamsız demek değilmiş bu, «Anlamı, şiirin birçok ilkelerinden biri bilmek, şiirin bir ona bağlı olduğunu, onsuz olmayacağını söylememek.» demekmiş.

«Önceki şiir», anlamı, şiirin tek ilkesi mi sanmış, şiiri yalnız anlama mı bağlı görmüştür? O şiirin savunusu belki bana düşmez, yaptığım da o değil gerçekte; ne var ki, «önceki şiir», anlamı süsten püsten temizlemeye çalışmıştır, allanmış pullanmış anlamın şiir sayıldığı günlerde, bu bakımdan, şiirin özüne yönelme çabasıdır bir çeşit, yalın anlamla da şiire gidilebileceğini gösterir. Şiirin, anlamdan başka bir şey olduğunu göstermez mi bu?

İlhan Berk'in anlam üzerine söyledikleri tutarlı değil, onlarda da çelişmeler var. Anlamı şiirin birçok ilkelerinden biri sayıyor, sonra anlam soyut olmalıdır diye ekliyor, arkasındansa soyut anlamın kapalılık olduğunu söylüyor. Karışık sözler bunlar... Ama, belli olmaz, İlhan Berk, benim o yazıyı karışık bulmama sevinecektir, «Anlaşılmayan bir düzyazı yazmışım, ne güzel!..» diyecektir, olur olur. Biz, onun bu mutluluğunu kıskanmadan kurcalamamızı sürdürelim.

Anlamdan bu denli ürktüğüne bakılırsa, İlhan Berk, anlamın ya bilerek karıştırılmasını, örtülmesini isteyecek ya da şiirin tamamı ile rastlantıya bırakılması gerektiğini savunacaktır. Valéry'yi, René Char'ı, Salâh Birsel'i tanık gösterdiğinde ilk yolu, A. Artaud'dan parçalar aktardığında ikinci yolu yeğlemiş görünüyor: *Çivi Yazısı* adlı son kitabından birkaç dize alarak, «Şu köğüklerin anlamını anladığımı söyleyemem doğrusu,» diyor. Asıl anlaşılmayacak olan, bütün bir kuşağın, bir iki yıl içinde, okurlarca da, kendilerince de anlaşılmayacak anlamlarla doluvermeleridir. Sonra soyut dil ardında koşmakla, rastlantıya bırakılmış dize kavramı arasında da bağlantı kurmak güç. İlhan Berk, «Antonin Artaud da, Michaux da, anlamı koparmak için güçlerinin sonuna değin giderler. Bu yetmedi mi, usu durduracak, onun çalışmasına engel olacak ilaçlar almak yoluna giderler,» diyor. Baudelaire de öyle yaparmış ya; ancak şunu da düşünmek gerekiyor; bu ozanlar, uyuşturucu ilaçlar aldıktan sonra mı yazarlardı şiirlerini? Başka bir deyişle, istedikleri gibi bir şiir yaratabilmek için mi bu yola dökmüşlerdi işi? Doğrusu şu ki, uyuşturucu ya da usa parlaklık verici (ikisi bir sayılır) ilaçlar alındıktan sonra şiir yazma yolu, yeryüzüne normal dediğimiz bakıştan başka bir bakışla bakmak, böylece de, o normal gözle göremediğimiz, yeni, parlak, olağanüstü görütler avlamak niyetini gösterir; bu ise usun kendine değil, gene dışa dönük bir çabasıdır; ayrıca doğanın us yolu ile değil, kendiliğinden değişmesinin istenmesi, sonuç olarak da şiirin soyuta değil, somuta yönelmesi anlamına gelir. Çünkü soyutlama, eşyanın us yolundan yeni bir düzene, isterseniz görece olarak usdışı denebilecek bir düzene sokulmasıdır. Bu işle, ilaç kullanarak doğayı değişik bir biçimde görmek arasında bir benzerlik var mı?

İlhan Berk, Antonin Artaud'dan da, Michaux'dan da, Valéry'den de böyle, birtakım sözler almış, ama bunları işine yarar bir birliğe sokamamış, demek gerekiyor.

VII. «Soyut bir dildir İkinci Yeni'nin amacı: Konuşma dilinin tam karşıtı,» diye yazıyor İlhan Berk. Tümcenin birinci bölümünü anladım, ama ikinci bölümdeki düşünceyi, birinci bölümde söylenen düşünce ile birleştiremedim. Konuşma dili soyut olmaz mı? Bir ozan, dille uğraşan bir sanatçı, kolay kolay ileri süremez bu düşünceyi. Ne ise, bunu geçelim. Ya «Sesli okumağa gelmez pek, çünkü konuşma diline karşı-

dır,» sözlerine ne demeli? Konuşma dili deyince İlhan Berk, sesle konuşmayı anlıyor, okumanın da bir iç ses, bir iç konuşma olduğunu düşünmüyor demek? Oysa, «Şiir gözle okunmalıdır,» diyen Batılı ozanların, insan sesine bir düşmanlıkları yoktur; onlar sadece şiiri ezgili okumayı yermek, şiirdeki musikinin böyle uydurma bir ses ezgisi demek olmadığını anlatmak istemişlerdir. Bunu da geçelim.

İlhan Berk, somut dilin ne demek olduğunu göstermek için E. E. Cummings'in bir şiirini alıyor, çevirisini de yapmış. İşte o şiirin ilk iki dizesi:

The cambridge ladies who live in furnished souls
Are unbeautiful and have comfortable minds

Çevirisi de şu:

Döşeli ruhlarda oturan o Cambridge'li bayanlar
Hiç güzeller rahat akıllılar

İlhan Berk, birinci dizeyi dosdoğru çevirmiş, bakmış ki düzyazıya benziyor, soyut dil savunusu güme gidecek, ikinci dizenin başında gönlünce bir değişiklik yapmış, «are unbeautiful» sözünü, «hiç güzeller» diye çevirmeye kalkmış. Oysa Cummings öyle demiyor, «güzel değiller» diyor.

VIII. Us dışına çıkmanın biçimsel bir çabası diye tanıtılan İkinci Yeni, yalnızlık, bunaltı, umutsuzluk gibi us içi kavramları da yeryüzüne yaymakla görevli tutuluyor. Gerçi bugün Batı'da, temeline umutsuzluğu almış birtakım yeni usseverce görüşler vardır, birtakım yeni sanatçılar da o usseverce görüşleri benimseyerek yapıtlar vermektedirler. Ancak o yapıtlarda umutsuzluğu, yalnızlığı yakalamak kolay olmadığı, giderek atılganlık, karşı koyma, seçme, sorumluluk gibi pek özgeç davranışlara rastlanması bir yana, İkinci Yeni'lerin yukardan beri anlamağa çalıştığımız görüşleri ile bu usseverliğin birleştirilmesi, olacak işlerden değildir. Çünkü birtakım düşünceleri, davranışları bilinçli olarak yayma ereği ile kurulmuş olan o usseverlik, bilinçli olarak bilinçsizliğe varmak gibi bir ereğe yönelmiş bir anlayışla bağdaşamaz.

Şunu da söyeyelim, İkinci Yeni'ler, varoluşçu görüşü benimserken, karamsarlığı, bunaltıyı, umutsuzluğu kendi yaşamlarından çıkardıklarını sanmakla yanılıyorlar. Çünkü böyle bir

sav, bizim toplumumuzda umutsuzluğa, bunaltıya yol açacak pek çok gerçeğin bulunduğunu söylemekle tanıtlanamaz. Bizim toplumumuzun o türlü gerçekleri, kendi anlatım biçimlerini, kendi usseverliğini bekleyen hammaddelerdir. Varoluşçu bir yoruma yaradıkları gibi, bunun tam tersi yorumlara da elverişlidirler. Bu bakımdan ben, mutsuzluğu, bunaltıyı benimseyen yazarlarımızda bir «öykünmecilik» bulduğumu söylerken, onların gerçeklerimizi yorumlamadıklarını, sonra da Batı'daki yorumlardan belli birini benimsediklerini, böylece de yaşamdan kurama değil, kuramdan yaşama yöneldiklerini, üstelik bizim gerçeklerimizi o kuramlara uydurmağa çabaladıklarını anlatmak istiyorum. Gerçek bir usseverlikten yoksun olan toplumumuzda, gerçekleri yorumlamak ozan için kolay bir iş değildir, Batı'ya öykünmekten başka bir yol kalmaz belki ona; ama onun şu görüşü değil de bu görüşü seçerken özgür olduğunu unutmamalı; bu bakımdan bir usseverliği benimsemek tutarlık ister; çelişki ile bağdaşamaz. İlhan Berk'in belki de başlıca yanıldığı yer burası. Tutarlı bir kuram koymak istiyor, fakat bunu yaparken Batılı büyük ozanlardan, düşünürlerden gelişigüzel, hemen her ozanın beğenebileceği sözler alıyor, bunları uysa da, uymasa da bir araya koyuyor, böylece de içinden çıkılmaz bir laf yığını ortaya getiriyor.

İlhan Berk'in dedikleri ile yaptıkları (şiirleri) birbirini tutuyor mu? O da ayrı bir konu.

SANATIN EĞİTİCİ YÖNÜ

Yahya Kemal, «Mısra benim namusumdur,» dermiş; ozanın dize (mısra) saygısını göstermesi bakımından önemli bir söz. Çünkü bir şiirin, bir dizenin düzeni, ozana dışardan zorlanmamıştır; ozanın kendi kurduğu biçime göre oluşur. Bu yüzden de, bir dizenin, bir şiirin başarılı olup olmadığı, ozanın kendine bağlı kalıp kalmadığı ile ölçülür. Bir beğeni ölçüsü kurmuşunuz, bu ölçüye kendiniz boşverirseniz, bunun bağışlanacak bir yanı kalmaz. Bu bakımdan Yahya Kemal'in bu sözü bir gerçeği anlatıyor.

Sanatçının okuru aldatması, kendine saygısızlıktan gelir. Öylesine bir sanatçının eğitimsel bir yanı da olamayacağına göre, okul kitaplarının kendisine karşı saygısız ozanların şiirleri ile doldurulması, gökçeyazını (edebiyatı) yeni yetişen kuşakların gözünden düşürür, onun alaya alınmasını sonuçlandırır.

Eşber'de, Sumru, İskender'e şöyle der:

Sevdim seni can'u dilden işte
Olsan ne var Eşber'e enişte.

Ölçülü, uyaklı iki dize... Belli ki ozan, «Ben ölçü uyak kurallarına göre düşünüp yazacağım,» demiş. Ama düşünmemiş, sadece ölçü uyak yazmış. Orada «İşte»nin, «eniştе»nin ne yeri var? Bir ozan düşünün, çok güzel bir dize düşürmüş, altını o güzellikte getirememiş, ölçü uyak zoru ile eşleşmiş...

bağışlanmaz ya, buradaki durum ondan da kötü. Ozan, bu iki dizeden hangisini beğenmiş, hangisini şişirmiş, anlaşılmıyor. Açık ki Hâmit, birincisini ikinci için, ikincisini de birinci için şişirmiş. Kız, sevdiği adama, «Evlenelim,» demek istiyor, ama Abdülhak Hâmit bırakmaz, ille, «Sen benim ağabeyime enişte ol,» dedirtecek.

Böyle bir tutumla, Sumru, bir kez de ağabeyi Eşber'e gidip:

İskender'i sevdim her şeyim o
Olsan ne çıkar ona kayınço.

diyebilirdi.

Kitaplarını okuyanlar bilirler, böylesi de vardır. Hâmit'te, bir dizenin yanına bir yıldız koyar, sayfanın altına bakarsınız, oraya başka bir dize daha yazmış, yanına da, «Böyle de denebilir,» demiştir. Kısacası kaleminin ucuna gelen sözlerin hiçbirini atmaz, bırakmaz, kaçırmaz ozanımız.

Belki de bu yüzden, şiirin bir kafa işi, bir sıkı işi olduğu anlaşılmamış, toplumumuzda, ozana, uzun bir süre, sadece uyaklar dizen biri diye bakılmıştır. Bir sözde bir uyak gördüler mi, o sözü söyleyene ozan diyorlar. Sözde Namık Kemal bir gün ayağını kaldırım taşına çarpmış da,

Anasını sattığımın kaldırımı
Acıttın baldırımı

demiş. Böyle şeyler uyduruyorlar. Cenap Şahabettin'in,

Eşini gaibeyleyen bir kuş
Gibi kar

dizeleri de öyledir. Kar, önce kuşa benzetiliyor, üstelik eşini yitirmiş bir kuşa, sonra da ağlayarak gökten düşüyor. Bunların gereği nedir? Yazmak, ne gelirse yazmak isteğinden başka bir şey değil.

Sürrealistlerin, «otomatik yazı» dedikleri, boşalma, sel gibi akma, mantığı karıştırmadan çağrışımların ardına düşüp gitme işi ile karıştırmamak gerekir bunu; öylesine doğal bir zincirleme ile değil eklene eklene büyüyen, uzayıp giden şiirler bunlar.

Oysa sanatçı, her şeyden önce, güç beğenen kişidir; bu bakımdan kendi bulduklarını da kolay kolay benimseyemez; çünkü onun seçme ölçüsü yığınla yasaktan doğar. Bu yasakların tümünü kendi koymuştur. Böylece iyi bir sanat yapıtı, ekleye ekleye değil, ata ata ortaya çıkarılır.

Usta bir görünü ressamının yapıtında, doğa (tabiat) ayıklanmış olarak yer alır; soyut resimde ise bu temizleme kaygusu kafanın kendisine dönmüştür ki, ikisi bir kapıya çıkar: Renklerden, biçimlerden ancak en gerekli olanlarının alıkonulması.

En iyi oyuncu, bu açıdan bakılınca, ortamda (sahnede) yapılmaması gerekeni yapmayan, başka bir deyişle ellerini kollarını, yüzünün oynayan yerlerini en az, en sayılı oynatan sanatçıdır. Ünlü Alman oyuncusu Werner Krauss, Napolyon'u canlandırdığı bir oyunda, sağ elini yalnız bir kez yeleğinin altına sokmuş. Kötü, başarısız bulduğumuz oyunculara bakın: Yüz, el, kol kımıldatışları ile sizi yorarlar, sıkarlar; çünkü atma işini beceremezmişler, oyunlarını temizleyememişlerdir.

Ozanların dilciliğini, dilbilginlerinin işinden ayıran özellik de buradadır. Ozanlar, dil anlayışlarını çok az sözcük ile belirtirler, bilim adamları gibi bütün sözcükleri eşelemezler, ama gene de ana dilerini, dil bilginlerinden daha çok etkilerler.

Ayıklama, gereksizi atma işinin önemini en iyi belirten sanatlardan biri de karikatürdür, gereksiz olan en çok karikatürde sırıtır.

Yontuya (heykele) gelince, Michelangelo, «Yontu kitleden oyulup çıkartılan şeydir,» demiş. Gerçekten de, bu açıdan bakılınca, her taş kitlenin içinde bir yontu gizlidir, bunu gören yontucu, o yontuyu örten taş yığınını oradan söker atar.

Ama buraya gelince, konu biraz karışır gibi oluyor. Çünkü, oyup çıkaran yontucudan başka, bir de biçim veren yontucu vardır. Bunu en iyi gösteren bir örnek olarak, konstrüktivistleri anabiliriz. Demek Michelangelo'dan sonra oyarak, yontarak değil, ekleye ekleye çalışan yontucular da çıkmıştır. Bu bakımdan bizim bu sanat için, «yontu» sözcüğünü kullanmamız doğru olmuyor. Gerçi sculpteur de «oyma» anlamına Latince bir kökten geliyor, ama o sözcük, yontu'nun «yontmak» olduğu sırada konmuştur. Bugünkü yontucular, saf biçimleri

üst üste, yan yana koyarak bir kitle yaratıyorlar, yontmuyorlar.

Ressamlar da öyle, sanki bir biçimin ya da bir rengin çağırdığı başka renkleri, başka biçimleri sıraya dizerek bir bütüne varmaya çalışıyorlar. Ozanlar için bir kapının kapalı olduğu sanılmasın. Ama ekleme yolundan kurulduğuna inanılan şiir, (bu yoldan yaratılan bütün öteki sanatlar gibi) gene de büyük bir sıkı, yaman bir titizlik ister. Ekleme yolu ile yaratılan sanat yapıtında «ayıklama» işi, kafanın kendine dönük olan tutumudur. Şöyle de denebilir, bir taş kitlenin içindeki yontuyu ayırmakla, kafada ayrılmış, belirlenmiş yontuyu, birtakım işe yarar nesnelerin yardımı ile kurmak arasında ayırım, sadece yöntemle ilgilidir.

İngiliz ressamı, ozan Blake'in şöyle bir sözü var: «Yunan, matematik biçimdir: Gotik ise, yaşayan biçim. Matematik biçim, düşünen kafada sonsuzdur; yaşayan biçim ise sonsuz varlıktır.» Blake'in Gotik sanatı övmek için söylediği bu sözde, gerçi karşıt gibi gösterilen iki etkinin sözü ediliyor, ancak bunların anlamı bugün çok değişmiştir ve sanatçımızı şaşırtacak özellikte değildirler. Başka bir deyişle, ister matematik biçim olsun, ister yaşayan biçim olsun, günümüzün sanatçısı için ilke değişmez; o da düşüncenin ve nesnelerin ayıklanmasıdır. Sanatın eğitici yönü budur.

KONUŞARAK

YENİ BİR AÇIKSÖZLÜLÜK

Gerçekten kötü bir adam, merdivenden düşüp ölmüş; oğlu birkaç gün gözyaşı döktükten sonra, bir gece düşünde görmüş babasını, kötü olduğunu biliyor ya adamın, merak etmiş:

«Sorudan sorgudan, haşir neşirden nasıl kurtuldun?» diye sormuş.

Adam saklamağa kalkmamış:

«Masal okuma,» demiş oğluna, «sen benim ne kötü olduğumu bilmez misin? Merdivenden doğruca cehenneme düştüm ben.»

Hoşa giden bu türlü açıksözlülükler, kötüleri bile biraz sevimlileştirir; denebilir ki, kötülüklerini saklayan kötüler, açıksözlü kötülerden daha kötüdürler. Giderek kötülüğünü gizlemeyende, iyiliğe doğru değişmenin başlangıcını görenler vardır. Nitekim İsa dininde günah çıkarma, kötülükten kurtulmanın başlangıcı sayılır.

Hadi günah çıkaran rahatlar, hafifler, iyiliğe döner diyelim; ama günah çıkardığı için övünmeye hakkı var mıdır kişinin?

Günümüzde, kötü ya da yanlış bir iş yaptıklarını söyleyen, üstelik bununla övünen kimseleri gördükçe, ne biçim bir erdemdir bu diye düşünüp kalıyorum. Bir tanıdığım anlatmıştı: Bilmem kim, çalıştığı yerde para yediğini, hırsızlık ettiğini açıkça söylemiş ona... Övünme bunun neresinde diyeceksiniz, çaldığını söylemekle kalmıyor, «Bu bozuk düzenin yıkılmasına ben de böylece yardım ediyorum,» diye övünüyormuş. An-

layacağınız, yiyip içmek, keyfine bakmak için değil, toplumu değiştirmek, daha mutlu kılmak gibi büyük bir ülkü uğruna çalıyor. Yoksa böylesine açıksözlü davranır mıydı?

Ülkücü bir tanıdığım da, ilkeleri ile bağdaşamayacağı bir partiden adaylığını koymuştu seçimlerde; onu tanıyanlar hep yadırgadık bu işi, sorduk nedenini kendisinden. Bizi şaşırtmak için dudağına iliştiriverdiği kurnazca bir gülümseme ile:

«Elime biraz para geçsin diye yaptım,» dedi, «anlaşılmayacak ne var bunda? Kazancımla geçinemiyorum.»

Bununki toplumu daha mutlu kılmak için değildi; oraya değin gitmiyordu, düpedüz çıkarını düşünmüştü bu; ama açıksözlü olduğu, erdemli olduğu için saklamıyordu; böylece onun inançları ile, girdiği partinin erekleri arasındaki karşıtlıkları sayıp dökmek, bunun ne mene bir taktik olduğunu anlamak üzere bekleyen biz budalaları şaşırtıyordu: Ne idi sanki, saygı duyulacak bir parti mi vardı ortalıkta? Seçimleri ciddiye almanın yeri miydi? Onun gibi bir ülkücü, olsa olsa, geçici bir sıkıntısını savuşturmak için yararlanabilirdi bu çocuk oyunu işlerden. Doğrusu, bir şey diyemedik, parayı da, doğruluğu da bir taşla vurdu.

Geçende arkadaşlar şaşarak anlatıyorlardı: Birkaç yıl öncesine değin sanattan başka bir şey düşünmeyen biri, iş adamlarının deyimi ile «parlak bir iş çevirmiş», zengin olmuş birdenbire, artık sanatı filan düşündüğü yokmuş. Bununla kalsa bir şey denemez belki, ama o sanatçı, sanatla uğraşmakta direnen eski arkadaşlarını alaya da alıyormuş şimdi, tuttukları yolun çıkmaz olduğunu anlatmaya çalışıyormuş onlara. «Namussuz olacaksın bu ülkede,» diyormuş, «sanat manat, fasa fisodur hepsi.»

Sanatçı arkadaşları şaşırtan, bir sanat erinin, sanat gibi yüce bir uğraşı bırakıp para gibi bayağı bir araca kendini kaptırması idi ya; çıkarının gereğini yaparken bir de gerçekçi görünmeye kalkması, erdemi kendinde alıkoyması onları kızdırıyordu da.

Bu türlü bir açıksözlülük türedi ortalıkta; birtakım kişiler, açıksözlülüğün erdemine bürünüp, bu yüzden sanki birçok tehlikeleri de göze alıyormuş gibi davranarak düpedüz çıkarları için çalışıyorlar. Gerçi eskiden de vardı: Dalkavuk sofrada ayağa kalkar, dalkavukluk ettiği adama, «Bırak elinden o rakıyı!» diye bağırır, «sen bize lazımsın.» Ya da, dalkavukluğuna

yeni giriyorsa, senlibenli oluverir birdenbire, açıksözlülükten yararlanmaya kalkar: «Açık söylüyorum, şu olaya değin karşı idim sana, ama şimdi buyruğundayım, yolunda can vereceğim,» derdi.

Yeni çeşit açıksözlülük dediğim ise, buna benzemiyor elbette; bu yeni yolu tutanlar, birtakım ileri anlayışların gereğini yapıyormuş, giderek kahramanca davranıyormuş ya da gerçeğin, uyulması gereken gerçeğin buyruğunu ilk kendileri sezmişler gibi davranıyor, doğruluk savaşında yeni bir tutum ileri sürmüş görünüyor, böylece niteliği pek iyi bilinmeyen bu yeni çeşit açıksözlülüğün arkasında, kafadarlarının yergisinden kendilerini kurtarıyor, başka bir deyişle, açıksözlülüğü, merdivenden doğruca cehenneme yuvarlandığını söylemek için değil, cennete girmek, Tanrı'yı kandırmak için kullanıyorlar.

Gerçi şiiri, romanı, resmi... gereksiz işlerden sayanlarımız az değil; bu bakımdan, «parlak bir iş» çevirip zengin olan eski sanatçının durumunu beğenenler ya da en azından, «Ne yapsın adam, sanatla uğraşacağım diye aç mı kalsın?» diyerek onu bağışlayanlar çıkabilir. Sanatı, ülküsü için her türlü sıkıntıya katlananlar olduğu gibi, iyi yaşayabilmek için çeşitli kılıklara girmeyi doğru bulanlar da vardır. Diogenes lahanalarını yıkarken, yanından geçen Aristippos'a, «Lahana ile yaşamasını bilseydin, zorba Lionysius'a dalkavukluk etmezdin,» demiş; Aristippos da, «İnsanlar arasında yaşamayı bilseydin böyle lahana yıkamazdın,» diye karşılık vermiş. Konu, bir seçme, bir anlayış, bir kişilik konusudur; kimi lahana yıkamayı göze alır, kimi dalkavukluk etmeyi; ikisi de bu iki karşıt davranışın sonunda bir mutluluk umar; kimine eziyetli çalışma, kimine hazıra konmak tatlı gelir. Ama hangi tutumun daha güç olduğu gene de bilinemez. Orhan Veli.

Seninki de zor kardeşim
Kuyruk sallamak Tanrı'nın günü

diyor.

Bizim toplumumuz, paraya pula boşveren, birtakım düşüncelerle, düşlerle uğraşan sanatçıyı biraz kaçık sayar. Sanatçıların, genel olarak ülkücülerin bu tutumu yüzünden, paraya pula boşverir görünmek modası bile çıkmıştır. Kendisini böyle yutturup para pul edinmiş sanatçılar da vardır. Sanatını zengin olmak için araç diye kulananların yanında, «Ben sa-

nattan vazgeçtim, parayı seçtim,» diyenlerin durumu yeğdir elbette. Çünkü bizim toplumumuzda salt sanat zengin etmez kişiyi.

Bir büyük zengin, milyonlarını sıfırdan başlayıp çalışarak kazandığını anlatıyormuş, «Cebimde yirmi kuruşla işe başladım,» demiş, «o yirmi kuruşla iki elma aldım, üzerlerini sildim, parlattım, otuz kuruşa sattım; sonra o otuz kuruşla üç elma alıp kırk beş kuruşa sattım; sonra o kırk beş kuruşla...» Kesmişler sözünü. «Bunca parayı, böyle böyle mi yaptınız?» diye sormuşlar. Adam istifini bozmadan: «Hayır,» demiş, «o sırada milyoner bir amcam ölmüştü, altmış milyon bıraktı bana.»

Baudelaire'in «güneşi satan adam»ı gibi, elmaları parlatıp satan bir kişidir işte sanatçı; zengin bir amcası ölmez ya da «parlak bir iş» çevirmezse, elma satışından zengin olamaz; böyle bir beklediği de yoktur gerçekte.

Gerçi, «Ben para pul istemiyorum, sanatım bana yeter,» diye düşünen sanatçıya, toplumca bıyık altından gülümseyerek bakıldığı doğrudur. Ama buna karşın, gene de önemli bir görevi vardır o sanatçının, o ülkücünün; düpedüz çıkar ardından koşanların daha belirli olarak görünmesine, tanınmasına yardım eder; böylece de yeni kuşakları düşündürür, uyandırır; bir ülkede, geri bir ülkede bile, ülkülerin, ülkücülerin de bir yeri olduğunu gösterir, toplumda bir denge yaratır; paraya çevrilemeyen değerler bulunduğunu anlamamızı, en azından «ülkücülük» sözcüğünün unutulmamasını sağlar.

Yeni çeşit açıksözlülük ise, yok ediyor bu iyilikleri; ülkücü ile çıkarcının birbirine karışmasını, sanatçılığın, ülkücülüğün tüm gülünç görülmesini sonuçlandırıyor, dengeyi bozuyor. Artık siz gelin de bu durumda kimin ülkücü, kimin çıkarcı olduğunu ayırt edin.

Bir şehzade, geceleyin tacından bir mücevher düşürmüş kaldırıma, eğilip aramaya başlamış. Bunu gören babası:

«Karanlıkta bulamazsın,» demiş, «istersen bütün taşları topla, saraya götür.»

KENDİ KENDİMİZİ ELEŞTİRME

Charles Selgnobos'dan dilimize çevrilen *Avrupa Milletlerinin Tarihi* adlı kitabı okuyordum; daha başlarda, Avrupa ülkesini anlatırken tarihçinin, «En eskiden medenileşmiş olan Güneydoğu Yarımadası ise, Türk hakimiyeti altında, Avrupa'nın en geri memleketi haline geldi,» diye bir tümcesi var; kitabı dilimize çeviren, o tümceden sonra not düşmüş, «Yazarın kendi görüşünü belirten bu yargıları buraya olduğu gibi aldık. Fakat Türklerin her gittikleri yere medeniyet götürmüş oldukları da yine birçok Batılı tarihçiler tarafından kabul edilmiş bir gerçektir,» diyor.

Önce şunu söyleyeyim, Charles Selgnobos'un sözünden çok, çevirenin yaptığı o açıklama duraksattı beni; giderek o açıklamayı, tarihçinin Türkler üstüne olan yargısından daha ağır buldum kendimiz için. Neden diye sorarsanız, o açıklama, toplumumuzun Batı karşısındaki aşağılık duygusunu yanklamakla kalmıyor, o duyguyu besliyor, sürdürüyordu. Birlikte inceleyelim. İlk önce şu: «Yazarın kendi görüşünü belirten bu yargıları buraya olduğu gibi aldık.» Ne demektir, «yazarın kendi görüşü»? Bu sözle Charles Selgnobos'un Türkler üstüne olan yargısında nesnellikten uzaklaştığı, öznelliğe düştüğü, bu bakımdan da bilime aykırı davrandığı söylenmek isteniyorsa, bu durum karşısında böyle duygulu bir tutumla değil, o tarihçide eksikliği gösterilmek istenen şeye karşı nesnel bir yöntemle davranılır, kitabın başka uluslarla da ilgili yanlışlıkları üzerinde durulur. Başka bir deyişle, önemli olan, bir yargının

bizim hoşumuza gidip gitmemesi değil, doğru olup olmamasıdır. Çevirmen, «(...) bu yargıları olduğu gibi aldık,» diyor. Ya ne yapacaktı? Çevrilen kitap, dünyaca tanınmış, bilimsel bir tarih yapıtıdır. Onun işimize gelmeyen, beğenmediğimiz yerlerini atmak elimizde midir bizim? Türkler, dünya yazarlarının, kendileri üstüne yazdıklarını bilmesinler mi? Bilirlerse, «maneviyatları» mı sarsılır? Bir düşünün, bütün Avrupalı uluslar, beğenmedikleri tümcelerini çıkarıp atsalar, ortada bu kitaptan ne kalırdı? Başka bir deyişle bir kitabın, «herkesçe okunmak» diye anlatabileceğimiz özelliğinden bu kitap yoksun kalmaz mıydı?

Gelelim ikinci tümceye: «Fakat Türklerin her gittikleri yere medeniyet götürmüş oldukları da yine birçok Batılı tarihçiler tarafından kabul edilmiş bir gerçektir.» Anlaşılan, çevirmen, «İnanmayın Charles Seignobos'a, inanıp da üzülmeyin, doğru değil onun yazdıkları,» demek istiyor okurlarına. Bizi öven, her gittiğimiz yere uygarlık götürdüğümüzü söyleyen başka tarihçiler de bulunduğunu söyleyerek yüreğimize su serpiyor, umutsuzluğa düşmemizi önlemek istiyor. Ama ne hakkı var bunu yapmağa? Bıraksın bizi tarihçi ile karşı karşıya; bu kitabı da, başkalarını da okuyarak, kıyaslamalar yaparak biz kendimiz birtakım gerçeklere varalım. Bizim, bu sözleri çevirdiği için ona çatmaya hakkımız olmadığı gibi, onun da bizi, ancak övülerek ve övünerek ilerleyebileceğimize inanmış saymaya hakkı yoktur.

Yabancıların bu türlü yargılarını, kızmak şöyle dursun, önemle incelemek daha yerinde olacak iken, çevirmenlerimiz ne diye ürküntüye kapılırlar, üzerinde durulmağa değer bir konudur.

Son aylarda çıkan bir başka çeviride, André Siegfried'in *Milletlerin Karakterleri* adlı kitabında da buna benzer bir not gördüm. Yazar, incelemesinin bir yerinde, «Son olarak, Mongol aslından olan Türkleri anmak yerinde olur. Aslında bunlar, kültürleri bakımından da, kökleri bakımından da Akdenizli değillerdir. Ama bu denizin kıyılarına kadar inerek, yabancı kalmakla beraber, orasını geniş ölçüde egemenlikleri altına almışlardır. Kara adamları olan Türkler, bu denizin bahri havasının dışında kalmışlar ve buraya tamamen askeri ve politik bakımdan getirdikleri şeyler, kısır olarak kalmıştır,» diyor. Çeviren gene bir not düşmüş: «Bu son paragraftaki gö-

rüşler metinde aynendir ve yazarın kendi özel görüşüdür.»

Çevirmenlerimizin neden bu denli titiz davrandıklarını anlamıyor değilim, toplumdan korkuyorlar; bütün dünyanın bize hayran olduğuna yıllardan beri inandırılmış olan toplumumuzun, bu türlü yergilerle karşılaşınca, çevirmenlerin iyi niyetinden kuşkuya düşebileceğini göz önüne alıyorlar da bu yüzden, «Yemin ederim ben uydurmadım, aslında var bu sözler, ama sen üzülme, biz gene de büyük, erişilmez, herkesin hayran olduğu bir toplumuz, bu adam yanılmış, boşver ona!» diyerek okuru yatıştırmak yolunu tutuyorlar.

Gerçi bizler, ilkokuldan başlayarak, Türklerin bütün uluslardan üstün olduğu eğitimi ile büyütülmüşüzdür. Ama bilimleri öğrenmeye sıra gelip de, matematikte, fizikte, kimyada, fizyolojide... hep Avrupalı adları ile karşılaştıkça şaşırırız; bu şaşkınlığımız üniversitede büsbütün artar. Öyle ki, körpe zekâların bu durum karşısında sarsıntıya uğrayıp umutsuzluğa kapılması işten bile değildir. Oraya gelince de dengeyi ancak duygusallığa sarılmakla kurabileceğimizi sanıyoruz: Artık bizim için önemli olan öğrenmek değil, bilim değil, övünme duygularımızı besleyen bir çeşit tarihtir. Bu alanda, yabancı kaynaklardan da ancak beğendiğimiz görüşleri alır, üst yanını bırakırız; böylece bir kısır döngü içinde dolanıp dururuz.

Dışarıya karşı olan bu tutumumuz, kendi içimizde de etkisini göstermekte gecikmemiştir. Ustan çok duygulara bağlı olduğumuz için, toplumun verimsiz tutkularını beslemek değil, tam tersine, toplumu silkelemek, ona gerçek değerliliğin kendini ve dünyayı tanımakta olduğunu göstermek isteyen düşünürlerimize, yazarlarımıza karşı hoşgörü ile davranmıyoruz, dinlemiyoruz onları, rahatsız olmaktan korkuyoruz. Sıkışık anlarda, «Geriyiz,» diye bağıranlarımız bile, bu geriliğin nedenlerini göstermeye kalktınız mı, söylediklerinizi gerçekten doğru da olsa, sizi susturuyorlar. Çünkü toplumumuzda bilimsel düşünüş yerleşmemiştir daha, bu gidişle yerleşemeyecektir de... Neden derseniz, bilimsel düşünüş, duygusallıkla, övünmekle, övülmeyle bir arada yürüyemez. Yabancı bir tarihçinin kitabını çevirirken bile notlar düşülmek zorununun duyulduğu bir yerde özgür düşünce kolay kolay barınamaz.

Nitekim, André Siegfried'in karşısına, bir Mongol soyu olarak değil de, bu toprağın tarihini benimseyen bir toplum olarak çıkmağa kalksak, bunu gene kendimiz beğenmeyeceğiz,

AÇIKLIĞA DOĞRU

«Ne demek efendim,» diye başlayacağız, «biz bu topraklara gelmeden önce de vardık, uygardık, büyüktük...» filan diyeceğiz. Bu durumda, sonuçlarına değin benimsediğimiz bir görüşten nasıl söz edilebilir?

«Kendi kendini eleştirme,» kişiler için olduğu gibi, toplumlar için de gereklidir. Nitekim, kendi kendilerini eleştirme erdemine ermiş toplumlar, yabancıların yargılarından gocunmazlar. Bizim, hoşumuza gitmeyen bu türlü yargıları, bunca duygusallıkla karşılamamız, kendimize güvensizliğimizin bir belgeseli olmaktan başka, en kötüsü, kendi aramızda kendimizi eleştirme olanağını da ortadan kaldıracak nitelikte bir davranıştır. Oysa bize en gerekli olan işlerden biri kendi kendimizi eleştirmedir.

KÜLTÜR VE EKONOMİ

1950'den sonra CHP ile DP'nin tutumları karşılaştırılırken, bunlardan ilkinin kültür yoluyla, ikincisinin ise ekonomi yoluyla kalkınma görüşünü uyguladıkları sık sık söylenmiştir. CHP'nin kültür yoluyla kalkınma yöntemini tuttuğuna, dil ve tarih çalışmaları, Halkevleri, Köy Enstitüleri, sanat okulları, klasiklerin yayımlanması gibi olaylar belge olarak gösterilirdi. Ama büyük halk kitlesinin, köylü katının gene yoksul durumda kalmış olması, yukarıda sayılan kültür hamaratlıklarının bir toplumu mutlu kılmaya yetmediği kanısına yol açmıştır. Gerçekten de o dönem içinde, toprak ağalığı düzenine dokunulmamış, ulusal sanayiin kurulması işinde ileri görüşlü bir tutuma varılamamış, yoksul kitlelerin kalkındırılması için kökten bir atılış gereği, belirli olarak ortaya konmamış ve bunların sonucunda, kapkaç, vurguncu, kısa görüşlü bir burjuva katının doğmasına seyirci kalınmıştır. Daha kötüsü, kültür hamaratlığından da gide gide ürkülmüş olmasıdır. Laik ve bilimsel bir temele dayatılmak istenen bu genç toplumda, birtakım düşünce akımlarına yasaklar konması, Atatürkçülüğün doğal sonucu olması gereken özgürlük ve araştırma havasının yerleşmesini ve bütün toplumsal, ekonomik sorunlara pekyürekle, kökten çareler bulunmasını baltalamıştır. Bugünkü sıkıntılarımızın bir parçası, bu yanlış tutumdan doğar.

DP'nin tutumu olarak gösterilen ekonomik kalkınma ise (bugün büyük kitlelere bir türlü anlatılamayan) enflasyon hovardalığından, belli bir çevreyi, toplum zararına zengin etmek-

ten başka bir şey değildi. Şöyle de diyebiliriz, 1950-1960 arasındaki tutum, bir burjuva katı yaratarak o yoldan kalkınmayı sağlamak biçiminde de yorumlanamaz; çünkü bu yeni zengin çevre, toplumsal ve ekonomik kalkınma işinde öncülük edebilecek nitelikten yoksun, toprak ağasının ortağı ve gerici idi. Demek ki, geçen on yılın ekonomiye, kültürden öncelik tanıdığı varsayımı da baştan başa yanlıştır. O düzen, kültüre boş verdiği gibi, ekonomiyi de yurt çapında görmekten sakınmış, onu, beş on kişiyi milyoner etmek anlamında uygulamağa kalkmıştır. Daha doğrusu, onun kültürü küçümsemesi, ekonomi anlayışının güdüklüğü ile eşanlamlıdır.

Yakın geçmişi bu açıdan kısaca çözümledikten sonra, bugünkü duruma gelelim. 27 Mayıs sonrasında ekonomi ve kültür sorunları daha bir aydınlığa çıkmıştır, denebilir. CHP'nin 1946'lardaki yanlış tutumu, DP'nin enflasyon hovardalığından ve zengin yaratmak amacından ötürü düşülen korkunç durum, bugün hiç olmazsa aydınlar katında, ilerici, iyi niyetli, yurtsever çevrelerce artık kesin olarak anlaşılmıştır. Bugün kültür ve ekonomi sorununu, yakın geçmişteki o yalap şap karşılaştırmalardan kurtarıp gerçek temeline oturtmak durumunda bulunuyoruz. Bu temel, kültürün ve ekonominin aynı açıdan ele alınmasından başka bir şey değildir.

Atatürk devrimleri, geri kalmış, teokratik ve feodal bir toplumun, kendi çağdaş sorunlarını çözmesi için gerekli temizliği yapmak ve us düzenini kurmak atılımı olarak kalmaz sadece, şimdi toplumcu yazarlarımızın da yeni bir görüşle belirledikleri gibi, onda kültür ve ekonomice kalkınmanın yollarını gösteren ve birçok benzeri toplumlarda uygulanan, kurumlar ve tutumlar da vardır. Şımarık ve çıkarcı bir çevrenin örtbas etmek istediği bu gerçekler, 27 Mayıs'la daha bir bilinçli olarak yeniden ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'nin yolu toplumculuktur. Bu ülkede herkes çalışacak, çalışabilecek ve çalışmasının karşılığı olarak da insan gibi yaşayacaktır. Bunu hiçbir güç önleyemez. Konumuzun açısını elden bırakmadan düşünürsek, bu yaşama, sadece biçarelere ekmek bulmak gibi dar bir ekonomi görüşü ile değil, toplumculuğun yeni ahlakı ile gerçekleşecektir. Bu yeni ahlakı sağlayacak olan da kültürdür, eğitim ve öğretimdir. Birey, çalışmasının toplum yararına olduğunu düşünecek, toplumun ilerlemesi bireyin mutluluğunu sağlayacaktır. Bu demektir ki,

fırsat eşitsizliği, «gemisini kurtaran kaptan», «benden sonra tufan» anlayışı bütün bütün gömülecektir. Hasis bir kazanma hırsı, yaşama savaşını başkalarına çelme takarak, başkalarını yıkarak mutluluğa erme sayış yok edilecektir. Bunlar, yeni bir ahlakın, yeni bir kültürün sağlayabileceği tutumlardır. İşte ondan ötürüdür ki, toplumcu ekonomi, toplumcu kültür ve ahlaktan ayrı görülemez. Böyle olduğu için de kalkınmamız uyanış ile bir arada olmak, yan yana yürütülmek zorunu içindedir.

Bir arkadaşım anlattı: İtalya'da bir garson ona Mussolini'yi övmüş, «Mussolini'nin gününde İtalya'da işsiz yoktu, trenler tam saatinde kalkardı,» demiş. Hitler'in, Almanya'yı bir çalışma yeri durumuna getirdiğini biliyoruz; onun gününde yollar, apartmanlar yapılıyor, fabrikalar kuruluyor, herkes iş buluyordu. Demek ki, çaresizlerin karnını doyurmak, kimi zaman, en büyük haksızlıkların işlenmesine destek yapılmıştır. Mussolini ve Hitler, sadece bu çaresizleri insanlıktan çıkarmakla kalmamışlar, başka ulusları köle durumuna düşürmeyi de yaşamanın tek koşulu saymışlardır. Bizimki gibi yoksul ve geri kalmış toplumlarda ise böyle bir yaşama anlayışı, eğitimsiz, uyanmamış bir kitlenin, demek kendi halkımızın düşkünleştirilmesi ile sonuçlanır. Şimdiye değin çektiğimiz acılar bundandır. Beyoğlu'ndaki gösterilerde, gericiler arasında bir sosisçinin de yakalandığını gazetelerde okuyunca, bir işi ve kazancı olan, karnı doyan bu sosisçi nasıl aldatıldı diye düşündüm. Çalışan bir kişinin, çalışmadan yaşamak isteyenlerce kurulmuş düzenlere alet edilebilmesi, kültür ve ekonomi tartışmasında uyarıcı bir olay sayılsa yeridir.

AŞMAK

Yıllar oluyor, bir gazete yazarı ile, Köy Enstitüleri'nin kurucusu İsmail Hakkı Tonguç üzerine konuşuyorduk; hiç unutmam, yazar küçümsediydi o gün Tonguç'u, «Çünkü» dediydi, «Tonguç, yeni bir eğitim yöntemi bulmuş değil, olsa olsa, Batı'daki büyük eğitimcilerin bulduğu yöntemleri buraya getirmiş, ben, böylesine 'büyük adam' diyemem.»

Geçende Hakkı Tonguç'un, son kitabında, Pestalozzi üstüne yazdıklarını okurken ansıdım o konuşmayı; gerçekten de Ismail Hakkı Tonguç'u, Pestalozzi gibi büyük Batı eğitimcilerinin bir öğrencisi saymak yanlış olmazdı; onun bize getirdiği, Batı'dan aldığı idi; bu bakımdan ona büyük adam...

Büyük adam... Ne demektir bu söz? Biz kime deriz büyük adam? Soruyu çözmek için bir yol var önümüzde; İsmail Hakkı Tonguç'a büyük adam diyemememiz, madem onun Batı eğitimcilerinden, sözgelişi Pestalozzi'den çıkması yüzündendir, öyle ise Pestalozzi büyük adamdır. Gerçekten de biz burada, bunu rahatça söyleyebiliriz. Ama, incelense, Pestalozzi'nin de yararlandığı daha eski eğitbilimciler ya da düşünürler bulunamaz mı? Bulunur elbet, vardır. Öyle ise, «büyük adam» dediğimiz kişi, «başkasından çıkmamış olmak» özelliği ile tanımlanamaz. Başka bir deyişle özgünlük (orijinalité) kavramı, sanıldığınca açık, kolay bir kavram değildir; gerçi biz o kavramı, sözcüğün kök anlamına giderek «ilk»lik ile bağlamağa sık sık kalkarız, ama uygulamağa sıra gelince güçlükler baş gösterir.

Montaigne, Anadolulu Homeros için: «Körlüğüne, yoksulluğuna ve bilimlerin gelişmesinden önce yaşamış olmasına rağmen öyle hakikatlere ulaşmış ki, ondan sonra yeni bir düzen kurmak, bir savaş yönetmek, dinden, felsefeden ya da sanatlardan söz açmak isteyenler, hangi mezhepten olurlarsa olsunlar, hep ondan ders almışlar, her şeyi bilen bu kusursuz üstadın kitaplarını bütün bilgilerin kaynağı saymışlardır. Onu ilk ve son şair sayabiliriz. Eskilerin de çok güzel gördükleri gibi, Homeros kendinden önce gelenlerden hiç kimseyi taklit etmediği için, kendinden sonrakilerden hiçbiri de onu taklit edememiştir,» diye yazıyor.

Bugün, hangi bilim, sanat dalında olursa olsun, kaynağa gitmeye kalkarsak, yüzyıllar öncesine değin uzanmak, ta Homeros'a değin çıkmak zorunda kalırız. Sözgelişi, Eflatun'a, «filozofların Homeros'u» denmesi de boşuna değildir. Gerçekten, eski Yunanlılar, bir bakıma, söylenmedik söz bırakmamışlardır. Hangi eğitimci, kendi dalında, Eflatun'u tanımazlıktan gelebilir?

Montaigne'in o sözünde, özgünlüğü «ilk»lik anlamında uygulamanın iyi sonuçlar vermeyeceğini gösteren bir tümce de var: «Homeros kendinden önce gelenlerden hiç kimseyi taklit etmediği için, kendinden sonrakilerden hiçbiri de onu taklit edememiştir.» Böylece, ilk olmak, Tanrı gibi yalnız kalmayı gerektiriyor demektir.

Gerçi «büyük adam», «dâhi»... gibi sözleri hiçbir zaman sevmedim; hele «dâhi»yi hiç kullanmam, kökünü bilmediğim için anlamıyorum o sözcüğün ne demeğe geldiğini. «Büyük adam»a gelince, büyük işler başarmış olanlar için bu sözcüğün kullanılmasına bir şey denemez kanısındayım. Bundan ötürü, konumuzu gene «büyük adam» sözcüğü üzerinde sürdürelim: Büyük adam'ı, «ilk», «kaynak», «özden» gibi sıfatlardan ayrı olarak düşünmeye başlarsak, durum kendiliğinden aydınlanacaktır; bir bilim, sanat, uygulama dalının her aşamasında büyük adamları bulup benimsemek kolaylaşacaktır: Nitekim öğrenimini Almanya'da iş eğitimi üzerine yapan Tonguç da, Türk eğitim — öğretim alanında işe yarar, güzel bir gereç bulduğu için o sıfata hak kazanmıştır. Ama yalnız eğitim — öğretim alanında değil, genel olarak yurt yönetiminde, Tonguç'a karşı davranışımızı belirtmeden kalabilmek kolay değildir; bu da onun kişiliğinin sadece bir çalışma dalında kal-

madığını, onu aşıp düşün yaşamımızı sardığını gösterir. Dahası var; o gazete yazarının küçümsediği, bir uygulama işi diye gösterdiği Köy Enstitüleri, ulusal bir deneme olarak kalmamış, dünyanın ilgisini de çekmiş, Unesco yolu ile, bütün geri kalmış ülkelere örnek diye gösterilmiştir.

Son günlerde arka arkaya oldu; Atatürk üzerinde de, Hakkı Tonguç dolayısı ile anlattığım konuşmağa benzer konuşmalarla, tartışmalarla karşılaştım. Biri, Fransız Devriml'nin bir sonucu saydığını söyledi Atatürk'ü. Gerçi tek başına alındığında, bir küçümseme yoktur bu sözde; ama o tanıdığım, bu özelliğinden ötürü Atatürk'ün bugün artık eskimiş olduğunu da sözlerine ekleyince durum biraz değişir gibi oldu... Başka bir deyişle, Hakkı Tonguç için yürüttüğümüz tartışmaya benzedi. Bir büyük adam nasıl eskir? Niçin eskir? İncelenecek bir konu.

Bir başka tanıdığım da, bulunduğu bir toplantıda, Atatürk'ü dâhi olarak gördüklerini söyleyenlere karşı çıktığını anlattı bana: Atatürk, dünya ölçüsünde bir iş başarmamıştır, o bakımdan ona dâhi denemez diye konuşmuş o toplantıda. Ne demektir «dünya ölçüsünde iş başarmak»?

Kişilere tapınmağı, büyük adam diye gösterilenleri tartışma dışı tutmayı ne denli yersek doğrudur; o türlü davranışlar ortaçağ kokar, yeniçağ kafasına, uygar kafaya uymaz. Bu bakımdan, eleştirilmeyecek hiçbir kişi yoktur yeryüzünde; çünkü yaşayan yanılır, yanılmayan ölülerdir yalnızca. Büyükler üzerinde konuşulurken, karşısındakinin ağzını kapayan, «konuşamazsın,» diyenleri sevmem. Yıllarca önce, bir arkadaşın evinde Tevfik Fikret üzerine konuşuyorduk; bir edebiyat öğretmeni, Fikret'in başarısız yanları üzerinde duruyordu; ev sahibimiz birden kızdı, «Ben evimde Fikret'i yerdirmem,» diye susturdu o edebiyat öğretmenini. Bir başka gün de, ben, bir toplantıda Yahya Kemal'i eleştirmeye kalkmıştım, arkadaşlardan biri kızdı, «Ne demek istiyorsun?» dedi bana, «Kötü bir ozan mı bu? Açık söyle.» «Hayır» dedim. «Öyle ise ne konuşuyorsun?» diye susturmak istedi beni. Çünkü onca Yahya Kemal, ya büyük bir ozandı, ya da kötü bir ozandı, bunlardan başka hiçbir söz söylenemezdi onun üzerine.

Bu bakımdan Atatürk'ün eleştirilmesine karşı olduğumun sanılmasını istemem. Tam tersine, Atatürk'ü, ancak eleştire eleştire daha iyi anlayacağımızı düşünürüm ben; sadece «bü-

yük adam», «dâhi» gibi sözlerle yetinilmesinden bir yarar çıkacağını ummam.

Ancak, Fransız Devrimi'nden gelmiş, Türk ulusunu yabancıların elinden kurtarmış, Türk toplumunu yenileştirmiş olması, Atatürk'ün günü geçmiş, eskimiş, sadece ulusal, sadece bölgesel kalmış, dünya ölçüsünde bir iş başaramamış sayılmasını gerektirir mi? Stalin, Büyük Petro'yu övmüştür. Biliyorum, bu türlü eleştirilerde daha yeniyi bulmak, içimizden dünyaya yeni bir yön verenlerin de çıkmasını istemek gibi yüce özlemler var. Başka bir deyişle, Ahmet Vefik Paşa ile yetinmeyelim, bir Molière'imiz de olsun diye düşünmek övünülecek bir davranıştır. Ancak bizim bugün dünya çapında büyük diye gördüklerimizin hemen hepsi, kendilerinden önce ortaya atılmış kuramları yenileştiren, onlara başka biçimler veren, bütün bu işleri de, içinde bulundukları koşullara göre düzenleyen kişilerdir.

Daha önce bulunmuş bir kuramın bir yerde ilk uygulanışı, uygulayıcı olan kişiyi özgün (orijinal) kılabilir; yeter ki o kişi kendinden önce bulunmuş kuramın yaşayan özünü anlasın, geçmişi kendi kişiliğince yorumlasın, böyle yaparak çalıştığı dalı ya da toplumunu biraz daha ileri götürebilsin. Bunu Atatürk'ten daha başarılı olarak kim yapabilmiştir yurdumuzda?

Sabahattin Eyuboğlu, «Yaşayan Geçmiş» adlı yazısında, «Geçmişi yaşatan yorumdur. Türk düşüncesinin Avrupalı olmasını istiyorsak onu kendi geçmişimizle beslemeliyiz. Avrupa medeniyetinin sırrı, her sözünde yaşayan geçmiş, her hamlesinde canlanan tarihtir,» diyor.

Biz bugün Atatürk'ün getirmek istediklerinden kaçını yerleştirebilmişiz, kaçını daha ileri götürebilmişizdir? Tonguç'un Enstitülerini yaşatabildik mi? Ahmet Vefik Paşa'nın yaptığı ölçüde, bir yabancı büyük yazarı yurdumuza getirebiliyor muyuz?

Biz ne yaptık? Bu soruyu boyuna kendimize soralım.

ÖLÜM ÜSTÜNE

Hastabakıcılara, ama iyilerine acırım; çünkü iyi hastabakıcılar, hastalarını severler, onlarla dostluk kurarlar, oysa kısa bir süre sonra bu dostluk, bu sevgi bitiverir, hasta ya iyileşir gider, ya ölür; gerçekten gönlü sevgi dolu olan o iyi hastabakıcı ise, bu sefer yeni bir hastasına bağlanır... Durup dinlenmeden, ülke ülke dolaşan gezginler de yeni geldikleri yerde, kısa bir süre için, güzellikler, iyi insanlar tanır, dostluklar kurar, sonra da çekip giderler. Gezginlerle hastabakıcılar arasındaki ayrım, birincilerin sevdiklerini bırakması, ikincilerinse sevdiklerince bırakılmasıdır. Gezginle hastabakıcıyı birleştirirseniz, kişinin alınyazısı çıkar ortaya.

İçimizde bir süreklilik, bir sonsuzluk özlemi vardır hepimizin; bir görünün, bir duygunun bitmesi, bitivermesi, sanki ölümlü olduğumuzu düşündürür bize. Gerçekten de ölümsüz olan yalnızca öğelerdir (unsurlardır), öğelerin çeşitli bileşimlerinden doğar ölümlü yaşam.

İsa'dan üç yüz, üç yüz elli yıl önce yaşamış bir Çin denemecisi şöyle yazıyor: «Günün birinde Cuang Cou, bir kelebek, neşeli bir kelebek olduğunu görmüş düşünde. Bu kelebeğin Cuang Cou'dan haberi bile yokmuş. Birdenbire uyanmış adam, bir de görmüş ki, gerçekten Cuang Cou imiş. Şimdi artık Cuang Cou düşünde bir kelebek mi olmuştu, yoksa bir kelebek düşünde kendini Cuang Cou olarak mı görüyor, bunu bilemiyormuş. Ne dersin... varlıklar işte böyle değişirler.»

Shakespeare'in bir oyununda da çok sevdiği bir musiki parçasını dinleyen bir kont, bitiverince yeniden çalınmasını ister o parçanın, ama bu sefer daha başlangıcında: «It is not so sweet now, as it was before — Artık deminki gibi güzel değil,» der. Bir durumu yeniden yaşamanın, o durum güzel de olsa, tatsızlık getirdiğini anlatıyor bu söz. Demek ölümsüzlük, süreklilik kaygularımız, ölümlü ve süreksiz olanı saklıyor içinde; başka bir deyişle, bizim düşünümüz, tıpkı varlığımız gibi, sonsuzla sonludan, bu iki karşıt etkiden doğmuştur; bitmeyeni ister, bitene koşarız biz. Bu bakımdan, yeryüzüne geldiğimizden beri, ölüme bir türlü alışamayışımız, anlaşılmaz bir durum da sayılabilir, anlaşılır bir durum da.

Din ulularından biri, «Hiç ölmeyecekmiş gibi çalış, yarın ölecekmiş gibi tapın,» demiş. Bu sözü, «Korkmadan yaşa, ama doğruluğu elden bırakma,» diye değiştirebiliriz; ikisi de bir anlamdadır.

Ölüm korkusunu yenmenin tek yolu, ölümü küçümsemektir. Ataç, «Bunca yaşadım, yeter bana,» diye yazmıştı günlüğünün sonuna. Çok yaşlı bir hasta ise, ölümün gelip çattığını sezince, «Ben çok bir şey istemiyorum, on yıl daha yaşasam, yeter bana,» demişti. On yıl daha yaşasa, bir on yıl daha isteyecekti.

Bir tanıdığım da, yaşlı bir yakınının, yeni ilaçlarla ölümden kurtulduğunu, sonra gene kurtulduğunu, sonra gene kurtulduğunu anlatırken bu işten duyduğu sıkıntıyı belli ediyordu.

Oysa ölülerin ardından söylenen güzel sözleri duyup okudukça, ölümde bir sevimlilik bulmamak elden gelmiyor. Orhan Veli, bir şiirinde,

Ölünce biz de iyi adam oluruz

diyor; gerçekten de ne çok seveni olduğunu ölümünden sonra anlamışımdır. Ama Orhan Veli o şiirinde, ölü ardından, kim olursa olsun, övgü düzmeye alışmış kişilerle alay ediyordu belki de. Doğrudur bir bakıma, öleni önce göklere çıkarır, bunun arkasından da, bize karşı beslediği sevgiyi, aramızdaki dostluğu, yakınlığı yazarak kendimizi önemsetmeye bakarız. Gerçekten de, «Ölmeden bir gün önce beni aramış», «En iyi dostum sensin, demişti bana», «Bir gün kalkıp, ta Boğaziçi'nde-

ki evime gelmişti o yaşında», «Aramızdan su sızmazdı...» gibi sözlerin bir ağıt içinde ne yeri olduğunu kestirmek güçtür.

Ölüm acısını bile kıskananlar vardır; acılının gördüğü o geçici ilgi, «Ben unutuldum,» üzüntüsünü yaratır kiminde. Çok yakınlarımdan biri ölmüştü; bir gün sokakta ünlü bir oyuncumuzla karşılaştım; önce başsağlığı diledi, arkasından da, «Kıskandım sizi,» dedi, «benim başıma da böyle bir şey gelsin isterdim. Ne yapayım, sevilmek istiyorum.»

İnsan saygısının en yücesi ölülere karşı gösterilen saygıdır bence. Kişinin namusu, en iyi, ölüler karşısındaki davranışı ile belli olur. Neden diye sorulacak olursa, ölüler, bizim arkalarından söyleyeceğimiz sözleri karşılayamazlar, yanıtlayamazlar. Bu bakımdan, içinde insan saygısı olmayan kişi, ölülerin sırtından geçinmeye kalkabilir. Bir suçumuzu ölüp gidene yüklemek, kurnazlık değil, ödleklıktir. Bir iş yerinde bir hırsızlık ortaya çıkarılmıştı; yakalanan suçlular, iki ay önce ölen birine attılar suçlarını. Demek öteki dünya korkusu, kötüleri etkilemiyor: İyiler içinse öyle bir korkunun gereği yoktur. Gelin de, tamuyu (cehennemi) niçin ortaya attıklarını açıklayın! Uçmak'a (cennete) gelince, oraya gitmek için de önce ölmek gerekir. E... bunun da pek isteklisi çıkacağını sanmam. Thales, yaşamakla ölmenin bir olduğunu öğretiyordu; biri, «Niçin ölmüyorsun?» diye sordu; ünlü bilge, «İkisi de bir de onun için,» diye karşılık verdi.

Eskiden kişinin kahramanlığı ölümden korkmaması ile anlaşılırmış. Günümüzde ise durum değişmiştir, korka korka ölümü göze almaktır günümüzün kahramanlığı. İkinci Dünya Savaşı'nda yurtlarını korumak için ölümü göze alan İngiliz havacıları, bu işi ne denli korkular duyarak başardıklarını günlüklerine yazmışlar. Bunun nedeni, yaşamanın değerinin gitgide artmasıdır. Bir küçük oğlum var, her şey neşelendiriyor onu; kara, güneşe, kediye, köpeğe, sobaya seviniyor. Bunu gördükçe, insanlar neden sonra sonra tatsızlaşıyorlar diye düşünüyorum. Bunda doğanın bir suçu olamaz. Yaşamayı gene insanlar kirletiyorlar. Savaşlar, sömürmeler, yokluklar, yoksulluklar, kalleşlikler ortadan kalksa, hepiniz benim oğlum gibi güler yüzlü olursunuz. Cahit Sıtkı, «Bir kötülük ölümden olsun...» demişti.

Küskünlüğü bile kendilerine yasak eden İstoa'cılar, ölüme çok değer vermişler, «Ölüm, doğanın bize bir armağanıdır,»

demişlerdir. Sokrates'e, «Otuz zalimler seni ölüme yargıladılar,» denildiğinde, «Doğa da onları,» demiş.

Ölürken önemli sözler söylemeye meraklı olanlar vardır. Bir Roma İmparatoru, lazımlıklı sandalye üzerinde, «Tanrılaşıyorum galiba,» diyerek ölmüş. Septimus Severus, «Daha yapacağım bir şey varsa, çabuk olun,» diyormuş. Oysa her şey onsuz da yapılabilirdi. Atatürk'ün, «Saat kaç?» diye sormakta hakkı var, vaktini bilmek istemiş. Kimi tatlı karşılar ölümü, kimi kızgın kızgın. Augustus Ceazar, eşine tatlı sözler söyleyerek ölmüş, «Bütün ömrünce evlilik hayatımızı unutma, hoşça kal Livia!» demiş. Ahmet Hâşim, öleceğini anlayınca yataktan fırlamış, terliklerini önüne çeviren hizmetçisine, «Çekil ordan, sırası mı şimdi!» diye bağırmış. Gerçekte, öteki dünyaya terlikle de gidilebilir, terliksiz de, bir şey değişmez.

Ozanların mezarı başında ya da arkalarından, yazdıkları şiirleri anarak ağıtlar düzerler ki hiç sevmem. Bu işe yarayacak bir mısra bile yazmamışımdır. Orhan Veli gömülürken, biri,

Olmaz ki
Böyle de yatılmaz ki

diye seslenmiş. İçten gelme değildir bence, önceden hazırlanmış bir buluştur. Cenap Şahabettin karlı bir günde ölmüştü, ardından yazılan bütün yazılarda,

Karlar
Ki semadan düşer düşer ağlar

mısralarını kullandılar. Ziya Osman Saba'nın cenazesinde bulundum, böyle bir şey olmadı.

Cenazeye gitmeyi pek sevmem, hele tanınmış kimselerin cenazeleri, tiyatro première'lerini andırır, bütün kendini göstermek isteyenler gelir, yürürken çeşitli fıkralar anlatırlar, gülünç hikâyeler bulup zekâlarını göstermeye kalkarlar, selamlaşırlar, boyuna selamlaşırlar. Hava soğuksa, benim işim var, diyerek camiden sıvışanlar çok olur. Ankaralı bir tanıdığım, cenazeye gelenler için tutulmuş otomobillerden birine atlayıp Cebeci'ye parasız gitmeyi pek severdi. Gördüğüm en acıklı cenaze, yalnızca dört kişi ile Köprü'den geçirilen bir yoksulun cenazesidir.

Bir Acem şairi, «Ölüm âdildir,» demiş...

Ne gezer!

BİR ÇEVİRİ DOLAYISIYLA

Yeni bir kitap, Roger Garaudy'den Salâhattin Hilâv'ın dilimize çevirdiği *Jean Paul Sartre ve Marxisme*, çeşitli tepkilerle karşılandı. Bu tepkilerden biri bana özellikle önemli göründü: Kimi aydınımız bu kitapta tartışılan konuları, bizim toplumumuza yabancı gördüklerini söyleyerek çevirmeni gereksiz bir işe kalkışmış saydılar. Gerçekten öyle mi?

Jean Paul Sartre ve Marxisme'de, toplumumuzun düşünce yaşamına uzak ve yabancı görülen bu konular nelerdir? Kitabın yazarı Garaudy, ilk tümcesinde şöyle diyor; «Sartre'ın varoluşçuluğu (existentialisme), Marxisme'nin derinleştirilmesi ya da çağdaş Marxiste'lerin yetersizliklerine çare bulmak isteyen bir tamamlayış mıdır? Yoksa Marxisme'e büsbütün karşıt bir felsefe midir?» Demek bu kitapta ele alınan konu, yurdumuzda şöyle böyle bilinen Marxisme ile gene şöyle böyle bilinen varoluşçuluğun bir karşılaştırılmasıdır. Sartre'ın Marxist kuramcı Garaudy ile tartışırken, kendini bir antimarxist değil, tersine olarak Garaudy'den daha Marxist saydığını göz önüne alırsak, bu yazışmaları, bizde arada bir görülebilen düpedüz Marx'a karşı - Marx'tan yana görüşlerin bir çatışması gibi düşünmek ilk bakışta yanlış olacaktır. Gerçi Garaudy, Marxisme'i ileri götürmek savında olan Sartre'ın gerçekte Marxisme'in kimi ilkeleri ile taban tabana karşıt duruma düştüğünü gösteriyorsa da, ele alınan konular bakımından, bu tartışma genel olarak bizim düzeyimizi aşmaktadır. Öyle ki, o kitabı okuyanların çoğu, tartışılan konulardan Sartre'ın neden Marx'a karşı olduğunu anlamak şöyle dursun, konuşulan sorunlara

yaklaşamıyorlar bile. Bu bakımdan, *Jean Paul Sartre ve Marxisme* adlı bu kitabın dilimize çevrilmesini şimdilik lüzumsuz görenlere hak vermek gerekecek.

Gerçi bizim sosyalistlerimiz arasında da öteden beri birtakım çekişmeler, tartışmalar, kavgalar olmamış değildir. Bunlar bugün de sürüyor, daha da sürecek. Ama şunu da söylemek yerinde olacaktır ki, bizim sosyalistlerimiz arasında geçen çoğu tartışma, felsefe alanında olmaktan çok, yurdumuzun pratikteki sorunları ya da sosyalizmin kaynak yapıtları üzerinedir. Nitekim bir yazar dostum, bu kitap üstüne konuşurken, bizim şimdilik Marxisme'den ancak ekonomi açısından yararlanabileceğimizi, onun felsefe alanlarındaki sorunlarına, hele günümüzde değinilen yeni konular yoluyla girmeyi gereksiz bulduğunu söylemekle bunu belirtmek istiyordu.

Özetlemek gerekirse, biz Batı'daki düşünce akımlarından ancak işimize yarayanları, yarayabilecek olanları aktarmalı, bizim düzeyimizi aşanlara ise, şimdilik boşuna el atmamalıyız. Çünkü el atsak bile onları anlatmakta güçlük çekeriz.

Doğrusu, yazılarımda ben de birkaç kez bu görüşü savundum; Batılılaştığımızı savunurken Batı'da işlenegelen birtakım düşünce akımlarından ne denli uzak bulunduğumuzu, onlara ne denli yabancı olduğumuzu belirtmeye çalıştım. Belki giderek o düşüncelere, istesek de varamayacağımızı da söyledim. Ama bunun sonucu, kendi durumumuza katlanmak mı olmalıdır? Biz bugün düşünce yaşamı bakımından içinde bulunduğumuz koşulları aşmalı değil miyiz? Aşmak istersek bunu ne yoldan başarabiliriz?.

Bu soruların karşılığını, Garaudy'nin kitabı dolayısıyla yeniden aramak bana gerekli göründü.

Jean Paul Sartre ve Marxisme adlı kitabın içindeki tartışma konularını bize yabancı bulanlara önce şunu sormak yerinde olacaktır: Bu sorunlar bizim okuryazarlarımıza mı sadece, yoksa aydınlarımıza da mı yabancıdır? Başka bir deyişle, Garaudy'nin kitabını şimdilik gereksiz bulanlar, bilim ve felsefe bakımından pek güçlü olmayan orta okuru mu düşünüyorlar? Yoksa o kitabı kendileri için de mi yararsız sayıyorlar?.

İlk soruya (Nermi Uygur'un, «Tereddüt» karşılığı olarak önerdiği sözcüğü kullanarak) sallantısızca, «evet, orta okur, bu kitabı anlamayacak, ondan yararlanamayacaktır,» diyebi-

liriz. Doğrusu böyle dediğim için üzgünüm; «orta okur» diye adlandırdığımız kimselerin, gelişme, ilerleme olanağından sonuna değin yoksun kalacaklarını düşünmek yanlıştır; o türlü okur, kendi üstündeki kitapları okuyarak kendini aşar; orada bocaladığı, gereğince kavrayamadığı birtakım sorunlarla karşılaştı mı, onları ne yapıp yapıp öğrenmek tutkusuna kapılır, başka kitaplar bulur, okur ve er geç amacına varır. Çünkü bütün bu felsefeler, bilimler biz insanlar içindir, aramızdan birkaç kişi için değil. Ne var ki, ileri gitmiş ülkelerde de herkes her şeyden anlamaz, oralarda da uzmanlık dalları vardır, kimi adam uğraşı gereği birtakım sorunlara, konulara ister istemez yabancıdır. Nitekim, elimizdeki kitabın bütün Fransız okuryazarlara peynir ekmek gibi geldiğini söylemek yanlış olur. Ancak bizim kitaplığımız, öyle bir tutkuya kendini kaptıracaklar için hiç de yardımcı olacak durumda değildir. Bu bakımdan, üzülsek de, üzülmesek de orta okur bu kitaba yabancı kalacaktır, diyeceğiz.

Gelelim ikinci soruya... Garaudy'nin kitabını, aydınlarımız kendileri için de yararsız sayarlarsa haklı mıdırlar?

«Jean Paul Sartre ve Marxisme» adlı bu kitapta tartışılan sorunlardan sözgelişi ikisini alalım. Bunlar bizde şimdiye değin dokunulmamış olan «Aliénation» ve «Médiation» kavramlarıdır. Çevirmen Salâhattin Hilâv, bunlardan birincisine, «yabancılaşma»; ikincisine, «dolayım» karşılığını bulmuş. Gerçi yabancı dil bilenlerimiz, bildikleri o yabancı dildeki kitapları okurken bu kavramlarla karşılaşmışlardır; ama Türkçeleri olmadığı ve Türkçede işlenmedikleri için bunlar üzerine Türkçe düşünememişlerdir. Sanırım bir aydın zorunlu olarak toplumu ile okur, toplumu ile düşünür. Böyle olunca bir yabancı dilde eğitim görmüş aydınlarımızı da, sözgelişi şu iki sorun karşısında, en azından «ses vermez» saymak doğru olacaktır. Demek aydınlarımız, bilseler de, bu konuları kendi düşüncemizde dile getirmek gereğini duymamışlardır. Öyle ise, kısaca, aydınlarımızı genel olarak okuryazarlarımızdan, halkımızdan ayırt edemeyecek durumdayız demektir. Bu durumda olunca, bir ülkenin aydını, o ülkenin okuryazarlarına, halkına kolay kolay yol göstericilik edemez. O ülkede bütün sorunlar üstünkörü ele alınır, tartışmalar yavan bir yararcılık çizgisinden öteye gidemez ve en kötüsü, olayların yeni görüşlerle, yeni buluşlarla ele alınması kim bilir ne süre gecikir. Geri kalmak da

bundan başka bir şey değildir.

Gerçekten de öyle oluyor işte... Sözgelişi Sartre'ın Marxisme karşısındaki durumunu kulaktan dolma bilen okuryazarlarımız, şu ya da bu yanı gelişigüzel tutuyorlar veya, «Marx eskidi» ya da «Sartre aptalın biri,» diyorlar da, Garaudy'nin kitabını okumaya sıra gelince başları ağrıdığı için, «bu bizim halka göre değil,» diye işin içinden çıkıyorlar. Burada halkın suçu ne?

Gerçi her bakımdan geri bir toplumda olduğumuz için, burada geliştirilecek olan kuramlar, ister istemez kendi koşullarımızla sınırlıdır. Sözgelişi Garaudy, kitabının sonunda, «Sartre'ın tarihin temel kanunlarından somut tikelliğe geçebilmeyi mümkün kılacak olan dolayımlar incelemesinde ileri sürdüğü üç teklifin Marxisme'e faydalı olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisinin, psikanalizin bazı yanlarından yararlanmak olduğunu...» diyor ya, biz bugün Marxisme'i psikanalizle geliştirecek durumda olmadığımız gibi, bunun neden gerekli olduğunu da kavrayamıyoruz. Çünkü Marxisme'i de, psikanalizi de, varoluşçuluğu da gereğince bilmiyoruz. Bilmeden konuşacağımıza bunları baştan aşağı öğrenmeye çalışmamız doğru olur. Bunun da yolu, tek yolu, tarih sırasıyla öğrenmek değildir. Böyle olsaydı, bugün sözgelişi fizik biliminde, atomun parçalanma dönemini daha duymamış olmamız gerekirdi. Bilimlerin, birtakım kuramların en yeni duraklarından haberli olmak, merak etmeyelim, bizi o bilimlerin, o kuramların temellerine değin inmeye zorlayacaktır. Diyelim bugün Garaudy ile Sartre arasındaki tartışma bize ağır mı geldi, bunun nedenleri üzerinde durur ve Hegel'in, Marx'ın, Engels'in, Lenin'in, Kirkegard'ın... yapıtlarını dilimize çevirmeden bu işin altından kalkamayacağımızı anlarız.

Son olarak şunu da söyleyeyim: Adı geçen kitabı toplumca işe yarar bulmayanların düşüncelerine de katılmıyorum. Çünkü Garaudy ile Sartre arasındaki çatışma, ileri gitmiş ülkelerdeki birtakım pratik olaylardan da doğmuş olsa, salt o ülkelere özgü değildir. Ekonomik durum ve bilim bakımından geri de olsak, yine yeryüzünün genel gidişi içindeyizdir, bu gidişin iyi ya da kötü etkilerinden bağımsız kalamayız. Konumuzla ilgisiz gibi görünecek olan bir örnek vereyim: Bugün yeryüzünde yeni bir emperyalizmden, sermayenin kılık değiştirmiş bir biçiminden söz ediliyor. Bağımsızlıklarını ele geçiren

sömürgelere, eski sömürücüler, yeni yollardan balta olmaya çalışıyorlar. Bu yeni emperyalizmle, sermayenin bu yeni sömürme biçimi ile, on dokuzuncu yüzyıldan kalma kuramlarla savaşamayız. Bu bakımdan yeni kuramlar, ileri gitmiş ülkelerden çok bizler için gereklidir demek hiç de yanlış olmaz. Gerçek bilimin lüks yanı yoktur.

KONUŞARAK

İstanbul'da uzun bir süre kalan ve Türk aydınları, sanatçıları ile arkadaşlık kurup sık sık onların toplantılarında bulunan bir İsviçreli, giderayak:

«Aydınlarınızın konuşmalarına baktım da, eriştiğiniz olgunluğu kıskandım,» demişti, «böylesine canlı bir düşünür çevresi yok bizde.»

Kıvanacak oldumdu bu sözleri duyunca; olur a, demiştim kendi kendime, bizim toplumumuz okuryazar sayısına vurulunca gelişmemiş bir toplum sayılıyor, ama belki de aydınlarımız, kendi dar çevrelerinde olsun, Batı'yı kıskandıracak bir düzeye varmışlardır. Ancak kuşkum şu idi: O yabancı, verdiği yargıya, bizdeki bilimsel çalışmaları, kültür ürünlerini inceleyerek değil, sadece tanıdığı aydınlarımızın konuşmalarını dinleyerek varmıştı. Konuşma, yalnızca konuşma, bir aydın çevresinin olgunluğu üstüne sağlam bir yargı vermeye yeter mi? O konuşmalar sırasında, belki ortaya parlak birtakım düşünceler atılır, yurt ve dünya sorunlarına gerçekten imrenilecek bir keskinlikle değinilir; ama bunca bilginin, bunca görüşün verdiği ürün nedir, ne değerde, ne düzeyde ve ne verimdedir?

Konuşmayı küçümsüyorum sanılmasın, bayılırım konuşmağa. Kim sevmez ki... Yahya Kemal için duyulan hayranlık, yakınlarına soracak olursanız, belki şiirlerinden çok konuşmalarından doğmuştur. Osmanlı tarihini, Fransız Devrimi'ni, gün gün, saat saat bilirmiş, onu dinleyenler artık olayları bir de kitaplardan okumak gereğini duymazlarmış. Ben bir iki kez

konuştum kendisiyle, konuştum dedimse, bir yemekte idik, biz karnımızı doyurduk, o önce konuştu, sonra da uyudu idi, nedense. Konuşması beğenilenler, rastlarsanız bakın, konuşmağa hep kendileri başlarlar. André Maurois, İngilizler için yazdığı bir kitapta, «Bizde söz kesmek, İngiltere'de ise söze başlamak ayıptır,» diye yazar. Demek biz İngilizlerden çok Fransızlara benziyoruz. Bir gün bir yerde üç kişi oturuyorduk, kapı açıldı, içeri Falih Rıfkı Atay girdi, ellerimizi sıktı, oturdu. Biz susmuş bekliyoruz. Üstat da bir süre sustuktan sonra birden:

«Haliç...»

Diye başladı; geçmiş gün unutmuşum, «Haliç temizlenmeli,» demişti sanırım ve bu konu üstüne düşündüklerini, bir neden aramadan, dosdoğru söyleyivermişti. Bir gün de Halikarnas Balıkçısı'na, Meryem'in mezarı gerçekten Efes'te midir diye soracak olduktu, üstat bütün Hıristiyanlık tarihini anlatıverdi, oradan da ne yaptı etti, Eski Yunan'a geçti, Homeros'tan Sokrates'e değin koca bir ilkçağ dönemini gözlerimizin önüne serdi. Ne güzel bir geceydi! Ataç, konuşur konuşur, bir ara biri yolunu bulup da söz aldı mı, kalkıp giderdi. Sakallı Celâl'in parlak hikâyeleri, bütün dinleyenleri büyülemiştir; ama ben sonra bir yakınından öğrendim, hepsi hepsi on bir hikâye imiş... Ne ise, diyeceğim tatlı konuşanları oldukça çok olan bir yerdir burası; zekimiz, nüktecimiz, dünya görmüşümüz, konuları zengin olanımız epeycedir. Aydınlarımızın konuşurken ortaya attıkları düşünceler yanında, gazetelerimizde, dergilerimizde çıkan yazılardaki düşünceler devede kulak kalır. Demek biz yaratıcılığımızı daha çok konuşmalara vermişizdir; yazılarımızda, kitaplarımızda onun pek azını gösteriyoruz.

Anlattılardı, bilmem doğru mudur, yıllar önce Paris büyükelçiliğimizin bir yemeğine A. Gide de gelmiş; yanında bizim elçiliğin çok iyi Fransızca bilen müsteşarı oturuyormuş, bu müsteşar, A. Gide'e Fransız dilinin aksayan yanları üstüne, bütün yemek boyunca süren bir söylev çekmiş... A. Gide, hiç konuşmadan dinlemiş onu, ayrılırken elçimize sadece:

«Çok zeki bir müsteşarınız var,» demiş.

Demek zekâdan yana ikide bir övülüyoruz, bu da konuşmamızın canlılığından geliyor olmalı. Ama, Batı ölçüsünde dev yapıtlar veremeyişimizin nedenini de belki burada aramak gerekir. Ben kendimde denedim, diyelim arkadaşlarımla

konuşarak, hem de yararlı sorunlar üzerinde konuşarak geçirdiğim günler, bende sanki bir iş yapmışım, bir yapıt bitirmişim duygusunu uyandırıyor, öylesine sakınılacak bir yanılgıya düşüyorum. Sonra gene denemişimdir, bir şiirimi bitirmeden ötekine berikine okusam, uzun süre tamamlayamıyorum o şiiri. Hele bu bir roman ya da oyun konusu ise, artık hiç el süremiyorum. Bundan çıkardığım sonuç şudur: Yaratıcılığı, çalışma ve başarma gücünü azaltıyor konuşmak. Daha az konuşsak, daha çok iş başaramaz mıyız diye düşünüyorum. Konuşarak boşalacağımıza yazarak boşalsak daha iyi olmaz mı? Bir nükte ile aydınlanıvermiş saydığımız bir konuyu, ta baştan, bütün ayrıntıları ile ele almak, sağduyu ve yöntemle incelemek daha verimli bir sonuca ulaştıramaz mı bizi? Batı'nın ün yapmış, dünya çapında ün yapmış yazarlarına, bilginlerine bakın, onca cilt yapıtı nasıl vakit bulup da ortaya çıkardıklarına şaşmamak elden gelmez. Gerçekten de böylesine çalışan bir yazarın, bir bilginin boş vakit bulup da çene çalması, sanırım, olacak işlerden değildir.

Sonra şu da var: Küçük meraklar, küçük konular değil bizim meraklarımız, konularımız. Bu yüzden de, Pavlov'un, yıllarca köpek salyasına bakıp durmasını, Pascal'ın o dayanılmaz diş ağrıları tutunca, ruletin yüzölçümünün veya sikloid eğrisinin, demek bir çarkın dişlisinin tam bir devir hareketi yaptığı sürece çizdiği eğrinin yüzölçümünü neden merak ettiğini anlamak bizim için oldukça güçtür.

Geçende bir arkadaşımla konuşuyorduk: Yazarlarımızın, aydınlarımızın, birbirlerini, yazdıklarından çok konuşmalarından tanımaları üzerinde durduk. Bunu önce iyi bir şey diye düşündük. Gerçekten de, tanışmadan konuşmadan, toplumumuzda olup bitenleri, ne gibi düşüncelerin alıp yürüdüğünü, hangi akımların güçlendiğini ya da zayıfladığını öğrenmek pek kolay değildir. Ama bence önemli bir yanılmağa da yol açıyor bu durum: Bir yazar, bir bilgin, bir aydın tanıdığımızı artık sadece yazılarından, yapıtlarından değil, konuşurken söylediklerine göre yargılıyoruz. Oysa onun söyledikleri, kimi yerde yazdıklarından daha ileri, kimi yerde daha geri olabiliyor. Böyle yapmasak, kişilikleri, ortaya koydukları yapıtlar ve takındıkları davranışlarla ölçsek daha doğru olmaz mı? Diyeceğim, çok konuşkan kişiler olmamızın, iyiliğince kötülüğü de var.

AÇIKLIĞA DOĞRU

Ancak, «Artık konuşmanın, yazmanın günü değil, iş yapmanın günüdür,» diyerek yazmayı, konuşmayı küçümseyenleri gene de anlayamıyorum. Çünkü onların da yazmaktan, konuşmaktan başka bir şey yaptıkları yok. Konuşmak, yazmak... Ah keşke onları gereğince yapabilsek, başarabilsek! «Hayır oğlum, şimdi benim iş vaktim,» diyenler, yapacakları işleri yazabilseler, konuşabilseler! Çünkü yazmak ve konuşmak, gerçekte «düşünmek»ten başka bir şey değildir. Düşünmeden yazmak, konuşmak gülünç ise, düşünmeden bir iş yapmaya kalkmak da öyledir.

AŞAĞI KURTARMIYOR

Tarım Bakanı Cavit Oral, «Yön» dergisine yolladığı bir açıklama yazısında, «Eğer ağa olarak vasıflandırılmam, toprağı iyi ve bilgili işletmek ve bu suretle memleketin istihsaline, ekonomisine ve her yıl değer ücretle çiftlikte çalışan kimselere sosyal bir hizmette bulunmamdan ileri geliyorsa, bu vasfı kabul etmekte hiçbir tereddüt göstermem,» diyor. Onunla «Yön» dergisi arasındaki tartışmaya katılmak gibi olmasın ama, bütün bu sayıp döktüklerinden sonra Cavit Oral'ın gene de «ağalık» sıfatını benimsemesi bana çok yerinde, çok doğru göründü. «Tereddüt göstermem» demesine bakmayın siz, ağa diye adlandırılmasına sinirlenmiş, «Ben toprağımı bilgi ile işletiyorum, bana ağa diyemezsiniz,» demeye getiriyor. Bu sözlerden, toprağını ancak bilgi ile işletmeyen büyük toprak sahiplerine «ağa» denmesi gerektiği anlamı çıkmaktadır. Oysa toprak ağalarının tümü bilgisizdir, topraklarını kötü işletirler ve böylece yurt ekonomisini zarara sokarlar diyen yok. Bizim toprak ağalarının çoğu, varlıklı olmalarından ötürü, okumuş yazmış kimselerdir ve aralarında kötü işletmeciler olduğu gibi elbet iyi işletmeciler de vardır. İmdi bunların bilgili olanlarına ve bol ürün alanlarına artık toprak ağası denemez diye düşünmek yanlıştır. Anlaşılması güç bir alınganlık bu. Bilgili olduğunu ileri süren bir toprak ağası, toprak ağalığının bir hukuk ve ekonomi terimi olduğunu bilmelidir. Top-

rak ürünlerinin üretimine sadece toprağı ve üretim araçları ile katılan ve topraksız köylüleri gündelikle ya da yarıcılıkla kullanan kimseye toprak ağası denir. Bu işin adı, bilgisizce yapıldığı sürece de, bilgi ile yapıldığı sürece de toprak ağalığıdır.

Kadirli olayları dolayısıyla İstanbul'da düzenlenen tartışmalı bir toplantıda, ağaları savunmaya kalkan biri, «Kadirli ağalarına ağa diyemezsiniz, onların sofraları yoksullara açıktır,» demişti. Doğrusu, toprak ağalığını bundan iyi tanımlayan bir söz güç bulunur. Toprak onun, ürün onun, üstelik sofrasına arada bir buyur etmekle suçsuz yoksulu minnet borcuna sokmak da onun... Herkesin aşı kendi sofrasında olsa daha iyi değil midir?

Cavit Oral da, bu örnekteki gibi, «Ben toprağımda çalıştırdığım köylülere para dağıtıyorum,» demek istiyor. Ama bu para karşılığında onların işgücünü satın aldığını unutmuş görünüyor. Yok, o sözün altında, «Ben bu işletmeyi bilgi ile yürütmeyip de kapatsaydım, bu köylüler aç kalırlardı,» anlamı da yatıyor ise, işte toprak ağalığı tartışmasının bamteli buradadır; köylüler kendi topraklarına yerleştirilseler, hem onlar kendi ekmeklerini çıkarırlar, hem de Cavit Oral bu yorucu «memleket hizmeti»nden kurtulur.

Kurtulur ya, benim bu yazımda diyeceğim o değildi. Cavit Oral'ın bu sözlerini okuyanlar sanırlar ki, onun kazanmak gibi bir niyeti hiç mi hiç yoktur da, bütün amacı memlekete hizmet, çalışanlara, yoksullara, topraksızlara hizmettir. Baksanıza, «(...) bu suretle memleketin istihsaline, ekonomisine ve her yıl değer ücretle çiftlikte çalışanlara sosyal bir hizmettir,» sözlerini okurken, neredeysee saygıdan ayağa kalkmak gerekiyor. Yalnız Cavit Oral mı? Bu ülkede kendi çıkarı için çalışan sanki hiç yoktur. Söylenen sözlere bakılarak, yeryüzünde en çok memleket hizmeti görülen ülke bizim ülkemizdir demek yanlış olmaz sanırım. Adam fabrika kurar, ama öyle parasını üretmek, yılda milyonlar kazanmak için değil, varsa memlekete hizmet yoksa memlekete hizmet... Apartman mı yaptırıyor, bu iş için harcadığı parayı üç dört yılda çıkarıp kira geliri ile sırtüstü yatmak, ya da başka yapılar kurmak değildir amacı, evsiz barksızlara başlarını sokacak bir yer sağlamak, böylece de memlekete hizmet etmektir. Zavallı, kolayına gelen partilerden birinin aday listesine girdi diyelim,

öyle iş çevirmek, kredi bulmak, apartman yaptırmak aklının ucundan geçmemiştir, sadece memleket hizmetine koşmuştur o. Bu örneklere baktıkça, yurdumuzun neden çarçabuk yükselmediğine şaşılır. Başka ülkelerde memleket hizmetinin bizdeki sayıda heveslisi yoktur sanırım. Belki de bu yüzden bizi geride bırakıyorlar. Biz her işimizi, «vatan için» ve «kanımızın son damlasına kadar» yapmaya kalkıyoruz. Bakanlığı sırasında Samet Ağaoğlu, «Şekerin fiyatını arttırmak benim vatanseverliğimle bağdaşamaz,» gibilerden bir laf etmişti. Oysa sözgelişi, «Benim güttüğüm sanayi politikası, şekerin fiyatını artırmakla bağdaşamaz,» diyebilirdi. Geçende bir senatör, partisinden ayrıldığım gazetecilere bildirirken, «İstifa ettim, Allah vatanı korusun,» dedi. Onun AP'den ayrılması ile Tanrı'ya neden vatanı korumak görevinin düştüğünü bir türlü anlayamadım. Bu, onun partisi ile arasındaki bir işti. Eski Yunan masalı ne güzeldir... Makedonyalıların:

«Biz senin yerine Pyrros'u geçiririz...»

demeleri üzerine Kral Dimitrios, ne «vatan», ne «Tanrı» lakırdısı etmiş, üstündeki parlak giysileri oracıkta çıkarıvermiş, çarçabuk eski giysiler giymiş sırtına ve çekmiş gitmiş. Plutarkhos, «Kral gibi değil, oyuncu gibi...» diye yazıyor. Gerçi bu sözde bir alay var, ama oyuncu olmayan siyaset adamı bulmak kolay mıdır? Kral Dimitrios'un iyiliği şurada ki, oyun biter bitmez üstünü başını değiştirmiş. Bizde perde kapanıyor, oyuncular oynadıkları rollerden bir türlü kendilerini alamıyorlar: «vatan», «memleket hizmeti», «Tanrı» sözleri dillerinden düşmüyor.

Hani eskilerin «ilaç için,» diye bir deyimleri vardır, ben de ilaç için, kendi çıkarına çalışan birini göstersinler istiyorum. İçimden, yurdumuzda ilerlemenin ilk adımı, kendi çıkarları için çalışanların bunu saklamaktan vazgeçmeleri ile atılacaktır, demek geliyor. Önce şunu bilelim: Çiftliğimizi çubuğumuzu, yurdun ekonomisine ve işsizlere yardım için işletmiyoruz; bizi bu çabaya iten kazanç tutkusudur. «Memleket hizmeti» edebiyatına ancak bundan sonra sıra gelir ve sözgelişi biri çıkar:

«Kişi ancak kazanmak tutkusu ile çalışır, bu da bir ülkenin yükselmesini sağlar,» der.

Bunu anlarım. Yanlıştır, ama bir görüştür. Ancak oldukça eskimiş ve savunulması güç bir görüş olduğu için, bunun ye-

rine «memleket hizmeti» lafını koymak, anlaşılan bizimkilerin daha işine geliyor.

Bu yüzden bugün iki kümeye ayrılmış gibiyizdir: Bir yanda «memleket hizmetinde çalışanlar», öte yanda ise sadece «çalışanlar» var. İşte şimdiki kavga, «memleket hizmetinde çalışanlar» arasında geçmektedir. Oysa asıl yararlı karşılaşma, «memleket hizmetinde çalışanlar»la, düpedüz «çalışanlar» arasında olacaktır.

«Yön» dergisi, 1930-1933 yılları arasında yayımlanmış olan «Kadro» dergisinin ne gibi toplumsal-siyasal bir görüş uğrunda savaştığı konusunda, «Kadro»nun kurucularından ve bugün «Yön» dergisi yazarlarından Şevket Süreyya Aydemir'le yaptığı uzun bir konuşmayı, bugünün ihtiyaç ve gerçeklerini de aydınlatacağı gerekçesini öne sürerek, geçen sayısında yayımladı. Bugünün ihtiyaç ve gerçekleri sözü, bu konuşmayı, sadece tarihe karışmış bir olayın açıklanması olmaktan çıkarmakta, «Kadro»da savunulan görüşlerden bugün de yararlanılabileceğine dergice inanıldığı sanısını, ister istemez, uyandırmaktadır. «Yön» dergisinin bu konuşmayı nasıl bir davranışla yayımladığına şimdilik böylece dokunarak, Şevket Süreyya Aydemir'in söyledikleri arasında, bence üzerinde durulması en gerekli parçalara kısaca değineceğim.

«Atatürk «Kadro»yu niçin destekledi?» başlığını taşıyan bu uzun konuşmanın yarıdan çoğu, Şevket Süreyya Aydemir'in «Kadro»dan önceki yıllar içinde ne gibi akımlar ve olaylar arasında bulunduğuna ayrılmıştır ki, bu parça, «Kadro»nun doğuşunu anlamak bakımından oldukça önemli bir yarar sağlamaktadır. Şöyle ki, Şevket Süreyya Aydemir, Moskova'da bulunduğu sürece edindiği dünya görüşünün, sonradan eksik olduğu kanısına varmış ve özellikle Türkiye olayını ele alarak yeni bir dünya görüşüne varmıştır; işte bu yeni dünya görüşü «Kadro»nun düşünce temeli olmaktadır. Şevket Süreyya Aydemir şöyle diyor:

«Benim Moskova'da başlayan ilk dünya görüşüme göre, çağdaş nizamın büyük ve hâkim bir tek çatışması vardı. O da kapitalizmin yarattığı proleterya, yani işçi sınıfı ile burjuvazi yahut sermayedar sınıf arasındaki çatışma, yani sınıf mücadelesidir. Bu çatışma bir ihtilalle çözülecek ve dünya komünizme gidecekti. Bu gelişmede müstemleke ve yarı müstemlekeler, Moskova'da ve komintern nazariyecilerine göre ön planda bir dava teşkil etmiyordu. Bunlar pasif ve tabi varlıklardı. Kaderlerini proleterya ihtilallerine bağlayacaklar ve onun yardımcısı olacaklardı.»

Eski «Kadro»cu ve yeni «Yön»cü yazar, Türkiye'ye döndükten sonraki dünya görüşünü ise şöyle anlatıyor:

«Sonra, Afyon Cezaevi'ndeki düşünce, gelişmeler ve çalışmalar bana mesela Türkiye'nin bir ihtilale gitmeden ve memlekette kapitalizmin Avrupa'da görülen çatışmalarına yani sınıf mücadelesine sürüklenmeden cihanda müstakil ve eşit bir devlet olduğu kadar iktisaden de bir bütün olabileceği görüşünü verdi... O zaman çağdaş nizamın dünya ölçüsünde bir değil, iki dünya çatışmasının mevcudiyetini sezmemek kabil değildi. Bu çatışmaların biri, kapitalizmin ilerlemiş olduğu memleketlerde proleterya ile burjuvazi arasındaki çatışmaydı; diğeri de, müstemleke ve yarı müstemlekelerle metropoller, yani sanayice gelişmiş ileri memleketler arasındaki çatışmaydı.»

Bu parçalarda anlatılan ve iki ayrı dünya görüşüne yol açtığı ileri sürülen çatışmalar, işçi sınıfı-burjuva çatışması ile sömürge-metropol çatışması, gerçekte bir tek çatışmanın iki yüzü, iki görünüşüdür. Şöyle ki, makinenin sanayie uygulanması ile palazlanan Batı burjuvazisi, kendi içinde proleteryanın, kendi dışında ise sömürge ve yarı sömürgelerin sömürülüşü üzerine kurulu bir düzen yaratmıştı. Başka bir deyişle, burjuva toplumunun çelişik bir nitelik taşıması, sadece kendi içinde bağdaştırılamaz çatışmalara yol açmış olmasından gelmiyor, dünya ölçüsünde bir anlam da taşıyordu. Bu yüzden Batı proleteryası ile sömürge ve yarı sömürge halklarının savaşları, bu çelişikliğin ortadan kaldırılması amacına yönelmiş çifte bir savaş oluyordu. Şöyle de diyebiliriz; proleterya-burjuvazi çatışması olmasaydı, metropol-sömürge çatışması da olmazdı. Bunlar, çağdaş sömürme yönteminin doğurduğu ikizlerdir. Nitekim, metropol-sömürge savaşlarının,

proleterya-burjuvazi çatışmaları ile bir arada gelişmesi de bunu gösterir. Demek sosyalizm çağını belirleyen özellikler sadece proleterya-burjuvazi çatışmaları değil, sömürge-metropol çatışmalarıdır da. İmdi, iki ayrı dünya görüşüne yol açtığı söylenen bu çifte çatışma, gerçekte aynı dünya görüşünün kapsamı içine giren iki ayrı belirtidir.

Sömürge ve yarı sömürgelerin, sömürgeci devleti ve kurulları kendi ülkelerinden kovduktan sonra, burjuva toplumunun geçirdiği bütün dönemleri yeni baştan yaşayacağı ve böylece yeniden proleterya-burjuva çatışmalarına yol açılacağı konusuna gelince; Şevket Süreyya Aydemir, toplumcu kuramların, böyle bir gidişi hiç de kaçınılmaz olarak göstermediğini, tersine sömürge ve yarı sömürge durumundan kurtulmuş toplumların, yeniden böyle bir çelişik duruma düşmemelerinin mümkün olduğunu ileri sürdüğünü elbette bilir. Gerçi sömürge ya da yarı sömürge durumunda bulunan herhangi bir toplum, sömürgeci devletin baskısından kurtulunca kendi iç sömürgenlerinin eline düşebilir. Bir sömürge ya da yarı sömürgenin devrimci bir kurtuluş savaşı yapması demek, dış sömürgenleri kovmakla bir arada, içerde de her türlü sömürge kalıntısını ve tohumunu temizlemesi, onlara gelişme olanağı bırakmaması demektir. Bu da ancak çağdaş toplumcu yöntemleri uygulamakla olur. Bu konular toplumcu kuram içinde inceden inceye işlenmiştir.

Şevket Süreyya Aydemir, işte söz buraya gelince, «Kadro»nun savunduğu ilkeleri sıralıyor ve bu arada şunları söylüyor:

«Yani Milli Kurtuluş hareketlerinin gayesi, dışarıya karşı siyasi ve iktisadi tabiiyeti, içeriye karşı da sınıf hakimiyeti ve sınıf mücadelesini tasfiye etmektir.»

Buradaki «tasfiye» sözü çok önemlidir. «Sınıf mücadelesinin tasfiyesi» deyimi, Şevket Süreyya Aydemir'in ileri sürdüğü ilkelere bağlı kalarak düşünülürse, Kurtuluş Savaşı'nı yapmış ve daha işçi-burjuva bölümlemesine uğramamış bir ülke için ancak ortaçağ kurullarını ortadan kaldırmak anlamına gelebilir ve sömürmeyi önleyici, kökünden kazıyıcı olduğu ölçüde Kurtuluş Savaşı'nı tamamlar. Yok, o ülkede ortaçağ kalıntısı sömürme kurumlarının burjuva karakteri bağlamasına ses çıkarılmaz da, sadece sömürülenlere kendi hakları uğrunda savaşma olanağını tanımayan bir «tasfiye»ye gidilirse, bu durumda, toplumun gelişmesine bir süre için set çekilmiş

ve daha keskin savaş biçimlerinin tohumu atılmış olur, «imtiyazsız, sınıfsız bir toplum» ülküsü sözde kalır, bundan ancak sömürenler yararlanır. Milli Kurtuluş Savaşları'na, toplumcu dünya görüşünün bir parçası gözü ile bakılması bundan da anlaşılmaktadır. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra vakit geçirilmeden kurulması gereken ve bizi gerçek bir sınıfsız topluma götürecek olan yapı, toplumcu dünya görüşünün ilkelerinden ayrı bir görüşü, bana kalırsa, hiç de gerektirmiyordu.

1930'larda yeni bir dünya görüşü olarak ortaya atılan bu görüşün, bugünkü ihtiyaçlarımızı ve gerçeklerimizi aydınlatması ise bana büsbütün karışık göründü.

Bu görüşümü, gene o derginin son sayısında çıkan kısa açıklamayı da göz önünde bulundurarak, açmağı gerekli saydım.

«Yön» dergisi bu açıklamada, «Kadro»nun halkçılığını zayıf bulduğunu ve «sınıf mücadelesini tasfiye» ilkesinin, sömürülenleri susturmak anlamına gelebileceğini belirtiyordu. «Kadro»da savunulan düşüncelerin, o günkü iktidarı ne ölçüde bağlayacağını, başka bir deyişle, Milli Kurtuluş Savaşı'ndan sonra yapılanların bir ilkeleştirilmesi mi, yoksa tutulması istenen yolun bir hazırlığı mı olduğu konusunu şimdilik bir yana bırakırsak, 1923 ile «Kadro»nun çıkmağa başladığı 1930 yılları arasında, gerçek bir sınıfsız toplumun kurulması için gerekli ekonomik çarelere başvurulmadığı gerçeği, sanırım, uzun boylu tanıtları gerektirmeyen bir gerçektir: Toplumun mülkiyet düzeni olduğu gibi bırakılmış ve bu düzen içinde ortaçağ kalıntısı üretim ilişkilerinin, kâr için üretim biçimine geçmesi kolaylaştırılmıştır. Yeni türeyen yarı köylü, yarı kentli bir işletici sınıfın ya da toprak ağalığı - özel teşebbüs ortaklığının, bir dış sömürgeden yoksun ve ancak yoksul bir iç pazara dayanmak zorunda bulunuşu, gerçi birtakım aydınlarda, Batı ile ölçerek, bizde tam anlamı ile çağdaş bir sınıflaşmanın olmadığı kanısını uyandırmışsa da, (sadece yoksul-zengin ayrışması karşısında bile takınılacak davranış bu olamazdı ya) bugün varılan durağın keskin durumu, «Kadro»da savunulan «sınıf mücadelesini tasfiye» ilkesinin, ancak sömürülenlerin susturulması anlamına geldiğini açıkça ortaya koyuyor. O ilkenin, bugünün ihtiyaç ve gerçeklerini de aydınlatacağı sorunu, işte bundan ötürü anlaşılması güç bir anlam taşıyor. «Yön»ün gerekçesini, en iyi niyetle, Milli Kur-

tuluş Savaşı'ndan sonra da, toplumumuzu sınıfsız bir toplum durumuna getirmenin ancak dış sömürgenlere karşı bir tutumla gerçekleştirilebileceği biçiminde yorumlarsak, bunun kaçınılmaz sonucu, içeride, dış sömürgenlerle işbirliği yapabilecek güçlerin ve kurumların temizlenmesi zorunu olur ki, bu da ancak toplumcu yöntemlerin uygulanması ile gerçekleştirilebilir. İşte bundan ötürü, milli kurtuluş savaşları, toplumcu bir tutumla tamamlanabilir ve gene bundan ötürü toplumcu dünya görüşünün ayrılmaz bir parçasıdır. Başka bir deyişle, içerdeki sömürme düzenini kökünden kazımayan, kazıyamayan bir milli kurtuluş savaşı, biçim değiştiren dış sömürgenlerin egemenliği altına düşmekten kolay kolay kurtulamaz, böylece de başladığı yere döner. İmdi «Yön»de «Bugünün ihtiyaçları ve gerçekleri» diye deyimlendirilen durum bu ise, asıl «Kadro»nun tutumuna bir aydınlık getirilmiş oluyor; şöyle ki, sınıflar çatışması kuramından soyunmuş bir «sınıfsız toplum» ülküsü, bizi bugünkü duruma gelmekten alıkoyamamış ve günümüzün «ihtiyaç ve gerçeklerini» gene o gözle görmenin yanlışlığını ya da eski bir yanlışlığın sonucunu ortaya çıkararak ters yönden yararlı olmuştur. Gerçekten de, yeryüzünde bir süre milli kurtuluş savaşları öncülüğü yapmış olan ülkemizin, bugün artık sömürge, yarı sömürge durumunda bulunan ülkelerle sömürgelikten yeni kurtulmuş ülkelere yol gösterecek durumdan çıkması ve bu bayrağı başkalarına kaptırması milli kurtuluş savaşları sorunlarını, «Bugünün ihtiyaç ve gerçekleri» durumuna getirmiştir ki, «Yön»ün gerekçesinden söz ederken, «en iyi niyetli yorum» demekle bu gerçeği söylemek istemiştim.

Yok, «Yön» dergisi, o gerekçesinde, bugünkü «gerçeklerin» de «Kadro»nun gözü ile görülebileceği ve bugünkü «ihtiyaçların» da «Kadro»da savunulan düşüncelerle karşılanabileceği görüşünü savunuyor ise, «Kadro» karşısındaki durumunu, son sayısında yaptığı gibi, küçük bir açıklama ile değil, Şevket Süreyya Aydemir'in özetlediği maddeleri sıra ile ele alarak ortaya koymalıdır. Bundan sadece «Yön»cüler bakımından değil, toplumcu teklifler yönünden çatışan çeşitli görüşlerin aydınlığa kavuşması bakımından da yarar umulsa yeridir. Şöyle ki, ülkemizin durumu, toplumculuğun ayrı yerlerde, o yerlerin özelliklerine göre ayrı biçimler almasında olduğu gibi, ancak bir uygulayış başkalığını mı, yoksa düpedüz eşi görül-

memiş bir dünya görüşünü mü gerektirmektedir? «Yeni bir dünya görüşü» savı ile ortaya atılan «Kadro»nun durumu, önümüzde öğretici bir örnek olarak durmaktadır. Belli bir kadro içinde toplanacak bir azınlığın, yurt yönetiminde özlenen değişiklik ve yenilikleri, benzeri görülmemiş kuram ve yöntemlere uyarak topluma yukardan aşağı zorlaması ile, bugün «zinde kuvvetler» diye adlandırılan işçiler-aydınlar birliğinin bilinçli gücüne dayanarak tarihin deneyimlerinden yararlanmak arasında büyük bir ayrım vardır. Buradaki çatışma, artık bir yöntem çatışması değil, temelli bir sorun olarak karşımıza dikilir. Ayrıca, değişikliği sadece bir aydın kadrodan beklemek düşüncesi, toplumumuzun olgunlaşmadığı, ona bu olgunluğu dışardan aşılamak gerektiği inancını da içinde taşır ki, böyle bir davranış, düşünüş gücünün toplumsal koşullardan bağımsız sayıldığını gösterir ve uyandırma bakımından onca yararına karşılık, eylem olarak uzun bir süre verimsiz kalmaktan yakasını kurtaramaz. Gerçekte de bugün toplumun öncelikle gerektirdiği durum, münazara değil, eylemi etkileyecek en geniş anlamdaki devrimci dayanışmadır. Bu da temel açılardaki birlikle sağlanabilir.

KAYNAŞMIŞ KİTLE

Bizim çocukluğumuz ve gençliğimiz «kaynaşmış bir kitleyiz» edebiyatı ile beslenmiştir. Kaynaşmış bir kitle olmak ne demektir? Yaşadığımız geçmiş içinde bu sorunun karşılığı, yurt yönetiminde herkesin birlik olmasıdır, diye veriliyordu. Bir ulus içindeki bütün insanların, kendi yaşayışlarına ve toplumun geleceğine biçim verecek olan yurt yönetiminde yan yana bulunmalarını kim istemez? Öyle bir toplum, en güçlü, en mutlu toplumdur.

Bizde, bütün tarihimiz boyunca, o güç, o mutluluk, ancak yurt yönetimini ellerinde bulunduranların düşüncelerine, davranışlarına herkesin uyması ile elde edilir sanılmış ve tarihlerimiz de ona göre yazılmıştır. Başka bir deyişle, bize doğru diye gösterilen ve bu yoldan gerçekleştirilmek istenen toplum ülküsü, tek sesli bir toplum gerçeği ve ülküsüdür. Oysa tarihlerimizin o türlü yazılmış olması, Türk toplumunun eskiden de tek sesli bir toplum olduğunu göstermeye yetmez. Geçmişte yurt yönetimini ellerinde bulunduranların, başka sesleri boğmaları, tek sesli toplum ülküsünü, o koşullar içinde, yalancı bir ülkü durumuna düşürmekten başka bir işe yaramamıştır. Gerçekte «kaynaşmış bir kitle» olmak, olabilmek, yurt yönetiminde ulusal birliğe kavuşmak, bir toplum içindeki temelli çatışmaların çözülmesine bağlıdır. Bu yapılmadıkça, tek sesli toplum istemek, zorbalıktan başka yolla gerçekleştirilemeyecek bir düştür. Bu ülkede, aklı eren, yurdunu seven bütün aydınlar, oldum olası bu yalancı birlikten, tek seslilikten yakınmışlardır.

Buna bakarak, çok sesli bir toplum olmanın, demek çatışmalar ve kavgalarla yaşamını sürdüren bir toplumun, «kaynaşmış bir kitle» olmaya yeğlendiği, ona üstün tutulduğu söylenebilir mi? Hayır, söylenemez; ama «kaynaşmış bir kitle»ye varmanın yolu oradan geçer. Bunun için de yurt yönetimini elinde bulunduran gücün, kişinin, katın, başka sesleri boğmamaya, onlara katlanmaya, onlarla bir arada yaşamaya zorlanması gerekir. Son bir iki yıl içinde, kimi yazarın, kimi aydının yazıp gösterdiği gibi, demokrasi gerçekte, yurt yönetimini ellerinde bulunduranların toplumsal katlar karşısında tarafsız olması demek değil, yurt yönetimini elinde tutanların, kendilerininkine uymayan düşüncelere, istemeden de olsa, hak, özgürlük tanımak zorunda kalmaları demektir. Böyle bir duruma her toplumda, çeşitli ve uzun savaşmalardan sonra varılmıştır. Türk toplumunun bugün gerçekleştirmek istediği durum da budur. Türk toplumu, bu duruma gelebilmek için, geçmişte büyük bir çaba harcamıştır.

Daha açmak gerekirse, bugün Türkiye'de, yurt yönetimini ellerinde bulunduranların karşısına, siyasal ya da değil, birtakım başka ve yeni güçler çıkmıştır; yazımın başındanberi yürüttüğüm benzetme ile söyleyecek olursam, toplumumuz çok sesliliğe yönelmiştir. Buna ne denli sevinirsek yeridir. Gerçi, mutlu koşullara bir an önce varmak özlemi ile çırpınan iyi niyetli yurttaşlardan kimi, sadece birtakım sesler çıkarmakla, sadece birtakım düşünceleri ortaya atmakla, gözle görülür, elle tutulur bir başarı kazanılamadığını söyleyerek ve kazanılamayacağını düşünerek, kötümserliğe bile kapılmaktadırlar. Ama unutmamak gerekir ki, daha demokrasinin başındayız, şu yalan yanlış demokrasinin... Giderek demokrasimizi bu yalan yanlışlıktan kurtardıkça, çatışmaların azaldığını değil, çoğaldığını göreceğiz. Daha doğrusu, o durumda, yıllardan beri gizlenmiş, hasıraltı edilmiş, gözlerden saklanmış birtakım gerçekler, daha da keskin ve yoğun olarak ortaya atılacaktır.

Bunun yararı nedir? Bunun ilk yararı, halkın yurt yönetimi anlayışlarındaki çeşitliliğin bilincine varması ve kendi yolunu seçme özgürlüğü ardına düşmesidir. Bir örnekle göstermek gerekirse, Amerikalı sendika uzmanının, burada daha fazla kalmasına hükümetçe göz yumulmaması olayında beliren çatışmayı ele alabiliriz. Bu olayda görüşler ikiye ayrılmıştır. İyi ki ayrılmıştır, böyle olmasaydı da, sendika uzmanı, geçmiş

birçok örneklerde görüldüğü gibi, sessizce sınır dışına çıkarılsaydı, bu olay karşısında bir görüş edinmemizi sağlayacak bilgilerden, daha önemlisi, bir ülkenin yönetimine yön veren eğilimlerin ve nedenlerin tabiatını öğrenmek fırsatından yoksun kalırdık. Oysa bugün görüyoruz ki, o sendika uzmanının yurttan çıkarılması olayını, yurdumuzun zararına görenler ve yurdumuzun yararına görenler, yine bunun gibi, Morrison'a dokunmanın yurdun yararına ya da zararına olduğunu söyleyenler var. Daha açarsak, yabancılarla ilişkilerimiz konusunda hiç de «kaynaşmış bir kitle» olmadığımız ortaya çıkmıştır bugün. Morrison'un ya da benzerlerinin yurdumuzda istedikleri gibi at oynatmalarından yakınanlara karşı, «Ulusal eğemenlik anlamının kavramı bugün değişmiştir, — eskiden olduğu gibi — artık yabancılar bizim işlerimize burunlarını sokamazlar demek yanlıştır.» gerekçesi ile seslerini yükseltenler, böylece Batı'nın anapara güçleriyle işbirliği yapanlar, bakıyorsunuz, sendika uzmanının yurt dışı edilmesini destekleyerek, şaşılacak şeydir, «ulusal eğemenlik hakları»ndan söz edebiliyorlar. Demek şu küçük olay, «ulusal eğemenlik hakları» konusunda hiç de anlaşmış olmadığımızı göstermektedir. Öyle ise, ulusal eğemenlik kavramının, hele kapitalizm döneminde, hiç de katlar üstü bir kavram olmadığı gerçeği ortaya çıkıyor. Bu gerçek eskiden de vardı, ama üstü örtülü idi. Bugün, «Morrison'a kızmam. Thalmayer'e kızarım,» diyenle, «Thalmayer'e kızmam, Morrison'a kızarım,» diyenin arasındaki çatışmayı, doğal görmek gerekir; bu iki çeşit insanın ekonomik ve toplumsal çıkarı birbirine karşıttır da ondan ve noktayı koyalım: Bugün yurt yönetimini ellerinde bulunduranlar, bu iki görüşten birini tutmuşlar ve Thalmayer'i dışarı çıkarmışlardır. (Söz açılmışken şunu da söyleyeyim: Thalmayer'in, Morrison'a rakip bir ortaklığın para ile tutulmuş adamı olduğu söylentisi dolaşıyor ortada... Doğru da olsa, bizi ilgilendirmez; çünkü Thalmayer bu yüzden çıkarılmış değildir. Ayrıca böyle bir durum, Morrison'un Türk işçisine haksız davrandığı savını da çürütmez.) Demek bu çeşit demokrasilerde hükümet, çatışan çıkarlar karşısında tarafsız değildir. İşte bu gerçek, şimdilik ancak birkaç konuda seslerini yükseltmek olanağını bulmuş, ama çıkarlarını yurt yönetimine eğemen kılamamış olanların — örneğimizde işçilerin — siyasal savaşını temellendirir. Bundan kaçınılamazdı, kaçınılamayacak ve gün geçtikçe, başlangıçta

AÇIKLIĞA DOĞRU

iç sorunlarımızdan biri olarak pek önem verilmeden bakılan bu çatışmanın gerçekte ne kerte yanlış olduğu anlaşılacaktır. Öyle ki, ideolojik alanda da, karşıt toplum anlayışları, bütün aydınlara sorumluluklar yükleyecek, onları bir seçme yapmak zorunda bırakacaktır. Böylece çıkarına uygun bir ideolojiyi eskiden beri yürüten gücün karşısına, toplum çatışmalarının tarihsel bilgisi ile desteklenmiş yeni bir güç çıkaracaktır. Bu güç, yurdumuzun geleceğini elinde tutan güçtür. İşte bugünkü düzen ancak bu seçme, örgütlenme ve eyleme geçme olanağını halka ve aydınlara tanıdığı ölçüde tutulabilir.

BİLİM Mİ, POLİTİKA MI?

Bu partilerle işlerin yürümeyeceğini düşünenler arasında, «Efendim bir plan yapmalı, onu hangi parti iyi uygularsa, o parti başa geçmeli,» diyerek Büyük Millet Meclisi'ni ancak planın iyi uygulanıp uygulanmadığını denetleyen bir kurul durumuna getirmek, böylece de demokrasi diyerek halkın aldatılıp oyalanmasını önlemek isteyenler var. Bu isteğin altında yatan inanç, belli ki, bilim inancıdır. Bilim adamları toplanacaklar, yurdun dertlerini onlardan iyi kim bilir, yurdun dertlerine onlardan iyi kim çare bulabilir, hesap kitap, bir plan yapacaklar, verecekler hükümete bu planı, artık öyle eskisi gibi siyasetçilik yok, çünkü bir siyasetçi bilimden anlamaz, ona düşen ancak bu planı öğrenmek ve onun uygulanışına göz kulak olmaktır, hangi parti bu işi iyi yaparsa, demek bilimin buyruklarına hangi parti daha bağlı kalırsa yönetim onun eline verilecektir.

İyi ama, gerçekte bu, bilimi en iyi kavrayan partinin boyuna başta kalması demektir. Bir ülkenin yönetimi, okul yerine konamayacağı için, bilime aykırı partilerle uzun boylu uğraşmaya, bir süre onların gerçeğe aykırı sözlerle halkı aldatmalarına göz yummaya, bilimin yolunu onlara da öğretmek için didinip durmaya vakit yoktur çünkü. Kısacası, bir yanda bilim dururken, siyasetin gereği ortadan kalkar, kalkması lazımdır. Bu bakımdan, bilime inananların, siyasi partileri lüzumsuz görmeleri, anlaşılır bir şeydir.

Bizde bilim sevgisinin, bilim inancının buncası kolay kolay

bulunur mu demeyin, vardır o sevgi bizde de. Bizim köylümüz, halkımız bilgiye, bilgine çok saygı gösterir, giderek kitap okuyan adama kendinden başka bir yaratık diye bakar. Gerçi kimi zaman o bakışın içine alay da karışır ya... Ben bir evden başka bir eve taşınıyordum, eşyamın içinde birkaç büyük sandık kitap olduğunu gören kamyon şoförü, «Beyim, bu kitapların hepsini okudun mu sen?» diye sordu, sonra da yardımcısına dönüp, «Gördün mü, sen okumadın da ne oldun bak!» diye alaya aldı, artık onu mu, beni mi, belli değil. Diyeceğim, başımıza bizim işlerimizi en iyi bilenlerin geçmesini kim istemez? Onlar da elbet, bilgin, uzman kişiler olacaktır. Böyle olunca da artık politikacının gereği kalmayacaktır. Bundan doğru, bundan anlaşılır bir yargı kolay kolay gösterilemez.

Gel gör ki, politika bir türlü ortadan kalkmıyor, politikacılar yönetimi kimseciklere bırakmıyorlar... Öte yanda bilim adamları, eskisi gibi, kendi dallarında bilgilerini artırmağa çalışıyor ve politikacı istedikçe ona da bilgi yetiştirmeye uğraşıyorlar; giderek istendiğinde, uzun yıllar uygulanacak dört başlı kalkınma planları yapıyorlar, ama o planların uygulanmasına karışamıyorlar. Bundan ötürü onları politikacının buyruğu altında saymak pek de yanlış olmaz. Kimdir bu politikacı peki? Bir köy ağasının gözüne girmek sanatını bilir ya da partisinin genel merkezinden belli bir bölgeye aday olarak atanmayı başarır, halkın oyunu elde etme ustalığından yararlanan, ancak bunları başardıkça kendi mesleğinde, demek politikada sivrilen, iyi niyetli ya da değil, bilgili ya da değil, bir adam. Ama bu adam, partisi için kesin olarak yararlıdır. Gel gör ki, onun, partisi için yararlı olması, yurt için de yararlı olduğunu göstermez her zaman. Çünkü bir partiye oy toplamasını bilmek, sadece bu bilgi, yurt için doğrudan doğruya yararlı değildir, partisine bakar, başa geçince yurt için yararlı birtakım planları uygulayacak olan parti için oy toplamak, dolayısıyla yurda yararlı bir iş görmek demektir, ama bunu bilen de artık o partinin oy toplama işlerinde değil, başında bulunur. Kısacası, politika, ister istemez bilimden bağımsız bir uğraş olarak karşımıza dikiliyor. Sevseniz de, sevmeseniz de böyle oluyor. Nedir öyle ise bu uğraşı gerekli kılan nedenler?

Bir partinin başındakiler arasında bilim adamları da bulunabilir; ama parti başında bulundukları sürece onların gö-

revleri artık bilim üzerinde çalışmak olmadığı gibi, bilimin dediklerini yönetimde uygulamak da değildir çoğu zaman. Başta söylediğim gibi, bir yerde hükümetler, bilimin dediğini uygulamak olanağına kavuştular mı, orada artık başka partilere lüzum kalmaz. Demek başta olan bilim adamının da, bilimin dediklerini uygulamaktan başka bir görevi olacaktır. İşte bu başka görev, politika görevidir ve bir ülkede bilime ne denli saygı gösterilirse gösterilsin, orada politika gene de bağımsızlığını koruyor, giderek bilimin üstüne de çıkıyor.

Doğrusu bilimi sevenler, ondan başkasına inanmayanlar için, burada politika ister istemez çirkinleşiveriyor. Gerçekte hep böyle çirkin, bilim karşısındaki yeri hep böyle olumsuz olan bir şey midir politika? Şöyle diyenler var: Bilime aykırı politikaların karşısına, yine ancak politika ile çıkıp bilimi savunabiliriz. Çünkü çeşitli inanışların kavga alanıdır politika. Bu bakımdan, «her işin bir politikası vardır», «politikadan kaçınılmaz» gibi sözlerin gerçek anlamı, toplumda her düşünüşün, her inanışın bir kavgası olduğu, bu kavgadan kaçınılamayacağıdır. Böyle düşünerek, bilimle politika arasındaki ilişkiler konusunda bir çıkar yol bulabiliriz belki kendimize... Şöyle ki, yurt üstüne bilim yolu ile en gerekli bilgileri edinmiş olan bilim adamı, bu bilgilerine dayanarak, yurdun ilerlemesini sağlayacak bir plan yapsa, bu planın uygulanması kararına toplumu nasıl yatıracaktır? Çünkü kestirmek güç değildir ki, böyle bir tutum, birtakım kişileri ister istemez darıltacaktır. Onlar dünyanın değişmesini istemeyenlerdir. Öyle ise bir bilim adamı, sadece bilim adamı olarak kalmamalı, politikacı da olmalı; başka türlü söylemek gerekirse inandığı bilimin kavgasını da yapmalı. Ama bu kavga, çoğu zaman, bir kişinin, iki kişinin, üç kişinin tek başlarına başarabilecekleri bir kavga da değildir. bir örgüt, teşkilat gereklidir bunun için, ki o da ayrı ve başlıbaşına bir iştir, yardımcı bir iş gibi görülemez, gösterilemez. İşte bu yüzden ötürü de, bilim adamlarının politikacıları ortaya çıkacaktır diyebiliriz, bilimin kavgasını yapacak olanlardır bunlar. Kime karşı? Bilime aykırı bir dünyayı yürütmek isteyenlere karşı. Çünkü onlar da yalnız kutsal kitaplara değil, bilime dayandıklarını da söylerler. Böylece bilimin, politika alanına düşen kavgasında, bakarsınız, bilim adamları: «Biz hiçbir yandan değiliz, siz istediğinizi seçin,» deyivermişlerdir.

İmdi, bilimsel bir planı savunmakla görevli olması gereken politikacılar, gerçekte bilime aykırı bir dünyayı yürütmek isteyenler arasından çıkar ya da onların buyruğunda olursa, o yerde bilimin dedikleri yaşayışa geçirilemez. Çünkü bu örnekte, kavga alanını sadece bilime aykırı bir dünyayı yürütmek isteyenler doldurmuş demektir. Orada bilim adamı ezilir, sesini, gücünü duyuramaz, bu yüzden de kabuğuna çekilir, artık bilimin kavgasını yapacak bir dostu olmadığı gibi, kendi de bu işe kalkamaz. Böylece yurdun yönetimi, oy toplamasını bilen particinin eline bırakılmış olur. Bu durumda plandan umut kesmek gerekir.

Onun için, bir ülkede hem çok parti olsun, hem de bu partiler bilimin dediğini yapsınlar, birbirlerini ancak bu yönden denetlesinler düşüncesi, uygulanabilir bir düşünce değildir. Bilimden yararlanma, mutlaka politik bir davranışı gerektirmektedir.

Önümüzdeki günlerde, Yüksek Planlama Dairesi'nin hazırladığı on beş yıllık planın, politika alanında ne kavgalara yol açtığını göreceğiz. Bundan da, bugünkü koşullar içinde, bilime inanmanın yetmeyeceği, politikanın nasıl ve niçin gerektiği gerçeğini anlayacağız.

Bilime tam olarak uygun davranan bir politikacılık düşünülebilir mi? O da ayrı bir konu. Bana sorarsanız, politikanın özü buna engeldir.

OLACAĞI BUYDU

Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı ile Daire Başkanlarının görevlerinden istifa etmeleri, memur ve devlet, bilim ve politika, plan ve halk ilişkileri konusunda, bizi yeniden düşünmeye çağıran, içinde bulunduğumuz bulanık duruma aydınlık getirici bir olaydır.

Kimine göre, Devlet Planlama Teşkilatı uzmanlarının, planda değişiklik yapan Hükümet'i protesto anlamını taşıyan bu istifaları, memurluk anlayışına aykırıdır. Çünkü Hükümet'in tutacağı yolu çizme yetkisi, seçimle gelip yönetimi ellerine alan politika adamlarına verilmiştir; Devlet Planlama Teşkilatı, Hükümet'in bir danışma kuruludur, bu bakımdan Hükümet'in üstünde imiş gibi davranamaz. Onu kendi buyruğunda bir uygulama makinesi gibi düşünemez; böyle yaparsa Hükümet'in ve Büyük Millet Meclisi'nin yetkilerini tanımamış ve kendi sınırını aşmış olur.

Memurun politika karşısındaki durumu, bizde oldum olası yanlış anlaşılmış bir konudur. Bakanlıklarda en yüksek uzmanlık yerlerine getirilen memurlar, değişen Hükümet'lerin, değişen politikaların buyruğunda, her istenileni yapan basit birer araç durumunda görülmüşlerdir. Bu duruma katlanan ve birbirine karşıt tutumları, hiç istiflerini bozmadan evetleyen nice yüksek memur tanımışızdır. Bunlar, hikâyedeki adam gibi, patlıcanın değil vezirin dalkavuğu olmayı benimsemiş kimselerdir. Oysa bir devlet işinde uzman olarak çalışan memur, patlıcanın dalkavuğu olmalıdır. Yoksa uzmanlığın hiçbir de-

geri, hiçbir anlamı kalmaz. Ama uzmanın salık verdiği tutum, o günkü politikaya uymuyormuş... Ne çıkar! Uzman bu sefer yerini başkasına, yeni politikanın gereğine inanan başka bir uzmana bırakır. Böylece de toplumda, çeşitli tutumların anlamı, bilinci uyanır; hangi görüşün ne kerte doğru, yararlı olduğu üstüne kanılar belirir. Yoksa hükümet işlerinde uzmanlığın hiç de gereği olmazdı. Sözgelişi Milli Eğitim Bakanlığı'nda laik eğitimin bilimsel desteği olmuş bir uzman eğitimcinin, okullara din dersleri koyan bir hükümetin bu kararını da uygun bulması, sadece onun ne karşılığında olursa olsun yerini bırakmamak istediğini göstermekle kalmaz, daha kötüsü, laik eğitimin gerçekte uzmanlarca eskiden de tutulmamış ve zorla uygulanmış olduğu kuşkusunu uyandırır ki, bu durum, uzmanlıktan beklenen yararın sıfıra inmesi, ortadan kalkması demektir.

Uzman durumunda olan bir memur, politikacının dileği üzerine belli bir konuda sözünü söyledi mi, artık o söze bağlı kalacak, tersinin uygulanması gerekirse yerini başkasına bırakacaktır. Bu hiç de uzmanın politikacıya baskı yapması biçiminde yorumlanamaz. Bütün iş, politikacının sorumunu kesin olarak ona bırakmaktadır. Kalıptan kalıba giren uzmanlar, politikacının yüklenmesi gereken sorumu onun üzerinden almakla, kendi görev ve yetkilerini aşmış olurlar ki, gerçekte memurun politikaya, politikacıya karışması budur. İşte bu bakımdan Devlet Planlama Teşkilatı uzmanlarının istifaları, memurun politika ile ilişkisi konusunda ileri ve uygarca bir tutum olarak görülmelidir.

Tartışmanın konumuzla ilgili yanı daha da önemli. Şöyle ki, plan, toplumumuzun bugün içinde bulunduğu korkunç çıkmazdan kurtulması için ortaya tek yol olarak atılmış ve bütün umutları kendine bağlatmıştır. Unutmayalım ki, plan düşüncesini beğenmeyenler, planlı kalkınmayı istemeyenler de var. Bunlar çıkarlarının tehlikeye gireceği kuşkusu ile planı baltalamak için ellerinden geleni yapacak durumdadırlar. Yarın plan başarısızlığa uğrarsa, bundan sadece bir Hükümet değil, plan düşüncesi, plan inancı da sorumlu gösterilecek ve toplumumuzun planla kalkınamayacağı görüşü haklı çıkmış olacaktır. Oysa plancı uzmanlar, en azından planlı kalkınmaya inanmış kimseler olarak, plan anlayışının iflasına göz yumamaz, buna yardım eder duruma düşmeye razı olamazlar. Bu bakım-

dan onların görevlerinden ayrılmaları, planın sorumunu artık doğrudan doğruya politikacıya yüklemiştir. Bunun bilinmesinde, ilerisi için hiç de küçümsenmeyecek yararlar vardır.

Bu olay, bizde bilim ile politikanın çatıştığını gösteren yeni bir belge niteliğini de taşıyor. Politika, bilimin dediğini neden yapmaz? Başka bir yazımda da söylediğim gibi, bilim, toplumların gidişini kendi elinde tutabilse, belki de politikaya, politikacılara hiç lüzum kalmazdı: Sözgelişi çok partili düzen artık gereksiz olurdu. Politikanın varlığı, toplumdaki çıkar çatışmalarının önemli yerini belirttiği gibi, bilimin de, her zaman, hele toplum işlerinde tek seçici durumuna gelemediğini gösterir. Bir politikacı çıkar: «Bilimin dediği diyorsunuz ama, bilimin hangi dediği?» diye sorabilir. Gerçekten de, bilime karşı olduğunu söyleyen bir politikacıya rastlamak kolay değildir. Bunların tümü bilime uygun davrandıklarını söylerler. Bugün plan inanışına karşı bulunan bir iş adamı, artık eskimiş de olsa, birtakım ekonomi kuramları sayıp dökerek toplumun sözgelişi «serbest rekabet» ile daha çabuk, kalkınacağını savunabilir, böyle yaparken de bilime uygun davrandığını söyler; nitekim «her mahallede bir milyoner» anlayışının güdücüleri böyle düşünmüşlerdi. Tartışma buraya gelip dayanınca ortaya bir inanış sorunu, bir toplum anlayışı sorunu, bir dünya görüşü sorunu ve sonunda da bir savaşım sorunu çıkar. Bunlar da yeniden politikacıyı ve politikayı gerekli kılarlar. Bugün bizde planlı kalkınmaya inanmak, plansız gelişmeye inanmak gibi iki karşıt politika çarpışmaktadır.

Giderek kapitalistlerin de, kendi çıkarlarına uygun bir plan anlayışları vardır. Sözgelişi, üretim alanında yıkıcı sonuçlar vereceği kestirilen rekabet gidişini, kısa süre için de olsa, bir düzene koymak, ya da diyelim ihracatçılarla ithalatçıların arasındaki çatışmaları yumuşatmak amacıyla kapitalistlerin plan yaptıkları olmuyor değil. Ama önemli olan şudur ki, böyle bir planı halka anlatmaya, halkın desteğini sağlamaya çalışmak da artık hiç gerekli değildir. Başka bir deyişle, böyle bir plan için halktan fedakârlık beklemek doğru olmaz; çünkü bu plan onun daha mutlu olması düşünülerek düzenlenmiş değildir.

Bu bakımdan Başbakan İnönü'nün, planı halka benimsetmek gerektiği üstüne olan sözleri, ancak bu planın, halkın ya-

rarı düşünülerek düzenlenmiş olması ile bir anlam kazanabilir. Ama bugünkü durumda, Nadir Nadi'nin de yazdığı gibi, halkımız bu planı benimsemiş, benimsememiş, ne çıkar! Yarın birtakım kanunlar, kararlar, kararnameler çıkarılacak, yurdumuzun ekonomik işleri şu ya da bu yolda yürütülecek... Diyeceğim, halkın yararına olmadığı anlaşılırsa, kim bu gidişi nasıl durduracaktır? Bir planı halka benimsetmek, planın başarıya ermesi amacıyla halktan fedakârlık beklemek için, Hükümet'in sosyalist bir Hükümet olması gerekir. Çünkü plan gereğince birtakım yeni vergiler konabilir, çeşitli dallardaki üretimin şu kadar yıl içinde şu düzeyi bulması için işçiden daha çok çalışması istenebilir... Bunlar işçinin, halkın yükleneceği fedakârlıklardır. Halk, işçi, bu türlü fedakârlıklara katlanmak için, plandan beklenen sonuçları açık seçik olarak bilmeli, daha önemlisi, bu sonuçlara varmak amacıyla çalışırken yalnız kendisinin değil, bütün toplumun seferber olduğuna, herkesin fedakârlık ettiğine, herkesin çekilecek sıkıntıda ortak olduğuna inanmalıdır. Gelecek için vaat edilen mutlulukların inceden inceye halka duyurulması ve onlardan fedakârlık beklenirken gerekli toplumsal adaletin kurulması gibi işler ise ancak sosyalist bir Hükümet'in varlığı ile gerçekleşebilir. Oysa bugün ortak Hükümet'i kuran üç parti, sosyalist partiler değildir; onların uygulayacağı planı denetleyecek olan karşı partiler de sosyalist partiler değildir. Bu durumda planın şimdiden kırpılması, uygulama sırasında ise büsbütün kuşa döndürülmesi ve sonunda başarısızlığa uğraması kaçınılmaz sayılmalıdır. Halkın yararına plan, sosyalizmin getirdiği bir yeniliktir ve onu ancak sosyalizm başarıya ulaştırabilir. Çünkü artık orada politika ile bilimin çatışması ortadan kalkar.

Oysa Başbakan Yardımcısı Alican ne diyor? «Sosyalizan bir görüşle Devlet asla kalkınamaz.» Bu görüşle de plan uygulanamaz. Bu görüşle uygulanacak olan plan, artık halkın yararına, halk için düzenlenmiş bir plan değildir. Öyle ise halktan fedakârlık, kimlerin çıkarı için isteniyor?

OKUMAYAZMA ÖĞRETMEK İÇİN

27 Mayıs'tan önce, özgürlük üstüne parlak yazılar, söylevler döktürenlerden çoğu, baskı kalkar kalkmaz, özgürlüğü ne yapacaklarını bilemediler; çünkü onu ne için istediklerini bilmiyorlardı. Sartre'ın, «Biz Alman yumruğu altında iken daha özgürdük» sözünden, varoluşçuluk görüşünün bir açıklanması yanında, bizim bu durumumuzu açıklayan bir anlam çıkarmak da yanlış olmaz sanırım. Bütün özgürlük savaşları, belli haklar uğrunda yapılmıştır. Sözgelişi, işçi grev hakkı istiyor, değil mi? Bunun için giriştiği savaşta «özgür» olmalıdır; demek bu anlamda «özgürlük» onun için gereklidir. Bunun gibi, yurdumuzda herkesin okumayazma öğrenmesini ülkü edinmiş olanlar da, bu ülkü uğrunda savaşma özgürlüğünü isteyeceklerdir. Artık kimse onların karşısına dikilemeyecek, hiçbir yasa onları durduramayacaktır.

Ama bu iki ülkü arasında gözden kaçmaması gereken bir ayrım var: Grev hakkını ele geçirmek isteyen işçi, yarın bu hakkı kullanıp, diyelim gündeliğinin artırılması ya da çalışma saatlerinin azaltılması için toplu olarak işi bırakacaktır. Böylece de, yararını gördüğü sürece, grev hakkını ele geçirmek için kullandığı özgürlüğün ne denli değerli olduğunu anlayacaktır. Başka bir deyişle, buradaki özgürlük, kendisi için istenmiş değil, somut sonuçları ile değerlendirilmiş bir özgürlüktür. Oysa yurdumuzda herkesin okumayazma öğrenmesi amacını güden ülkü, bu ülkü uğrunda savaşanlara ne gibi bir yarar sağlayacaktır? Bu soru, elbette, okumayazma öğrenenlerin bundan

büyük yararlar sağlayacaklarını söylemekle yanıtlanabilir; ama unutmamak gerekiyor ki, yurdumuzda okuryazar olmayan bir kişi bile bırakmamak ülküsünü güdenler, okumayazma bilmeyenler değil, okuryazarlar arasındaki bir azınlıktır. (Evet, bir azınlıktır, çünkü bütün okuryazarların, herkes okumayazma öğrensin diye çırpındığını söylemek gerçeklere uygun düşmez. Diyelim bir toprak ağası, oğlunu Batı ülkelerine yollayıp okutur da, kendi toprağı içinde yarıcı olarak bulunan köye, köylere okul açmağı, açtırmağı düşünmez.) Ancak şunu da söylemek gerekiyor: İşçinin grev hakkına kavuşması için çalışanlar, sadece işçiler değil, işçilerin ülküsünü kendi ülküsü bellemiş birtakım aydınlardır da. Bunun gibi, okumayazma bilmeyenlerin, okumayazma öğrenme hakkını savunanlar da gene aydınlar içinden çıkacaktır. Ama şu ayrımla ki, herkesin okumayazma öğrenmesini ülkü edinen bir aydın, bu ülkü uğrundaki savaşında, okuryazar olmayanlarla kolay kolay ilişki kuramayacak, onlarla birleşemeyecek, onların yardımından belki yoksun da kalacaktır. İşte bu yüzden «ülkü» sözcüğünün başka bir anlamı, «varılamayacak amaç» anlamı burada ortaya çıkıyor; böylece de, «Yurdumuzda herkesin okumayazma bilmesini isterim,» sözü, aydınların pek sevdikleri, ama bir işe yaramayan, süslü bir söz olarak söylenip duruyor çoğun. Gerçi birtakım uygarlık ölçülerini, yarar düşüncesine bağlamadan, sadece «onsuz olunamaz» diyerek, (bizim örneğimize vurursak, «okumayazma bilmemek ayıptır» gerekçesiyle) istemek diye bir tutum da vardır. Enver Paşa, eski yazının öğrenilmesindeki güçlükleri yenmek amacıyla ortaya attığı «huruf-u munfasıla» abecesini, Birinci Dünya Savaşı patlar patlamaz bir yana bırakmak zorunda kalmıştı; çünkü o abece ile savaş sırasında ordu içinde anlaşmazlıklara düşüleceğini anlamıştı. Atatürk'ün, yeni Türk yazısını, dil devrimine yol açan bir nitelikte ele alması ise onun, ulusça daha iyi anlaşmak, en doğru deyişle, bir ulus kurmak amacını güttüğünü gösterir. Hakkı Tonguç, çoğunluğu okumayazma bilmeyen bir topluma ulus denemeyeceğini anlamış bir Atatürkçü idi ve okumayazmayı, bilmemenin sadece ayıp olduğu bir uygarlık görüşü olarak değil, ortaçağ düzeninden silkinip kurtulması kaçınılmaz bir zorunluk olan toplumumuz için vazgeçilmez bir gereç gibi görüyordu. Köye yalnız okumayazma öğretmek için gitmeyen, köylüye her bakımdan örnek durumunda olacak Köy

Enstitülü, büyük bir kalkınma planının dayanaklarından başlıcası görevini üstüne alacaktı. Bu örneklerle belirtmek istediğim, okumayazma öğrenme işinin, özgürlük gibi, birtakım başka hakların gerçekleşmesine yarayacağı ve yaradığı ölçüde gerçekleştirilebileceğidir. Bunun içindir ki, toplumumuzun ortaçağ kalıntısı bir düzenden bir an önce kurtulması özlemi, gücünü gerçekten duyurmağa, bir toplumsal tutku olmağa yüz tuttuğu sürece eğitim-öğretim ülküsü yürümüş, karşıt anlayış başa geçince o ülkü alaşağı edilmiştir.

Bu bakımdan, büyük ölçüde alınınca, okumayazma öğretme işi, ister istemez köy kalkınmasının bir parçası olarak karşımıza çıkacaktır. On beş yıllık kalkınma planlarının düzenlendiği, toprak reformunun yapılacağının söylendiği şu günlerde, yurdumuzda okumayazma bilmeyen kimse bırakmama ülküsünün ne yoldan gerçekleştirileceğini bilmememiz şaşırtıcıdır, kuşku uyandırıcıdır, kalkınma ülküsü karşısında güven kırıcıdır.

«Biz, kentlerde, kasabalarda oturanlar okumayazma öğrendik, köylü de öğrensin,» düşüncesi, şu bakımdan da yanlıştır: Ülkemizde okumayazma bilenlerin yüzde kaçı okuryazarlığı kendine yararlı kılabilmektedir? O kendine yaratamadı ise, köylü yaratır, demeyin; okuryazarlığın bir değer olduğuna inancımızın eksikliğini, yavanlığını göstermek istiyorum. Sokrates'in Atina'sında, okumayazma bilenler azınlıkta idi; ama orada, bugün bize öğretmenlik eden büyük düşünürler yetişti... Yeryüzünün en güçlü uygarlıklarından birinin temelini atan kafalar, büyük bir bilgisizlik içinde bulunan Uyanış Avrupa'sında yetişmişlerdir... Halkı yaman bir yoksulluk içinde çırpınan 18. yüzyıl Fransa'sında, okumayazma bilmenin ne işlere yarayabileceğini gösteren o yüce bilginler nasıl çıktı? Hayır, biz okumayazma öğrenmedik... Toprağını ortaçağdan kalma bir düzen içinde işleten toprak ağası, ha okuma bilmiş, ha bilmemiş; aylığının köylüden, işçiden alınan vergilerle sağlandığının bile farkında olmayan memur okumayazma bilmiş bilmemiş; dünyanın gidişinden habersiz, hangi olanaklardan yararlanıp yetiştiğini anlamayan, okuyup öğrendiklerini ne yapacağını bilemeyen aydın ha yazmış ha yazmamış, ne çıkar! Okumayazma nimetini ele geçirmiş olanların, bu nimeti kendi açılarından olsun işe yarar kılamamaları, bilime sırt çevirmeleri, Dünya'nın gidişine ayak uyduramamaları, bizde

egemen sınıfın, toplum kalkınmasında kendine düşen tarihsel görevi yerine getirmekte güçsüz olduğunu gösterir.

Bana Salihli'den mektup yollayan öğretmen, «Bir arkadaşım var, köyde öğretmen, Dünya'nın sarı öküzün boynuzunda durmadığını söyleyemiyor. Doğruyu söylerse darılacaklar. İnandığını söyleyememek... acı değil mi? Bunun idare tarafını da bulmuş kendince, durduğun yer körse sen de bir gözünü kör edeceksin, diyor. Köy ona uyacağı yerde, o köye uyuyor,» diye yazmış. Ben olsam, Dünya'nın sarı öküzün boynuzunda durmadığını söyleyemeyen o öğretmene, «Dünya'nın boşlukta döndüğü bilgisi sence neye yarar?» diye sorardım. Bunu sorarken de, Dünya'nın boşlukta döndüğü bilgisinin onca bir işe yaramadığını bilirdim. Tersi olsaydı bir gözünü kör eder miydi hiç? Eline öyle güzel bir fırsat geçmiş ki, dünyanın boşlukta döndüğüne inanıyor, ileri gitmiş ülkelerde yaşayanlar için sudan, ama bizim için çok önemli bir inanç bu, işe oradan başlasa, bu küçük doğrudan yola çıksa, aklın, bilimin üstünlüğü madem onda, korkmasa artık, insanlığının, yaşamanın tadını nasıl alırdı, neler yapardı!

Diyeceğim, okumayazma bilmeyenler-okuma yazma bilenler bölümlemesi, bu bölümlemeyi gösteren sayılar, yurdumuzun gerçek durumunu anlamak bakımından pek de yeterli sayılamaz. Giderek, okumayazma bilenlerin çoğunluğu, bu gereci istenildiğince kullanamadıkları, kullanmasını bilmedikleri, bununla da kalmayarak, halkımıza okumayazma bilmenin bir işe yaramadığı örneğini verdikleri için, onların okumayazma bilmeyenlerden önce eğitilmesi gerekir. Bu bakımdan, eğitim-öğretim işi, sadece bir sayı sorunu olarak değil, bir nitelik sorunu olarak da ele alınmalıdır.

Bugün uygar dünyada okumayazma işi, liberalizm mi, sosyalizm mi tartışmasına bağlı tutulmayan, başlıca toplum işlerinden biri olarak görülmekte ise de, bizimki gibi geri kalmış toplumlarda, ne yaparsınız ki, halkın yararına olan her girişim, ister istemez, halkın yararına olan bir dünya görüşünden işe başlamak zorunluluğunu gerekli kılıyor. Biz toplum anlayışımızı değiştirmedikten sonra, kimseye okumayazma öğretemeyiz.

ÖCÜ

Gazeteler, Türk-İş Yönetim Kurulu'nun, «komünizmi ve demokrasiye aykırı davranışları» protesto etmek üzere bugünlerde bir miting yapmayı kararlaştırdığını yazıyorlar. Bunu okuyunca, «Yoksa Türk-İş, Dünya çapında bir gösteri mi düzenlemek istiyor?» diye düşünmekten kendimi alamadım. Çünkü benim gördüğüm gazetelerde, bu mitingin, «Türkiye'deki komünizmi ve demokrasiye aykırı davranışları» protesto etmek için düşünüldüğü yazılı değildi. Ama biz bunu ister istemez böyle almak zorundayız. Demek ki, Türkiye'de demokrasiye aykırı davranışlar ve komünist akımları vardır ve Türk-İş bu davranışlara, bu akımlara karşı olduğunu belirtmek istemektedir.

Önce demokrasiye aykırı davranışlar üzerinde duralım: Bugün Türkiye'de demokratik Anayasa'mıza uymayan birtakım faşist artığı kanunlar yürürlüktedir. Büyük Millet Meclisi'nde üye bulunduran partilerimiz, bu kanunları kaldıracaklarını halka vaat etmişlerdi. Anayasa gereğince, bu nitelikteki kanunların kaldırılması için Anayasa Mahkemesi'ne başvurma yetkisi kendilerine tanınmış olan kimseler ve kurullar, bugüne değin herhangi bir girişime geçmemişlerdir.* Demek «Anayasa'ya ay-

* *Bu yazı yazıldığı günlerde, Türkiye İşçi Partisi, Anayasa'ya aykırı yasaların kaldırılması için Anayasa Mahkemesi'ne daha başvurmamıştı.*

kırı davranış» denince, ilk başta, demin söylediğimiz partilerin bu umursamaz davranışlarını düşünmek gerekiyor. Türk-İş bu umursamaz davranışı mı protesto edecektir?

Demokrasinin ancak Devlet'i, toprak ağalarının, vergi kaçakçısı para babalarının ve vurguncuların egemenliğinden kurtarmakla sağlanacağı kanısı ve işçisi, köylüsü, memuru, küçük esnafı, aydını ve çalışmasının karşılığını alamayan katları için adaletli bir düzen içinde gerçekleşebileceği inancı toplumumuza yerleşmiştir. Yoksa, halk yararına halk için bir yönetim olması gereken demokrasi, bir oligarşi yönetimine döner ki, Türk-İş böyle bir yönetimi mi protesto edecektir?

Bugün Türkiye'de «demokrasi istemiyoruz, diktatörlük istiyoruz.» diyen kimse yok. Gerçekte, yürürlükteki Tedbirler Kanunu, böyle bir düşüncenin ortaya atılmasını önler. Ama, «Bize iyiniyetli, sözünü geçiren, yurt için yararlı olacak kararları cesaretle alan, otoriter bir baş gerekli,» diye düşünenler varsa, bunlar bile yurt için yararlı olacak o kararların bugünkü demagoji havası içinde bir türlü alınamadığından yakınan ve kestirme yollara başvurmaktan başka çare bulamayan, belki sabırsız ve ileriyi görmek gücünden yoksun, içinde bulunduğumuz gerçeklerin bize hangi görevi yüklediğini iyice anlayamayan kimselerdir. Bugün ilericilerin tek istedikleri gerçek demokrasidir. Çünkü onların, istediklerini açıkça konuşmak ve yapmaktan bir korkuları yoktur. İşte Türkiye İşçi Partisi, amaçlarını ve kimliğini bütün ayrıntıları ile ortaya koyuyor; işte sendikalar ve ilerici aydınlar, toplumun ne yoldan kalkınabileceği üstüne besledikleri inançları ve umutları her gün yazıp söylüyorlar. Diyeceğim, demokrasiye çelme atanlar onlar değildir. Tersine olarak, bugünkü aykırılıkların bir türlü temizlenememesinin sorumu, yönetimi ellerinde bulunduranlarla ekonomik gücü kimselere kaptırmak istemeyenlerdedir. Türk-İş onları mı protesto edecek?

Kalkınma planının bütün yükü, yoksul halkın sırtına bindirilmiştir, vergiler adaletsizdir, geçim zorluğu ve işsizlik son kertesini bulmuştur. Topraksız köylüyü kendi efendisi durumuna getirecek olan adaletli ve ileri bir toprak kanunu bir türlü hazırlanmamakta, grev ve toplu sözleşme kanunları bir türlü çıkarılmamaktadır. Halkın büyük bir çoğunluğu okulsuz ve hekimsizdir. Buna karşılık, toprak ağaları gene vergiden bağışık tutulmuştur. Özel girişimcilerin servet beyannameleri

geri verilmiştir. 27 Mayıs'tan sonra yerlerinden alınan birtakım ortaçağ kalıntıları, derebeyler mülklerine kavuşturulmuştur. İşçinin temsilcisi durumunda olması gereken Türk-İş bu durumu protesto etmeye kalkarsa demokrasiye aykırı mı davranmış olacaktır? Çünkü bugün içinde bulunduğumuz durumdan yakınmak, bu durumun değiştirilmesini istemek, yazık ki, demokrasiyi baltalamak diye yorumlanıyor. Türk-İş, bu yorumu mu benimsemiştir?

Komünistliğe gelince... Şunu artık kesin olarak bilmeli ki, komünist diye, komünist partisi üyesine denir. Bugün Türkiye'de Komünist Partisi yoktur. Türk-İş, ya gizli bir Komünist Partisi'nin varlığına ya da düşüncelerini açıkça söyleyen, yasalara uygun olarak örgütlenen ilerici işçi ve aydınların komünist olduklarına inanıyor demektir. Bunlardan ilki düpedüz emniyeti ilgilendiren bir iştir. Bizi ilgilendirmesi bizim üzerinde durmamız gereken ise, Türk-İş'in hangi düşüncelere, hangi davranışlara komünist akımları gözü ile baktığıdır. Bugün, «zinde kuvvetler» diye anılan yurtsever gençlik, yurtsever işçi ve aydın ne istemektedir? Toprak düzeninin değiştirilmesini, işsizliğin ve açlığın yok edilmesini, geçim, okul, hekim. Kısası sosyal adalet ve sosyal güvenlik. Daha kısası insanca yaşamak. Türk-İş, «Demokrasiye aykırıdır ve komünizmdir,» diye bu istekleri, bu ilkeleri mi protesto edecek?

Ama Türk-İş'in bu kararını, önce Türk İşçileri protesto etmektedirler. Bu konuda Basın Teknisyenleri Sendikası Başkanı İbrahim Güzelce'nin, Maden-İş Sendikası Başkanı Kemal Türkler'in, Basın Teknisyenleri Sendikası Yönetim Kurulu üyesi Salih Özkarabay'ın, Toğ-İş Genel Sekreteri Kemal Nebioğlu'nun gazetelere verdikleri demeçleri okuyunca, Türk işçisinin gerçekleri görüp dile getirme konusunda ne güçlü ve ne yetili olduğunu bir kez daha anladım.

İbrahim Güzelce diyor ki, «Türk-İş son aldığı kararla, kendisine bağlı işsiz insanların, yarın korkusu içinde yaşayan emekçilerin, henüz sendika isminden habersiz teşkilatsız işçilerin yığınlarca meselesi ortada dururken, Anayasa'ya aykırı kanunlar emekçi kitlelerin başında Demokles'in kılıcı gibi korku yaratarak sallanırken üçüncü bir polis kuvveti olarak mı komünistlerin peşindedir? Türk-İş'in son kararı, gericilerin faşist kalıntılarının, 27 Mayıs ruhuna gölge düşürmek isteyenlerin ekmeğine yağ sürecektir...»

AÇIKLIĞA DOĞRU

Tog-İş Genel Sekreteri Kemal Nebioğlu da, «Türk-İş, yanlış yoldadır,» diyor. «Kendisini ilgilendiren gerçek yurt meselelerine tez elden eğilmelidir. Miting yapacaksa bizleri ilgilendiren meseleler için yapmalı. Yoksa faşizmi getirmek çabası içinde bulunanların ekmeğine yağ sürmemeli.»

Türkiye değişmiştir. Türkiye'de bilimin ve aklın dönemi başlamıştır. Çıkarları gereği bununla savaşmak, bu gidişi durdurmak isteyenler bile er geç korkutmaları ve demagojileri bırakmak zorunda kalacaklardır. Çünkü bunların artık işlemediğini göreceklerdir. Ama toplumsal durumları gereği halktan yana olmaları gerekenlerin bu korkutma ve demagoji oyunlarına kendilerini kaptırmaları en acısıdır.

BİLE BİLE LADES

Bir görüşe göre, Tanzimat'tan beri ülkemizde uygar kişilere yaraşır çağdaş bir yönetimin bir türlü kurulamaması, geçirdiğimiz bunca siyasal, toplumsal değişmelerin hep yukarıdan gelme olmasındandır; başka bir deyişle, ilerleme bilinci halkta uyanmadığı için, ne denli uğraşılırsa uğraşılsın, girişilen devrimler topluma mal edilememektedir.

Doğrusu, bu görüşe bir türlü katılamıyorum. Neden derseniz, iyileştirici birtakım değişikliklerin yukarıdan gelmesi, onların ille başarısızlıkla sonuçlanmasını gerektirmez. Halk uyanmadıkça, ilerlemenin bilincine varmadıkça, başka bir deyişle, sıçrama için gerekli siyasal, toplumsal koşullar tam olarak gelişmedikçe, gerçi köklü değişmeler ummak düşçülük olur. Ama o yerde gene de birtakım düzeltme, iyileştirme işlerine başlanabilir ve bunlar ürün de verebilir, başka ülkelerde olmuştur. İmdi bu gibi davranışlar ister istemez o ülkenin düşünürlerinden, aydınlarından, iyi niyetli yöneticilerinden gelecektir. Bu bakımdan, sadece yukardan gelmiş olma nedeni, bir başarısızlığı açıklamağa yetmez sanıyorum.

Geçende bir arkadaşım, Tanzimat Fermanı'nın bir işe yaramadığını kanıtlamak için, bu fermandaki düşüncelerin dışardan alınma olduğunu söylüyordu. Ya nerden alınacaktı? Bu dönemleri bizden önce geçirmiş toplumların deneylerinden yararlanmak yalnız doğru olmakla kalmaz, kaçınılmazdır da. Bilmem ne elçisi Reşit Paşa'ya gelmiş de, onu etkilemiş de... hepsi doğrudur belki, ama bu neyi gösterir? Nerden, kimden alırsak alalım, insan hakları ilkelerini niçin bir türlü gerçekleştiremedik?

Tanzimat Fermanı'nın hiçbir türel (hukuki) dayanağı yok-

muş, padişahı bağlamıyormuş... Oysa padişah, fermanın sonunda yemin eder. Eh, bir din devleti için yemin bir türel dayanaktır. Sanki Magna Carta'nın türel dayanağı neydi? Bunlar boşuna konuşmalardır. Magna Carta da yukardan gelmedir. Onu Kral'a, Lordlar zorla imzalatmışlardı.

Toplum işlerimizde yüzyıldır uğradığımız başarısızlıkların nedeni diye, söylendiği gibi, toplumsal değişikliklerin hep yukardan gelme oldukları gösterilirse demek bütün suç halktadır. Bu toplum iyileşsin diye yukarı kattakiler ellerinden geldiğince çalışmış, didinmiş, ama halk istememiş, halk diretmiş... Bu anlatım, doğru görünmüyor bana.

Ya nedir, diyeceksiniz. Bana kalırsa, bizim yukarı katımız bu toplumun iyileşmesini, ilerlemesini, burada insan haklarının yerleşmesini istememiştir. «Islahat» diye gösterilen tarihsel olaylarımızı inceleyin, bunların hepsi ya bir iç sakınca, ya bir dış sakınca anlayışından, inanışından doğmuş korunma yollarıdır. «Ne akıllı adammış Reşit Paşa» derler, «Avrupa bize karşı birleşmek üzere iken Tanzimat Fermanı'nı çıkartarak bizi büyük bir felâketten kurtarmış.» Peki ama, Tanzimat Fermanı ne idi? Özünde ne vardı o Ferman'ın? Irk, din ayrımı gözetmeden bütün Osmanlıları eşit saymak, değil mi? Öyle ise düşünelim: Bu fermanı çıkarmak, eşitliğin kendisi yararlı ve doğru olduğu için mi yerinde idi? Yoksa sadece bir dış tehlikeyi savuşturmağa yarayacağı ya da yaradığı için mi gerekliydi? Konumuzun can alıcı yeri burasıdır. Tanzimat'tan beri olagelmiş düzeltici iyileştirici davranışların bir türlü iyi sonuçlar vermemesi, yukardan gelmeleri yüzünden değil, dolaylı bir yarar anlayışına dayandıklarmdandır. Başka bir deyişle, biz iyilikleri, ilerlilikleri, gerçekten iyi, ileri oldukları için değil, başka bir işimize, başka bir çıkarımıza yarasınlar diye istemişizdir. Oysa toplumun da kendine özel yasaları vardır, doğayı aldatmak elde olmadığı gibi, toplumu aldatmak da bizim gücümüzün içinde değildir.

Sanırım benzeri ile başka bir yerde karşılaşamayacağımız bu gerçekten tuhaf anlayış, gene de sürüp gitmektedir. Geçende, İstanbul'daki sırt hamallığını kaldırıyoruz, dediler. Ne sevindirici bir iş! Sırt hamallığı, yakışmaz kişiye, bir toplum, birtakım kişilerini öyle alçaltıcı işlerde kullanırsa küçük düşer. Ama bu yüzden değilmiş, gerekçeyi öğrenince şaştım, yabancı turistlere karşı ayıp oluyormuş...

İşte budur benim yerdiğim anlayış. İstiyorum ki, sırt hamallığının, kendisinin kötü olduğunu bilelim, kaldıracaksak bu yüzden kaldıralım onu, yoksa yabancı turist, sırt hamallığı var diyerek Türkiye'ye gelmekten vazgeçmez, korkumuz boşunadır... Tersine, yabancı turist belki de sırt hamallarını görmek için gelir buraya. Durumumuzu yabancı turistlere göre düzenleyeceksek, sırt hamallığını kaldırmamalıyız.

Geçende büyük gazetelerimizden birinin yazarı, yeni döndüğü bir dünya yolculuğundan neler görüp öğrendiğini yazdı ve bunlara dayanarak, Türkiye'nin ancak sosyalizmle kurtulabileceği kanısında olduğunu kesin olarak ortaya attı. Doğrusu, birçokları gibi ben de o yazıyı okuyunca gerçekten sevindim. Neden derseniz, sosyalizm iyi bir şeydir. Ama o yazar, sosyalizmi iyi olduğu için değil, aşırı akımları önleyeceği için istediğini ekliyordu.

Şimdiki sendikalar kurulmadan önce bir bakanın, «Sendikaları biz kuralım, yoksa mazallah işçiler kuracaklar,» dediğini duymuştum. Oysa sendika ancak işçilere yararlıdır, bu yüzden de ancak işçiler kurarsa görevini yapar.

Milli Komite, iç siyasa alanını açar açmaz, yeni partiler kuruldu. Öyle ki yurdun dört bir yanında çarçabuk örgütlendiler ve seçime girme hakkını kazandılar. Ama önderlerini tanımadığınız gibi, ilkelerini, siyasetlerini de bilmiyorsunuz. Başka bir yerde anlatılsa inanılmaz. Bunların yurt yönetimine ne getirmek istediğini bilen var mı? Gerçi bir şey biliyoruz, bunlar CHP'nin başa geçmesini istemiyorlar. Böyle düşünen birçok yurttaş olabilir, karışamayız. Ama böyle bir amaçla parti kurulduğu görülmüş müdür? Bunlara bakarak, acaba demokrasiyi neden istiyoruz, diye düşünüyorum. Çünkü bir ikisini buraya da yazdığım yığınla örnekten sonra, bizim bir ilkeyi ya da bir kurumu, kendisi için değil, başka bir şey için istediğimize inandım artık.

Şaşılacak bir zekâmız var: İkinci Dünya Savaşı sona ererken, birtakım devlet ve siyaset adamlarımız, «Artık tek parti yönetimi tarihe karışmıştır,» diye düşündüler. Böyle düşünmekle bir bakıma gerçeğe yaklaştılar. İyi, bunun gereğini yerine getirseler ya. Hayır, hem dünyanın gidişini gördüler, hem o gidişten sakınmanın yollarını aramaya başladılar.

Diyeceğim, biz çağdaş uygarlıktan geri kaldı isek, bilgisizliğimizden değildir bu; bile bile geri kalıyoruz.

HOMEROS'UN İLYADA'SI GİBİ

Avuç falı bildiğini söyleyen biri, yıllar önce, avucumun çizgilerine bakmıştı; hiç unutmam, ne gördüğünü söylemedi bana, baktığı gibi bıraktı elimi. Bu olayı, arada bir anılarım da ya beni etkilemek, avuç falına inandırmak için öyle davrandı ya da işine inanmış, saygılı bir falcı idi, gördüğünü söyleyip beni korkutmak istemedi, diye düşünürüm.

Gerçekten de, kimi falcı, fala kendi inanmaz, karşısındakini inandırmak için çırpınır. Biz de, fala inanan falcılara değil, o gibilere kızarız nedense. Ama haksızızdır; çünkü fala inanmayan falcı ya şakacıdır, ya dilencidir, ya aptal avcısıdır. Aptal yerine konulmak bir yana, bunların ilk ikisine kızılamaz; aptal yerine konulanlar ise, aptal yerine konulduklarını bilmedikleri için kızmazlar... Bize ne oluyor? «Efendim, masum yurttaşlarımızı...» diye başlayacak olursanız, fala inanan falcının, fala inanmayan falcıdan daha mı az zararlı olduğunu sorarım size. Geçende, ünlü bir yazarımız, yalancı softalara gerçek softalardan daha çok kızdığını yazıyordu. Gerçi, ilk bakışta doğru gibi görünüyor, ama gerçek softalık olmasa, bunun yalancısı olur muydu?

Anlattığım örnekteki falcı, gördüğünü söylemekten çekinerek sustu ise, gerçekte buna kızmak daha doğru olurdu. Çünkü öyle bir saygılı davranış için, yalnız onun fala inanması yetmez, benim de inanmam gerekirdi. Üzüleceğimi nereden biliyor da saklamağa yelteniyor? Efendim? İşte fala inanan bütün falcılar böyledir, herkesi kendileri gibi sanırlar.

Bir gün de, Aziz Nesin'le, ruhçuların deneylerini görmeye gittikti. Yarı karanlık bir odada, bu işin başlarından olduğu anlaşılan biri, bir delikanlıyı uyuttu. Sonra onun ruhunu aldı, başka yerlere yolladı. Bu arada bize dönüp, meydan okur gibi (Bu deyimi «alan okumak» biçiminde öztürkçeleştirenler

var, olmaz);

«İstediğiniz bir yere yollayabiliriz,» dedi.

Siz, bulunduğunuz yerde, ruh var mı, yok mu diye tartışa durun, eloğlu, ruhu posta tatarı gibi kullanmağa başlamış... Ne ise, ben bizim evi salık verdim. Delikanlının ruhu, verdiğim adrese göre, kalktı, karşı yakaya geçti, bizim sokağı, evin kapısını buldu, içeri girdi, (bereket eşim o gün evde değil) odaları dolaşmağa başladı, ama öyle eşyalar sayıp döktü ki, biri bile yoktur bizim evde. Ruhu yollayan, bana dönüp «Doğru mu?» diye sordukça, ben «Hayır, yok öyle şeyler,» demekten artık utanacak oldu idim... Nitekim adam da kızdı, bir ara, «Peki, ne var sizin evde Bayım?» diye sormaktan kendini alamadı. Bu gibi durumlarda, biraz yalan söyleyip karşımızdakini güç durumdan kurtarmak insanseverlik sayılmalıdır.

Fal düşkünlüğü de, yaşayanların ya da ölülerin ruhlarını konuşturmak hevesi de, geleceği öğrenmek tutkusundan doğuyor sanırım. Fransız düşünürü Alain, «Ben kendi hesabıma, geleceği düşünmemeyi, ayaklarımın hemen dibinde olup bitenleri bilmeye tercih ederim,» diyor, sonra da, «İnsanoğlu tecessüs denen hastalıktan sonra bir de tedbir denen hastalıktan kurtulabilmeli,» diye ekliyor.

Gerçi falların yok yere uyandıracağı kuşkulara düşmemek için en kestirme yol, Alain gibi, «Bana ne gelecekten...» demektir; ama herkesi sadece «ayağının dibinde olup bitenlerle» yetinmeye zorlamak doğru olmaz. Biri de çıkar, tedbir alabilmek için değil, salt o önüne geçilemez «bilmek-öğrenmek» tutkusundan ötürü, geleceği kurcalamaya kalkar. Bu anlamda «tecessüs», yerilecek bir davranış değildir. Ancak Alain'in, «tedbir»i hastalık gibi göstermekte, ne de olsa, hakkı var. Çünkü fallarla, ruhlarla uğraşanlara bakın, çoğu kişisel çıkarlarının çevresinde dönüp duran, ruhları bu uğurda araç diye kullanmak isteyen kimselerdir. Doğrusu, gerçeğe ermiş sayılan o bilge ruhların nasıl olup da bu aşağılık kişilerin çağrılarına geldiklerine şaşmamak elde değildir.

Bacon dörtyüz yıl önce, bu gibi saçma inançları Tanrıtanımazlıktan kötü bulduğunu söylüyor, diyor ki: «Tanrıtanımazlık, yine sağduyu, felsefe görüşü, tabii bir sevgi, kanun saygısı, şeref duygusu gibi şeyler bırakır ve bütün bunlar, din olmasa da, insanın dış hayatında bir ahlak faziletine erme-

sinde ona öncülük edebilir ama ötekiler bütün bunları tahtlarından indirir.» Bu bakımdan, dincilerle, ruhçuların-falcıların nasıl uyuştukları kolay anlaşılabilir bir konu değildir.

Bizde çoğu böyle oluyor; ancak dine sarılmakla kurtulabileceğimizi söyleyenlere bakıyorsunuz, masaya oturmuşlar, ruh çağırıyorlar, ona, «Bize bankadan ev çıkacak mı?» diye soruyorlar. Bugün yaşasa, Bacon'ı komünist diye tanıtacak olan «maneviyatçılarımızdan biri» geçende, Conan Doyle evine dönmüş diye seviniyordu. Biliyorsunuz, bu İngiliz romancısı, sağlığında ruh çağırma işlerine meraklı idi. Şimdi onun ruhu evine dönmüş de ne olmuş? Türkiye'nin kurtuluşu ile ne ilgisi var bunun? Ama, fincan oyunundan, masa tıkırdatmaktan, kahve telvesinden tutun, ruhun ölümsüzlüğüne, din felsefesine değin uzanan bir birlik sırası kurmuşlar, bunu kutsal saymamızı istiyorlar; saymazsak Türkiye batacak.

Yassıada duruşmalarının ne biçim bir sona bağlanacağını ruhlardan sorup öğrenenler de varmış, diye duydum. Ama birinin dediği, birinin dediğini tutmuyormuş. Şimdi gelin de, ruhların sözü ile kendinize bir yol çizin? Homeros, Troya Savaşı'nı anlatırken, ikide bir Olempos'a ya da İda Dağı'na çıkıp tanrıların ne durumda olduklarını gösterir; aşağıda insanlar, yukarıda ötekiler, sıra ile gözümüzün önünden geçerler. Bizim ruhlarla alışverişimiz de ona benzedi.

İsteyen ruha inansın, kim karışır, ancak ruha inanmakla, ruhun ölümsüzlüğüne inanmak neden bir tutulur, bunu anlamam. Ruha inansam da, ruhun ölümsüzlüğüne inanmasam olmaz mı? Olmuyor. Oysa siz şimdi bedeninize inanmıyor musunuz? Bedeniniz gerçekten var değil mi? Buna benzer ölümlü bir ruha neden razı olmuyorlar da, ille ruhları sonsuz yaşatmak istiyorlar?

Güzel sanatlarda «ruh»a çok önem verilmiş, sanat yapıtlarının ancak «ince ruhlardan» çıktığı sanılmıştır. Giderek bedenin gücü kuvveti arttıkça ruhun zayıfladığına bile inanılmıştır. Bir ünlü ruhçumuz, bedeninin güçsüzlüğünü, zekâsının parlaklığına tanıt olarak göstermiştir. Oysa çelimsiz bir adam olan Ataç, «Benim ruhum yoktur,» derdi ve sevmediklerinde bir değil, birkaç ruh bulunduğunu söylerdi.

Bana sorarsanız, inanılmayacak küçüklükte olan elektronlarla, tenis topu gibi oynayan bilginlerin, nasıl olup da, onca ince deney arasında bir ruha toslamadıklarına şaşarım.

İLK SİLLEDEN BUGÜNE

Doktor Adnan Adıvar'ın, *Osmanlı Tarihinde İlim* adlı kitabında, bilimin Osmanlı tarihinde yediği ilk sille olarak gösterdiği bir olay var: Molla Lûtfi'nin öldürülmesi olayı.

Fatih II. Mehmet'in saltanat günleri, Osmanlılarda bilimin, ona temel olarak da, özgür düşüncenin büyük saygı gördüğü günler diye bilinir. Gerçekten de bir yeniçağ adamı olan Fatih, bilimde, sanatta çeşitli görüşlere, anlayışlara gelişme olanağı tanımış, bilimle bağdaşamaz her türlü bağnazlığa karşı durmuş, sanatçılarla bilimerlerin, baskıdan uzak, güvenlik içinde çalışmalarını sağlamıştır. Molla Lûtfi, onun «hafız-ı kütüb»ü idi. Sadece değerli bir bilgin olarak değil, iğneleyici dili, taşlamaları, yalancı bilginlerle savaşıyla da ün salmış olan bu ilginç adam üstüne gerçekten hoş fıkralar anlatılır.

Bir gün Padişah'ın istediği bir kitabı almak üzere oradaki bir taşa basıp yukarı doğru uzanan Molla'ya, II. Mehmet, şaka için:

«Ne yapıyorsun?» demiş, «o taş Hazret-i Meryem'in oturduğu taştır, üstüne basılır mı?»

Molla Lûtfi, o an oracıkta bulduğu bir bezle taşı çarçabuk silmeğe başlayınca da:

«Nedir o elindeki?» diye sormuş.

Molla Lûtfi:

«Hazret-i İsa'nın gömleği Efendimiz,» diye karşılık vermiş.

Başka bir gün de, Padişah, Arapça bir sözlüğün çevril-

mesini günün bilginlerine buyurmuş; aralarında Molla Lûtfi de var; sözlüğü bölüm bölüm paylaşıp çalışmağa başlayan bilginler, bir süre sonra toplanıp danışık etmişler. İçlerinde, gösterişi seven birinin, çok titiz çalıştığını, her sözcük üzerinde küşümle durduğunu belirtmek için, «Ben her maddeye bir nokta-i şek koyuyorum,» demesi üzerine Molla Lûtfi, siz benden daha küçümcüsünüz anlamına, «Siz benden daha eşşek mişiniz?» diyerek bu, göze girmeğe yeltenen yalancı bilgini hem bozmuş, hem kızdırmış.

Fatih'ten sonra, İkinci Bayezit'in gününde, Fatih semtindeki «Medaris-i semaniye - sekiz medrese»de öğretmen olarak bulunan Molla Lûtfi, gerek bilimdeki derinliği, gerek bu iğneleyici taşlama huyu, sözde bilginleri yermesi yüzünden, çağdaşı olan bilginlerin kıskançlığını, düşmanlığını üzerine çekiyor. Onu bilim yoluyla alt edemeyeceklerini anlayan yalancı bilginler, gününü, saatini bekliyorlar; II. Bayezit'in sofuluğundan yararlanarak bu gerçekten değerli bilgini ortadan kaldırmağı kuruyorlar. Bu amaca varmak için yapmayacakları alçaklık yoktur.

Molla Lûtfi, medreseye atla gelir, atını oracıkta bağlar, kendi eliyle ona suyunu, arpasını verir, sonra derse girermiş. «Dolap» adlı eski bir dergide, Halet Bey adında birinin Molla Lûtfi üstüne bir yazısını okumuştum. O yazıdan bir parçayı, kısaltarak alıyorum:

«Ol ferid-i asr türlü kemalât ve fiyuzattan başka müzeyyen câme tekellüfünden vareste olup kabay-ı dervişâne giyinmek mutadları bulunduğu gibi aleddevam medreseye azimetinde atını kendu eliyle medrese kapısının halkasına bağlayıp önüne yem döker ve asr-ı evvele kadar ders okuttuktan sonra ârif-i billâh Şeyh Vefa zadenin semt-i Vefa'daki zaviye-i şerifelerine giderek orada dahi akşam oluncaya dek Sahih-i Buhari naklederdi.»

Molla Lûtfi, dersine başlamadan, öğrencilerine, Muhammed Peygamber üstüne bir «kıssa» anlatır, ondan sonra derse girermiş. Bir gün de, Muhammed Peygamber'in bir gazvede diş etine ok saplanması üzerine acıdan kıvranmağa başladığını, bu yüzden okun bir türlü çıkarılamadığını, fakat namaz vakti gelip de namaza durunca, onun bu acıyı artık duymamasından yararlanarak oku diş etinden kolayca aldıklarını anlatıp, namazın ancak böyle kılınması, başka bir deyişle, na-

maz kılanın Tanrı katında kendisini unutması gerektiğini söyleyerek:

«Hakikat-i hâl namaz budur, yoksa bizim kıldığımız amel kuru kıyam ve inhinadır, anda faide yoktur,» demiş.

Onu çekemeyen, Hatipzade Muhittin, Kaasım Kermani, Mevlâna Efdalettin, Şücaettin gibi sözde bilgin ahlaksızlar, birtakım öğrencilerden bunu duyup doğru Padişah'a koşarak, Molla Lûtfi'nin gençlere dinsizlik aşıladığını söylemişler, derste söylenen o sözü utanmadan değiştirip; «Namaz dedikleri kuru kıyam ve inhinadır, ana ibret yoktur,» dedi diyerek yalan uydurmuşlar.

II. Bayezit, bir süre, işi örtbas etmek ister, ama o sözde bilginlerin baskısına dayanamayarak bir gün, «Davası görülsün!» deyiverir, böylece dava görülür, Molla Lûtfi ölüm yargısı giyer. Kafası kesilerek öldürülmüş, cenazesi, İstanbul'un en kalabalık cenazelerinden biri olmuş.

Doktor Adnan Adıvar'ın, bizde bilimin yediği ilk sille saydığı olay işte budur. Sonra yüzyıllar boyunca bu silleler birbirini kovalamış, demek sözde bilginler, jurnalcılar, bilimin sesini kısmak isteyenler, özgür düşünceden korkanlar hiç eksik olmamıştır; sadece bu iş için kullanılan araçlarla, tutulan yollar değişmiştir.

Yıllar önce, üç değerli bilim üyesinin, Pertev Boratav'ın, Behice Boran'ın, Niyazi Berkes'in, Ankara Üniversitesi'nden çıkarılması için çalışanlarla, bugün üniversitelerimizdeki birtakım değerli öğretmenlerin, gizli kapaklı suçlamalarla alaşağı edilmesinde, yazık ki başarıya erenler gene o Hatipzade'ler, Kaasım Kermani'ler, Mevlâna Efdalettin'ler, Şücaettin'lerdir.

Molla Lûtfi'den iki bin yıl önce, Atina'da Sokrates de onların yüzünden öldürülmüştü. O olaydan bize büyük bir kitap, ünlü *Savunma* kalmıştı. Ama biz, o kitabın ortaya çıkmasına yol açtıklarından dolayı, Sokrates'i suçlayanlara, öldürtenlere hiç de teşekkür borçlu değiliz. Bu bakımdan, eski Yunan toplumunun, *Savunma* dolayısıyla övülmesi yersizken, ne ters bir gelişim, ne denli aykırı bir gidiştir ki, bugün savunmaya yer bile bırakılmıyor.

İÇ İÇE İKİ KONU

Erzurum İmam-Hatip Okulu'nda ortaya çıkan olay, Atatürkçüleri haklı olarak kızdırdı. Falih Rıfkı Atay, bu kızgınlığı, gazetesinde şu sözlerle belirtiyordu: «Biz İmam-Hatip Okulları'ndan Batı medeniyetiçisi din adamları yetiştirmek isteyeceğiz de bunu başaramayacağız ha? Alçakça ve namussuzca oy politikacılığının cezasını çekiyoruz.» Bu sözün içinde iki sav var: Biri İmam-Hatip Okulları'ndan Batı medeniyetçisi din adamları yetiştirebileceğimiz savı, öteki de oy politikacılığı dışında başka türlü bir politikacılık, oya önem vermeyen bir politikacılık bulunduğu savıdır. Bense bunların tersine inanıyorum: İmam-Hatip Okulları'ndan Batı medeniyetçisi din adamları yetiştiremeyiz ve oy politikacılığına yüzde yüz boşveren bir politikacılık yoktur, her politika az çok bu yola kayar.

Neden mi? İki türlü din öğretimi vardır. Bunlardan biri, bir dini ya da dinleri bilimsel yöntemle inceler, öteki ise inanca dayanan bir din eğitimi ve öğretimidir. Dinlerin bilimsel yöntemle incelenmesi işi, üniversitelerin çalışmaları arasına girer ve oldum olası yapılmaktadır. Bizde İmam-Hatip Okulları, Müslümanlığın bilimsel yöntemle incelenmesi için kurulmuş okullar değildir; o okulların açılmasının nedeni, o günler söylendiğine göre, alaylı din adamları yerine okullu din adamları yetiştirmektir. Başka türlü söylemek gerekirse, dinleri bir dinsiz de inceleyebilir. Dinlerin bilimsel incelenmesinin amacı, inanan din adamı yetiştirmek değildir. Oysa İmam-Hatip

Okulları'ndan Müslümanlığa inanmayan bir imamın da çıkabileceğini düşünmek, o okulların kuruluş amacına aykırı olurdu, çünkü öylesi bir kişi toplumun din işlerinde görev almaz, alsa da arkasında namaz kıldıracak inanan bulamazdı. İnanan din adamı yetiştirmek ise, ister istemez, doğmacı bir eğitimi gerekli kılar ve dinsel doğmacılık, Batı uygarlığının temeli olan olumlu düşünce ve bilimsel yönteme karşıttır. Ayrıca şunu da söylemeli, Müslümanlık sadece bir tapınma biçimi değil, şeriattır da, İmam-Hatip Okulları'nda, Müslümanlığın tapınma yollarını şeriatından ayırmak gibi reformcu bir tutuma gidilmediğine göre, öğrenci orada yalnızca beş buyruğun nasıl yerine getirileceğini değil, dinin şeriatını da öğrenecek ve ister istemez ona inançla bağlanacaktır. Oysa bu inanç, bizim laik öğretimimiz ve eğitimimizle, ayrıca Anayasamızla, uygulama alanında bağdaşamaz.

Bütün bunlar gösteriyor ki, İmam-Hatip Okulları'nı açmak, devletin koruyuculuğunda ve önderliğinde şeriatçılık ve İslamcılık akımını canlandırmak demektir. O şeriatçılık ve İslamcılık akımı ise, en ileri kafalı önderlerinin elinde bile, Batı'nın ancak teğniğini almak, onun uygarlık ilkelerini toplumumuza sokmamak biçiminde görülegelmiştir. Bundan ötürü, «Biz İmam-Hatip Okulları'ndan Batı medeniyetçisi din adamları yetiştirmek isteyeceğiz de bunu başaramayacağız ha?» sorusunun karşılığı, «Evet, başaramayacağız»dır.

Gelelim oy politikacılığına... Bizde bir söz vardır, «siyasete bulaşma!» derler yeni yetişenlere. Oysa siyasete bulaşmamak kimsenin elinde değildir. Hani en sessiz yaşayanları, bir yana çekilmiş olanları düşünsek de bu böyledir. Çünkü bir gün siyasete bulaşanlar, tuttukları işin bir ucunu ne yapar eder, siyasete bulaşmayanlara da bulaştırırlar. Stendhal, *Kırmızı ve Siyah*'ta bunu pek canlı olarak anlatır; öyle ki, çarpışan yanlardan birine girmeyenin, yaşamakta daha güçlük çektiğini ortaya koyar. Başkalarının alın yazısına bağlanmaktansa, kendi düşüncemizin eylemlerimizin sorumluluğunu taşımak yeğdir elbette. Bu bakımdan siyasete bulaştırılmaktansa, bulaşmak daha yerinde bir iş olarak görünür.

Ama şu «bulaşmak» sözünde bir aşağılatma, bir kötüleme var ya, o nereden geliyor? Bizde siyaseti kötüleyenler, siyasete bulaşmaktan sakınanlar değildir sadece, siyasetle uğraşanlar da kötülerler siyaseti, yeni gelinin, «hem ağlarım,

hem giderim,» demesi gibi, siyasete hem söver, hem girerler. Siyasetin bunca kötülenmesinin başlıca nedeni, içine aldığı kimselere yalan söyletmesi, ya da en azından, bütün doğruları söyletmemesidir. Bir siyasetçi, sırasına göre, yalanı kaçınılmaz saymakla kalmaz, yararlı da bulur. Halka dalkavukluk, demagoji ve çoğu siyasal taktikler siyasetin belkemiğidir. Bana sorarsanız, bunu yapmayan bir siyaset adamı gösterilemez. Halkı seven, halk için çalışan siyaset adamları da yerine göre bu davranışı doğru bulurlar. Sözgelişi bizde halkın sevgisini kazanmış ve halk için çalışmayı ilke edinmiş ileri bir siyaset adamı düşünelim, bu adam diyelim ramazanda, kendisini tutan, destekleyen, fakat geçmiş yılların karanlık eğitimi ile sofulaştırılmış bir halkın karşısında, göz göre oruç yemeye kalkmaz, saklanır. Neden böyle yaptığını soracak olursanız, size bunu gerekli bulduğunu söyleyecek ve «sofulaştırılmış olması halkın suçu olmadığı gibi, buna karşı gelmenin de sırası değil,» diyecektir. Çünkü bir siyaset adamı, hele günümüzde, halka dayanmadan, halkın desteğini kazanmadan, ülkülerini gerçekleştiremez. Bunun doğal sonucu da, bilgisi, beğenisi ve dünya görüşü, istenen ileri düzeye varıncaya değin, halkın eksiklerini görmezlikten gelmek, onunla çatışmamak, onu pohpohlamaktır. Hele bu halk, ekonomik baskılar altında inler bir durumda ise, bu baskıları ortadan kaldırmayı ilk görevi sayan bir siyaset adamı, onun geriliklerini giderme işini sonraya bırakmakta kendini yerden göğe haklı bulacaktır. Halkın bilgisini, beğenisini ve dünya görüşünü ileri bir düzeye çıkarmak ise, uzun süreli bir eğitim işidir, politikacıdan bunca uzun süre beklemesi istenemez, çünkü o gün gelse, politikacının görevi belki de bitmiş olacaktır. Giderek böyle bir eğitimin yerleştirilebilmesi bile, politikacının savaşını gerekli kılar, demek ki onu günlük çarelerinde, taktiklerinde haklı gösterir.

Ben de olsam öyle yaparım demek istemiyorum, ben politikacının kaçınılmaz durumlarından söz ediyorum ve politika ister istemez oy avcılığıdır diye düşünüyorum. Anlaşılan Falih Rıfkı Atay da böyle düşünüyor ki, «Alçakça ve namussuzca oy avcılığı» demiş. Demek alçakça ve namussuzca olmayan bir oy avcılığı da var. İşte bütün iş burada: Oy avcılığının amacını ne yoldan anlayacağız? Bence eylemlere, işlere bakarak... Sözgelişi İmam-Hatip Okulları'nı açmak da bir oy avcılığı idi

ve o avcılığın amacı, bugün anlaşılıyor ki, hiç de Atatürk devrimlerinin amacına uygun değildi. Şimdi Erzurum İmam-Hatip Okulu'nda o olay ortaya çıktı diye dövünmek boşunadır, ekilen biçiliyor.

Peki, en iyisinden en kötüsüne değin, politikada oy avcılığı ağır basıyorsa, bütün doğruların çekinmeden söylenmesi işi güme mi gidecektir? Hayır. İşte sanatçıların ,bilginlerin siyasal davranışlarını, siyaset adamlarının siyasal davranışlarından ayıran başlıca nedeni burada bulabiliriz. Sanatçılar, bilginler de siyasetin içindedirler ister istemez, giderek onların arasından belli bir siyaseti benimseyenler, onun uğrunda savaşanlar da çıkar. Ancak bu savaşçılar artık halkın eksiklerini, geriliklerini görmezlikten gelmeye kalkmazlar, hiç değilse böyle bir zorunluluk altında değildirler. Bu bakımdan siyasetin siyasal ölçüsü ile sanatın siyasal ölçüsü her zaman birbirini tutmayabilir. Bir sanatçı, bir bilgin, halkın kendisinden yüz çevireceğini bile bile doğruları söyler; ama o bundan zarar etse de siyaset kazanır. Neden derseniz, siyasetçi, iyi, ileri bir siyasetçi, kendi söyleyemediği, söyleyemeyeceği sözü, sanatçının, bilginin, demek ki oycu olmayan düşünürün ağzından ortaya atılmış görecek ve o sözün sorumluluğunu taşımadan, yararlarını ve ürünlerini toplayacaktır.

ARİSTO DER Kİ

Bugün bizim demokrasi diye andığımız düzen, Fransız Büyük Devrimi'nin ürünüdür; o devrim ise mekanik maddecilik denilen bir felsefe temeline dayanır. Bunun gibi, sosyalizmin felsefe temeli de diyalektik maddeciliktir. İmdi biz şurada elli yıldır demokrasiyi mi özlüyoruz, demokrasinin dayandığı felsefeyi çoktan bilmemiz gerekirdi. Oysa mekanik maddecilik görüşü, bize şöyle böyle girmiştir. Bu yüzden de demokrasinin bilimsel bir savunusu bir türlü yapılamamıştır. Demokrasi yolunun, üstlerine böyle bir görev düşmekte olan düşünürleri ,ancak duygusal temellere dayanmakla kaldıkları için, acındırma ya da korkutma yöntemine başvurmuşlardır. Bilim adına ileri sürülmüş gibi gösterilen tek düşünce, «Gidişe karşı konulamaz, sonuç kendiliğinden gelir,» düşüncesidir ki, bunun da bilimsel bir niteliği yoktur.

Şimdi sosyalizme alışıyoruz: Doğrusu buna ne denli sevinsek yeridir. Topluma umacı gibi gösterilmiş olan bu terim, sadece konuşulabilir duruma gelmekle kalmamış toplumun tek umudu sayılmağa başlanmıştır. Ama sosyalizmin felsefe temeli üzerinde durulduğunu görmüyoruz; diyalektik maddeciliğin sözü edilmiyor. Sosyalizm adı altında ya duygusal birtakım davranışlar takınılıyor ya da «plan» gibi teknik bir işle yetiniliyor.

Peki demokrasi için olsun, sosyalizm için olsun, ille bir felsefe, tutarlı bir temel görüş gerekli midir? Bu olmazsa, demokrasi ya da sosyalizm gerçekleşemez mi?

İçinde bulunduğu koşulların itmesi ile, daha iyi bir düzenin özlemini duymaya başlayan bir birey, felsefenin kendisine ne gibi bir yararı olacağını, hele başlangıçta kolay kolay anlayamaz; hele onun kavgasına benzer bir kavganın felsefe alanında da kıyasıya sürüp gittiğini hiç bilmez. Ama içinde bulunduğu koşulların itmesi ile daha iyi bir düzenin özlemini duyan birey, durumunun bilincine varmadıkça da özlemini gerçekleştiremez. İşte siyasal görüşlerin temelinde duran felsefeler bu işi görürler, «kendiliğinden» olacak sanılanın, «bilinçli» olarak yaratılacağını anlatırlar.

Şimdilik demokrasiyi, sosyalizmi bir yana bırakırsak, bizde genel olarak felsefe eğitimi yerleşmemiştir. Bilindiği gibi, medrese, «Aristo der ki...» yöntemi ile, ancak yorum ya da aktarma yapmıştır, kaynağa gitmemiştir. Liselere, yanılmıyorsam, Meşrutiyet'ten sonra konulan felsefe derslerinde ise, o yol gene bırakılmamış, sözgelişi Hegel ya da Kant okutulmamış, anlatılmıştır. Eflatun'un mağara örneğini öğretmenin ağzından ne biz anlardık, ne de bize anlatan öğretmen bilirdi. Milli Eğitim Bakanlığı klasikleri arasında Eflatun çevirileri de yer alınca, mağara örneğini, öğretmenler de, öğrenciler de, bir arada, öğrendiler.

Diyeceğim ki, yabancı bir ülkede felsefe eğitimi görmemiş olan herhangi aydın bir yurttaşımız, bugün, herhangi bir felsefe kitabını okuyacak yetenekte değildir, olamaz. Biz şimdi felsefeleri kabalaştırma, kalın çizgileri ile belleme dönemini yaşıyoruz; sözgelişi maddecilik, ideacılığa karşıdır diyoruz ve bunlardan birini iyi, birini kötü sayıyoruz; kaynaklarla ilişkiye geçemediğimiz için ayrımların inceliklerini anlayamıyoruz.

Geçende bir yazarımız, Fransız varoluşçularından birinin önemli bir kitabını dilimize çevirdi ve bir de önsöz yazdı, bu önsözde varoluşçuluğun kötü bir şey olduğunu belirtiyor ve yakında hakkından geleceğini söylüyordu. Ben anlayamadım ne demek istediğini... Çünkü varoluşçuluğun bizde gerçekten bilindiğini sanmıyorum, bilinebileceğine inanmıyorum. Bu yüzden de onun hakkından gelmek için gereken bilginin kimsede bulunmadığı kanısındayım. Nasıl olur, nerden biliyorsun, demeyin: Sartre ile boğuşacak bir kafa aramızda belki vardır, ama biz okurlar o kafanın yapacağı savaşı izleyemeyiz, izleyemeyeceğimiz için de böyle bir felsefe çatışması, ister is-

temez, gereksiz kalır, çünkü gene dönüp dolaşıp kabalaştırmalara, kalın çizgilere dayanır, gerçek düşünce niteliğini yitirip duygusallaşıverir. Dahası ve en önemlisi, gereğince izlenemeyen bir felsefe kavgası daha iyi bir düzen özleminin temelinde bulunmak görevini yerine getirmemiş olur, çünkü devinimle ilgisini kuramaz. Nitekim, bu güçlüğü yenmeyi göze alamadığımızdan olacak, özlemlerimizi bir «gereksinme», bir «kendiliğindenlik» olarak göstermekle yetiniyoruz.

Böyle söylediğim için, büyük düşünürler yetiştirmeden bir toplumun değiştirilemeyeceği kanısında olduğum sanılmasın. Yoksa sömürgelikten yeni kurtulan geri kalmış Afrika toplumlarında, hiçbir umut verici gelişme olmaması gerekirdi. Oysa durum bunun tersini gösteriyor; toplumsal üretimin pratiği, dünyanın genel gidişinden yararlanarak, geri kalmış ülkelerin belli kalkınma ve kurtuluş ilkeleri çevresinde savaşmasını sağlamaya yetmektedir. Çünkü, gerçekte, bilmem hangi ileri gitmiş ülkenin büyük düşünürlerince yürütülen düşünce savaşı, ister istemez, bütün ülkeleri etkiler.

Ama bu durum, aydınlar alanındaki bir büyük eksiklikten başka bir deyişle, aydınlara düşen görevin gereğince yapılmadığından söz etmemize engel olamaz. Çünkü aydınların kendilerine düşeni yapamamaları toplumsal gidişin çoğu zaman başıboş kalmasını ya da savaş alanında eski, köhne kanıların rahatça at oynatmasını sonuçlar. Halkın uyanması ile aydınların yetişmesi ya da kendilerini yetiştirmeleri arasında sıkı bir ilişki olmalıdır.

Son zamanlarda, çeviri alanında görülen önemli gelişmeler, bu bakımdan çok sevindiricidir. Gerçi Batı'nın düşünce ürünleri yurdumuza biraz gelişigüzel giriyor, oradan ne bulsak alıyoruz, ayrımların inceliklerine de gereğince varamıyoruz. Ama bunu olağan saymalıyız. Durulma, derine inme, ayıklama, ara renkler üzerinde tartışma dönemi de gelecektir elbet.

Ama şimdilik, az bilgi ile her işin üstesinden gelebileceğimizi sanmayalım.

MONSİEUR GİDE...

Varlık Yayınevi, André Gide'in güncesinden seçmeler yayımladı. Kitabın başına, Nurullah Ataç'ın şu sözlerini almışlar: «(...) Monsieur Gide yeni çağın kurucularındandır, yeni görüşün, yeni duyuşun birçok yönlerini ona borçluyuz.» Anladım sanarak okuyup geçtim önce, ama yeniden okuyunca baktım ki anlamamışım, anlayamadım.

Ataç, André Gide'i hep Monsieur Gide diye anardı; yaşayan sanatçıları (çünkü Gide yaşarken böyle demeğe başlamıştı) sadece adları ile anmağı yakışıksız bulurdu da ondan mı, iyice bilememişimdir. Çünkü Abdülhak Hâmit'i de Hâmit Bey diye geçirirdi yazısında. Ataç'ın, Bakî'ye Bakî Efendi demesine özenen gençlerden biri de bir gün Fuzulî Efendi diye yazmıştı. Böyle oluyor bizde, biri bir yol tuttu mu, nedir ne değildir eşelemeden herkes katılıyor ardına. Oysa Bakî «efendi»dir de, Fuzulî «efendi» değildir. Efendilik, o günler, «bay» ya da «terbiyeli» anlamına değildi, düpedüz bir rütbe idi. Bunun gibi, Ataç'a uyarak Monsieur Gide diye yazanlar da oldu. Anlamıyorum bu türlü hevesleri... Fransa'da, André Gide'in yaşadığı günlerde, bir yazar kalkıp da Monsieur Gide derse bunu anlarım, bir tartışmada saygı sınırını iyice çizmek, karşısındaki ile ilişkisinin ne nitelikte olduğunu belirtmek istemiştir. Ama bize ne oluyor? André Gide diye yazarsak, yarın sokakta gördük mü omuzuna mı vuracağız? Ataç'ın Gide'e olan saygısını bu yoldan anlatmağa kalkması anlaşılır iş değil. O tümce daha başlangıcında çocukça bir Avrupa-

lılık kokuyor. Kendini Fransa'da yaşıyor duymak istemiş Ataç, bir Fransız yazarı saymak istemiş... Okudukça bu tutumun bütün o tümceyi sardığını anladım. «Monsieur Gide yeni çağın kurucularındandır,» diyor, ama bu yeniçağ nedir, ne gün başlamış? Onu anlatmıyor, anlatmak gereğini duymuyor çünkü, bilisizler için, Doğulular için, geri kalmışlar, yeniçağı anlamamışlar için yazmıyor ki... Fransa'da birkaç kişi biraraya gelmişler, konuşuyorlar... Oysa biz, «Yeni görüş nedir, yeni duyuş nedir?» sorup öğrenmek istiyoruz. Üstelik yeni görüşün, yeni duyuşun tümünü değil de, birçok yönlerini ona borçluymuşuz...

Bu «yönler» nedir? Sormayacaksınız, anlamış görüneceksiniz, biliyormuş gibi yapacaksınız; sonra da başka bir yerde, gözlerinizi karşınızdakine değil de, duvara dikerek, başınızı biraz yana eğerek, «Yeni görüşün, yeni duyuşun birçok yönlerini André Gide'e borçluyuz!» diyeceksiniz, kendi kendinize konuşur gibi. Hiç merak etmeyin, karşınızdaki ağır ağır başını sallayacak, «Öyle!» diyecektir. İşte bizim aydın dediğimiz, Batılı dediğimiz kişi bu.

Ama Türk okuru André Gide'i kaç kitabı ile bilir ki, Ataç'ın sözünün doğru olup olmadığını anlasın, kendini yoklayarak, kendinde duygular, düşünceler bularak katılsın o yargıya? Bakın, *Günce*'nin, o koca yapıtın ne küçük bir parçasını çevirmişiz dilimize, altı yedi formalık bir kitapçık... Bununla mı o yargıya katılacağız, Gide'in yerini anlayacağız?

Ataç'tan alınan o parça bizim okura bir şey öğretmiyor, André Gide üstüne bir bilgi vermiyor; belki André Gide'in büyük bir yazar, çağını etkilemiş bir yazar olduğunu duyuruyor, bizde ona bir saygı uyandırıyor... Bunun da bir yararı vardır ama zararı da vardır: Bu türlü yargıların ne demeğe geldiğini açık seçik olarak anlayamayan kişide, yeniçağın, yeni görüşün, yeni duyuşun dışında kaldığı duygusunu uyandırır, başka bir deyişle aşağılık duygusu yaratır, onu edebiyattan, daha kötüsü okumaktan, düşünmekten soğutur.

Yukarda, «Biz André Gide'i kaç kitabı ile tanırız ki...» demiştim. Ama Ataç herkes gibi değildi, Fransız ekini ile yetişmişti, Fransız edebiyatını izlerdi. Bu bakımdan onun André Gide üstüne yargılar vermesini, belki okur açısından yadırgasak da, kendi yönünden yadırgamamak gerekecektir. Aramızdan biri çıkar da, Batılı bir yazarı, Batılı bir okur, Batılı

bir aydın gibi duyup anlarsa, duyduklarını, düşündüklerini yazmayacak mı?

Bu anlayış doğru gibi görünüyorsa da, bizim, Batılı bir yazarı Batılı bir okur, Batılı bir aydın gibi duyup anlamamız olacak işlerden değildir. En okumuş, en bilgin olanımız için de böyledir bu, diye düşünüyorum. Neden diye sorarsanız, nasıl bir yazar sadece bilgisi ile değil de toplumu ile yazıyorsa, tıpkı öyle, bir okur da sadece bilgisi ile değil, toplumu ile okur. Bu bakımdan, kişi toplumu içinde ne denli sıvrilirse sıvrilsin, başka bir toplumu, başka bir uygarlığı ne denli tanırsa tanısın, gene de kendi toplumunun (belki en geniş) ortamı ile sınırlıdır. Bunu bilmemek, bilmezlikten gelerek zaman zaman kendimizi, diyelim bir Frenk gibi görmeye kalkmak, sadece çocukça, safça bir davranış olmakla kalmaz, kişiyi, özendiği o uygarlıktan da uzaklaştırır.

Ataç'ın o sözü bize göre değil de, sanki Fransa'ya, Avrupa'ya göre mi? Hiç sanmıyorum. Batılı, düşüncelerini, apaydın kılmağa, elle tutulur duruma getirmeye bakar, ortada yarı belirli bir kavram bırakmamak için uğraşır; André Gide'e borçlu olduğumuz bir düşünceyi, bir duyuşu mu anlatacak, konusunu somut olarak ele alır:

«(...) Gide düşüncelerini yaşadı. Bu düşüncelerin en önemlisi de, Tanrının ölümüydü. Bugün hiç kimsenin Hıristiyanlığa aziz Bonaventure'ün ya da Aziz Anselm'in kanıtları ile gitmiş olacağını sanmam. Ama bunu onlarınkinin tersi kanıtlarla inancını kaybetmiş bir dinsizde düşünemem. Tanrı sorunu insanların birbiriyle ilişkisine bağlı insanca bir sorundur. Bu soruna her insan ancak bütün hayatı ile bir çözüm getirebilir. Gide'in bize sunduğu en değerli şey, Tanrının can çekişmesini ve ölmesini sonuna kadar yaşama kararıdır... Bizim için bir hayat yaşadı; o hayatı onu okuyarak yeniden yaşayabiliriz. Onun düştüğü tuzaklara düşmemek ya da bu tuzaklardan onun çıktığı gibi çıkmak olanağını veriyor bize.» J.P. Sartre.

İşte Batılı yazar, Gide için, «Yeni duyuşun, yeni görüşün...» filan demiyor; Gide'in Katoliklerle çatışmasını ele alarak bütün bir toplumun sorununu kendi içinde nasıl yaşadığını açıklıyor, onun yaptığı işin, canlı, gündelik yanını ortaya koyuyor.

Şu da açıkça beliriyor ki, biz ne denli bilgili olursak ola-

lım, Gide'in macerasını onunla birlikte yaşayamayız, yaşayamazdık, bize bu yeteneği toplumumuz vermiyor. «Tanrının ölümünü yaşamak...» Anlayabiliyor muyuz bunun ne demek olduğunu? Evet, bizim ülkemizde dinsizler vardır; ama Tanrının ölümünü yaşamak sorunu yoktur. Sartre, Gide'in bütün tanrıcılar için belki yüzlerce yıl sürecek bir macerayı, kendi kısa yaşamında yaşayıp bitirdiğini söylerken, elbette, artık eskisi gibi düşünülmediğini, eskisi gibi duyulmadığını anlatmak istiyor. Gerçi yeni bir görüşten, yeni bir duyuştan söz açabiliriz, ama biz de içinde miyiz o yeni görüşün, o yeni duyuşun?

Gide, güncesinin bir yerinde, o gün ne yaptığını, neler okuduğunu anlatırken şöyle diyor: «Virgile, Molière ve Bach (notadan, piyanosuz) ve Voltaire'in Candide'i.» Bizim, ne denli büyük olursa olsun, herhangi bir yazarımızın Bach'ı piyanosuz olarak notadan okuduğunu değil, piyanoda çalarak duygulandığını düşünebilir misiniz? Başka türlü söyleyelim, bir yazarımız güncesine böyle bir şey yazsa (doğru olarak), inandırır mı? Hayır, çünkü bizim toplumumuza yabancı gelir. Bundan da üzülmemeli.

US KULLANILMAK İÇİNDİR

Birinci Dünya Savaşı içinde Gide, güncesine şunları yazıyor: «Belçika-Fransız Dostluk Yurdu'na bir Amerikalı gelmiş. Almanların elini kestikleri bir çocuk gösterirlerse ona büyük bir bağışta bulunacakmış.

Richepin, Almanlar dört bin çocuğun sağ elini kesmiş, diye yazmıştı. Belgesi görülmeyen bu yazıya dayanan Romain Rolland da bir mektup yayımlamış, kendisi ile birlikte birçok İsviçreliyi öfkeye sürüklemişti.

Madame Edwars da geçen Ağustosta, Vaneau Sokağı'nda kesik elli bir sürü çocuğa rastladığını söylemişti bana.

İki gün önce onu bularak, kesik elli çocuklardan birini gösterebilirsek Amerikalı'dan Yurd'a önemli bir bağış sağlayabileceğimizi anlattım. Çocukları kendi gözüyle görmediğini, hem onların göçmen olarak gelip şimdi kim bilir nerede bulunduklarını söyledi, fakat birkaç fotoğraf bulabileceğini söyleyerek dün beni öğle yemeğine çağırdı. Gittim. Fotoğraflar yoktu. Fakat Cocteau, yemekten sonra fotoğrafları getirecekti. Cocteau geldi, ama fotoğraflar gelmedi. Yarın akşam getireceğini söyledi; bu arada, Kızılhaç'ta çalışan bir kadına da beni götüreceğini söyledi. Almanların elini kestiği birçok çocuğa bakmış bu kadın. Gittik, kadını bulamadık.

Öte yandan Cheon, şu sırada biri on beş, öbürü on yedi yaşında elleri kesilmiş iki çocuğun Orsay'de oturmakta olduğunu söyledi. Tamamlayıcı bilgi bekliyorum.»

Şunu ekliyor Gide:

«Bu söylenenlerin hiçbiri gerçeklenmemiştir.»

Savaşın, savaşan uluslar arasına ne denli düşmanlık soktuğunu, bu düşmanlık havası içinde, karşı yanın canavarlığı üstüne çıkarılacak söylentilere inanma kolaylığını düşünün; bu durumda, o söylentilerin doğru olup olmadığını araştırmak için ne yaman bir korkusuzluk, daha doğrusu ne büyük bir kişilik gerekir! İşte Gide'in «bireyciliği» bu. Başka bir deyişle, Gide, çarpışan çeşitli görüşler ortasında, kendi kendine bağlı kalmağı tutku ile yürütmek istiyor. «Kendi kendine» diyorum ama, onun kuşkusu, sadece dışarıya dönük değil, deyim yerinde ise, kendi kendisine karşı da bağımsızlık savaşı içinde.

Bildiğimiz anlamda bir eylem adamı değil o, bu yüzden de, sağlı sollu yergilere uğramıştır. Gide'i anladığımız gibi, bu yergileri de anlamak gerekir. Hele bireylerin, görece olarak, daha az baskı altında bulunduğu ileri Batı toplumlarında, başka bir deyişle, topluca davranışların çoğun bireye karşı değil, tersine bireyi ezen kurumlara, güçlere ve yalanlara karşı olduğu yerde, bu yergilerin doğruluk payını azımsamamak gerekir. Ama kişi haklarının, toplumsal güvenliğin yerleşmediği, kurulu düzen karşısında kişiye, değil topluca, tek olarak bile özgürlük tanınmadığı yerde, «insan sesine» büyük bir özlem duyulduğunu görmemek, anlamamak elde mi?

27 Mayıs öncesinde, Demokratların bir değil, on üç üniversiteli öğrenciyi kıyma makinesinde doğradıkları söylentisi çıktığı günlerde, buna inanmamak şöyle dursun, bunu araştırmağa kalkmak bile, zalimlerin yanında yer almak anlamına geliyordu. Bir gün, başkaldırma fırtınası içinde bulunan bir bayana, bu söylentilere inanıp inanmadığını soracak oldumdu... Durum, şimdi gözümün önüne geliyor: Yüzüme öyle bir bakış baktı ki, sustum. «İnanmıyorsun ha? Hain!» demek istiyordu sanki. Oysa DP'nin yurdumuza ne denli kötülük ettiğine inanmam için, kıyma makinesi masalına ihtiyacım yoktu benim. Sonunda ne oldu? O söylentinin doğru çıkmadığı anlaşılınca, DP'ye boşuna saldırıldığı kanısı bile ortalığa yayıldı. Bense, bugün bile DP'nin asıl suçlarını, bildiğimce, anlatamamanın sıkıntısı içindeyim. Çünkü baskı, sadece DP'den değil, kurulu düzenden geliyor. Konumuz şu parti, bu parti konusu değil, toplumumuzun temel sorunlarını, bütün açık-

lığı, gerçekliği ile ortaya koymak sorunudur. 6/7 Eylül'de, bütün suç, solcuların üzerine atılmak istendiği zaman da böyle olmuştu: İnananlar, inanmayanlar vardı. Bilginin, usun, sağtörenin verilerini yerleştirmedikçe yarın da böyle olacak.

Seçimlerden dört gün önceydi; radyoda, yeni kurulan partilerden biri adına yapılan bir konuşmayı dinledim. Konuşan, partisinin dış politika görüşünü açıklayacağını söyleyerek sözlerine başladı. NATO'ya inanıyoruz, CENTO'ya inanıyoruz, dedi. Bu sözleri, belli bir partinin dış politika görüşü olarak karşılamak kolay değildir. Çünkü bugünkü partilerimizden hiçbirinin, bu konuda, ayrı bir görüşü yoktur. Ama o sözcü, bu yüzden ya da konuşmanın heyecanından, az sonra partisini ya unuttu ya da bilerek bir yana bıraktı, doğrudan doğruya Türk ulusu adına konuşmağa başladı: «Türk milleti Ortak Pazar'a inanıyor,» dedi. «Ortak Pazar»a ille girmeliymişiz... girmeliymişiz de yardım görmeliymişiz.

Ona inan, buna inan. «Ortak Pazar»a inan... Bir «inanmak»tır gidiyor. Öyle ki, ben inanmıyorum deseniz, Türklüğünüzden kuşkuya düşecekler. Haydi, partilerimiz dış politika konusunda birliktirler, diyelim. İç politikada birlik değiller mi? Görünüşteki çekişmeyi anlamak, bu çekişmeyi gerçeklere vurarak, usla değerlendirme, olacak işlerden değildir. Hele ulusal karma yönetime gitme sözlerinin çıktığı bugünlerde, partilerimizin iç politika yönünden ne gibi yerlerde birbirlerinden ayrıldıklarını bilen yoktur sanıyorum. Neden böyle oluyor? Biri çıkıp, «Türk ulusunun çıkarı bu yoldadır,» dedi mi, artık kimse yeniden düşünmeyi gereksinmiyor, katılıyor o sözün ardına, ortalıkta dolaşan sözler herkese yetiyor. «Ben böyle düşünmüyorum,» diyene, kaşlarını çatarak bakıyorlar. Kaş çatılması değil üzüldüğüm, usu kullanmağa kızıyorlar. Oysa us, kullanılmak için verilmiştir bize.

Gide, güncesinin bir yerinde de şöyle diyor: «Yeni bir yapmacık, yeni bir itibari yurtseverlik doğmaya başladı ki, bunun dışında kimse (namuslu adam) olamayacak... Herkes bu ölçüye girmeye, adım uydurmağa çalışıyor. Herkes bundan geri kalacağım diye korkuyor, herkes başkalarından az bon Français olmaktan korkuyor.»

BALIKLAMA

Memduh Şevket Esendal'ın «Feminist» adlı bir hikâyesi vardır, pek severim: Adam, «Feminist ne demektir?» diye sormadık kimse bırakmaz, ama sonunda gene de öğrenemez ne demek olduğunu o sözcüğün. Ben de, onun gibi, yeni yeni tutunmağa başlayan «yaşantı» sözcüğünün ne demeğe geldiğini bir türlü anlamadığım için ötekine berikine sordum, ama eskilerin deyimi ile «sadra şifa verici» bir yanıt (cevap) alamadım. «Hayat» karşılığı kullananlar var, «hayat macerası» karşılığı olarak kullananlar var... Derken bakıyorsunuz, başkası daha başka bir anlamda kullanıvermiş. Bunca yıldır, dilimizin özleşmesi için ben de elimden geldiğince çalışmışımdır. Türkçeciliğe karşı olduklarını bildiklerimin bile rahatça yazılarına geçirdikleri o sözcüğü, kısacası, bir yere oturtamadım ben. Ama biliyorum, kullansam kimse de, «Ne demek o?» diye sormayacak. Öz Türkçeciliğe inandık bir kez, her yeni sözcüğü baş tacı ediyoruz, ne olursa olsun kullanmağa, yaymağa bakıyoruz. Gerçi bu inanca ne denli sevinsek azdır, öz Türkçecilik akımının doğru bir akım olduğu da yadsınamaz (inkâr edilemez). Ancak inanmakla olup bitiverecek işlerden midir dil işi? Öylelerini bilirim ki, Türkçecilik konusuna yirmi yıl, otuz yıl boş vermişler onu önemsiz bir konu saymışlar, küçük görmüşler, sonra da bir gün, bilmem 15 Eylül 1951 Çarşamba günü saat on üç otuza doğru birdenbire Türkçeci kesilmişlerdir. «Ne büyük, ne keskin değişiklik!» diyeceksiniz, ama bana sorarsanız, gerçekte hiçbir değişiklik olmamıştır o

gibilerde. Çünkü eskiden Türkçeciliğe inanmadıkları için Türkçe üzerinde düşünmezlerdi, şimdi Türkçeciliğe inandıkları için gene Türkçe üzerinde düşünmüyorlar.

Böyle oluyor bizde. Sözgelişi dindarlarla dinsizleri alalım: Dindarlar inandıkları için, dinsizler de inanmadıkları için din konusunu dokunulmaz sayıyorlar. Bu iki karşıt arasında da bir geçiş sıkıntısı yok. Başka bir deyişle, dindarlıktan dinsizliğe balıklama geçiliyor bizde; ikisinin arasında, ne bileyim, küşümlerle, dövünmelerle geçen bir kendi kendimizle kavga, içten (samimi) bir kavga süresi yaşanmıyor. Geçende bir arkadaşım, «Yirmi bir yaşımda kendimi birdenbire dinsiz buldum,» diyordu. Sözgelişi ben ülkemizde Batı müziğinin yerleşmesini isterim, alaturkayı dinlemem. Ama benim bu davranışım alaturkanın varlığını görmezlikten gelmeye dek varırsa, isteğimin gerçekleşmesini boşuna beklerim. Bedri Rahmi Eyuboğlu, nişabürek makamı ile «börek makamı» diye alay ederdi. İyi, demek alaturkaya inanmıyor. Ama ne çıkar bundan? İşte ben, bunca özendiğimiz Batı'yı ne yapsak anlayamayız derken bunu söylemek istiyorum, Batılının yaşantısı (oldu mu, bilmem) olmadıktan sonra, inanışları, düşünceleri de olamaz bizde. Batı'da dinsizlerin ya da Tanrısızların kilise ile savaşları çok çetin olmuştur. Çünkü kilise, dinsiz öğretilere karşı çok hazırlıklı idi. Oysa bizde biri, işini bilen bir köy papazının kolayca çürütebileceği orta malı iki üç mantık oyunu ile Tanrısızlık öğretisini kanıtlayabildiğini sanabiliyor. Neden? Tanrıtanımazlığı kendisi ile çatışarak ödememiştir de ondan: Tanrıtanımazlık düşüncesine kendi kendine varmamıştır, şöyle bir adamken, böyle bir adam oluvermiştir sadece. Sanırım konumuzun bamteli buradadır: Bir inançtan başka bir inanca mı geçiyorsunuz? Kendiniz olarak kalıp kalmadığınıza iyice bakın. Büsbütün değişmişseniz gerçekte değişmemişsiniz demektir. Çünkü önemli olan, geçirdiğimiz değişikliktir, başkası olmamız değil. Başkası olunca geçmişimizden yararlanamayız, bu yüzden de kişinin deneyinden topluma bir ışık düşmez, çünkü tam anlamı ile bir deney geçmemiştir arada. Bacon, düşünce değiştirmek üstüne yazarken, «Aman siz siz olun, ishal gibidir düşünce değiştirmek, iyiler de kötülerle birlikte çıkıp gider,» diyor.

Bir yerde ruh çağırmışlar, gelen ruh fincanla yazı yazmış, masanın ayağını kaldırıp vurmuş... «Vallahi gözümle gör-

düm,» diye şaşkınlıklarını belli edenler vardı. Ben ruha inanmam. Ölünce tam öleceğimi bilirim. Geçen gün biri, «Bir de ruhumuz yaşasaydı, boyuna yaşasaydı, ne sıkıntılı olurdu, bir düşün!» diyordu. Ben de o kanıdayım ya, ruh üstüne olan bu kanım, masa ayağı ile olsun, fincanla olsun, biraz sarsılsa, beni başka bir sıkıntı da alır diye düşünüyorum: O güne değin edindiğim bilgileri, o bilgilerle kurduğum sağtöreyi, kafa düzenimi ne yaparım ben? Nasıl toplarım kendimi? Hayır, deneylere karşı gelirim demek istemiyorum. Ama bir kanıdan başka bir kanıya geçişte kişiyi ancak bilimsel küşüm (doute methodique) yönetmeli.

Kişiler gibi toplumların da başından böyle şeyler geçiyor. Demokrasi dediğimiz on beş yıllık şu siyaset olayına bakın: Hitler sağken, demokrasiyi savunmak, onu yurdumuza getirmek isteyenler taşlanıyordu. Sonra ne oldu ise oldu, tümümüz demokrasi aşığı kesiliverdik. Topluca davranışları bir yana bırakırsak, teker teker konuştuklarım içinde bu biçim bir demokrasiye inananı görmedim ben. Ama ortada bir demokrasi akımı var ya, kendimizi ondan saymamağı ayıp sanıyoruz. Oysa yirmi yıl, otuz yıl demokrasiye boşver, sonra bilmem hangi yılın, hangi ayında birden demokrat kesil... Bunun gerçek bir değişiklik olacağına inanmadığım için kapılamıyorum.

SAMATYA'DAKİ HEGEL'Cİ

Matematik öğretmeni bir okurum, yazılarımda bulduğu iki yanlışı bana mektupla bildirmek zahmetine katlanmış, kendisine teşekkür ederim. Büyük matematikçi Gauss'un bir çocukluk hikâyesi, yazılarımdan birinde, Pascal'ın çocukluk hikâyesi olarak geçiyor, karıştırmışım demek. Daha ortaokulda iken Gauss'un matematik yeteneği üzerinde duran annesi, bunu oğlunun bir arkadaşı ile konuşmuş, bizde kaç ana baba çocuğu ile böylesine ilgileniyor demeye getiriyordum... «Niyetim buydu, Gauss olmuş, Pascal olmuş, ne çıkar!» demeyeceğim, yanlış yanlıştır.

Matematik öğretmeninin bu mektubu, son günlerde kafamı boyuna yoran bir konu için işime yaradı: Ben, toplumumuzun bir yanını eleştirirken, Pascal yerine Gauss'un adını kullansaydım, sanırım, onun kim olduğunu da anlatmak zorunu duyacaktım. Çünkü Gauss bizim ülkemizde tanınmaz, onun adını daha çok matematik öğretmenleri bilirler. Oysa Gauss, gelmiş geçmiş matematikçilerin en büyüklerinden biridir; üç büyük matematikçi saymak gerekse, Archimedes'den, Newton' dan sonra onun adını söylemek âdet olmuştur. Bizde ise Gauss'u neredeyse sadece matematik öğretmenlerinin bilmesi, toplumumuzun şimdilik ondan yararlanacak duruma gelmediğini gösterir. «Efendim, bir matematikçiden elbette bütün bir toplum değil, o toplumun matematikçileri yararlanır,» diyemezsiniz, derseniz sözü geçen topluma haksızlık etmiş olursunuz. Önemli olan, büyük bir matematikçinin sadece matematikteki yeri değil, bilimdeki, kültürdeki, felsefedeki yeridir. Bu bakımdan Gauss'u sadece matematikçilerimizin değil, bü-

tün düşünürlerimizin, bütün aydınlarımızın bilmesi gerekir. Böyle olmadıkça o büyük adam, bizim kültürümüzde, düşünümüzde yer almamış demektir.

Adı bilinip de, gene kültürümüzde yer almamış olanlar da var. Sözgelişi, bugün çağdaş felsefe, bilim tartışmalarından hangisine göz atsanız, altından Hegel çıkmasın olmuyor. Oysa Hegel'in Türkçede bir tek kitabı yoktur. Üniversiteleri bitirenler, lise öğrencileri, onun adını gerçi biliyorlar; aydınlarımız arasında, «Onun diyalektiği başaşağı durur,» diyenler de vardır, ama demek ki bunlar Hegel'in bir tek kitabını, bir tek satırını okumamışlardır. Ben buna bakarak, «Hegel'i Türkiye'de bilen yoktur,» deyince, yabancı dil bilenleri, yabancı ülkelerde felsefe okuyanları öne sürüyorlar, böylece de benim yanıldığımı kanıtlamak istiyorlar. Geçende bir arkadaşım:

«Benim Samatya'da oturan bir tanıdığım var, Hegel'i çok iyi bilir, ama o kerata da yazmaz,» dedi.

Bilir de yazmaz... Yazmadığına göre bilmiyordur, dersem kim tersini savunabilir? Üstelik böyle bir adam, yalnız Hegel'e değil, Batı kültürüne de yabancı sayılır. Çünkü bilip de susmak Doğu kültürünün bir özelliğidir. Sonra, Hegel'i gerçekten bilen, Doğu kültürüne bağlı olduğu için değil de, dilimizin yetersizliğinden ya da anlayacak okur bulamamaktan ötürü, bildiklerini yazamayan bir aydınımız olduğunu düşünelim... Bu aydın bizim aydınımız mıdır?

Belki de Türkiye'den ayda bir iki, Hegel'i bilen turistler de geçiyordur. Bırakın kulaktan dolma ya da aktarma bilgilerle aydın geçinmeği, yabancı düşünürleri okumakla, sadece okumakla da aydın olunmaz; o düşünürleri kendimize getirmek, kendimize çevirmek, toplumumuza maletmektir gerekli olan. Ahmet Hamdi Tanpınar, Hasan Âli Yücel'le ilgili anılarını anlattığı bir yazısında, bir gün Hasan Âli'nin İkbal Kıraathanesi'ne gelerek oradaki arkadaşlarına, «Artık hepimiz Bergson'cuyuz,» dediğini yazar. Demek Bergson, o yıllar Türkiye'de bir düşünce akımı yaratmak işinde kullanılabilmiştir. Durkheim de öyle. Bu iki düşünürün bizim eğitimimizde, siyasetimizde, ahlakımızda etkileri oldu. Ama bana sorarsanız, çağdaş düşünce akımlarının tümüne aynı ilgi ve hoşgörürlük gösterilmediği, bunların birtakımına yasaklar konduğu için, Durkheim'cilikle Bergson'culuk, olabileceklerinden daha az yararlı olmuşlardır. Çünkü bir felsefe görüşünün, bir toplum

anlayışının düşünceye yapacağı başlıca iyilik, daha başka görüş ve anlayışların kurcalanmasına yol açacak bir canlılık getirmesidir.

İmdi Durkheim'i okutur da Marx'ı yasak ederseniz, aykırı gibi gelecek ama, Durkheim'i de gereğince öğretemezsiniz. Bu kültür bölünemez. Hukuk Fakültesi'ni bitirmek üzere olan bir hanımla konuşuyordum geçende. Üniversite öğrenimi içinde Marx'tan bir tek satır okumamış... Yirminci yüzyıllı kişi, Marx'ı bilmeden aydın olabilir mi?

Bugün yabancı dil bilen, yabancı ülkelerde okumuş aydınlarımız, Batılı düşünürleri gerçi eskilerden daha iyi okuyorlar, daha iyi biliyorlar, ama onları gene de düşünümüze, davranışlarımıza gereğince katamıyorlar. Ben, burada çıkan bir yazımda, beğenerek olsun, beğenmeyerek olsun, Sartre'ı bilmiyoruz derken bunu da söylemek istemiştim.

Geçende bir arkadaşım, Sartre ile Garaudy arasındaki bir tartışmayı dilimize çevirirken karşılaştığı güçlükleri anlatıyordu. Sartre'ın, Marxisme için gerekli birtakım mediation'ları ilk olarak getirdiğini söylemesi üzerine, Garaudy'nin, ondan önce de bu işin yapıldığını ileri sürmesi ile başlayan tartışma, bizde bulunmayan birtakım kavramlarla sürdürülmektedir. Sözgelişi, mediation, o kavramlardan biri işte. Sözlük işinize yaramaz, dilimizde Arapçası olsun yok. Demek biz bu kavramla düşünmeye daha alışamamışız. Evet, öğreniriz, anlatmaya başlarız, gide gide anlarız da, ama ne Sartre'ın, ne de Garaudy'nin burada hakkından gelemeyiz. Onların arasındaki tartışma, bir düşünce lüksü değil, pratik hayatın birtakım sorunlarına ışık tutan, son kerte gerekli bir çaba, hayatın bir parçasıdır; yarın yığınlarla insanın davranışını etkileyecektir. İşte aydın kafanın toplum içindeki yeri ancak böyle olabilir. Bizde ise birtakım sorunların bilgisi, onları toplumsal yaşayış bakımından gereksinmediğimiz, yarın için çözüm bekleyen işlerimize karşılık saymadığımız için, ister istemez usumuzda da canlı bir nitelik kazanamıyor. Toplum mu kafayı yaratır, yoksa o kafa mı toplumu, sorusunu bir yana bırakalım ve diyelim ki, bunlar ancak birbirlerini karşılayabildikçe vardırlar. Bu bakımdan kimi aydınlarımızın, «Aklımız, bilgimiz XX. yüzyılda, toplumumuz XVIII. yüzyılda» gibi laflar etmeleri, bu koşullar içindeki bilgilerimizle gereksiz bir övünme ve toplumun durumu bakımından da işe yaramaz bir belirlemedir.

İYİLİK ETMEK, İYİLİK GÖRMEK

Alessandro Manzoni'nin *Nişanlılar* adlı romanı, unutamadığım romanlardan biridir. XVII. yüzyıl Milano'sunu anlatan bu romanın bellibaşlı kişilerini şimdi şöyle böyle hatırlıyorum, adlarını söyle deseniz söyleyemem. Ama romandan bende kalan en canlı çizgi, olaylara karışan rahiplerin sonsuz insan sevgisidir. Manzoni üç ciltlik bu ünlü yapıtında (eserinde), korkunç salgın hastalıklarla derebeylerinin canavarlıkları altında ezilen zavallı insanları anlatır. Doğanın (tabiatın) ve toplumun zulmünü, romanda ancak rahiplerin karşılık beklemeyen iyilikleri dengelendirir. Böylece okurda, insana güven, geleceğe umut uyanır. Ama gene de bir bityeniği vardır işin içinde, Çünkü, hastaların ve ezilenlerin yardımına karşılık beklemeden koşan rahipler, eziyeti ve ölümü kolaylaştırmaktan başka hiçbir amaç gütmezler. Sözgelişi, zalimlere kızmazlar, derebeylerinin canavarlıklarına başkaldırmazlar. Dahası, iyiliklerini, sevgilerini, yoksullara, ezilenlere, zavallılara olduğu gibi, ezenlere, zalimlere de sebil ederler.

O roman ya da ona benzer, din adamlarının iyilikseverliğini anlatan başka romanlar, bende şu kuşkuyu uyandırmıştır: Zalimi de içine alan bir insanseverlik olabilir mi?

Bu soruya karşı söylenecek ilk söz, belki de, insanseverliğin ancak kötüleri de içine aldığı sürece gerçek insanseverlik olduğudur. Çünkü iyileri, yoksulları, suçsuzları sevmek kolaydır; asıl sevgi, Dimitri'nin önünde diz çöken *Karamazof Kardeşler*'deki yaşlı papaz gibi davranabilmektedir. Dahası var, adamın biri, «Kutsal kitap bize düşmanlarımızı bağışlamamızı

buyurur, dostlarımızı değil,» diyerek, düşmanı sevmeği dostu sevmekten daha üste çıkarmıştır. İyi ya, kötülüğün ortadan bütün bütün kaldırılması gerektiği sorusuna aldırış etmeyen bir insanseverlik, olsa olsa, ezilenlerin acısını biraz azaltmağa yarar. Bu ise, asılacak adama, kutsal kitaptan sözler okumak demektir ve insanseverliğin ancak ezilenler var oldukça yaşayacağı anlamına gelir. İmdi, kötülüğün sürdürülmesi ile var olabilen bir iyiliğe, iyilik denebilir mi?

Doğuşunda bir bakıma devrimci bir öz taşıyan Hıristiyanlığın aşağı yukarı iki bin yıldır, kötülere başkaldırmadan (düpedüz kötülerin işine yaradığını, doğuşundaki özü bakımından ve konumuzun gereği olarak görmezlikten gelirsek) iyiliği öğütlemesi, sizi bilmem, beni hep düşündürmüştür. Bir zamanlar İstanbul Üniversitesi'nde öğretmenlik etmiş olan Prof. Auerbach'ın Pascal üzerine 1946 Felsefe Arkivi'nde çıkan bir yazısı, benim için, bu bakımdan çok öğretici oldu. Pascal, Pensée'lerin bir yerinde, iyilikler gibi kötülüklerin de Tanrıdan geldiğini, bu bakımdan bizim kötülüklere başkaldırmakla Tanrıya başkaldırmış olacağımızı ve bu ilkeden yola çıkarak bütün devletlerin haksız olduğunu, ama bu haksızlığın Tanrıca istendiğini, böylece devletlere, dolayısıyla haksızlıklara boyun eğmekten başka yapacak bir işimiz olmadığını ileri sürüyor. Prof. Auerbach, yorumlayarak şunları ekliyor: «Dünyanın kuruluşunda cinnet ve cebir vardır, İsa bunlara boyun eğmiştir, dünyayı düzeltmek için parmağınızı bile kıpırdatmaya değmez.»

Hıristiyanlığın, *İncil*'deki bütün iyilik öğütlerine karşın (rağmen), yeryüzünden zulmü kaldırmak için neden savaşmadığını, savaştı ise bile neden başarıya eremediğini, bu sözlerden anlıyoruz.

Müslümanlığa gelelim; Müslümanlığın beş koşulu, savm, salât, hac, zekât, kelime-i şahadet'tir. Müslümanlık, bu beş koşula dayandığına göre, bunlardan birinin ortadan kalkması onun da varlığını sarsacaktır. Hiçbir din, geçici bir süre için kurulduğunu söylemediğine göre, Müslümanlık bu beş koşulun değişmezliğini ilke olarak almış demektir. İmdi bu beş koşuldan «zekât»ı ele alalım; zekât, malımızdan belli bir parçanın yoksullara dağıtılması demektir. Öyle ise zekâtın varlığı, ister istemez, yoksulluğun varlığına bağlı kalıyor. Bu durumda, ilkelerinden biri, ancak yoksulluk durdukça duracak olan bu

dünya görüşü, yoksulluğun bütün bütün ortadan kalkacağını düşünemez; düşünürse kendini çökertmiş olur.

Gerçi bugün laik toplumlarda, iyilikseverliğin biçimi, dinlerin buyurduğu yolları aşmaktadır. Ancak ahlak ilkelerimizin çoğunda, kötülüğü sürdüren bir iyilik anlayışı gene de yaşayıp gidiyor. Sözgelişi, biz bugün, bir devlet adamını, salt hırsızlık etmediği için övebiliriz. Talât Paşa örneğini düşünün. Adam devleti batırmış, ama çalmamış... Bu çeşit övgüler, ister istemez, hırsız devlet adamlarının yeryüzünden hiç eksilmeyeceği inancına dayanır. Yeryüzünü şimdikinden daha iyi etmek için böyle bir inançla yola çıkılabilir mi?

Yoksulluk olmasa, ancak yoksullara yardımla insanseverliklerini gösterebilen zenginlerin durumu epeyce sarsılırdı. «Ben kazanayım ki, fakir fukaraya da yardım edeyim.» diyen zenginler görmüşümdür. Hani, yoksulluk bütün bütün kalksa, adamın ahlakı tükenecek.

Böyle söylediğim için, yardımseverliği gereksiz göstermek istediğim sanılmasın. Belki *Nişanlılar*'daki rahipler de, yeryüzünü değiştirmenin ellerinde olmadığını anladıkları için, karınca kararınca, konu komşunun yardımına koşuyorlar ve Tanrının cennetinden başka bir karşılık beklemiyorlardı. Ama doğanın zulmü bir yana, insanın insana ettiği, edebildiği kötülükler ortadan kaldırılabilirse, insanseverliğin, iyilikseverliğin anlamı ne olur?

«Yoksulluk ayıp değildir,» sözü için, bir Batılı romancı, «Övülemediği için ancak ayıp olmadığı söyleniyor.» diye yazmıştı. Gerçi iyilik görmek de ayıp değildir, ama bana sorarsanız, insanoğlu iyilik görmekten hoşlanmaz. İyilik görenler, kendilerine iyilik eden kimselere düşman olurlar, ki haklıdırlar. Oysa iyilik eden bunu anlayınca, «Vay nankör vay, benim ona ettiğim iyiliklere karşılık ha!» diye bağırır, «İnsan değil bu!» Çok yanlış bir yargı. Çünkü iyilik etmek, iyilik edilecek birini bulmağa, o da insanların kötü durumda ve iyi durumda olmak üzere ikiye ayrılmasına bağlıdır. Asıl insanlığa uymayan bu olmak gerekir.

İyilik görmekten daha kötüsü, iyilik etmektir. «Herif sıkışmış, verdim elli kâğıt, ferahladı gitti,» diye böbürlenenleri düşünürseniz, iyilikten iğrenirsiniz. İyilik ettiğini saklayana gelince, ben bu bakımdan ağzı sonuna kadar sıkı kimseyi tanımadım, diyebilirim. İyilik ettiklerini saklayanlar, gerçekte

bunu kurnazcasına yayarlar ki, herkes duyar da iyilikseverin yanında konuşmaz. İnsan sevgisini, zenginin yoksula yardımı diye anlayıp anlatmaktan vazgeçmeli.

Doktor Schweitzer, yardım bekleyenlerin yardımına koşma işinde, burjuva toplumunun yardımsever kurumlarına pek yüzvermemiş, onların içinde çalışmağı yararsız ve olanaksız bulmuştur. Onun öğüdü, herkesin, her iyilik etme durumunda olanın, bu işe tek başına atılmasıdır. Ama, kendini Afrika'ya adayan bu yaman adam, düşüncesinin köklerinde gene de bir umutsuzdur; bütün bu tek başına atılmaların, olsa olsa, acıları biraz azaltacağına inanır. Kötü bir dünyaya gelmişiz, birbirimizin yardımına koşalım... Tam Hıristiyanca bir tutum... Ama, bütün insanların eşit olacağı günü bekleyerek ellerimizi kollarımızı bağlamaktansa, elbette iyi bir şey. Kişisel iyilik dünyayı değiştirme çabasına aykırı değildir.

İnsanın insana koşması, yarattığı en yüce gücüdür insanoğlunun.

ÜRETİM GERİLİĞİ, DÜŞÜNCE İLERİLİĞİ

«Yön» dergisinde yayımlanan bir yazısında Sayın Doğan Avcıoğlu, «Israrla belirttiğimiz gibi, istihsal seviyemiz XVIII. yüzyılda, düşünce seviyemiz ise XX. yüzyıldadır» diyordu.

İlk okuyuşumda kolayca anlayıp benimsediğimi sandığım bu tümce (cümle), sonra sonra beni düşündürmeğe başladı; birtakım sorular belirdi kafamda, içlerinde çözebildiklerim olduğu gibi çözemediklerim de vardı bu soruların. Üstelik genç aydınlarımızca çok tutulduğunu bildiğim, soylu bir düşünce eylemi yaratmaya çalışan «Yön» gibi bir dergide, böyle bir düşüncenin «ısrarla» öne sürülmesi, konuyu daha da önemli, ilginç kılıyordu. Bu bakımdan «istihsal seviyemiz» ile «düşüncemiz» arasında bulunduğu belirtilen bu büyük uygunsuzluğun üzerinde durmak bana gerekli göründü.

Önce şu «istihsal seviyemiz» sözünü ele almak istiyorum. Bu söz, ilk bakışta, üretim azlığını düşündürüyor. Üretimin azlığı ya da çokluğu, geçim durumunu belirleyeceği için, ona uygun olarak düşünce durumunu da etkiler. Ama bundan, «karnımız iyi doymadığı için iyi düşünemiyoruz» gibi bir anlam çıkarılabilir ki, bu anlam, yalnız tarihsel olaylara değil, Sayın Avcıoğlu'nun savına (iddiasına) da aykırı düşecektir; çünkü o durumda, düşüncemizin XX. yüzyılda olduğunu kolay kolay söyleyemeyeceğiz. Öyle ise «istihsal seviyemiz» sözü ile söylenmek istenen bu değildir. Gerçekten ben de o sözün bu dar anlamı üstünde durmadım da, «istihsal seviyemiz»le Sayın Avcıoğlu'nun «üretim güçlerimizi» mi, yoksa «üretim koşulla-

rımızı» mı söylemek istediğini düşündüm. Gerçi bu iki öğe (unsur), birbirine oldukça yakındır; şöyle ki, üretim koşullarını üretim güçlerinin belirlediği doğrudur; ama üretim koşulları ile üretim güçlerinin çatışması diye bir durum da vardır ki, bu bakımdan bugün ülkemizin geriliği söz konusu olunca, bunun nedeni, üretim güçlerinin eskiliği ya da ilkelliği midir, yoksa üretim güçlerinin üretim koşulları ile çatışması mıdır, yoksa her ikisi midir, soruları ortaya çıkar. Yazılarında açıklık seçikliğe düşkün olduğunu gördüğüm Sayın Avcıoğlu'nun bu nedenlerden hangisine dayandığını bilmek isterdim. Çünkü bütünü ile ele alındığında, bugünkü üretim güçlerimizin tam olarak XVIII. yüzyılda bulunduğunu söylemenin yanlışlığı bir yana, üretim güçlerimiz ya da üretim koşullarımızla düşüncemiz arasındaki açıklığı ancak bu nedenlere bakarak belirlemenin doğru olacağı kanısındayım ben ve Sayın Avcıoğlu ile tartışmak istediğim en önemli konu da budur.

Bir an için güçler ya da koşullar olarak, üretimimizin XVIII. yüzyıldan kalma olduğunu kabul edelim; bu durumda bizim düşüncemiz nasıl olmuştur da XX. yüzyıla gelebilmiştir? Bu soru, düşünce ya da bilgi ile üretim güçleri ya da koşulları arasındaki ilişki sorununu ortaya çıkaracaktır. Herkesçe bilinen birtakım görüşleri ortaya atmak zorunda kaldığım için bağışlanmamı dilerim. Tarihi, Tanrı gücü ile açıklayan görüşü bir yana bırakırsak, tarihin gidişi, kısaca, ya düşüncenin gelişimi ile ya da maddesel güçlerin, burada üretim güçlerinin gelişimi ile belirlenir. Bu iki görüş açısından, bizim toplumumuzun üretim durumu ile düşünce durumu arasındaki uygunsuzluk konusu, birbirine karşıt diyebileceğimiz açıklama biçimlerinin ortaya atılmasını gerekli kılacaktır. Başka bir deyişle, bugün, XX. yüzyılda bulunduğu ileri sürülen düşüncemizin, üretim güçlerimizden ya da üretim koşullarımızdan bağımsız olarak bu duruma geldiğini söylemek başka, üretim güçlerimizin ya da koşullarımızın bugünkü durumundan ötürü oluştuğunu söylemek başkadır. Sayın Avcıoğlu, «İstihsal seviyemiz» sözü ile «düşünce» sözünü bir tümcede kullanmakla, bu iki öğe arasında bir ilinti kuruyor, ama bu ilintinin biçimini belirtmiyor.

Gerçi bu ilinti, «Bir yerde üretim ilişkileri geri ise, düşünce de geridir,» gibi tek yanlı bir yoruma her zaman hiç de elverişli değildir. Tersine olarak, bizim toplumumuz gibi, üre-

tim ilişkileri bakımından geri toplumlar, ileri düşüncelerle değiştirilebilirler. Ancak niyetlerimiz ne denli soylu ve yüce olursa olsun, ileri düşüncelerimizin nerden çıktığı sorusunda bilinçli bir tutuma ermeden, değiştirmek istediğimiz koşullar üzerindeki etkimizin çok değişik biçimler alacağını da bilmeliyiz. Başka bir deyişle maddesel çevreden bağımsız olarak görüldüğü sürece, düşüncenin o maddesel çevreyi niçin değiştirmek istediği ve ne yolda değiştirmek istediği sorusu, kolayca çözülemez. Düşünceye, bilgiye, idealist tarih anlayışı açısından bakmakla, maddeci tarih anlayışı açısından bakmak arasındaki büyük ayırım buradadır. Giderek çeşitli maddeci görüşler arasında bile, bu bakımdan çok değişik yorumlar ortaya atılmıştır. Sözgelişi, eski maddecilik, bilginin toplumsal eylem üzerine kurulu olduğunu, başka bir deyişle üretime, katlar arasındaki çatışmaya bağlı olduğunu anlayamamıştı; çünkü o görüş, bilgi sorununu, kişinin tarihsel gelişimi dışında ele alıyordu. Buna karşılık yeni maddeci görüş, kişinin üretim eylemini, en temelli pratik eylem, bütün öteki eylemleri belirleyen eylem olarak tanımıştır. Ama kişinin toplumsal pratiği, üretim eylemi ile bitmez sadece, bilim ve sanat gibi başka eylemleri de vardır onun; böylece kişi, siyasal ve kültürel yaşamı içinde karşılıklı kişi ilişkilerinin çeşitli değişik biçimlerini edinir. Toplumda üretim eylemi adım adım aşağıdan yukarı doğru gelişir, sonuç olarak da bilgi (doğanın ya da toplumun bilgisi) aşağı bir kerteden yukarı bir kerteye doğru adım adım gelişir; yüzeyden derine iner, tek yanlılıktan çok yanlılığa yönelir. Uzun bir süre toplum tarihinin tek yanlı olarak görülmesi, en başta sömüren katların, toplumsal tarihi yanlış göstermelerinden, sonra da küçük ölçüdeki üretimin, görüşleri sınırlı tutmasındandır. Ancak çağdaş üretimin büyük gücü ile birlikte işçi katının ortaya çıkması iledir ki toplumsal tarih gelişiminin geniş bilinci kazanıldı. Toplumcu felsefenin belli-başlı iki özelliği vardır ki, bunlardan biri bir kata bağlılık yanı, öteki de kuramın eyleme bağlı oluşu, kuramın temelinde duran eylemin, yeniden eyleme dönüşüdür. İmdi bizim bugün XX. yüzyıllı diye adlandırmak istediğimiz «düşüncemiz», maddesel çevremizle, üretim koşullarımızla iki yüzyıllık uzaklıkta ise, biz bu «düşünce»yi hangi eylemden çıkardık.

Şöyle de sorabilirsiniz kendinize; bizim ileri, toplumcu düşüncelerimiz, yurdumuzdaki bir çatışmadan, geçmişi olan bir

çatışmadan mı doğmadır, yoksa ileri gitmiş Batı toplumlarından öğrenme yolu ile edindiğimiz bilgilerden mi gelmedir?

Gerçi hiçbir ülke, yeryüzünün eylemsel ya da kuramsal gidişinden bağımsız olarak düşünülemez. Bu bakımdan, ileri gitmiş bir ülkenin deneyimlerinden, geri bir ülkenin de yararlanması olağan sayılmalıdır, böylece gelişme süreleri gittikçe kısalır, gelişime karşı duranların direnci, kazanılmış deneyimlerin getirdiği susturucu kuramlarla daha kolayca yenilebilir. Bugün yeryüzünün toplumcu bir düzene yöneldiği artık bir gerçektir; bundan bizim ülkemiz ayrı kalamaz. Ancak, sanırım Doğan Avcıoğlu'nun da savunduğu gibi, gelişmiş ülkelerin toplumculuğu ile geri kalmış ülkelerin toplumculuğu arasındaki ayırım da gösteriyor ki, toplumcu düşünceleri her ülkede zorunlu kılan durumlar ve eylemler vardır; sözgelişi bugün biz toplumculuktan, eskisine göre daha rahatça konuşabiliyorsak bunun nedeni, toplumculuğun bugün öğrenilmiş olması mıdır? Bu uğurda yıllardan beri didinilmiyor muydu? Belki geri kalmış ülkelerle birlikte, bu didinmelerin, koşulların, zorunların topu birden, yeryüzünün yöneldiği toplumcu ülküyü belirlemektedir. Bu bakımdan, bir Türk toplumcusu, düşüncesi ile maddesel çevresi ve toplumunun düşünce geçmişi arasında sağlam bir ilişki kurmak zorundadır.

Toplumcu düşüncenin yurdumuzdaki gelişimi, Doğan Avcıoğlu'nun deyimi ile, düşüncelerimizin XX. yüzyıla varmış olması, sadece ileri gitmiş ülkelerin etkisinden ötürü değil, yurdumuzun maddesel koşullarının gelişmesinden ötürüdür de. Yoksa toplumcu düşüncelerin neden gitgide güçlendiği kolay kolay açıklanamazdı.

Düşüncelerimizin XX. yüzyılda olduğu sözünün, (XX. yüzyılda aykırı düşünceler de bulunduğu göz önüne alınırsa) bizi toplumcu kılmağa elvermeyeceği bir yana, ileri gitmiş ülkelerden toplumculuğu öğrenmemiz, sadece öğrenmemiz de, ülkemizde artık toplumcu bir düzen kurmamız için yeterli değildir. Toplumcu öğreti, eylemlerimizle temel koşullarımız arasında bir tutarlık bulunmasının zorunlu olduğunu söylüyor. Bu bakımdan bilgi anlayışımızı, o öğreti ile bağdaşamayacak bir durumda bırakırsak, kuram silahımızı iyi kullanamayız, sözgelişi XVIII. yüzyıl «istihsal seviyesi» ile ne biçim bir toplumculuk kurulacağı sorusunu gereğince karşılayamayız sanıyorum.

POLİTİKA VE EFENDİLİK

31 Mart anılarını anlatırken, Yunus Nadi, Meclis-i Mebusan üyesi Yusuf Kemal'in, o günlerde Meclis'te, «Rica ederim, vatanı kurtaralım!» dediğini yazıyor.

Yurdun yalvarma ile kurtulacağına inanmak güçtür ya, başka bir dilde düşünmek o sözü gülünç de ediyor. Sözgelişi, siyasal tartışmadaki efendilikleri ile tanınmış olan İngilizlerin dilinde bile böylesine önemli bir dileğin «please» ile başlaması güldürücü olsa gerektir. Oysa çoğu yerde demokrasi, İngiliz centilmenliğinin ürünü diye bilinegelmiştir. En sert düşüncelerinizi bile yumuşak bir dille söyleyeceksiniz; kendinizi tutamayıp bağırsanız, ağzınızı bozsanız da, tartışma bittikten sonra karşınızdakilerle el sıkışacaksınız. Böylece siyasal çekişme, efendice geçen bir top oyunu karşılaşmasına benzeyecek; kimsenin burnu kanamayacak, kimse gücenmeyecek... Vatan da kurtulacak.

Bugünkü durumumuza bakılırsa, demokrasiden gene de en çok nezaketi umduğumuz, kibarlığı istediğimiz, efendiliği beklediğimiz anlaşılıyor. İç çekişmeler biraz sertleşmeye görsün, şurdan burdan, «Yazıktır bu ulusa, birbirimize girmeyelim!» sesleri yükseliyor. Sanki bunca yoksulluğumuz, bunca geriliğimiz, bunca bilgisizliğimiz, hep hep nezaket, kibarlık, incelik eksikliğinden olmuştur.

Demokrasiden ince davranış, ince konuşma beklenmesini oldum olası anlamamışımdır. Siyasal çekişmelerin top oyununa benzetilmek istenmesi de kolay anlaşılır düşüncelerden

değildir. Demokrasiyi yurttaşlarımıza incelik, centilmenlik öğretmek için gerekli saymağa kalkışmak, boşuna bir yorgunluktur. Çünkü top oyunu bile sadece bu amaçla oynatılmaz; top oyununun gerçek ereği sağlıktır. İlle kaba olalım, kabalığa göz yumalım demiyorum, ancak demokrasiden, incelik eğitimi dışında, başka yararlar beklememiz de çok görülmemeli.

Gerçekte ince davranış, demokrasinin eski bir özelliği de değildir. Çağdaş anlamda siyasal partiler, XVII. yüzyılda, İngiltere'de yeni bir toplum katının gücünü duyurması, yurt yönetimini ele geçirmek için atıldığı savaşlarla doğmuştur. Bu savaşlar, ortaçağdan kalma düzeni istemeyen halkın da katılması ile, toplu tüfekli, gerçek bir ayaklanma biçimini almıştı. Sonunda burjuvalar geniş siyasal yetkiler elde ettiler. Yeni hükümet, halkın halk için halk eliyle yönetimi olmaktan çok, halkın, kamutay (parlamento) denilen kurul yoluyla, yeni palazlanan bir sınıf yararına güdülmesi biçimini alıyordu. İngiltere demokrasisinde, başka bir deyişle, yeni çıkan parti ile, bu partiyi ister istemez sineye çekmek zorunda kalan eski parti arasında kibarlık, incelik, centilmenlik, o kaba saba, o tatsız tuzsuz, o vurucu kırıcı olaylardan sonra belirmiştir.

Bizim Batı'daki demokrasiyi, ta başından alıp geliştirmektense, şimdi varmış olduğu biçiminde benimsememizin doğru olacağını düşünsek de, demokrasinin gerektirdiği centilmenlik, bir süs olmaktan çok daha derin anlamlıdır. Başka bir deyişle, siyasal tartışma sırasında gösterilmesini istediğimiz saygı, kişiye, kişinin düşüncelerine, inanışlarına saygı ise, Batı bu davranışa demokrasiden önce varmıştır. Kendimizinkinden başka inanışlar, başka anlayışlar bulunabileceği, bunları hoş görmek gerektiği, olumlu düşüncenin ilkelerinden biridir. Çünkü başka inanışlarla karşılaşmadıkça, başka toplumlar görülmedikçe, başka dünyaların varlığı bilinmedikçe, Batı'da gelişim, evrim, devrim anlayışları beliremezdi, tabiatın oluşumu üzerinde durulamaz, gözlem, deney başlayamazdı. Batı bu erdeme, kapalılıktan kurtulup yeryüzüne açılarak, çoktanrılı ilkçağ uygarlıklarını tanıyarak, kilise baskısını kırarak, özgür araştırmanın gerekliliğine inanarak varmıştır. Bizim bütün bu erdemleri, Batı uygarlığının bir ürünü olan demokrasiden, o demokrasinin de yaman çarpışmalardan sonra edinir olduğu ne-

zaketten beklememiz yanlış sayılsa yeridir.

Bizim semtin bir delisi var; arada sırada çarşının orta yerinde belirir, boynunun damarlarını şişire şişire, sesinin var gücünü kullanarak: «Yurdumuz, ulusumuz, namusumuz...» diye yaman söylevler çeker... Söylevinin sonuna doğru sinirden bitkin bir duruma düşen bu zavallıyı bir gün gözlerimle izledim. Kalabalığın arasından hızla uzaklaşıp çarşı alanını örten bir yapının arkasına geçti; sanılırdı ki, sinirlerini orada yatıştıracak, dinlenip kendine gelecek... Fakat bizim söylevci, oraya geçer geçmez, deminki adam o değilmiş gibi, uslu uslu cıgara içmeğe başlamaz mı? İşte demokrasi için biçilmiş kaftan, diye düşünmüştüm. Söyleyeceğini bütün hızınla söyleyeceksin, işin bitince gülümseyerek cıgarını tellendirecek-sin. Demokrasi sahneye konursa, oyunculardan beklenen bu değil midir?

BÜYÜK DOĞRULAR, KÜÇÜK DOĞRULAR

İyi'nin aşırısı olamaz diyenler çıkmıştır; çünkü bir adam aşırı iyi oldu mu, ona artık iyi denemez. Bu görüş, aşırılıkla iyiliğin bir araya gelemeyeceği gerçeğine dayanmaktadır. Doğruluk için de öyle düşünenler var. Doğruluğu her işte denenmiş kimselere biraz kaçık gözü ile bakılması bundandır. Ufaklık dediğimiz paralar üzerinde bile arkadaşları ile alacağını vereceğini inceden inceye hesaplayan bir tanıdığımın, bu huyundan ötürü gülümsemelere yol açtığını görmüşümdür. «Merhaba kör kadı» hikâyesi, hep doğru konuşan kimselerin sonunda sadece kabalıkla kalacaklarını gösterir. Birtakım yalanların da iyi, gerekli sayılması işte bundandır. Bu bakımdan, iyi yalanlar-kötü yalanlar bölümlenmesi yapıldığı gibi, belki doğruları da iyi doğrular, kötü doğrular diye ayırmak zorunlu olacaktır. Bizim toplumumuzda en sık görüleni ise, doğruların küçük, büyük diye ayrılmasıdır, ki bu da o kapıya çıkar. Doğruluk deyince hep büyük doğruları düşünürüz biz, aşağı kurtarmaz; küçük doğrulara çokluk boşveririz.

Düzyazıda noktalamanın gereksiz olduğunu açıkça söyleyen çıkmamıştır; ama noktalamayı savsaklayan, giderek küçümseyen yazarlar vardır. Onlara göre, bir yazıda aranacak değerler, önemlerine göre sıralanmıştır: Önce yazının özü, sonra dili gelir; nedense dilden ayrı görülen noktalama işaretlerinin doğru kullanılıp kullanılmadığı en sonra düşünülür. Başka bir deyişle, doğruluk ölçüsüne vurulan bir yazıda önce özün doğruluğu aranır, büyük doğru odur; dilin, noktalama

işaretlerinin doğruluğu önemce ilkinden daha küçüktür. Böylece yazı doğruları, büyük doğrular, küçük doğrular diye bölümlenmiş olur. Giderek noktalama işaretleri arasında da önemlilik basamakları kuranlar vardır; kimi yalnız noktaya saygı duyar, virgüle, noktalı virgüle boşverir.

Bütün çalışma kollarında, toplumsal ilişkilerimizde, görüş ve davranışlarımızda, doğruları böyle ikiye böldüğümüzü sanıyorum. Sevmediğimiz işleri savsaklamamız, angarya saymamız, asıl doğruluğun sevdiğimiz işlerde hamaratlık göstermek olduğuna inandığımızı anlatır. Bu ise, çalışma doğruluğunun bizde bir ilke olarak yerleşmediğini göstermez mi? Kendimizden büyüklerle akıllı uslu, küçüklerle havadan sudan konuşmamız da gene böyle bir ölçüye göre davranmamızdandır. Çocuk sevgisini, yalnız kendi çocuklarını sevmek sanan analar, babalar vardır. Yurtseverliğimiz de öyle değil mi? Yurdumuza saldıran bir düşman olmadan yurtseverliğimiz pek ortaya çıkmaz! Sözgelişi, ağaçlarımızı, topraklarımızı bakımlı tutmak, korumak da gereklidir, o da doğrudur ama, ilkine göre daha küçük bir doğru sayılır o, yurtseverliğimizi göstermeye pek elverişli değildir.

Doğru olarak yaşamayı başlıca kaygu, tek ilke edinmiş bir arkadaşım, büyük doğrularda yanılmaya düşmemek, büyük doğrular uğrunda savaş gücünü elinde tutabilmek için, küçük doğrular bakımından biraz gevşek davrandığını, başka bir deyişle, küçük yanlışlıklara, küçük kötülüklere göz yumduğunu bana söylemişti. Çünkü küçük doğrular uğrunda çarpışmaya, savaşmaya kalksa, büyük doğruları savunmaya sıra gelmeden savaş gücü elinden alınabilirmiş. Şöyle düşünün: Topluma yararlı olmak istiyorsunuz, topluma yararlı olabilecek bir yere, bir işe de getirilmişsiniz; böyle bir durumda, sözgelişi sizden dalkavukluk bekleyen bir üstünüzü daha ilk günden püskürtmeniz, o yerden, o işten olmayı göze almanız doğru mudur? Topluma gerçekten yararlı olabilmeniz, o yerde, o işte uzunca bir süre kalmanıza, tutunmanıza bağlı olduğuna göre, çevrenizdeki birtakım eğriliklere, ufak tefek kötülüklere göz yummanız, büyük doğrularda başarıya ermek için, küçük doğruları savsaklamanız gerekmez mi?

Gerçekten de bütün büyük başarılarda çiğnenmiş birtakım doğrular vardır.

O büyük başarıları gerçekleştirmiş olan büyük adamlar,

demek ki, savaşları sırasında karşılaştıkları olayları, kendilerine göre önemce bir sıraya dizmişler, kimini başa alıp, kimini küçümsemişler ya da atlamışlardır. Askerlerin savaşlarında bunun örnekleri çoktur. Büyük komutanlar, düşmanın her saldırışına karşı koymazlar, bırakırlar yürüsün, biraz yakıp yıksın, biraz öldürsün, böylece kendilerince büyük olan asıl savaşa değin dişlerini sıkarlar. Partiler arası savaşlarda, diyelim seçimlerde de bu gibi yollara başvurulur, devletin yönetimini ele geçirinceye dek, gerekirse birtakım ödünler (tavizler) verilir.

Uğraşlarına tutku ile bağlı sanatçılar, bilim adamları için de böyledir bu; yaşama kurallarına hiç aldırmamış nice sanatçı, çalışma yerinin dışına boşvermiş nice bilim adamı vardır. Bu kişileri, başkalarının da pekâlâ uğraşabileceği, başedebileceği eğriliklerle oyalamağa kalkmak, toplumu birtakım büyük başarılardan yoksun bırakmak olmaz mı? İşte biz bu düşünce ile, doğrular arasında ister istemez bir seçme yapmak zorunu duyuyor ve nedense hep büyük doğruları seçiyoruz.

Ancak unutmamak gerekir ki, büyük doğrulara küçük doğruların çiğnenmesi ile varıldığı inancı bugün birtakım kötülerin de işine yarayabilir. Yıllarca küçük doğrular diye adlandırdığı şeyleri çiğneyen bir kişinin, büyük doğrulara ne gün el atacağı, onlar için ne zaman savaşa gireceği kolay kolay kestirilemez... Bakarsınız, küçük doğruları çiğneye çiğneye, hak yiye yiye ölüp gitmiş adam. Kimi de gerçekten iyi niyetlidir, kendini büyük doğrular için saklayarak küçük doğrulara boyuna boş vermiştir, ama tam büyük doğrular için savaşmaya sıra gelince, bir de ne görelim, o iyi niyetli kişide korkudan savaşma gücü diye bir şey kalmamış. Yazık değil mi?

Sonra doğruların küçük, büyük diye bölünmesinde nesnel bir ölçü bulmak da kolay olmasa gerektir. Kimine göre büyük olan doğru, bir başkasına göre önemsiz, savsaklanacak bir doğrudur. Biz doğruları kendimiz bölümlersek, tutumumuz görece bir tutum olacaktır ki bunun savunulması oldukça güçtür; seçişimizin doğru olduğuna çevremizi inandırabilmek için ta başarı günlerini beklememiz gerekir. Doğru bir davranışın ancak başarı ile ölçülmesi de, doğruluğun kullanılış değerini, günümüz bakımından epeyce küçültür. Yok, daha önceden, bir toplulukça yapılmış bir «büyük doğru-küçük doğru» bölüm-

lemesine uyuyorsak, en rahatı odur; ama o zaman da ortada bizim için büyük doğru, küçük doğru diye bir şey kalmayacağı, düşünülemeyeceği için, tartışmaya, uyduğumuz o bölümlemeyi yapan kişi ya da kişilerle girişmemiz gerekir; demek durum değişmez, başa dönülmüş olur.

Doğruluğun göreceliğini konuşurken şunu da söyleyeyim, bugün, küçük doğru sayılabilecek doğruları gütmekle büyük işler başarmış kişiler de vardır geçmişte. Sözgelişi yargıçlar, önünde suçsuz olduğunu söyleyen Sokrates, ölüm yargısını yedikten sonra kendisini tutuklarevinden kaçırmak isteyen öğrencilerine uymamış, yanlış olduğunu bildiği o yargıya boyun eğmiştir. Oysa Sokrates, o yargıçların, eğri olduğunu bildiği yargılarını dinlemeyip kaçsaydı, insanları uyandırmak işini eskisi gibi sürdürseydi, daha yararlı, daha doğru bir şey yapmış olmaz mıydı? O büyük bilge, tutuklarevinden kaçmağı, o güne değin öğrencilerine verdiği öğütlerle bağdaştıramamış, başka bir deyişle, o önemli anda, ölümünün yaşamasından daha yararlı olacağını düşünmüş, ona göre davranmıştır. Demek ki konu, yerlere ve çağlara göre değişik biçimler alıyor.

Roma Valisi Pilatus da, «Senin istediğin ne?» diye sormuş İsa'ya, «Doğruluğu öğretmek için geldim,» karşılığını alınca gülmüş, omuz silkerek, «Doğruluk dediğin de ne?» demiş. Demek İsa da bir putataparın önünde yargılandığını bile bile, düşündüğünü doğruca söylemiş, insanları kurtarmağa geldiğini, bir peygamber olduğunu saklamamış, «Burada düşüncemi gizleyeyim, ölümden kurtulayım, yaşayıp inancımı yaymam daha doğru olur,» dememiş. Ama bu iki doğrudan hangisi doğru?

Gerçi Sokrates de, İsa da, yeryüzündeki günlerini uzatmağa kalkmamaktan, kendi amaçları bakımından kötülük görmüş sayılamazlar; tersine, bu iki kişi, böylece daha etkin olmuşlardır.

Bu örneklere bakarak düşünüyorum da, kendini büyük doğrular için saklayan o arkadaşım, küçük doğrulara da boşvermese (Öyle ya, bir ayağımız çukurda,) diyelim kendisinden dalkavukluk bekleyen üstünü bir temiz haşlasa da işinden koğulsa, bu davranışı ile de topluma yararlı olamaz mı? Bakarsınız, onun gibi davrananlar çoğalır, dalkavukluğun yok edilmesine yol açılmış olur. E, dalkavukluğun yok edilmesi de küçümsenecek başarılardan değildir.

BÜYÜK DOĞRULAR, KÜÇÜK DOĞRULAR

Bir korkak tanımıştım, ikide bir, «Şimdi sırası değil,» derdi. Nice evde kalmış kahramanımız vardır, koşulların yetersizliğinden yakınır dururlar. Hatıra defteri kahramanlarını da bu arada saymak gerekir. Demokrat Parti vurgunculuğuna, koşulların kendiliğinden değişmesini bekleyenler yardımcı olmuşlardır.

«Herkesin gönlünde bir aslan yatar,» derler; bu söz gereğince bir kişinin, kendisini büyük doğrular için yetiştirmesine, kendinde o kerte büyüklük bulmasına bir şey denemez. Ama unutmamalı ki, bütün büyük adamlar küçük savaşlarda kendilerini deneye deneye yetiştirmişlerdir. Bu bakımdan küçük doğrular için savaşmamızın yetiştirici, eğitici bir gücü de vardır. Bugün virgüle önem vermeyenin, yarın noktayı da boşlamayacağını, böyle böyle tümceyi elden kaçırmayacağını, giderek yazının özünü yitirmeyeceğini kolay savunamayız. Küçük doğruları biz çiğnedikten sonra, büyük doğruları bize çiğnetenler de çıkabilir. Gerçekten büyük bir adamın bayağılıklara, küçüklüklere düştüğü, gerçek büyüklüğe alçaklıktan vardığı görülmemiştir. Geçmişte büyük işler başarmış kişilerin özel yaşayışları, bu bakımdan, uyarıcı örneklerle doludur.

Bence, büyük doğrular uğrunda çarpışmağı göze almak, küçük doğrulara boş vermeği ille gerektirmez. Sonra da, bir küçük doğru uğrunda savaşılırken, büyük doğruların gerçekleşiverdiği olmamış işlerden değildir. «Bir kıvılcım, kimi zaman yangın çıkarır,» sözü bunun için söylenmiştir. En iyisi, büyük doğrular, küçük doğrular bölümlemesini bir yana bırakmaktır.

GÖZÜ YARATAN IŞIKTIR

Caldwell'ln romanlarından birinde, işsiz güçsüz bir çiftçi, ikide bir ortalıktan çekilir, aradıklarında, depo gibi kullanılan bir barakanın içinde, bir budak deliğinden çiftliğini seyrederken bulurlar adamı. Bunu gören başkaları da o budak deliğine hevesli çıkar; öyle ki, açıktan rahat rahat seyredecekleri o görüntüye, ille budak deliğinden bakmak için aralarında itiş kakış bile başlar.

Bir dostundan dinlemiştim; Ahmet Hâşim, Birinci Dünya Savaşı'nda, Çanakkale'de askerken, iyice inceltliği kavun kabuklarından aya bakarmış geceleri. Sonradan arkadaşlarına da salık vermiş bu işi; ay, kavun kabuklarının ardından çok daha güzel görünüyormuş.

Ben denemedim. Kavun kabuğu da, ay da güç bulunur şeyler değildir ama, ikisine de ayrı ayrı bakmayı yeğlerim ben. Bertrand Russel, «Bilimlerin doğuşunu, tabiat aşıklarına borçluyuz,» diyor. Gerçekten de, ta gerilere gidersek, sözgelişi ilkçağda yaşayanların, yıldızları gözlemelerinde bir doğa sevgisi vardır. Giderek Yunan masal bilimi, kişiye bugün bile coşku veren canlı bir tat katmıştır doğaya. Goethe, *İtalya Yolculuğu* adlı kitabında anlatır: Taşlarını, bitkilerini incelediği bir toprakta dolaşırken, yanındaki gezdirici, başlamış, burada şu savaşlar, bu savaşlar oldu diye söylenmeye... Goethe, «Kovacaktım herifi yanımdan, hiç durmadan anlattığı bu olayı, üstüne bastığımız taşlardan daha önemli sayıyordu budala,» diye yazar.

GÖZÜ YARATAN IŞIKTIR

Ahmet Hâşim'in aya kavun kabuğunun ardından bakmasını bir doğa sevgisi, doğa tutkusu sayarsak, bundan bilimin ne biçim yararlanacağını düşünmek gerekir. Oysa ünlü ozanımız, o davranışı ile, doğayı sevmediğini gösteriyor bence. Bu bakımdan, onun Çanakkale deneyinden bilimlere bir kazanç sağlanacağını düşünmek doğru olmaz. Çünkü Hâşim, doğadan uzaklaşmak için, doğa ile arasına ille bir şey koymak için, kavun kabuklarından yararlanmağa dek götürmüş işi.

Ortaokulda okurken, bir öğretmenimiz, artık bilimsel buluşların tamamlandığını, evreni ıcığına cıcığına dek öğrendiğimizi söylemişti bize; Newton fiziği, her şeyi çözümlemişti. Böyle olunca, bütün gizleri çözülmüş bir evrene karşı kişide merak kalmaz elbet, soğur ondan. Bir Fransız ozanı, Supervielle, bir şiirinde,

Suladığı gülü görmez olmuş insanoğlu

diye yazıyor. Diyeceğim, doğayı kaba saba, yüzüne bakılmaz bulmak, bilimlerin belli bir aşamasını, bizim öğretmen gibi, son saymaktan doğsa gerektir. Oysa bugün hangi konu, yeni fizik gibi merak uyandırıcıdır? Geçen yüzyılın sonuna değin süren, atomun bölünemez en küçük parça olduğu düşüncesi, iyi ki bütün fizikçilerin gözünü bağlamadı. Doğaya, şu eski doğaya yeniden, taptaze bakmasını becerenler çıktı. Yoksa bakıla bakıla usanılmış, gözlemleye gözlemleye bıkılmış, bütün gizleri sözümona ortaya dökülmüş bir doğada can sıkıntısından patlayacakmışız.

«Ben doğayı sevmem» diyenlerle sık sık karşılaşıyorum. Öyle diyenler arasında sanatçılar, ozanlar da bulunuyor. Suladığı gülü görmez olmak bir yana, güle su vermeyi saçma, anlamsız, gereksiz bulanlar var. Ne imiş? Her şeyin üstünde insan usu. Doğru ama, insan usu, taşlardan, bitkilerden, hayvanlardan, bunların çeşitli ilişkilerinden, oluşlarından, değişmelerinden bağımsız değil ki... Evren gene de gizlerle doludur. Bu gizleri çözümledikçe doğaya bakışımız, başka bir deyişle, mantığımız (Prof. Nusret Hızır, yeni mantığın içine Aristo mantığının rahatça yerleştirilebileceğini yazıyordu) ne denli değişirse değişsin, doğadan uzaklaşmak ne demek, onunla büsbütün kaynaşıyoruz. Gören göz, görülen nesne olup çıkıyor; eski felsefe-

lerce savunulduğu anlamda bir bize görelik bulunmadığı da anlaşılıyor. «Yeni Ufuklar» dergisinin son sayısında, bu konuya değinen ilginç bir yazı vardı. R. Garaudy'den çevrilen bu yazıda deniyor ki: «Işık sadece gözün dışında var olmakla kalmaz; göz ancak ışığın var olduğu ölçüde vardır. Organizmayı yaratan, çevrenin koşullarıdır. Çevredeki koşulları yaratan organizma değildir. Işığı yaratan göz değil, tersine, gözü yaratan ışıktır.» Bu hesapça, gözü yaratan gülü, gözün görmemesi acıklı değil midir?

Üstelik, sözgelişi gökyüzüne bakarken, binlerce yıl önce de insanların bu yıldızları gördüğünü düşünmekte ürpertici bir tat da vardır. Alain, bir yazısında, «Kaldeli çobanlar da bu yıldızları bizim gördüğümüz gibi görürlerdi,» diyor. Sadece bu düşünce bile, doğayı sevmediğimizi söylemeye kolay kolay bırakmaz bizi. On binlerce yıldan beri yeryüzünde yaşadığımızı, yıldızlara baktığımızı bilmek, güvenlik verici olsa gerektir.

Doğrusu, doğayı sevmemek gibi, sevmek de anlaşılır bir duygu değildir. Nesneleri bir yana bırakırsak, bir yasalar toplamıdır doğa, sözgelişi, yerçekimidir, 1/2 gt2'dir. İmdi bizim yerçekimini 1/2 gt2'yi sevmemizin bir anlamı olabilir mi? Yerçekimine o denli tutkun olsaydık, ondan kurtulmaya, uzaya gitmeye, gidince bayram etmeye kalkar mıydık?

Çocuk oyuncaklarını nasıl severse, tıpkı öyle sever doğayı insanoğlu, bozar onu, kırar, yeniden yapar, yeniden yaratır; her seferinde de bu işten ötürü mutluluk duyar. Kutsal kitaplar da, Tanrının doğayı yarattıktan sonra karşısına geçip beğendiği yazılıdır ya, Tanrıya değil, daha çok insanoğluna yakışır o anlatım; başka bir deyişle, doğayı severken kendi usunu sever o. Bu bakımdan, doğayı sevmeyenlerin nasıl olup da uslarını sevdikleri kolay kolay anlaşılamaz. Doğaya baş çevirmek, usa baş çevirmekle özdeştir.

Bir de doğayı sevmeyi, ince ruhlulara, ince ruhlu sayıldıkları için sanatçılara, ozanlara vergi bir iş gibi görenler vardır. Ben bir gün Paşalimanı'nda elimi şakağıma koymuş, acaba evden çıkarken anahtarı nereye koydum, diye düşünüyordum. Bunun için Paşalimanı'na gitmeye ne lüzum var, demeyin. Orada hatırladım birden. O sırada, araba ile birtakım eski tanıdıklar oradan geçmez mi? «Şiir mi yazıyorsun?» diye sordular bana. Benimkisi talihsizlikti. Ne denli güzel olursa olsun, bir görünüye bakarak şiir yazmak, olacak işlerden de-

gildir, ayıptır giderek, şiiri küçültür. Ozanlar da, öyle sanıldığı gibi, ince ruhlu filan değillerdir.

Soyut resim yapan ressamların, Devlet'in birkaç yıl önceki çağrısına uyarak yurdun ötesine berisine gitmelerini de bir türlü anlamamışımdır. Bir ressam hem soyutçu olduğunu söyler, hem de Kayseri'ye gidip resim yapar mı?

Ayın büyük olduğu gecelerde sandala binip, şarkı söylemeği de anlamam. Şimdi caz müziği düşkünleri de yapıyorlarmış o işi. Müziğin ay ışığında daha güzelleşeceğini düşünmek, müziği sevmemek demektir bence.

GÜÇLÜK NEREDE?

Kimisi ikide bir kum döker, taş çıkarır; «Neden oluyor bu?» diye sormaya görün, «Bünye yapıyor,» derler. Doğrusu o sözün, «bünye» sözünün ne demeğe geldiğini açık seçik olarak anlayamamışımdır bir türlü. Tırnaklarımın uzamasını, yemeğimin sindirilmesini sağlayan da bünyem değil mi? Nedense «bünye» sözünün çok seveni vardır bizde, bir okumuşluk, bilmişlik verir o söz kullanana.

Yüz yıldır Batılılaşalım, çağdaş uygarlığa girelim diye çırpınıyoruz ya, Batı'dan, çağdaş uygarlıktan toplumumuza neyi getirmeye kalktıysak, bizim «bünyeciler» bilgiç bilgiç işe el koymuşlar, «efendim olduğu gibi alamayız, bünyemize uydurmalıyız,» demişlerdir. Bu yüzden de, bunca çabadan sonra biz yine bize benzeyerek kalmış, değişmemişizdir.

Tanzimat'tan sonra şiirimizi, edebiyatımızı Batı'ya yöneltmek isteyenler, gerçi yabancı dil öğrenmiş, o dillerin büyük ozanlarını, yazarlarını okumuşlar... Ama Akif Paşa'nın, Pertev Paşa'nın Fransızcadan yaptıkları çevirileri gülmeden okuyamazsınız. Çünkü o büyük yabancı ozanlar bizim Tanzimat yenilikçilerinin elinde birer Divan kırması Osmanlı ozanı oluvermişler, bünyemize uydurulmuşlardır.

Oysa «bünye» demek yapı demektir, ilerlemek, çağdaş bir toplum olmak istiyorsak, yeni anlayışları yapımıza uydurmak yerine, yapımızı onlara göre değiştirmemiz daha doğru olurdu. Atatürk böyle yapmıştır; şapkanın ya da Latin yazısının bünyemize uydurulmasını bir an bile düşünmemiştir. Çünkü

devrim, bir toplumun bünyesini, yapısını değiştirmek demektir.

Nerede bünyemize uydurulmak görüşü ile alınmış bir yenilikle karşılaşsam, kır gezintisinde pijama giyenleri görmüş gibi yadırgarım. Eski bir Çalışma Bakanı, «Sendikaları biz kurmazsak işçiler kuracak,» demiş ya, onun niyeti de sendika denilen işçi birliklerini bünyemize uydurmak. Görünüşte sendikalar kurulacak, ama hepsi de hükümetin, işverenlerin buyruğunda olacak... Buna sendika kurmak denemeyeceği gibi, sendikayı taklit etmek de denemez.

1945 Toprak Kanunu'nun uygulanmaması da bünyemize aykırı bulunduğundandır. Giderek, yüzde yüz yerli kuruluşlar olan Köy Enstitüleri, bünyemize uymadığından ötürü kapatıldı. Bu bünye denilen şey ne belalı şeymiş!

Bakın, demokrasiyi mis gibi bünyemize uydurduk. Toprak ağaları, parti adı altında çeşitli kuruluşlara bölündüler; yaptıkları, yapacakları iş aynı olduğu için de, hükümeti arada bir olsun elden ele geçirmeyi de on yıl boşladılar. Şimdi de kalkmış, «Demokrasi bizde tutmuyor!» diye üzülüyoruz. Doğrusu, bu anlamda demokrasi, tek parti gününde de vardı. İşçilerin kurmadığı sendikalar gibi, halkların karışmadığı demokrasiler de bir oyundur, bir aldatmacadan başka bir şey değildir. Bugünkü durumumuzun korkunçluğunu ya da gülünçlüğünü açıklamaya kalkan birtakım iyi niyetli yazarlarımız ise, suçun «taklit bir demokrasi» ardına düşmemizden ileri geldiğini söylüyorlar. Ben o düşüncede değilim; biz demokrasiyi taklit etmiyoruz, etseydik bugüne değin ona çoktan kavuşurduk.

Taklit deyip de geçmeyin... O sözcük bizde çoğun kötü anlamda kullanılagelmiştir. Oysa demokrasiyi taklit etmek demek, sözgelişi işçilerin özgür sendikalarda toplanmaları, belli ekonomik, toplumsal, siyasal görüşleri temsil eden sınıf partilerinin kurulması, düşünceleri yayma özgürlüğünün tam anlamı ile tanınması, herkesin korkmadan istediğini söylemesi, yazması gibi artık uygar toplumlarda tartışması bile yapılmayan bir haklar ve özgürlükler düzenini benimsemek demektir. Bu anlamda 1946'dan bugüne değin, öylesine düşkün olduğumuzu, bir kurtuluş ve kalkınma yolu olarak belledğimizi söylediğimiz demokrasiyi hiç de taklit etmiş sayılmayız. Biz onu bünyemize uydurmakla yetindik. Başka bir deyişle, bünyemize, yapımıza, ağalık düzenimize dokundurmadan demok-

rasiye geçmek gibi gereksiz bir işe giriştik.

Bugün iyi niyetli aydınların karşı karşıya bulundukları güçlük işte buradan geliyor: Demokrasiden yana olup olmamak, bu demokrasiyi tutup tutmamakla bir sayılıyor. Oysa bugünkü demokrasiyi olduğu gibi elde bulundurmak isteği, toplumumuzun daha iyiye doğru değişmesinden korkuyu gösterir. Durumumuza açıklık getirmek niyetinde isek, kimlerin demokrasiden yana olduğunu, kimlerin olmadığını anlamak istiyorsak, demokrasinin temel özelliklerini vakit geçirmeden kurmalıyız. Ancak bundan sonradır ki gericilerle ilericilerin cepheleri kuşkuya yer bırakmayacak biçimde ortaya çıkar. Üst yanı boş laftan başka bir şey değildir.

BAŞKA TÜRLÜSÜ SÖKMEZ

Bir dernek, edebiyat üzerine bir toplantı düzenlemişti, konuşan bendim; konuşurken dinleyiciler arasında, yıllardır rastlamadığım bir ilkokul arkadaşımın da, bulunduğunu gördüm. Bu arkadaş, konuşmam bittikten sonra yanıma geldi, hoşbeş arasında, «seni tebrik ederim, Türkiye'de en iyi hatip Fahrettin Kerim Gökay'dır, ondan sonra sen gelirsin bence,» dedi. Benim bu övgüden ötürü sevineceğimi sandığından kuşkum yok, ama söylediği baştan başa yanlıştı. Önce benimkisi hitabet, nutukçuluk, söylevcilik değildi, bir konuşma idi. Sonra konum siyaset değil de edebiyat olduğu için, belli bir konuda bir topluluğu kandırmak, kendime inandırmak, başarılarımı karşımdakilere kabul ettirmek gibi bir amacım da olamazdı. Bunlar bir yana bırakılırsa, bir iki kez Gökay'ı dinlemişliğim de vardır. Bir seferinde, kalabalık bir gazeteci topluluğu karşısında İstanbul'un dertlerini anlatıyordu. Hiç unutmam, söze güzel, düzenli bir bölümleme ile girdi, önce şu konuyu, sonra şunu, arkasından şunu anlatacak... Öyle de başladı. Ama beş dakika sonra ekmek işi tramvay işine, yol işi süt işine, çöp işi bilmem ne işine karışıverdi; artık ordan oraya atlıyor, kısa, parlak sözler söylüyor, iğnelemeler yapıyor, karşısındakilerle tartışıyor, gülüyor, şakalaşıyordu. Yanılmıyorsam, sonunda, «Öpün de başınıza koyun beni, benim gibi vali, belediye başkanı zor bulursunuz bir daha» diyerek bağladı idi sözlerini.

Herkes neşelendi, yemekler tatlı tatlı yendi, içkiler tatlı tatlı içildi, kısacası iyi bir gündü, unutamam.

O gün, konudan konuya hızla geçerek konuşmak, çalışmak, yaşamak çok yorucu olsa gerek, diye düşünmüşümdür. Oradan oraya durup dinlenmeden gezmek de böyledir sanırım. Çünkü işler, sorunlar, konular gibi, yerler, görünüler, yüzler de sık sık değişirse, akıl hızlı çalışmağa başlar; onu artık belli bir konu üstünde kolay kolay tutamazsınız, uçar gider mübarek. Kimi yerde çok işe yarayan hızlı akıl, kiminin de çok hoşuna gider. Bakın Napoleon'un en güçlü yanlarından biri de, dört sekreterine dört ayrı konuda yazı yazdırmasıdır diye anlatmaları işte bundandır. Birine Paris Operası'nın repertuvarını yazdırırken, ötekine ordu buyruklarını, üçüncüsüne özel mektuplarını, dördüncüsüne aile mektuplarmı yazdırırmış... Bana sorarsanız, kişiyi bu gibi kolay yanları ile övmeye kalkmamalı. Bir başyazar, «Yarım saatten fazla tutmaz benim bir yazım,» diye övünürmüş. Yarışa çıksanız, onun rekorunu diyelim yirmi dakikaya, bir çeyreğe indirirsiniz. Daha da aşağısı olamaz artık. Yüz metre, şimdi bilmiyorum kaç saniyede koşuluyor, ama bunun geçilemez, indirilemez bir sınırı olduğu da yüzde yüzdür. Menderes, arada bir, önüne getirilen küçük bir iş yüzünden yanındakilere kızar. «Bununla da mı ben uğraşacağım?» diye bağırırmış. Bağırmasına bakmayın siz, övündüğü belli; Tophane yolu ile Kıbrıs işini beş dakikada bir çözüme bağlamak, benim diyen aklın başaracağı işlerden midir ya!

Bana gelince, bu türlü çalışma sadece yormakla kalmaz beni, durdurur da. Aklım ağır işlesin isterim ben, ağır düşünmeyi severim. Neden derseniz, aklımı başka türlü koruyamayacağımı sanırım. Bir çeşit tembellik sevgisi, düşkünlüğüdür bu. Elimden gelse bu çeşit tembelliğe övgü düzmek isterdim. Bir bakıma uygarlık tembelliğin ürünüdür. Eski Yunan'da, bunca düşünür nasıl yetişmiş diye şaşmayın; onlar, bütün günlük işlerini kölelerine yaptırırlar, kendilerini sadece düşünmeye ve konuşmaya verirlerdi. Aristofanes, Sokrates ile alay ettiği *Bulutlar* adlı komedyasında Sokrates'in ağzı açık, saatlerce yıldızlara baktığını anlatır... O ara duvarın üstünden bir kertenkele geçiyormuş, Sokrates'in hazır açık duran ağzını kirletivermiş. Ne ise... Yunanlılar gibi köle kullanan başka toplumların, o kerte parlak bir uygarlığa varamamaları dü-

pedüz utandırıcı, ayıp sayılsa yeridir. Demek onlar başkalarını çalıştırarak, başkalarının sırtından kazandıkları boş saatlerini, bilim, felsefe yaratmak için değil, yeni hırsızlıklar, yeni haksızlıklar yapmak uğrunda harcamışlardır.

Evinde, küçük makinesi ile bana bir filim gösteren, sinema, fotoğraf meraklısı bir dostum, geçende, «Yeni zaman zenginleri bu araçlarla da çocuklarını iyi yetiştiremezlerse artık çekiver kuyruklarını,» gibilerden bir söz etti. Gerçekten de yeni teknik, paraları, boş vakitleri olanlar için büyük yararlar sağlayacak bir duruma gelmiştir. Bundan sadece eğlenmek amacı ile yararlananlar, merak düşkünleri olsa gerektir. Boş vakitlerini özel merakları ile dolduranları, bunu yararlı bir işin buyruğunda kullanmayanları çalışkan saymak bilmem doğru mudur? İkinci Abdülhamit iyi bir marangozmuş. Geçen yüzyılın ünlü İngiliz Başbakanlarından Gladstone, Başbakanlıktan düşüp evine kapanınca odun yararmış... Bu gibi hikâyeler, marangozlarda, oduncularda, «Demek ben de devlet yönetebilirim,» düşüncesini uyandırmış olsa gerektir. Gerçekten de bilim, sanat, siyaset alanında başarılara ermiş nice işçi, yoksul kişi vardır.

Geçende bir avukat arkadaşım, kendisine davasını getiren bir işçinin durumunu anlattı bana, acıklı durumunu. Adam on beş yıl, pazar ve bayram tatili yapmadan, günde on dört saat çalışmış... Sonra kolundan tutup kapı dışarı edivermişler. Bize sosyal adalet, milli gelirin hakça dağıtılması gibi büyük sözler altında anlatılmak istenen korkunç; gerçek işte budur. Günde değil on dört, on iki, on saat çalışan adamın, tiyatroya gitmesi, eşini, çocuklarını yanına alıp gezmeye çıkması, bir kitap okuması, okudukları, gördükleri üzerinde düşünmesi olacak işlerden midir? Sonra da halk okumuyor, halk siyasetten anlamıyor, sanattan anlamıyor diye ahlanıp vahlanıp duruyoruz.

İlk işimiz, bütün insanlarımıza, ekmek parasının zorunlu kıldığı sekiz saatlik çalışma dışında, bu çeşit işlerle de uğraşmalarını, uğraşabilmelerini sağlamak olmalıdır. Bunu, bilim böyle buyuruyor diye değil, başka türlüsü sökmeyeceği, yürümeyeceği için yapmalıyız.

İÇİNDEKİLER

Sanat Neden Gerekli 7
Düzyazı Sorunu 38

DOĞU-BATI

Duygu, Duyu, Us 53
Kendimizi Tanıtamıyor muyuz? 56
Akhilleus ile Odysseus 59
Duygulu Olmak ... 62
Düşünce Değiştirmek 65
İki Uygarlıktaki Yazınımız 67
Doğu-Batı 70
Gene O Konu 73
Bugün Bizim Bir Dilimiz Var mı? 86
Yahya Kemal'le Sohbetler'i Okurken 94
Edebiyatta Gerçekçiliğe Doğru 102
Sanatta Gafil Avlanmak 106
Romanda Yaratıcılık 108
Orhan Veli'nin Ardından ... 110
Orhan Veli İçin Çıkan Yazılar ... 114
Ölümünden Sonra Tarancı 116
Bir Sözün Anlamı 118
Hâşim'i Anarken ... 121
Örnek Bir Türk Aydını 124
«Bizim Köy»e Dair 127
Aldatmaca 129
Kuran-ı Mübin'de Atom Bahsi 132
Irkçı-Turancı Dergiler 134
İki Ölçü 136
Çıkmalar 139
Sanatın Eğitici Yönü 149

KONUŞARAK

Yeni Bir Açıksözlülük 155
Kendi Kendimizi Eleştirme 159
Kültür ve Ekonomi 163
Aşmak ... 166
Ölüm Üstüne 170
Bir Çeviri Dolayısıyla 174
Konuşarak 179
Aşağı Kurtarmıyor 183
Açıklığa Doğru 187
Kaynaşmış Kitle 193
Bilim mi, Politika mı? 197
Olacağı Buydu ... 201
Okumayazma Öğretmek İçin 205
Öcü 209
Bile Bile Lades 213

İÇİNDEKİLER

Homeros'un *İlyada*'sı Gibi ... 216
İlk Silleden Bugüne 219
İç İçe İki Konu 222
Aristo Der ki ...226
Monsieur Gide ... 229
Us Kullanılmak İçindir 233
Balıklama 236
Samatya'daki Hegel'ci 239
İyilik Etmek, İyilik Görmek ... 242
Üretim Geriliği, Düşünce İleriliği ... 246
Politika ve Efendilik 250
Büyük Doğrular, Küçük Doğrular ... 253
Gözü Yaratan Işıktır 258
Güçlük Nerede? ... 262
Başka Türlüsü Sökmez 265

MELİH CEVDET ANDAY

açıklığa doğru

deneme

"Bizim ozanlarımızın kendilerini Batılı saymaları için Batılı ozanların sorunları ile karşı karşıya gelmeleri zorunludur. Oysa biz ne yapıyoruz? Batıda kavgası bitmiş, tatlıya bağlanmış, artık öğretim alanına geçmiş anlayışları öykünmeye çabalıyoruz. Edgar Allan Poe'yu, ya da Rimbaud'yu örnek tutmaya kalkıyoruz. Daha yenileri öykünürken durumumuz sanki başka mı? Değil. Bugün bizim Homeros'u örnek tutmamızla, en yeni bir Batılı ozanı örnek tutmamız arasında yazınımızın kişiliğini bulması bakımından, ne gibi bir ayırım düşünülebilir? Divan ozanlarımız, Fars ozanlarını sevmişler, onlar gibi yazmışlar da ne olmuş? Bunca yüzyıl geçtikten sonra verilen yargıya bakın: Divan şiiri, Fars şiirinin taklididir, deniyor. Divan şiirimizi kötülemek istemiyorum. O şiirin güçlü ozanlar yetiştirdiğini biliyorum. Ne var ki bugün, İslam uygarlığı içinde yaratılan şiiri tanımak isteyen, Fars şiiri ile yetinebilir. Yarın çağdaş şiirimiz için de böyle olmayacak mı? Yirminci yüzyıl Batı şiirini inceleyenler, neden bizim şiirimizi de okumak gereğini duysunlar?"

— Melih Cevdet Anday

Bu yapıtta Melih Cevdet Anday'ın daha önce yayımlanmış olan iki deneme kitabı yer alıyor: **Doğu-Batı** (1961); **Konuşarak** (1964). Ayrıca yapıtın başına yazarın son yıllarda yazdığı iki uzun denemesi, "Sanat Neden Gerekli" ile "Düzyazı Sorunu" da eklenmiştir.

adam 152

ADAM